

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Ίούνιος - Ίούλιος 1983

τεύχ. 61 • Τιμή 120 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 323-96-45.
Τεύχ. 61, Ιούλιος - Ιούλιος 1983. Τιμή τεύχ. 120.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαριάννα Δήτσα, Άγγελος Έλεφάντης, Κώστας Ζουράρης, Μάκης Καβουριάρης,
Γιώργος Καρράς, Λεωνίδα Λουλούδη, Άριστείδης Μπαλτάς
Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άννα Φραγκουδάκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου	Ξαφνικά φέτος τό καλοκαίρι
Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Μιά προεδρία δέν φέρνει τήν άνοιξη
Γ. Κατσιγιαννη	Δεξιόσάτες
Σ. Σταύρου	Διαφήμιση καί άντικειμενικότητα
Πέτρου Πιζάνια	Νεοφιλελεύθερος ντίλεταντισμός
Μπάμπη Ζαφειράτου	Παιδική Τί-Βί
Δ. Κυρτάτα	Οικονομική κρίση καί κρίσου του άγγλικού έργατικού κόμματος
Λ.Λ.	Ζητείται έλπίς
Γ. Κατσιγιαννη	Μεγάλες άλλαγές στην ΕΣΣΔ
Σ. Σταύρου	Μητσοτάκης καί κρατικές προμήθειες
Λεωνίδα Λουλούδη	Ή κριτική ύποστήριξη του Χάους
Μιχ. Παπαγιαννάκη	Κρίση καί «Άνάκαμψη»
Κ. Ρόκκου	Ή ανάγκη για σχεδιασμό της πολεοδομικής άνασυγκρότησης
Γιώργου Τζιρτζιλάκη	Κινηματογράφος καί μητρόπολη
Α. Β. Παλαιού	Γιά τή θεωρία του κεφαλαίου καί του ιμπεριαλισμού της Ρόζας Λούξεμπουργκ
Ροσάνα Ροσάντα	Οί έπαναστάτες διανοούμενοι καί ή Σοβιετική Ένωση
Β. Abendroth	Γερμανοί άντιφασίστες στην Έλλάδα — ή περίπτωση του Β. Άμπεντροτ —
Παντελή Μπασάκου	Προϋποθέσεις για τό λανσάρισμα του Πόπερ
Δ. Κυρτάτα	Διαφορά της Δημοκρίτειας καί Έπικούρειας Φυσικής Φιλοσοφίας του Κάρλ Μάρξ
Γιώργου Καρρά	Διαλέγεσθαι ού καταισχύνη
Γιώργου Καρρά	Ή έπανάσταση συνεχίζεται

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ - ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ - ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΓΡΑΦΤΕΙΤΕ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΗ

Έσωτερικού: έξάμηνη (6 τεύχη) 600 δρχ.
 έτήσια (12 τεύχη) 1.200 δρχ.
 Εύρώπη: έξάμηνη (6 τεύχη) 800 δρχ.
 έτήσια (12 τεύχη) 1.600 δρχ.
 ΗΠΑ—Καναδάς: έξάμηνη (6 τεύχη) 1.100 δρχ.
 έτήσια (12 τεύχη) 2.200 δρχ.
 Αύστραλία: έξάμηνη (6 τεύχη) 2.800 δρχ.
 έτήσια (12 τεύχη) 3.000 δρχ.
 Ή τιμή της συνδρομής ύπολογίζεται με έκπτωση περίπου 20%.

ΜΙΑ ΧΡΗΣΙΜΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Στόν έαυτό σας καί τούς φίλους σας
χαρίστε

ΜΙΑ ΣΕΙΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

τεύχος 1 έως 56
τό περιοδικό από τό 1976 έως τό 1982
μόνο με 3.000 δρχ.

Μπορείτε να παραγγείλετε τή σειρά
στά βιβλιοπωλεία ή στα γραφεία μας

Έκδότης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή • Ίδιοκτησία «Σ. Δελέγκας καί Σία ΟΕ» • Διευθυντής
Άγγελος Έλεφάντης • Φωτοστοιχειοθεσία, ΠΟΛΙΤΗΣ, Κέκροπος 2, τηλ. 323.96.45 • Έκτύπωση Χρονό-
πουλος, Βασ. Παύλου 26, Λυκόβρυση, τηλ. 281.05.55 •

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ξαφνικά φέτος τό καλοκαίρι

Οι όμιλίες του κ. Κουτσόγιωργα στό Αίγιο και τήν Πάτρα ήταν απ' τics συνήθεις: από κείνες πού κατά τακτά χρονικά διαστήματα επαναλαμβάνονται από τή μεταπολίτευση και δώθε σέ φρασεολογία «έθνικου δίχασμου» μείζονα ή ελάσσονα και διασκευή πίο μοντέρνα, προσαρμοσμένη στα έκαστοτε καθ' ημάς. Τήν άκούσαμε τό '77, τήν άκούσαμε τό '80, τήν άκούμε συχνά και μετά τόν 'Οκτώβρη του 1981 σέ παραλλαγμένους τόνους και από όλίγον διαφορετικές θέσεις: ή «επάρατος δεξιά», «φαιλοκρατία», «έθνική μειοδοσία»,... Για άλλη μιά φορά ό άνυποψίαστος κ. Κουτσόγιωργας, μέ ρουτινιέριο ύφος, έξετέλεσε τό κομματικό του καθήκον πρός στελέχη, συντρόφους και φίλους τής επαρχίας.

Έξαφνα, τήν επομένη, ξεσπασε θύελλα. Σύσσωμος ό αντιπολιτευόμενος τύπος τής δεξιάς κατήγγειλε τόν ύβριστή και χυδαιολόγο. 'Η Μεσημβρινή, πού πάντα χαρακτηριζόταν από μιά ευρύτερη, πίο όξυμένη άστική έγρήγορη απ' ότι οι άλλες δεξιές εφημερίδες, έσπευσε νά ζετρωπώσει και νά δημοσιεύσει όλόκληρο τό «άχαρκτήριστο» κείμενο, τή στιγμή πού ένα περίπου χρόνο νωρίτερα, τότε μέ τics «δέσμες μέτρων», όλόκληρο τό πανελλήνιο είχε παρακολουθήσει από τήν έπίσημη τηλεόραση τό ίδιο άτομο νά λέει τά ίδια λόγια, μιλώντας μάλιστα από θέση άρμόδιου ύπουργού (και όχι κομματικού παράγοντα). Τότε μωρμούρα και παράπονα: σήμερα σάλος. Τό έπιμύθιο ύπήρξε σέ όλες τics εφημερίδες τό ίδιο: έθίγη ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας, ό ά ν ώ τ α τ ο ς άρχων.

Ό έμπειρος Πρόεδρος τής Δημοκρατίας άδραξε τήν ευκαιρία και έθίγη. 'Ό κ. Κουτσόγιωργας διαισθανόμενος ότι τούτη τή φορά κάπου πρέπει νά τήν πάτησε, αλλά χωρίς νά ξέρει πού, έφυγε για τό Παρίσι. 'Ό όξυδερκής κ. Παπανδρέου προσπάθησε νά μπαλώσει τά άμπάλωτα, μπλέκοντάς μας μέ λίγη γεωμετρία: ό κ. Κουτσόγιωργας βρίσκεται εντός του κυβερνητικού κύκλου άλλ' εκτός τής κυβερνητικής γραμμής. 'Αλλά εις μάτην: ό κ. Καραμανλής είχε ήδη περάσει στην έπίθεση, ή κυβέρνηση στην άμυνα.

Από τics Σέρρες, λίγες μέρες άργότερα ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας άσκησε τό δικαίωμα υπεράσπισης του έργου του, επειδή αυτό έθίγη. Μιά λακωνική όμιλία — δέν χρειαζόταν πολλά λόγια, μιά και εκείνο πού παιζόταν ήταν πέρα από τήν πειθώ του λόγου — υπεράσπισε όλη τήν προηγούμενη όκταετία: τήν έπιστροφή στη δημοκρατία, αλλά και τή συγκεκριμένη δημοκρατία, τήν ανάπτυξη, τήν έπίσημη συγκεκριμένη πού γνώρισε ό τόπος, τήν έξωτερική πολιτική, τics σχέσεις τής Ελλάδας μέ τή Δύση, τήν ΕΟΚ, τό ΝΑΤΟ και τόν υπόλοιπο κόσμο. Δέν σταμάτησε μάλιστα στην πρόσφατη όκταετία, αλλά προχώρησε και ακόμα πίο παλιά. 'Ό δεξιός τύπος θριαμβολογούσε, ενώ ό κυβερνητικός — αλλά και ό άριστερός — αϊφνιδιασμένος κάτι προσπαθούσε νά ψελλίσει μήπως ό κ. Καραμανλής κινήθηκε έξω από τics άρμοδιότητες πού προβλέπουν τά συνταγματικά πλαίσια, μήπως τούτη τή φορά παραήταν πολιτικός.

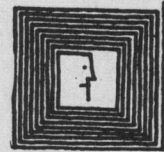
Δύο μέρες άργότερα, στην όμορφη και άκριτική Δράμα, και ενώ ό παραδοσιακός δεξιός τύπος προεξοφλούσε περαιτέρω όξυνση στις σχέσεις Καραμανλή-Άντρέα, έπήλθε ή κάθαρση: «Μή μέ εμπλέκετε στους κομματικούς ανταγωνισμούς» είπε ό Πρόεδρος. Πού σημαίνει, ότι οι άκρογωνιαίοι λίθοι τής πολιτικής τής δεύτερης όκταετίας δέν άποτελούν (πλέον, γιατί μέχρι πρότινος άποτελούσαν) πολιτικά ζητήματα επιδεχόμενα κομματικούς ανταγωνισμούς, αλλά βρίσκονται υπεράνω αυτών, άποτελούν δηλαδή «έθνικές» επιλογές. 'Από κεί και πέρα τσακωθείτε.

Και συνέχισαν «από κεί και πέρα» νά τσακώνονται. Γιατί ήταν ή σειρά του φιλοκυβερνητικού τύπου τώρα νά επιχαιρεί πού ό άνώτατος άρχοντας έβαλε τή δεξιά (και τά πράγματα) στη θέση της. Τή δεξιά πού παίζει μέ τά έθνικά θέματα, πού διαταράσσει τό πολιτικό κλίμα, πού προκαλεί τήν επέμβαση του Προέδρου τής Δημοκρατίας προκειμένου νά κατευνασθεί τό ύστερικό της παραλήρημα. Κι έτσι για δεύτερη φορά, μέ τό δεξιό τύπο αυτή τή φορά ξαφνιασμένο και τόν κυβερνητικό νά έχει πεί τήν τελευταία λέξη όλοι άποδέχθηκαν τή νέα παρέμβαση του άνωτάτου άρχοντα, και δέχθηκαν ότι ή πολιτική του ήταν έθνική και υπεράνω πολιτικών ανταγωνισμών. Παράλληλα σταμάτησαν νά διερωτώνται μήπως και παραήταν καραμανλικός ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας. Οι συνταγματολόγοι πού είχαν άνασηκώσει τά μανίκια τους έτοιμοι για βαθιές μελέτες τά

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ξανακατέβασαν: ό κατά τό Σύνταγμα «πατριωτισμός τών Έλλήνων» είχε αποφανθεί διά τής συντριπτικής πλειοψηφίας τής κοινής γνώμης, μέ τή στάση του τύπου καί τών κομμάτων, ότι ή όμιλία του κ. Καραμανλή ήταν έθνική καί συνεπώς άπόλυτα έναρμονισμένη όχι άπλώς μέ τίς άρμοδιότητες αλλά καί μέ τίς ύποχρεώσεις του.

Τούτο τό μικρό έπεισόδιο, πού παίχτηκε σέ μία βδομάδα μέσα στις άρχές του καλοκαιριού του 1983 μπροστά στά μάτια όλόκληρου του έλληνικού λαού, είχε νομίζω ύψιστη συμβολική, αλλά καί ούσιαστική σημασία. Γιατί παρότι όλοι έγνώριζαν ότι τό δεύτερο μεγάλο κόμμα του τόπου, τό ΠΑΣΟΚ, έχει ούσιαστικά πρό πολλού άποδεχθεί τόν ιστορικό ρόλο του συνεχιστή τών μεγάλων πολιτειακών καί πολιτικών έπιλογών τής δεύτερης καραμανλικής όκταετίας, εξακολουθούσαν έντούτοις νά παραμένουν όρισμένες «σημειολογικές» έκκρεμότητες, πού συντηρούσαν όρισμένα στοιχεία άπροσδιοριστίας. Τό ΠΑΣΟΚ κυβερνούσε στό πλαίσιο ενός Συντάγματος, τό όποιο, διά τής άποχής του, είχε κάποτε άρνηθεί νά νομιμοποιήσει: συνυπήρχε στήν έξουσία ειρηνικά μέ έναν άνώτατο άρχοντα, τόν όποιο μέχρι πρό διετίας είχε όλοκληρωτικά πολεμήσει. 'Αλλ' ή συνύπαρξη αυτή δέν είχε ακόμα δημιουργήσει σχέσεις ύποταξης δεδομένου ότι ούδέποτε είχε ύπάρξει σύγκρουση. Βρισκόταν στή Δύση καί συνδιαλεγόταν μέ τήν ΕΟΚ καί τό ΝΑΤΟ γιατί «έτσι τά βρήκε» τά πράγματα, χωρίς όμως ποτέ νά έχει άποδεχθεί τήν ενεργητική στιγμή τής προσχώρησης, πού βέβαια συνέβη μέσα στήν καραμανλική όκταετία.

Έκκρεμούσε έτσι μία σύγκρουση. 'Η άφορμή, ή φρασεολογία του άγεφύρωτου έθνικού διχασμού, ήταν συνεχώς παρούσα. Δύσκολη ήταν ή έκλογή τής κατάλληλης στιγμής. "Αν ή σύγκρουση γινόταν πριν ένα χρόνο, τότε πού τά όράματα εκαιγαν ακόμα, ή έκβαση θα ήταν άβέβαιη. Σήμερα, στή χόβολη τών όραμάτων, δέν ήταν παρά μία άπλή δημόσια τελετή, ή όποία έπισφράγισε αλλά καί όλοκλήρωσε τίς κατακτήσεις τής όκταετίας. Κυρίως δέ, όλοκλήρωσε τήν ούσιαστική λειτουργία του Συντάγματος: έξι χρόνια μετά τήν άπορρόφηση τής κεντροδεξιάς κάτω από τή σκέπη τής Ν.Δ., όλοκληρώνεται τελετουργικά ή άπορρόφηση τής πρώην κεντροαριστεράς ως ξεχωριστού κόμματος κάτω από τήν οίκουμενική σκέπη του έλληνικού δικομματικού άστισμού, του εκφραζόμενου μέ τήν άκομμάτιστη παρουσία του άνωτάτου άρχοντα.

'Η παρέμβαση Καραμανλή ήταν πολιτικότερη. Θα μπορούσε νά είχε εκληφθεί από ένα τμήμα τής κοινής γνώμης ως παραβίαση τών συνταγματικών άρμοδιοτήτων. 'Όποτε καί θα ήταν. "Όμως κανείς δέν τήν εξέλαβε έτσι, όποτε καί δέν ήταν.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Μιά προεδρία δέν φέρνει τήν άνοιξη

Πριν από λίγα χρόνια, όταν ακόμη τό θέμα τής ένταξης τής Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες ήταν ακόμη θέμα διαμάχης, αν όχι καί συζήτησης, σ' ένα κατάμεστο άμφιθέατρο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου μία τέτοια άναμέτρηση διεξαγόταν μέ όλους τούς κανόνες, τά τερτίπια καί τίς πιλοθετήσεις πού ακόμα συνηθίζονται (άλλά χωρίς πιά συνεύρεση τών «δημοκρατικών δυνάμεων»), ό τότε εκπροσωπών τό ΠΑΣΟΚ καί σήμερα μέλος τής Κυβέρνησης είχε, εκεί προς τό τέλος, μιάν αθόρμητη έκρηξη άγανάκτησης, μετά από τόσες καί άγονες γιά τήν άποψη του άψιμαχίες: «Γελίστε χοντρά», μάς εκραξε, «όσο νο-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μίσετε ότι επειδή θά φορέσετε τή βελάδα τήν ευρωπαϊκή θά αποχωριστείτε κι από τά τσαρουχία σας». Δέν έγγωμαι τήν ακριβή σειρά τών λέξεων, αλλά σίγουρα θυμάμαι τήν προσπάθεια νά χρωματιστεί περιφρονητικά ή «βελάδα», νά φτυστεί σάν βρισιά τό «ευρωπαϊκή», και νά εκφωνηθεί μέ τό σέβας και τό ρητορικό τρέμουλο κάποιου πού ποτέ του δέν τό φόρεσε, τό «τσαρουχι», αιώνια άξία τής φυλής, σύμβολο του λαού (πάντοτε, ως γνωστόν, προδομένου) άπέναντι στους φραγκοντυμένους και ξεμυαλισμένους γόνους του, και στήν ανάγκη δραστικό όργανο τής πατρικής του επέμβασης πού τους φέρνει στόν ίδιο δρόμο.

Οί πάνω από 120 Έλληνες υπάλληλοι και σύμβουλοι πού προέδρευαν, έδώ και λίγες μέρες, επιτροπές και ομάδες εργασίας τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, οί ύπουργοί πού κάνουν τό ίδιο στις διάφορες συνθέσεις του Συμβουλίου Ύπουργών, ό ίδιος ό Πρωθυπουργός πού θά προεδρεύσει στό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του έρχόμενου Δεκεμβρίου, καλά θά κάνουν νά αφιερώσουν μερικές στιγμές στοχασμού και περισυλλογής πάνω στην γραφική έκείνη εικόνα.

Κίβδηλη, τότε, άπεικόνιση, όπως και τόσες άλλες, μιās πολύ σοβαρής ύπόθεσης, κινδυνεύει σήμερα, μέ μιá από τις συνηθισμένες παραξενιές τής Ιστορίας (ή τής διαλεκτικής;), νά γίνει σοβαρή ύπόθεση εργασίας για τήν έρμηνεία μιās κίβδηλης πολιτικής.

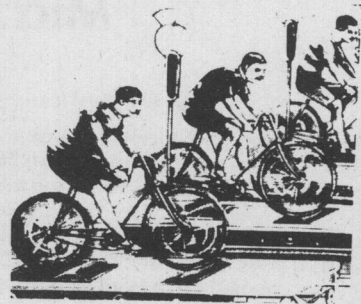
Μόνο πού τώρα ένδύονται, βιαστικά και χωρίς πολλούς-πολλούς ένδοιασμούς, τή «βελάδα», τής ευρωπαϊκής πολιτικής, αφήνοντας τή θλιβερή παρομοίωση του «τσαρουχιού» στους τότε συμμάχους τους και σήμερα «προδομένους», και γι' αυτό, επικριτές τους «άπό τ' άριστερά»...

Τί «νέους δρόμους» άνοίγουνε δέν λέγεται, τί «Ευρώπη τών λαών» διακρίνουν στόν όρίζοντα, τί καυγάδες Βορρά Νότου ανακαλύπτουν εκθαμβοί, τί συμμαχίες μεσογειακές οικοδομούν στό άνειρά τους, τί διαφοροποιήσεις ΕΟΚ-ΗΠΑ ή ΕΟΚ-Ιαπωνία άνευρίσκουν κάτω άπό «κάθε λιθαράκι», άμάν πιά. Σέ λίγο δέν θά τολμάει κανείς πιά νά άσχολεϊται σοβαρά μέ τέτοιες (παλαιές και πάντοτε έπίκαιρες) αναλύσεις σ' αυτόν τόν τόπο. Γιατί ή ανάλυση και τά εργαλεία τής γίνανε πρόχειρα πασαλείματα για τό άσβέστομα και τόν έξωραϊσμό τής όποιασδήποτε κατασκευής πού επιβάλλουν πιεστικές συγκυρίες, άνάγκες άντιπερισπασμών, άδυναμίες και άπροθυμίες για σκέψη, ανάλυση, προτάσεις, τομές. Κι όλα αυτά βέβαια μέσα στην «κρυστάλλινη» καθαρότητα μιās ενιαίας και «αταλάντευτης» γραμμής, πάντοτε ίδιες άπό άρχαιοτάτων χρόνων έως και σήμερα. Ποτέ δέν είπαμε ότι θά φύγουμε άπό τήν ΕΟΚ, αλλά «μέχρι νά άπαλλαγούμε άπό αυτή» θά κάνουμε τό καθήκον μας στην προεδρία για τό καλό όλης τής κοινότητας, περιμένοντας τήν κατάληξη τών διαπραγματεύσεων πάνω στό αιτήματά μας για «ειδικές ρυθμίσεις», ώστε, τότε, νά πάρουμε τις όριστικές μας άποφάσεις, πού ίσως ύποβληθοϋν στό λαό μέ «δημοψήφισμα», πού δέν μās αφήνει νά τό κάνουμε ό Πρόεδρος τής Δημοκρατίας, αλλά αν γινότανε μή μās ζητάτε νά ποίμε τί άπάντηση θά συνιστούσαμε στό λαό, «θά δείξει» άργότερα.

Μέσα στό πλαίσιο τής σαφέστατης αυτής στρατηγικής, οί διαχειριζόμενοι τήν ελληνική πολιτική, αν μπορώ νά χρησιμοποιήσω αυτή τή λέξη, θά πρέπει νά έξειδικεύουν τή δράση τους. Και είναι πολλοί. Άδύνατο έπομένως νά τηλεφωνάνε όλοι στό Καστρί κάθε φορά πού θά πρέπει νά πάρουν θέση. Πϋρ κατά βούληση λοιπόν.

Κατά βούληση ... και όλα τά στοιχήματα είναι ανοιχτά. Οί επιδεικνύοντες ζήλον έχουν τά πάντα νά κερδίσουν αν συνεχιστεί ή φιλοευρωπαϊκή στροφή του ΠΑΣΟΚ. Άλλιως θά κερδίσουν οί άλλοι. Ποιοί άραγε;

Όλα αυτά δέν οδηγούν αναγκαστικά σε άπαισιόδοξες προβλέψεις. Η ελληνική προεδρία τής ΕΟΚ δέν θά είναι αναγκαστικά χειρότερη άπό τή γερμανική. Ουτε ή Έλλάδα ουτε, εδτυχώς, ή ΕΟΚ κινδυνεύουν νά πάθουν τίποτε τό σοβαρό άπό τήν προεδρία αυτή καθαυτή. Κι όχι μόνο αυτό: ύπάρχουν βάσιμες έλπιδες ότι και άνθρωποι και ιδέες μέ ένδιαφέρον θά εκδηλωθοϋν κατά τή διάρκεια τής προεδρίας, όπως και πριν συνέβη και όπως ασφαλώς θά συμβεί και μετά. Βέβαια ή αξιοπιστία τους και ή φερεγγυότητά τους ύποσκάπτεται άπό τις άνάγκες μιās έσωτερικής πολιτικής πού τις διαθέτει όλο και λιγότερο.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἄλλά οἱ γενικότερες ἀνάγκες τῆς στιγμῆς, ἡ γοητεία τῆς εὐρωπαϊκῆς προβολῆς καί ἡ δύναμη τῆς ἀδράνειας τῶν κοινοτικῶν μηχανισμῶν, πιθανότατα, θά ἐπιδράσουν σωρευτικά ὥστε οἱ ἔξι μῆνες μέχρι τά τέλη τοῦ 1983 νά κυλήσουν ὀμαλά.

Βέβαια ἡ οἰκοδόμηση μιᾶς συγκροτημένης εὐρωπαϊκῆς κοινοτικῆς πολιτικῆς δέν ἐξασφαλίζεται μέσω προεδρίας. Πολύ λιγότερο δέ μιᾶ σοσιαλιστικῆ τοιαύτη, ἀφοῦ προϋπόθεσή της εἶναι ἡ πρώτη. Ἴσως καί οἱ δύο ἔχουν παραπεμφθεῖ στό διαρκῶς ἐπερχόμενο καί ἐπικείμενο πενταετές.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Δεξιοστάτες

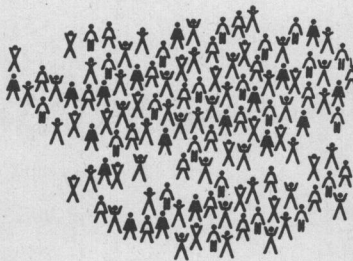
Ἐκρήγνυται ἡ *Μεσημβρινή*, 29.6, πρωτοσέλιδα μάλιστα καί ἐντός πλαισίου, γιά τό πῶς παρουσίασαν οἱ φιλοκυβερνητικές ἐφημερίδες τά ἀποτελέσματα τῶν ἰταλικῶν ἐκλογῶν. Αὐτές, «χωρίς αἰσχύνη, χωρίς ντροπή», μίλησαν γιά Βατερλώ τῆς Δεξιᾶς. Βατερλώ, μᾶς λέει, ὑπῆρξε ἀλλ' ἦταν ἄλλο: τό Βατερλώ «τῆς πληροφορήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπό τίς φιλοκυβερνητικές ἐφημερίδες».

Δίνοντας ἔτσι τή μοναχική της ἀνιδιοτελή μάχη γιά ἀντικειμενική πληροφόρηση μέσα στόν ἐχθρικό κόσμο τῶν χωρίς αἰσχύνη, χωρίς ντροπή ἀντιπάλων της, ἡ ἐφημερίδα εἶχε εὐθαρσῶς ὑψώσει τήν προηγούμενη, 28.6, τήν ἔντιμη φωνή της καί — αἰσχυντηλή αὐτή, αἰδήμων καί ντροπαλή — εἶχε ἐνημερώσει τόν ἑλληνικό λαό μέ πρωτοσέλιδο εἰδησάριο. Σύμφωνα μέ τόν τίτλο του, στίς ἰταλικές ἐκλογές ὑπῆρξε «ἀνοδος τῶν ἄκρων», σύμφωνα δέ μέ τόν ὑπότιτλο «νεοφασίστες καί κομμουνιστές ἐνισχύονται». Μέ αὐτή τή σειρά. (Στήν τελευταία πάντως σελίδα ὁ πολύστηλος τίτλος ἔλεγε ὅτι οἱ Ἴταλοί «τιμώρησαν» τά μεγάλα κόμματα. Τό ΙΚΚ εἶναι, ὅσο νά ἔναι, κόμμα μεγαλοῦτσικο. Τιμωρήθηκε ἐνισχυόμενο ἢ ἐνισχύθηκε τιμωρούμενο;)

Ἄλλά τή νύχτα τήν πανδαμάτορα, πού τά πάθη καταλαγιάζουν καί οἱ ψυχές γαληνεύουν, ἡ ἐφημερίδα τό ξανασκέφτηκε, ἐξαναγκασμένη ἀπό τό καβγά της μέ τούς ἄλλους. Ἄκρα. Τί θά πει ἄκρα; Ἄς μὴ εἶμαστε πολωτικοί. Καί συνέχισε στό ἐντός πλαισίου: «οἱ ἀθηναϊκές φιλοκυβερνητικές ἐφημερίδες δέν ἐξήγησαν στούς ἀτυχεῖς ἀναγνώστες τους πού μεταποπίστηκαν οἱ ψῆφοι πού ἔχασαν οἱ Χριστιανοδημοκράτες. Πς ἐκέρδισαν ἀπ' τή μιᾶ τά ἄλλα μικρά κεντροδεξιὰ κόμματα (Ρεπουμπλικάνοι, Σοσιαλδημοκράτες καί Φιλελεύθεροι αὐξήσαν τά ποσοστά τους κατά 3,4%) καί ἀπ' τήν ἄλλη τό ἀκροδεξιὸ νεοφασιστικὸ κόμμα, πού ἀνέβηκε ἀπ' τό 5,3% τοῦ 1979 σέ 6,8%. Οὐσιαστικά, δηλαδή, ἐπρόκειτο γιά ἐσωτερική ἀνακατανομή στόν ἴδιο εὐρύτερο κεντροδεξιὸ καί δεξιὸ χῶρο».

Δεξιός, κεντροδεξιός, ἀκροδεξιός: παρηγήσεις τοῦ δεξιός. Νά λοιπόν πού ἡ ἐφημερίδα, ἐξαναγκασμένη ἀπό τά ἀποτελέσματα, ἀνακαλύπτει τήν οἰκογένεια, τήν εὐρύτερη. Στίς ἀγγλικές ἐκλογές, προχθές, οὔτε οἰκογένειες οὔτε τίποτα. Ἡ κα Θάτσερ, μόνη της. Ἐδῶ πέντε κόμματα, τουρλού τουρλού, μέ μόνη συγγένεια ὅτι θέλουν τόν καπιταλισμό. Κι αὐτό γιὰτί ὁ βασικός διαχειριστής του χτυπήθηκε ἄγρια στίς ἐκλογές. Ἄν εἶχε πάρει 39% οὔτε γιά Ρεπουμπλικάνους θά ἀκούγαμε οὔτε τίποτα.

Οἱ ψῆφοι παρέμειναν λοιπόν στήν τροποποιούμενη ἀπό χῶρα σέ χῶρα οἰκογένεια. Τήν οἰκογένεια πού ἀποκαλεῖται εὐρηκα εὐρύτερος δεξιός καί κεντροδεξιός χῶρος, τόσο μάλιστα εὐρύτερος πού νά περιλαμβάνει καί τούς φασίστες γιά νά μᾶς βγοῦν τά νοῦμερα. Τί νά λένε ἄραγε ἐπὶ τοῦ θέματος οἱ ἔγκυροι συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας πού στοχάζονται στήν τέταρτη σελίδα της περί δημοκρατίας καί φιλελευθερισμοῦ, στιγματίζουν τόν μεσσιανισμό, στηλιτεύουν τόν ὀλοκληρωτισμό καί κεντηριάζουν τά ἄκρα; Ἡ μήπως μπορεῖ νά μετατραπεί ἡ ἦττα τῆς χριστιανοδημοκρατίας, δηλαδή τῆς δεξιᾶς, σέ νίκη τῶν... λοιπῶν ἀντιμεσσιανικῶν δυνάμεων;

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἡ ἔφημερίδα σημερινῆ λαβε ὅπως καὶ νὰ ἴναι, στὴν παράταξή της τὸ ἕνα τῶν ἄκρων. Ταυτόχρονα, ὅμως, καὶ ἡ *Μεσημβρινή* καὶ ἡ παράταξή της ἐπιμένουν μὲ μανία ὅτι τὰ ἐνλόγω ἄκρα ἀπὸ δῶ τὸ πᾶνε, ἀπὸ κεῖ τὸ πᾶνε, τελικά συναντῶνται. Μήπως σκοπεύετε, ἔτσι πού τὰ ἴχετε μπλέξει, νὰ μᾶς συμπεριλάβετε κι ἐμᾶς, ἐκλεκτοὶ συναγωνιστές, στὴν «εὐρύτερη» οἰκογένειά σας;

... ἀκροθιγεῖς

Ἄναρωτηθήκαμε πῶς πάνω γιὰ τοὺς φιλελεύθερους ἀρθρογράφους. Ἄς θυμηθοῦμε λοιπὸν μὲ τὴν εὐκαιρία ἄρθρο τοῦ κ. Γ. Λούλη στὴ *Μεσημβρινή*, 26.5, περὶ τῆς «νέας ἐθνικοπροσύνης» τοῦ ΠΑΣΟΚ, ὅπου καὶ ἡ ἀναπόφευκτη ἀναφορά στὴν «παλαιὰ ἐθνικοπροσύνη». Ἡ τελευταία «εἶναι σὲ ὄλους μας γνωστὴ καὶ σὲ κάθε φιλελεύθερο ἰδιαίτερα ἀποκρουστικὴ».

Τὰ παραπάνω προκάλεσαν τὴν μῆνιν καὶ μαζί τὴν «ἀποκαρδίωση» ἐθνικόφρονος ἀναγνώστου πού διαμαρτύρεται μὲ ἐπιστολὴ του στίς 16.6 γιατί ὁ ἀρθρογράφος καὶ ἐπομένως, ἔμμεσα, καὶ ἡ ἴδια ἡ ἔφημερίδα «ἐρρίψατε τὰ βέλη σας κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ πού ἔφεραν εἰς νικηφόρον πέρας τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον τὸν ἱερόν κατὰ τῶν ξενοκινήτων ὀργάνων τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος». Διότι ἦταν ἡ «παλαιὰ Ἐθνικοπροσύνη, ἡ ὁποία μὲ τὴν ἀσυνθηκολόγητη ἐμμονὴ της εἰς τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη, χωρὶς συμβιβασμούς καὶ κομματικές σκοπιμότητες» κατήγαγε τὴ «νίκη τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Ἐλευθερίας» ἡ ὁποία «ἐκερδήθη μὲ ποταμούς αἱμάτων, τοὺς ὁποίους ἐμεῖς ἐνθυμούμεθα, ἐνῶ ἄλλοι, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ κ. Λούλης, οἱ ἐπιλήμονες, λησμονοῦν». Γι' αὐτὸ καὶ «νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀποκαταστήσετε τὴν ἀδικημένη καὶ συκοφαντημένη Ἐθνικοπροσύνη» ἀφοῦ χάρις σὲ αὐτὴν «ἀναπνέουμε ὄλοι ἐλεύθερα», καὶ μάλιστα «ὄχι μόνο ἐμεῖς ἀλλὰ καὶ ὁ κ. Λούλης καὶ οἱ κομμουνισταὶ (παλιῆς καὶ νέες συνοδοιπορίες...), πού ἔχουν καὶ αὐτοὶ τὴν δυνατότητα νὰ ζοῦν ἐλεύθερα καὶ νὰ κάνουν κριτικὴ...». Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, συνεχίζει αὐστηρὰ ὁ ἐθνικόφρων, ὁ φιλελεύθερος ἀρθρογράφος «θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε συνειδητοποιήσει ὅτι χάρις εἰς τὴν παλαιὰν ἐκείνη Ἐθνικοπροσύνην ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἰσχυρίζεται σήμερον ὅτι εἶναι φιλελεύθερος...». Ὅχι φιλελεύθερος ντρίμπλες στὴ δικιά μας τὴν κασιδά, κύριε Λούλη.

Ὁ νέος φιλελευθερισμὸς ἔχει ἀνάγκη — ὅπως κι ἐμεῖς ἔχουμε ἐπισημάνει — νὰ ξεχάσει, νὰ ἀποσιωπήσει τὸ παρελθόν του, ἀκόμα ἴσως καὶ νὰ τὸ μαλώσει, δρέποντας συγχρόνως τοὺς καρπούς του. Αὐτὴ τὴν ἀντίφαση ὁ ἐπιστολογράφος τὴν ἀναδεικνύει. Ἀλλὰ, πρὸς τὸ παρόν τουλάχιστον, αὐτὸ δὲν τὸ μπορεῖ. Καὶ αὐτὴ τὴν ἀντίφαση τὴν ὑπογραμμίζει δραματικά ἡ ἴδια ἡ ἐπιστολή. Γιατί τὸ παρελθόν, πού ἔχει πλέον χάσει τ' αὐγὰ καὶ τὰ πασχάλια, τὸν κυνηγᾷ κατὰ πόδας, «προδομένο», ἀποκαρδιωμένο ἀλλ' ὄχληρό. Καὶ ὁ πούρος φιλελευθερισμὸς οὐδέποτε, μὰ οὐδέποτε διαλέγεται εὐθέως μαζί του, δὲν τοῦ μιλάει. (Μὴν τύχει καὶ τὸν δεῖ κανένα μάτι; Μὴν τύχει καὶ γλυκαθεῖ;)

Ἀπὸ πού νομιμοποιεῖται λοιπὸν ὁ ἐθνικόφρων νὰ μαλώνει αὐστηρὰ ἀλλ' «οἰκογενειακά» τὸν φιλελεύθερο; Μὰ αὐτὸ μὲν τὸ εἶδαμε στὸ προηγούμενο σημεῖωμα. Δὲν εἶναι τίποτα, πού θὰ ἴλεγε καὶ ἡ *Μεσημβρινή*. Μιά ἀπλή «ἐσωτερικὴ ἀνακατανομή» ἀντιφάσεων «στὸν ἴδιο εὐρύτερο κεντροδεξιὸ καὶ δεξιὸ χῶρο»...

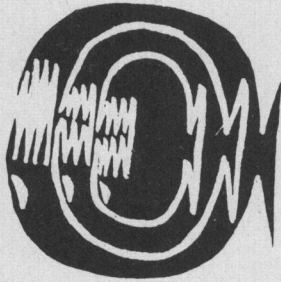

Γ. Κατσιγιαννης

Διαφήμιση καὶ ἀντικειμενικότητα

Ἄν πάρουμε ὑπόψη ἕνα πρόσφατο χαρακτηριστικὸ κρούσμα, τότε ναί!, ἡ διαφήμιση ἐπηρεάζει τὴν «ἀντικειμενικότητα» τοῦ τύπου. Ἐξηγούμεστε: Περί τὰ μέσα τοῦ Μάη ἡ γαλλο-αγγλο-γερμανικὴ βιομηχανία ἀεροπλάνων AIRMΠΙΑΣ γέ-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μισε τον ελληνικό τύπο με δλοσελίδες διαφημίσεις, και λεφτά βέβαια. Μερικοί διαφημιστές που είδαν αυτόν τον κατακλυσμό πολυέξοδων καταχωρήσεων έσπαγαν τό κεφάλι τους: «τί μαγειρεύει ή ΑΙΡΜΠΑΣ και πληρώνει αυτή την άσκοπη, από πρώτη ματιά, καμπάνια»; Πράγματι οί διαφημιστικές ριπές της ενλόγω έταιρείας ξένιζαν για δύο λόγους:

ΠΡΩΤΟΝ: δέν πουλάει είδος εύρειας καταναλώσεως (π.χ. αυτοκίνητα) ώστε να θέλει να κεντρίσει τό ενδιαφέρον του κοινού.

ΔΕΥΤΕΡΟΝ: ό μόνος δυνατός πελάτης της στην Έλλάδα, ή Όλυμπιακή, έπρόκειτο να προμηθευτεί έναν όρισμένο αριθμό αεροπλάνων από την ΑΙΡΜΠΑΣ.

Από τις άπορίες αυτές φρόντισε να μάς βγάλει σοβαρή πρωινή έφημερίδα της δεξιάς, που κατά τά άλλα άνεμίξει περήφανα τή σημαία της ελληνικής και ξένης δημιουργικής ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Σχετικό της ρεπορτάζ σε περιοριτη θέση μάς πληροφορούσε ότι ή κυβέρνηση άκύρωσε την άγορά δύο ΑΙΡΜΠΑΣ για την Όλυμπιακή, με αποτέλεσμα — κατά την έφημερίδα — να ζημωθει τό ελληνικό δημόσιο 22,9 έκ.τ. δολάρια. Κατά περιεργο τρόπο τό δημοσίευμα παρέθετε λεπτομερώς έπιχειρήματα που δλα, όμως, συνέβαινε να συνηγορούν υπέρ της άλλοδαπής έταιρείας. Αντίθετα ή άποψη της ελληνικής κυβέρνησης δέ μπόρεσε να χωρέσει στό ρεπορτάζ. Στοιχειώδης δημοσιογραφική δεοντολογία θά επέβαλε, πριν ή ενλόγω έφημερίδα ταχθει άνεπιφύλακτα υπέρ της ΑΙΡΜΠΑΣ, να εκθέσει και την άποψη της ελληνικής κυβέρνησης, άποψη που ή έφημερίδα όφειλε να πληροφορηθει από τό αρμόδιο ύπουργείο.

Έδώ όμως ύπάρχει κάτι τό ιδιαίτερα σοβαρό: τό ποσόν της ύποτιθέμενης ζημίας, που κατά τό δημοσίευμα άνέρχεται σε 22,9 έκ. δολ. Άπ' αυτό τό ποσόν τά 22,5 έκ. δολ. ήταν ζημία από εργασίες που ΔΕΝ θά εκτελούσε ή ΑΙΡΜΠΑΣ στην ΕΑΒ! Μά αγαπητέ συντάκτη του άρθρου πώς προεξοφλείς ότι ή ΕΑΒ δέν βρήκε άλλη παραγγελία για να καλύψει τις εργατοώρες που θά έχανε από την άκύρωση της συγκεκριμένης συμφωνίας; Άν διαβάζατε έφημερίδες θά βλέπατε ότι τις μέρες εκείνες ή ΕΑΒ έπρόκειτο να ύπογράψει δύο άλλες συμβάσεις για έπισκευές άλλοδαπών αεροπλάνων...

Τέλος πάντων... Δέν είναι της ώρας να γράψουμε τί κυκλοφορεί στα διαφημιστικά γραφεία, πώς π.χ. εξασφαλίζονται θετικά άρθρα για τις διαφημιζόμενες εταιρείες. Είναι γνωστό ότι ύπάρχουν όρισμένοι επαγγελματίες της προβολής που στέλνουν σε διάφορα έντυπα... φωτοτυπίες με κολακευτικά λόγια για τους πελάτες τους. Τά τελευταία καταχωρούν τό περιεχόμενο των φωτοτυπιών ως ύλη (όχι ως διαφήμιση). Χωρίς έλεγχο, χωρίς διασταύρωση των πληροφοριών. Προσμένοντας βέβαια την επόμενη φουρνιά καταχωρήσεων σαν ανταπόδοση από τό φιλικό και εδνοούμενο γραφείο προβολής. Τί θά γίνει όμως τέλος πάντων μ' εκείνη την περίφημη πληροφόρηση; Πότε θά πάψουν οί παραμορφώσεις της πραγματικότητας, οί διαστρεβλώσεις κι οί άποσιωπήσεις που άπεργάζονται οί διαφημιστικοί μηχανισμοί και τά κέντρα εξουσίας;

Σ. Σταύρου

Νεοφιλελεύθερος ντιλεταντισμός

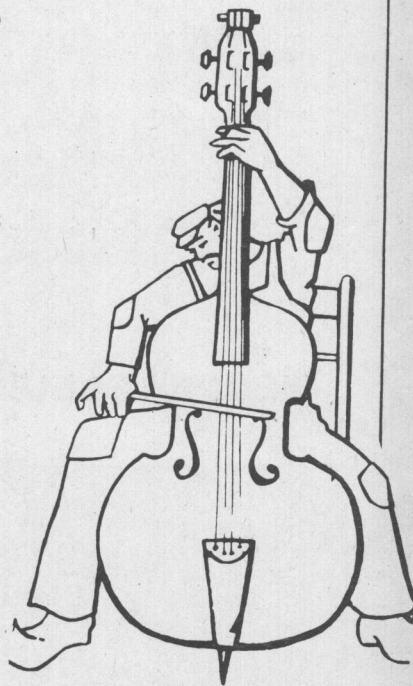
Έν αρχή ήν ή άποσπασματικότητα και ή παραποίηση τόσο της ιστορικής δσο και της τρέχουσας πραγματικότητας. Και όταν λέμε παραποίηση δέν έννοούμε «άνεδαφική», όπως προσάπτει ό πρώην ύπουργός πολιτισμού στους αντίπαλους του του ΠΑΣΟΚ, αλλά απλώς παραποίηση. Τό επίθετο προδίδει και πιθανές θεμιτές παραποιήσεις που έχει ύπόψη του ό κ. Α. Άνδριανόπουλος. Άναφερόμαστε στό άρθρο του στην *Καθημερινή* (3-4/7/83) ενάντια στους κρατιστές γενικώς και στό ΠΑΣΟΚ ειδικότερα και υπέρ της ιδιωτικής οικονομίας, με δρους τόσο πολύ γενικούς ώστε να προσδιορίζει τά πάντα και τίποτε, όπως άλλωστε και ή πολιτική του ΠΑΣΟΚ.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

Ο δρος ύπαρξης τής ιδιωτικής οικονομίας, λέει, είναι ή ελευθερία και ό,τι αυτή συνεπάγεται: «άνεμπόδιστη λειτουργία τών μηχανισμών τής ελεύθερης αγοράς», άτομική πρωτοβουλία και άλλα. Άνώτερη ύπαρκτή πολιτική έκφραση αυτού τού ρεύματος ή Θάτσερ και δευτερευόντος κάποιοι Σουηδοί, Νορβηγοί κτλ. Τό αντίπαλο δέος τής ελευθερίας πού επαγγέλλεται ό συγγραφέας τού άρθρου είναι ό κρατισμός, πού καταστρέφει τήν ελευθερία και διαμορφώνει στους πολίτες μιά επικίνδυνη «κρατική κοινωνική συνείδηση». Έδω ό πρώην ύπουργός και νύν διεκδικητής τής κρατικής εξουσίας ένδύεται άντικρατιστικό χιτώνα. Άλλά προσέχει τά πιθανά άτοπήματα πού θά τόν έξοστράκιζαν από τήν άστική οίκογένεια. Έτσι λοιπόν ό κρατισμός καταστρέφει τήν ελευθερία, έννοείται τής ελεύθερης επιχείρησης, και φυσικά ούτε μιά λέξη δέν βρίσκει για τίς ελευθερίες τών πολιτών εκείνων τών όποιών οι οικονομικές και συχνά οι πολιτικές ελευθερίες περιορίζονται χάρην τόσο τών ελεύθερων (κοινώς ιδιωτικών) όσο και τών κρατικών επιχειρήσεων. Ποιές είναι άραγε οι θέσεις τών νεοφιλελεύθερων για τήν οικονομική και πολιτική άπεργία; Τουλάχιστον τής Θάτσερ, και τού ΠΑΣΟΚ είναι γνωστές. Μιά νύξη τού συγγραφέα για τίς «διεκδικητικές υπερβολές όρισμένων κοινωνικών ομάδων» κάτι πάει νά πεί, πλησιάζοντας τίς πάγιες θέσεις τής ΝΔ και τίς νεόκοπες τού ΠΑΣΟΚ, αλλά τελικά σωπαίνει προσεκτικά.

Στό ίδιο άρθρο ύπάρχει ρητά αλλά και διάχυτα διατυπωμένη ή άποψη ότι ή οικονομία χωρίζεται σε δημόσια και ιδιωτική. Τί ντιλεταντισμός! Όχι τόσο άπέναντι στη μαρξιστική θεωρία με τήν όποία ό συγγραφέας δέν έχει τήν παραμικρή σχέση (και έπιμελώς παραποιεί θεωρώντας ως «μαρξιστική» τήν οικονομική πρακτική τών σοβιετικών κοινωνιών), αλλά κυρίως άπέναντι στις στοιχειώδεις έννοιες τής οικονομικής επιστήμης μιάς κάποιας σοβαρότητας. Η άποδοτικότητα τήν όποία επικαλείται για τίς ελεύθερες επιχειρήσεις ισχύει ακριβώς με τούς ίδιους γενικούς κοινωνικούς και οικονομικούς όρους και για τίς δημόσιες. Άν οι δημόσιες δέν πάνε καλά (παρόλο πού κάποιες πάνε θαυμάσια), άλλο τόσο και πολλές ελεύθερες (είπαμε ιδιωτικές) δέν πάνε επίσης καθόλου καλά. Τό κέρδος τους μικρό. Όχι όμως ως κέρδος καθαυτό, αλλά ως δυνατότητα ταχείας συσώρευσης κεφαλαίου. Οι βιομήχανοι προτιμάνε, λοιπόν, νά μετατρέψουν de facto τίς ελεύθερες επιχειρήσεις τους σε προβληματικές, και εκεί τό ΠΑΣΟΚ με άνοιχτή άγκαλιά, σαν στοργικός πατέρας στά παιδιά του, θεσμοθετεί τό πρωτόκολλο τών προβληματικών. Συνεπώς δέν έχει καμιά σημασία αν «ό εμπνευστής τού θεσμού τών προβληματικών ήταν ό Μουσσολίνι». Τό πρόβλημα είναι σημερινό και δέν μπορεί κανείς νά υπερασπίσει τήν όποιαδήποτε ελευθερία με σκιάχτρα και έμμεσους εκφοβισμούς. Αυτό πού έχει σημασία είναι ότι πολλοί ιδιώτες επιχειρηματίες, φυσικοί φορείς τής ελευθερίας πού ευαγγελίζονται οι νεοφιλελεύθεροι, και τό κρατιστικό ΠΑΣΟΚ δέν έχουν καμιά βασική διαφορά στό καιριο ζήτημα τών προβληματικών επιχειρήσεων και συνεπώς στην επέκταση τού κρατικού τομέα προς τό ύλικό προπύργιο τής ιδεολογίας τών νεοφιλελεύθερων. Άπλως τά συσσωρευμένα τεράστια κρατικά δάνεια προς τούς βιομήχανους άπαλείφονται με μαγικό τρόπο και έτσι είναι ελεύθεροι για νέες περιπέτειες. Τό μεγαλύτερο μέρος τών δανείων προέρχεται από τόν κρατικό προϋπολογισμό, ό όποιος, όπως είναι γνωστό τροφοδοτείται κατά 67% από τούς μισθωτούς. Αυτή τήν πραγματικότητα τήν γνωρίζουν πολύ καλύτερα από τόν γράφοντα τόσο οι κ. Άνδριανόπουλος και Μάνος όσο και ό θεωρητικός κ. Λούλης και ό προπαγανδιστής κ. Κόλμερ.

Τή μανιχαιστική διχοτομία ιδιωτικό-δημόσιο, ελευθερία-κρατισμός ό συγγραφέας τού άρθρου τήν προεκτείνει τόσο στό παρελθόν όσο και στό επίπεδο τών ιδεών ώστε νά άποκτήσουν οι ιδέες του ιστορικά έρείσματα, κατηγορώντας συγχρόνως τούς αντιπάλους του για ιστορική άμάθεια. Πράγματι τό ΠΑΣΟΚ έπιδεικνύει μιά τεράστια ιστορική άμάθεια αλλά τό ίδιο και ή ΝΔ, όπως και ό κ. Α. Άνδριανόπουλος. Με τή μικρή διαφορά ότι και στις τρεις περιπτώσεις ή άμάθεια είναι στην πραγματικότητα απέχθεια και φόβος για τήν ιστορική πραγματι-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κόπηση, που υπόκειται σε μία φρικαλέα συχνά παραμόρφωση, ώστε να επιβιβώνεται ή εκάστοτε τρέχουσα πολιτική και η κυρίαρχη ιδεολογία. "Όλα τὰ ἑλληνικά πολιτικά κόμματα κάνουν τό ίδιο. Καί ὁ κ. Α. Ἀνδριανόπουλος δέν ξεφεύγει ἀπό τόν κανόνα, παρόλο πού οἱ ιδέες του δέν εἶναι κυρίαρχες. Χρησιμοποιεῖ τήν ἱστορία στήν πολιτική καί ἐκεῖ πού θά ἄρμοζαν πολιτικές ἀναλύσεις προβάλλει ἱστορικές δοξασίες. Στόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό, λέει, ἀντιπαλεύουν ἱστορικά δύο ιδέες: ἡ ἰσότητα καί ἡ ἐλευθερία. "Ὅπου ἐπικράτησε ἡ ἐλευθερία «τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἀνάπτυξη, ἐλευθερία, πρόοδος· ὅπου ἐπικράτησε ἡ ἰσότητα ἀκολούθησε παρακμή, βαρβαρότητα, ὀλοκληρωτισμός». Καταπληκτική ἀπλοϊκότητα γιά ἕναν πρῶν ὑπουργό πολιτισμοῦ. Πάνε ὅλα: τάξεις, συμφέροντα, πολιτισμικές, κοινωνικές ιδιαιτερότητες, ἱστορικές ιδιομορφίες, ταξικές συγκρούσεις, μέ δύο λόγια ἡ ἴδια ἡ κοινωνία ἐξαλείφεται μέ μία μονοκονδυλιά.

Ἀπό τή στιγμή πού ἡ tabula rasa εἶναι γεγονός στά κεφάλια τῶν νεοφιλελευθέρων, τό μοναδικό κριτήριο πού τούς ἀπομένει εἶναι νά ἀντιμετωπίζουν «τίς ὀποιεσδήποτε ἐξελίξεις ὅπουδήποτε τῆς γῆς μέ μόνο ἐργαλεῖο ἀνίχνευσής τους τό ἄν ἔχουν ἢ δέν ἔχουν ἰσχυρό δημόσιο τομέα», ὅπως σωστά παρατηρεῖ καί ὁ Μ. Παπαγιαννάκης (*Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, 10/7/83).

Πρός ἐνίσχυση τῆς διχοτομίας, ὁ ἀρθρογράφος τῆς *Καθημερινῆς* ἐπιστρατεύει καί τό παλαιό ἀντικομμουνιστικό σόφισμα πού τοῦ ψιθύριζε ἡ γιάγιά ΕΡΕ στά τραφερά μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια: φασισμός καί κομμουνισμός εἶναι ἕνα καί τό αὐτό. Πού μέ ἄλλα λόγια μᾶς ὀδηγεῖ στήν ἐξῆς ἀπερίγραπτη ἀναγωγή: ἀφοῦ οἱ δύο στούς τρεῖς εἶναι κακοί, ἐγώ ὁ τρίτος πού ἀπομένω εἶμαι ἀναγκαστικά καλός. Στήν πραγματικότητα ὡστόσο, τά δύο ἄκρα δέν εἶναι ἴδια στήν ιδεολογία τοῦ κ. Α. Ἀνδριανόπουλου. Ἀπλῶς χρησιμοποιεῖ τό σόφισμα γιά προπαγανδιστικούς λόγους. Λέει ὁ ἀρθρογράφος: «ἡ πρωτοποριακή σημασία στό ρόλο τῆς ἐργατικῆς τάξης... ἡ ἐξύμνηση τῶν ἀρετῶν κάθε "μικροῦ" παράγοντα τῆς κοινωνίας... ἡ ἐπέκταση τοῦ Κράτους γιά "Κοινωνική δικαιοσύνη" καί "ἴσες εὐκαιρίες" (πολλά εἰσαγωγικά)... ἀκρωτηριάζουν βάρβαρα τήν Ἐλευθερία». Συνεπῶς τό κακό εἶναι ἀνεπανόρθωτο ὅταν προέρχεται ἀπό τά ἄριστερά. Καί στή συνέχεια: «...ὁ ναζισμός καί ὁ φασισμός μπόρεσαν νά προσφέρουν τό ἀντίδοτο στό κομμουνιστικό ξελόγιασμα, ἀλλά μέ τήν ἴδια πάντοτε συνταγή». Ἄρα ἱστορικά φταῖνε οἱ κομμουνιστές πού ὡς νέοι ἀλχημιστές ἀνακάλυψαν μία συνταγή ἡ ὁποία ἀνάγκασε τούς φασίστες νά ἀντιταχθοῦν. Δηλαδή τή δουλειά τους κάνανε οἱ ἄνθρωποι. Πάντα κατά τόν ἀρθρογράφο, οἱ φασίστες ἠγέτες εἶχαν ἀπλῶς «ἀρρωστημένη φαντασία», κάτι πού λογικά μπορεῖ νά ἀναιρεθεῖ μέ τή θέσπιση μιᾶς ἀπλῆς ψυχιατρικῆς ἐξέτασης ὅλων τῶν ὑποψήφιων γιά τήν κρατική ἐξουσία...

Ἡ κρατική παρέμβαση τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν οἰκονομία καί οἱ αὐταρχικές ἐπιβολές του στήν κοινωνία δέν εἶναι ἀνακάλυψη τῆς σημερινῆς κυβέρνησης. Γράφει ὁ Μ. Παπαγιαννάκης: «Τῆ διόγκωση τοῦ δημόσιου τομέα δέν ἔφερε καμία ιδιαίτερη "σοσιαλμανία" κάποιων παραστρατημένων ἀστῶν, ἀλλά ἡ ἴδια ἀντιφασική πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ καί οἱ ἀδήρητες ἀνάγκες του». Τόσο τό ΠΑΣΟΚ ὅσο καί οἱ παραδοσιακές δεξιές πολιτικές δυνάμεις καθῶς καί οἱ νεοφιλελευθέροι, διατηροῦν στό ἀκέραιο τή λογική τοῦ κέρδους ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας τρίτων, ἐνῶ διαφωνοῦν στόν τρόπο διαχείρισης καί προορισμοῦ τοῦ κέρδους καί στήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας. Μέ αὐτή τήν ἔννοια οἱ νεοφιλελευθέροι δέν δικαιούνται νά τυρβάζουν περί ἐλευθερίας ὅπως ἀντίστοιχα τό ΠΑΣΟΚ περί σοσιαλισμοῦ καί ἡ ΝΔ περί δημοκρατίας. Σημαντικές βέβαια οἱ διαφορές μεταξύ τῶν παραπάνω πολιτικῶν δυνάμεων καί κάποιο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τά προβλήματα πού θέτουν. Μόνο πού διαφορές καί προβλήματα τέτοιου τύπου δέν ὀρίζουν ριζικά ἀντίπαλες παρατάξεις. Ἀπλῶς οἱ διαφορετικές ὀπτικές τίς ἀναγκάζουν νά ἀντιπαρατεθοῦν ὡς πρὸς τήν κατοχή καί τήν νομική τῆς ἐξουσίας. Ἐπομένως θά μπορούσαν νά λείπουν ἐκεῖνα τά περί «ἐπανάστασης τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ».

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἡ ἐπαγγελία τῆς ἀπολύτως ἀνεμπόδιστης λειτουργίας τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς πού προπαγανδίζουν οἱ ἐπαναστατημένοι φίλοι τῆς ἐλευθερίας μᾶς ξαναγυρίζει κατ' ἀναλογία στό ἐπίπεδο τῶν μηχανισμῶν τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς. Ἡ συρρίκνωση τῆς κοινωνίας στό ἐπίπεδο τῆς ἀγορᾶς καί ἡ ὑπαγωγή τῆς στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, εἶναι κάτι πού γιά τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν πολιτῶν σημαίνει γενικευμένη ἐξαθλίωση. Καί γιά τοῦτο ἴσως ἡ ἱστορική πραγματικότητα παραποιεῖται ἀνευδοίαστα.

Καί γιά νά τελειώνουμε μέ αὐτόν τόν οικονομίστικο μεσαιωνισμό τῶν φιλελεύθερων, τά δημαγωγικά περί: «...ἀποφασιστικότητας γιά ἕναν ἀγώνα σκληρό καί ἀσυμβίβαστο μέ στόχους βραχυπρόθεσμοις καί μακροχρόνιους χωρίς ἀμφιταλάντευσεις καί ὀπισθοδρομίες», μᾶς τά λέει κάθε μέρα καί τό ΚΚΕ.

Πέτρος Πιζάνιας

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

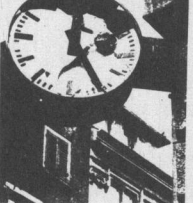
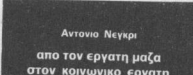
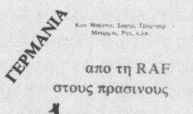
ΤΑΣΟΥ ΔΗΜΟΥ ΦΛΟΓΙΣΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

Ἐνα βιβλίο αγωνιστικῆς
ἀνάτασης, ἕνα βιβλίο τῆς
Ἐπονίτικης γενιάς.

ΕΚΔΟΣΗ: ΑΛΕΒΙΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΦΕΙΔΙΟΥ 14-16 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 3600059

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΚΟΜΜΟΥΝΑ» Σουλίου 9
Τηλ. 3602644 **ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ**

 <p>Γουσία Βαννιανισάου Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΕΙΝΑΙ «ΙΣΗ» ΜΕ ΤΟΝ ΑΝΤΡΑ (σ' ἕνα στρατοπέδο τῆς Σιβηρίας)</p> <p>Γιουαία Βοσνεζενσκαγια Η «ισότητα» ἀνδρα - γυναι- κας στο Γκουλάγκ</p>	 <p>Γεωργος Καραμπελιας σύγχρονος καπιταλισμός και επαναστατικό υποκείμενο</p> <p>Γ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Σύγχρονος καπιταλισμός και επαναστατικό υποκείμενο</p>	 <p>Αντωνιο Νεγκρι απο τον εργατή μάζα στον κοινωνικό εργατή</p> <p>Ο Ιταλικός «Μάης» ΟΡΦΕΙΟ</p> <p>ΑΝΤΩΝΙΟ ΝΕΓΚΡΙ Ο «Μάης» τῆς Ιταλίας (Από τον εργατή-μάζα στον κοινωνικό εργατή)</p>
 <p>S.P.K. ΟΙ «ΨΥΧΑΣΘΕΝΕΙΣ» ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ (Να μεταβιβάσουμε την αρρώστια σε άλλος)</p> <p>S.P.K. Οι ψυχασθενείς ενάντια στο κεφάλαιο</p>	 <p>ΙΤΑΛΙΑ αυτοκρατική του ανταρτικού</p> <p>P. ΚΟΥΡΤΣΙΟ - Α. ΝΕΓΚΡΙ Ο. ΣΚΑΛΤΣΟΝΕ Ιταλία, αυτοκρατική του αντάρτικου</p>	 <p>ΓΕΡΜΑΝΙΑ από τη RAF στους πράσινους</p> <p>KON - ΜΠΕΝΤΙΤ, ΣΑΡΤ, ΣΒΑΡΤΣΕΡ, ΡΟΤ, ΜΠΑΡΜΠ κλπ. Γερμανία, από τη RAF στους πράσινους</p>

χάρτης

ΔΙΗΜΗΝΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

7

- ΖΩΝΘΑΝ ΣΟΥΦΤ • Η.Χ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
- ΠΑΝΟΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ • ΕΛΗ ΣΚΟΠΙΤΕΑ
- ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ • ΘΟΔΩΡΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
- ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ • ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΤΖΑΚΗ
- Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ • ΕΚΤΩΡ ΚΑΚΗΒΑΤΟΣ
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΤΗ
- ΧΑΡΟΛΑΝ ΠΙΝΤΕΡ: «ΠΡΟΔΟΣΙΑ»
- ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
- ΠΙΕΡ ΚΑΜΠΑΝ
- ΜΙΧΑΛΗΣ ΓΚΑΝΑΣ
- Ξ.Α. ΚΟΚΟΛΗΣ
- ΝΤΙΝΑ ΠΑΜΠΑΛΛΗ
- ΜΑΡΣΕΛ ΝΤΙΣΑΝ
- ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ
- ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΕΙΜΩΝΑΣ • ΝΑΣΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ
- ΚΟΥΡΤ ΧΑΜΠΡΙΤΕΡ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ
- ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΕΥΧΩΝ 1-6

ΠΑΙΔΙΚΗ ΤΙ—ΒΙ

*Τό άδηφάγο τρωκτικό του Ντίσνευ
νευρόσπαστα, βασιλοπούλες,
κι άκτίνες λείζερ*

Σέ πρώτο πλάνο ό φόβος. Ό τρόμος και ή βία. Ό μαγεία και ή κατανάλωση και στό βάθος ό μικρός τηλεθεατής. Συνεπαρμένος κι άθέατος. Τυλιγμένο κουβάρι. Θα χωθεί και θα χαθεί μέσα στην άσπρόμαυρη ή χρωματιστή όθόνη, όδεδυντας στις περισσότερες περιπτώσεις, στους πάντα σκοτεινούς λαβύρινθους τής λήθης και του άφανισμού.

Τό σκηνικό στήθηκε. Τώρα τό μόνο που άπομένει είναι νά βρεθεί κάποιο σενάριο. Μά κι αυτό δέν είναι καθόλου δύσκολο άφου οι ιδέες είναι γνωστές κι οι συνταγές δοκιμασμένες.

Έν άρχή ήν ό Ντίσνευ· και γιατί ή Έλληνική Τηλεόραση νά μήν καταφύγει στή συμβολή του;

Άρχιτέκτων του είδους ό κύριος! Άφου μέ τό άδηφάγο τρωκτικό του Μίκυ - Μάους κατάφερε νά ροκανίσει (και έξακολουθεί άκόμα) γενιές ευαίσθητων παιδικών ψυχών, μετατρέποντάς τες σε \$ (αυτό τό σήμα σχεδόν κυριαρχεί στις ιστορίες του) στή συνέχεια θά τά επενδύσει για νά θεμελιώσει τήν πόλη του τής Ουτοπίας· μία πόλη όμως που άποκαλύπτει όλη τή μυθολογία του Άμερικανικού Όνειρου· που βρίσκεται βουλιαγμένο στή χώρα μέ τά δεκαοχτώ έκατομμύρια άνεργους (Ντόναλντ)· σε μία Γη Χαναάν πλημμυρισμένη άπό τούς καταρράχτες του Μάνα. Κι άκόμα σε μία χώρα μέ τά ύπόλοιπα έκατομμύρια, νευρόσπαστα (Γκούφυ) δεμένα στην ταινιοκολλητική άλυσίδα παραγωγής, νά κυνηγάνε τή δεκάρα που τά ίδια έσπρωξαν στό Φορτ-Νόξ του κακού θείου - εργοδότη (Σκρούντζ).

Άπό κει και πέρα ό χορός καλά κρατεί. Μέ τούς δεκάδες ήρωες άνάλογων ιστοριών. Και πάντοτε σε κινούμενα σχέδια.

Έδώ όμως ό μεγαλοφυής έμεινε πίσω. Τώρα, άπό τή Γη τής Έπαγγελίας ως τή χώρα τής Αυτοκτονίας, άπό τις χώρες του Άνυπαρκτου Σοσιαλισμού ως τις χώρες του Ύπαρκτου Τρίτου Κόσμου, μία καινούρια βιομηχανία άνθίζει: Αιτή των Σήριαλ· μέ τά υπερφυσικά μικρά, όπου

τό ζωάκι μέ τό παιδικό πρόσωπο έγινε (όχι τυχαία) παιδί μέ πρόσωπο ζωου. Έκτελεστής στή δούλεψη άόρατων άφεντικών.

Νά μερικά άπ' τά πιό χαρακτηριστικά παραδείγματα:

— Τό μικρό «Σπόρτ-Μπίλυ» μέσα άπό τό μαγικό του βαλιτσάκι θά βγάλει άκτίνες «λείζερ» για νά κάνει σκόνη τούς κακούς, τις μάγισσες και τούς σατανικούς δολοφόνους, σάν άλλος Τζαίημς Μπόντ.

— Ό άνήλικος Σεβάχ θά πέσει θύμα μάγων, άγριων πειρατών και ξωτικών, αλλά θά τούς διαλύσει όχι βέβαια μέ τό «πνεύμα του» αλλά μέ τή βοήθεια των... πνευμάτων και κατ' έπιταγήν τους.

— Ό μικρός Ρουί «στά παιδικά χρόνια του Έλ Σιντ» ψάχνοντας για τήν κλεμένη του γαϊδουρίτσα θά νικήσει αιμοβόρους ληστές και σιδερόφραχτους ίππότες έν όνόματι του καλού βασιλέως.

— Ό πατέρα των μικρομέγαλων παιδιών «Στή χώρα των Κοντορεβουθήλων» έξοντώνει γιγάντια καβούρια μέ μαγικές ρομφαίες. Μά και στήν καλύτερη περίπτωση δέ βρίσκεται παρά τήν παρωχημένη βουκολική ιστορία τής προπολεμικής όρφανής Χαίντνυ σε έπανάληψη.

Αυτά και τούτων όμοια. Που «άναδίνουν μιάν όσμή φασισμού σάν άπό θειάφι». (Άς θυμηθούμε τό λεχθέν ύπό του «δημοκρατικού» στρατηγού Ντέ Γκώλ. Ό μόνος αντίπαλός μου είναι ό Τέν-Τέν).

Ύπερφυσικά μικρά λοιπόν. Όρες άτέλειωτες τά παιδιά μαστουρώνουν. Μέ τή γραφίδα του κινουμένου σχεδίου - νωστέρι. Μέ τή γραφίδα κάρβουνου νά μουντζουρώνει τό άγραφο χαρτί του παιδικού μυαλού. Παράγοντας σχέσεις του τύπου: πατέρας - γιός, μεγάλος - μικρός, καλός - κακός, άρχηγός - ύπήκοος, εργοδότης - εργαζόμενος, έξουσιαστής - έξουσιαζόμενος. Μέ τή γραφίδα του κινουμένου σχεδίου, σχέδια σωτηρίας· που θά μεταφέρει τούς ναυαγούς, μέ μία αντίστροφη πορεία, άπό τις κατοικημένες περιοχές τής γνώσης σε τόπους άφιλόξενους.

κι άνδρους.

Και ό εγκέφαλος συνθλίβεται. Υποχωρεί και άποχωρεί. Υποτασσόμενος στην άστραπιαία έναλλαγή των εικόνων. Στην έλλειψη διαλόγου. Κι ή σκέψη άκίνητη καθώς ή άεικίνητη γραμμή λειτουργεί σαν φωτεινό σωμα, όπου με μαθηματική άκρίβεια θά προκαλέσει στο παιδί - σκυλί, έκκρίσεις σιέλων: και τό παιδάκι του Παυλώφ είναι έτοιμο πιά για πράξεις προγραμματισμένες: έντολοδόχος και έκτελεστής των επιταγών τής όποιας έξουσίας.

Ίσως τά παραπάνω ήχουν ύπερβολικά. Όμως μιά γρήγορη ματιά στο φάσμα που καλύπτουν τά παιδικά προγράμματα μιάς εβδομάδας και στά δύο κανάλια είναι άπαραίτητη.

Έτσι σέ σύνολο 11,5-12 περίπου ώρων έχουμε τήν έξής κατάσταση: Τά κινούμενα σχέδια τής λογικής που προαναφέραμε καλύπτουν τίς 6,5 με 7 ώρες! Έδω τή μερίδα του λέοντος έχουν τά ύπερφυσικά μικρά, ό σπανακοφάγος Ποπάυ (φάε παιδί μου γιατί θά σέ φάει ό μαύρος Πήτ), ό Γούντυ, οι Πολωνοί Μπόλεκ και Λόλεκ, και φυσικά ό Ντίσνευ. Μοναδική έξαίρεση τό «Μιά φορά κι έναν καιρό ήταν ό άνθρωπος», που σίγουρα μπορεί νά πει κανείς ότι ξεφεύγει από τήν παυλωφική λογική, με μερίδιο μόνο 30 λεπτών.

Και τό υπόλοιπο των 5 ώρων; Άς δούμε πώς καλύπτεται.

— Παιδαγωγικές έκπομπές μόλις 40 λεπτά. Έδω φανερώνεται όλη ή ένδεια και ή παντελής έλλειψη ευθύνης των έλληνικών παραγωγών που μεταφέρουν τή δασκαλιστική νοοτροπία στο «στούντιο». Πού δημιουργούν στά παιδιά όφθαλμοπορικά συναισθήματα καθώς παρακολουθούν, βουβά και βουλιαγμένα στη μοναξιά τους, δεκάδες άλλα παιδιά νά παίζουν και στους δύο διαύλους.

— Ψυχαγωγικές 90 λεπτά. Δέν ξέρουμε τί θά μπορούσε νά πει κανείς για τίς άπανωτές έπαναλήψεις του «Θαυμάσιου Κόσμου τής μουσικής». Δέν ξέρουμε τί νά πούμε για τή θεωρία του ζύλου άπ' τόν Παράδεισο» και άλλων παιδαγωγικών και ψυχαγωγικών τοιούτων στο «Πού είναι ή Μαργαρίτα» του Ρ.Ι. Κύπρου.

Κι άκόμα πώς νά μείνεις άπαθής μπροστά σέ στύλ «Κολακαμπάνα» ταχυδακτυλουργό που θά διασκεδάσει τά παιδιά μας έξαφανίζοντας μπουκάλια, εμφανίζοντας μαντήλια άφανίζοντας έντέλει τούς μικρούς του φίλους; (ντόπια παραγωγή).

— Παραμύθια 90 λεπτά. Ξεπερασμένης αισθητικής με ώραιες βασιλοπούλες, φαρμακωμένα μύλα, φτωχές μά τίμιες μυλωνούδες, δίκαια βασιλόπουλα...

— Μορφωτικές 30 λεπτά. Πού καλύπτουν μόνο τόν «Άγριο κόσμο των ζώων».

— Ό στρατός μας(!) και ή εκκλησία μας(!) από 15 λεπτά. Και τά δύο προγράμματα παρουσιάζονται στο πρώην στρατιωτικό μας και νυν «κοινωνικοποιημένο» κανάλι, που στά τελματωμένα νερά του κυριαρχεί ή διχρωμία του χακί και του μαύρου.

Τά 30 λεπτά που άπομένουν φιλοξενούν τόν μέχρι στιγμής άγνωστό μας Μίστερ-Μάγκου.

Και νά που από τό χορό των κινουμένων σχεδίων, στο χώρο των σχεδιασμένων κινήσεων, ό μονόδρομος είναι έτοιμος.

Πώς νά μείνει κανείς άπαθής μπροστά σ' αυτή τήν καθημερινή πλύση που άδιαλείπτως συντελείται μπροστά μας;

Κι έξοργίζεσαι όταν μαθαίνεις ότι, αντί για κάποιες προσπάθειες νά κεντρίσει ή τηλεόραση τήν παιδική φαντασία, αντί νά δομείται ένα έν πολλοίς αξιόλογο ύλικό, που ήδη ύπάρχει στον τομέα τής τέχνης για παιδιά, συμβαίνει τό έντελώς αντίθετο: άναδομείται δηλαδή ό... Ταχυδακτυλουργός.

Κι άγανακτείς όταν αναλογίζεσαι ότι πληρώνεις αυτή τήν κακογουστία: ότι πληρώνεις για νά βελτιωθεί ό τρόπος που κινείται τό άθλιο κασκεύασμα τής κούκλας (παλιά τήν κινούσαν δύο άτομα, τώρα ένα) που σχολιάζει τά νούμερα του μεγάλου ζογκλέρ.

Και μελαγχολείς όταν τό καταλυτικό και άναρχούμενο χιούμορ του Σουίφτ είναι άκατανόητο για τά μικρά ενώ θάπρεπε νά τό παρακολουθήσουν οι μεγάλοι ή έστω νά μπει στην ώρα των Τιμωρών Ντιούκς που είναι άλλωστε και τό στερνό καταφύγιο των άνήλικων που ξενυχτούνε στις 8.10 τό βράδυ τής Παρασκευής.

Και σαν νά μήν έφταναν όλα αυτά νά κουρελιάζονται τά συναισθήματά σου καθώς γίνεται μάρτυρας του τρόπου που ή κοινωνία τής άφθονίας βάζει σφήνες στην παιδική ψυχή με τίς διαφημιστικές της τσιχλόφουσκες. Άπαραδέκτο! (Άλήθεια τί έγινε με τίς περίφημες έξαγγελίες των Ρωμαίων τής Άλλαγής;).

Τί-Βί(α). Άπό τίς σκοτεινές κάνες τής τηλεόρασης που έκπέμπει «Γιά τούς μικρούς της φίλους». Πού προσπαθεί νά διαμορφώσει, από τήν προσχολική άκόμα ήλικία, άχθοφόρους τής κυρίαρχης ιδεολογίας. Άύριανούς Πολίτες - Δέκτες. Πολίτες - Θεατές. Πολίτες - Έντέλει - Ίδιώτες.

Μπάμπης Ζαφειράτος

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ

Είναι φανερό πώς ούτε η οικονομική κρίση, ούτε η ανεργία και ο πληθωρισμός που την συνοδεύουν, οδηγούν αυτόματα στην άνοδο της άριστερας και την ενίσχυση του εργατικού κινήματος. Άλλα και σε χώρες όπως η Γαλλία, η Ελλάδα και η Ισπανία όπου οι τελευταίες εκλογές ανέδειξαν άριστερες κυβερνήσεις, αυτές είτε προήλθαν από εντελώς καινούργια κόμματα είτε από ριζικά αναδιοργανωμένα παραδοσιακά σοσιαλιστικά. (Η ομοιομορφία που παρατηρείται ωστόσο ανάμεσα σ' αυτά τα τελευταία έχει μάλλον υπερτονισθεί σε σχέση με όρισμένες σημαντικές διαφορές). Αντίθετη είναι η περίπτωση χωρών όπως η Γερμανία και η Αγγλία. Και στη μέν Γερμανία — όπου το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα στηριζόταν σε μία έπισφαλή συμμαχία μ' ένα φιλελεύθερο κόμμα — μπορεί να πει κανείς πώς το κυβερνών Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα είχε να διαχειριστεί την οικονομική κρίση, γεγονός που του περιόρισε τα περιθώρια κοινωνικών παροχών και φιλελεύθερης πολιτικής και τό εφθειρε από πολλές πλευρές. Στην Αγγλία όμως τα τελευταία 4 χρόνια κυβερνούσε το Συντηρητικό κόμμα και έχοντας να παρουσιάσει μία θεαματική άνοδο της ανεργίας — αν και πρέπει να παρατηρήσει κανείς και ένα σημαντικό περιορισμένο του πληθωρισμού — οι τελευταίες εκλογές τό διατήρησαν στην κυβέρνηση με μία ελάχιστη υποχώρηση. Τό πιο ενδιαφέρον όμως είναι πώς τό παραδοσιακό Έργατικό κόμμα όχι μόνο δέν καλύτερεσε τή θέση του, αλλά υπέστη μία πολύ μεγάλη και απρόβλεπτων συνεπειών ήττα. Η οικονομική κρίση, στην Αγγλία τουλάχιστον, φαίνεται να τροφοδοτεί τήν κρίση του εργατικού κινήματος.

Άπό μία πλευρά, ή βαριά ήττα των Έργατικών έχει όλα τά χαρακτηριστικά μιάς σειράς αδυναμιών, παραλήψεων, αντιφάσεων και λαθών — όπως θά τό ήθελε μία καθιερωμένη φρασεολογία. Οι Έργατικοί εμφανίστηκαν στις εκλογές (πού προκηρύχτηκαν από τους Συντηρητικούς ένα χρόνο πριν τή λήξη τής θητείας τους) μέ εμφανή τά σημάδια των έσωτερικών τους συγκρούσεων, μέ κακούς προεκλογικούς χειρισμούς, μέ έχθρικά τά μαζικά μέσα ενήμερωσης σχεδόν στό σύνολό τους και μέ έναν άρχηγό που ούτε τό κόμμα κατάφερε νά συμμαζέψει ούτε τό εκλογικό σώμα νά πείσει. Δύο σημαντικά ζητήματα στά όποια είχαν άρχικά τήν πλειοψηφία των εκλογέων μέ τό μέρος τους, τή μείωση των έξοπλισμών και τήν έξοδο από τήν ΕΟΚ, λειτούργησαν τελικά έναντίον τους. Στο θέμα τής ΕΟΚ ή σκληρή διπλωματία τής Θάτσερ που κατάφερε έστως και προσωρινά νά πετύχει μία σημαντική ανακατανομή τής συνεισφοράς τής Αγγλίας στον κοινοτικό προϋπολογισμό άντέστρεψε άποφασιστικά τίς διαθέσεις του εκλογικού σώματος. (Άλλωστε ή νίκη των σοσιαλιστών στη Γαλλία είχε ήδη υποβαθμίσει τό κυριότερο έπιχείρημα των άριστερών Έργατικών ότι ή κοινότητα ελέγχεται άποκλειστικά από τή δεξιά).

Άπό τήν άλλη, στό ζήτημα του έξοπλισμού, οι Έργατικοί εμφανίστηκαν άλληλοσυγκρουόμενοι και μέ προτάσεις που ξεπερούσαν κατά πολύ τίς διαθέσεις τής πλειοψηφίας των ψηφοφόρων, καθώς έμοιαζε νά αφήνουν υπερβολικά έκτεθειμένα — μετά τήν έμπειρία των Φόκλαντς που πλανιόταν διαρκώς στην πολιτική άτμόσφαιρα. Όλοφάνερα μεγάλη ζημιά προκάλεσαν στους Έργατικούς οι άποσχισθέντες Σοσιαλδημοκράτες. Η παρουσία τους σε πάρα πολλές περιπτώσεις δημιούργησε μία δυναμική που αν και δέν τους ώφέλησε καθόλου από πλευράς έδρων, ώφέλησε σ' ένα μικρό βαθμό τούς Φιλελεύθερους συμμάχους τους και σε μεγάλο βαθμό χάρισε έδρες στους Συντηρητικούς. Πιο σημαντικό όμως και άπό τόν προεκλογικό άγώνα ήταν ή άντιπολιτευτική πολιτεία των Έργατικών που είχε οικοδομηθεί κυρίαρχα πάνω σε γενικές προτάσεις για κρατικές παρεμβάσεις και καταπολέμηση τής ανεργίας. Οι Έργατικοί δέν έπεισαν πώς είχαν λύσεις για τά καυτά οικονομικά προβλήματα, ενώ οι Συντηρητικοί έπεισαν πώς ή ανεργία είναι ά-

ναγκαίο και σχεδόν άναπότρεπτο κακό και πώς έχουν μία μακροπρόθεσμη στρατηγική για τήν έξυγίανση τής οικονομίας και τό ξεπέρασμα τής κρίσης. Είναι άλλο ζήτημα ότι έκτός από τόν έλεγχο του πληθωρισμού έχουν στην πραγματικότητα προκαλέσει μεγαλύτερο κακό στην οικονομία άπ' όσο θά μπορούσε νά προβλέψει κανείς.

Και όμως από μία άλλη πλευρά ή ήττα των Έργατικών έχει τή σφραγίδα μιάς χρόνιας και πολύ σοβαρότερης κρίσης. Άπό τό 1951, μέ εξαίρεση μία ένδιαφέρουσα άνοδο τό 1966, οι Έργατικοί πέφτουν εκλογικά σχεδόν συνεχώς. Στις εκλογές του 1979 πήραν τό μικρότερο ποσοστό που είχαν πάρει ποτέ τήν δεκαετία του '30, και στις πρόσφατες εκλογές τό μικρότερο ποσοστό από τό 1918. Υπάρχουν κι άλλα στοιχεία που συνεπικουρούν στη διαπίστωση μιάς μακροχρόνιας κρίσης. Τά μέλη του Έργατικού Κόμματος από 800.000 περίπου τήν εποχή που ήταν στην κυβέρνηση στά μέσα του '60 έπεσαν στά μισά στά τέλη τής επόμενης δεκαετίας και συνεχίζουν νά πέφτουν. Τά εργατικά συνδικάτα, που έχουν σταματήσει εδώ και καιρό νά αυξάνουν αριθμητικά, παρόλο που έπέδειξαν μία έντυπωσιακή μαχητικότητα στις άρχές τής δεκαετίας του '70 και μέ τίς οικονομικές τους διεκδικήσεις έρριξαν τότε τήν κυβέρνηση των Συντηρητικών, στράφηκαν μέ τήν ίδια σχεδόν ένταση και κατά τής κυβέρνησης των Έργατικών. Αυτό άπό μόνο του βέβαια θά μπορούσε νά είναι και θετικό αλλά άποδείχτηκε καταστροφικό. Πρώτον γιατί ή μαχητικότητα των συνδικάτων σχεδόν κατέρρευσε μπροστά στην έπιθετικότητα τής Θάτσερ και δεύτερον γιατί κλονίστηκαν σε επικίνδυνο βαθμό οι σχέσεις εργατικών συνδικάτων - Έργατικού Κόμματος. Οι εκτιμήσεις των σφιγμομετρήσεων δείχνουν ότι στις τελευταίες εκλογές οι Έργατικοί πήραν λιγότερο από τό 40% των ψήφων των συνδικαλισμένων δηλ. περίπου 14% λιγότερο από τήν προηγούμενη φορά. Άπό τήν άλλη λιγότερη από τούς μισούς άνεργους ψήφισαν τούς Έργατικούς. Και όπως πάντα, οι Έργατικοί είχαν νά άντιμετωπίσουν τόν πολύ μεγάλο τους έχθρό, δηλ. τήν άποχή από τίς εκλογές πολλών εργατών και πολλών δυνάμει Έργατικών ψηφοφόρων.

Τί συμβαίνει με τό 'Εργατικό κόμμα; 'Ορισμένοι κομμουνιστές θεωρητικοί, όπως ο E. Hobsbawm και ο S. Hall, προσπάθησαν εδώ και καιρό να ανοίξουν μία συζήτηση που θα είχε άφετηρία της όρισμένες σημαντικές αλλαγές που συντελούνται τις τελευταίες δεκαετίες στη σύνθεση της εργατικής τάξης. 'Η συζήτηση αυτή δεν έχει ακόμα οδηγήσει σε συγκεκριμένα συμπεράσματα, και πάντως δεν αποτέλεσε κέντρο προβληματισμού στους κόλπους των 'Εργατικών.

Στό 'Εργατικό κόμμα, όλοι μοιάζουν να άγνοούν την μακροχρόνια φθορά και κινούνται σε επίπεδο συγκυρίας. 'Από την εποχή της ανόδου των Συντηρητικών στην εξουσία τό 1979, τό 'Εργατικό Κόμμα φαίνεται να άπασχολείται με ένα μόνο θέμα, τούς έσωτερικούς συσχετισμούς, χωρίς άναφορές σε ζητήματα σύνθεσης και μετατόπισης μέσα στην εργατική τάξη. 'Η ανάδειξη της άκροδεξιάς πτέρυγας στους κόλπους των Συντηρητικών ώφέλησε σ' ένα βαθμό την παραγκωνισμένη άριστερή πτέρυγα των 'Εργατικών. 'Η σχετική όμως προώθηση των άριστερών 'Εργατικών τούς χρέωσε στην κοινή γνώμη με την τελευταία ήττα του κόμματος χωρίς αυτό να σημαίνει πως ή έκλογική μάχη δόθηκε με ένα συνολικό πρόγραμμα της άριστε-

ράς. 'Η πρόσφατη άλλαγή όμως στό τρόπο έκλογής των υποψηφίων βουλευτών του κόμματος είχε ως αποτέλεσμα ή μισή περίπου νέα κοινοβουλευτική ομάδα να έλέγχεται από τούς άριστερούς πράγμα που σχεδόν προεξοφλεί την ανάδειξη νέου ήγέτη του κόμματος από την άριστερή πτέρυγα. Μία μεγάλη μερίδα του τύπου στην 'Αγγλία, προδικάζει έτσι την όριστική χρεωκοπία του 'Εργατικού κόμματος.

Αυτό βέβαια δεν άπορρεί καθόλου από τά δεδομένα. Είναι γνωστό πως στην Γαλλία, την 'Ελλάδα και (λιγότερο) την 'Ισπανία οι νέες άριστερές κυβερνήσεις άναδείχτηκαν με πολύ άριστερές θέσεις. Καί όμως αυτό δεν είναι από μόνο του αισιόδοξο μήνυμα για τούς 'Αγγλους άριστερούς 'Εργατικούς.

'Υπάρχει μία βαθιά ριζομένη πεποίθηση στό 'Εργατικό Κόμμα ότι οι οικονομικές κρίσεις ριζοσπαστικοποιούν τις πολιτικές συνειδήσεις. Κατά συνέπεια δόθηκε έμφαση στό πρόβλημα της άνεργίας και της επίλυσής του με κρατικές επενδύσεις — σε μία χώρα όμως με πολύ διευρυμένο και δυσφημισμένο κρατικοποιημένο τομέα. 'Υπάρχει παράλληλα και μία κατά κάποιο τρόπο πραξικοπηματική αντίληψη κατάληψης και άσκησης της εξουσίας. Οι άριστεροί 'Εργατικοί πρότειναν τόση και μόνο έσωκομματική δημοκρατία όση θά τούς επέτρεπε να πάρουν τόν έλεγχο του κόμματος. Τό 'Εργατικό Κόμμα στό σύνολό του υποστηρίζει κατηγορηματικά τό δικομματικό έκλογικό σύστημα, που μέχρι στιγμής κρατά έξω από την εξουσία τούς Φιλελεύθερους και επιτρέπει με 40% των ψήφων, 60% πλειοψηφία στό κοινοβούλιο. 'Απ' αυτή την άποψη μπορεί να πεί κανείς πως τό 'Εργατικό Κόμμα είναι κληρονόμος κάποιων 'παλιών αξιών', που έκφράζει σήμερα με τόν 'εργατισμό' του ό υποψήφιος της άριστεράς για την αρχηγία N. Kinnock. Αυτά σε μία εποχή που ή άγγλική παραδοσιακή εργατική τάξη διαφοροποιείται και συρρικνώνεται. Δεν είναι τυχαίο πως τις έκλογικές νίκες της δεκαετίας του '60 τις πέτυχε ό H. Wilson με την εύφρασταση «τεχνολογική επανάσταση» του, που έξέκοψε κάπως τό κόμμα του από την παραδοσιακή του πολιτική. Μπορεί κανείς μάλιστα βρεί αντίστοιχα αυτής της «άνανεωμένης» πολιτικής σ' αυτή των μεσογειακών κομμάτων που όδηγήθηκαν.

πρόσφατα στην εξουσία. Οι άριστεροί 'Εργατικοί στην 'Αγγλία κατάφεραν αυτή τη φορά να συμπεριλάβουν στό έκλογικό πρόγραμμα του κόμματός τους μία σειρά από «άριστερές» θέσεις. 'Εξέφρασαν έτσι τις επιθυμίες διαφόρων ομάδων πίεσης. 'Ο σοσιαλισμός όμως έχει ανάγκη από σοσιαλιστική θεωρία και από ένα συνολικό πρόγραμμα που να άπαντάει τόσο στα καυτά προβλήματα της συγκυρίας, όσο και στα μακροπρόθεσμα ζητήματα της μετάβασης. 'Όσο δεν υπάρχει κάτι τέτοιο ή εργατική τάξη φαίνεται να προτιμάει τό κόμμα που υπόσχεται να διαχειριστεί την κρίση καλύτερα. Στην 'Αγγλία οι «άνανεωμένοι» Συντηρητικοί ήταν πιό πειστικοί σ' αυτό.

Δ.Κυρτάτας

ΖΗΤΕΙΤΑΙ ΕΛΠΙΣ

Διαφορές στρατηγικής στό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα που οδήγησαν στην απομάκρυνση του Ζ. Π. Σεβενεμάν

Είναι γεγονός ότι τον ελληνικό τύπο, αλλά και τα πολιτικά μας κόμματα πολύ λίγο, και πάντως διόλου συστηματικά, απασχολούν όσα τεκταίνονται στις αδελφές σοσιαλιστικές χώρες, Γαλλία και Ισπανία. Η εξαιρετική άπορία των σχετικών εκτιμήσεων, σε συνδυασμό με την αργιολί — εκτός εξαιρέσεων — αποδοχή ή απόρριψη όσων προτείνει το εγχώριο σοσιαλιστικό σχήμα εξουσίας, ελάχιστα συμβάλλει στη διευκρίνιση πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών μεθοδεύσεων που ένα - δύο χρόνια πριν μετρημένες δεκάδες ατόμων υποπεύονταν την τόσο σύντομη χρεωκοπία τους. Γιατί είναι επίσης γεγονός ότι τόσο ο σοσιαλισμός του Μιττεράν όσο και εκείνος του Παπανδρέου, τηρουμένων πάντα των αναλογιών, παραδέρνουν εδώ και καιρό ανάμεσα στο επιθυμητό και τό εφικτό χωρίς να πείθουν καν τους οπαδούς τους είτε για τον ιδεαλισμό ή το ρεαλισμό τους. Η περίπτωση της Ισπανίας είναι αλήθεια ότι συνδέεται με την ιδιαιτερότητα ενός ήγέτη, του Γκονζάλες, ο οποίος στήριξε την κατακόρυφη άνοδο του όχι σε δράματα αλλά στην υπόσχεση μιας επιτυχούς διαχείρισης της κρίσης του καπιταλισμού.

Ίδιαίτερα τό γαλλικό παράδειγμα φιλόδοξο σε στόχους και προοπτικές άμεσως μετά την προεδρική νίκη, έφθασε τις τελευταίες ημέρες σε σημαντικά αδιέξοδα που συμπυκνώνει ή συγκλονιστική δήλωση του Ζάκ Ντελόρ Υπουργού Εθνικής Οικονομίας: «... για μία χώρα, όπως ή δική μας που υποφέρει από δύο έγγενεις αδυναμίες, τον πληθωρισμό και την έλλειψη ανταγωνιστικότητας, δέν υπάρχει μέση λύση: ή θά επιβιώσουμε ή θά καταρρεύσουμε». Αυτή ή όμολογία, και ή έμφαση που αποδίδεται στη δεινή κατάσταση της χώρας από τά χείλη του περισσότερο αρμόδιου ύπουργού, άς μή ξεχνούμε ότι γίνεται σε μία περίοδο άνόδου του αντίπαλου. Πράγματι, πρόσφατες σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης ακόμη και του φιλοκυβερνητικού τύπου,

φέρουν ενισχυμένη την αντιπολίτευση ή κατά άλλη διατύπωση «γιατροί, φοιτητές, εργάτες του μετρό, αγρότες, καταστηματαρχες, δεσμοφύλακες έναλλάσσονται στις άπεργίες και τις διαδηλώσεις». Από την άλλη μεριά, ή πολιτική εκπροσώπηση των αντιπάλων σχηματισμών ενθαρρυνόμενη από τις έπιτυχίες Κόλ και Θάτσερ φαίνεται να ξεπερνάει σταδιακά την πρό διετίας άμηχανία της. Μάλιστα σε εύρωπαϊκό ή και παγκόσμιο επίπεδο. Η συμμαχία «Θάτσερ - Ρέγκαν - Κόλ» που ήγείται της Διεθνούς των Δημοκρατικών όπως αυτοαποκαλείται ή νεοσυσταθείσα ένωση των συντηρητικών κομμάτων, διακηρύσσει ότι πιά «τό μέλλον ανήκει στις έλευθερες δημοκρατίες που δείχνουν τό δρόμο της ιστορίας... ή

ών τους, την άποσπασματικότητα των αναλύσεών τους και την έλλειψη σοβαρού αντίλογου από άλλες σχολές ή τάσεις που τους παραθέτουν τό γνωστό "ή σιωπή μου προς άπάντησίν σας"... ακόμη και σήμερα, που έχουμε άρκετή γνώση και γεύση των προϊόντων του... ύπαρκτου νεοφιλελευθερισμού ανά τον κόσμο... οι ιδέες αυτές άποκτούν ύπολογίσιμη έπιρροή.

Με τή συμπλήρωση ότι ακριβώς αυτή ή έλλειψη σοβαρού αντίλογου, που όρθά διαπιστώνεται ή «συμβολή» της στην κρίση των συγχρόνων δημοκρατιών, δέν άποτελεί συγκυριακό φαινόμενο αλλά βαθύτατο σύμπτωμα μιας άλλης κρίσης, εκείνης του ύπαρκτου σοσιαλισμού, άνατολικού και δυτικού τύπου, στην όποια ήδη έχουν άφιερωθεί τόμοι και φοβάμαι ή έλπίζω ότι θά ακολουθήσουν ακόμη περισσότεροι.

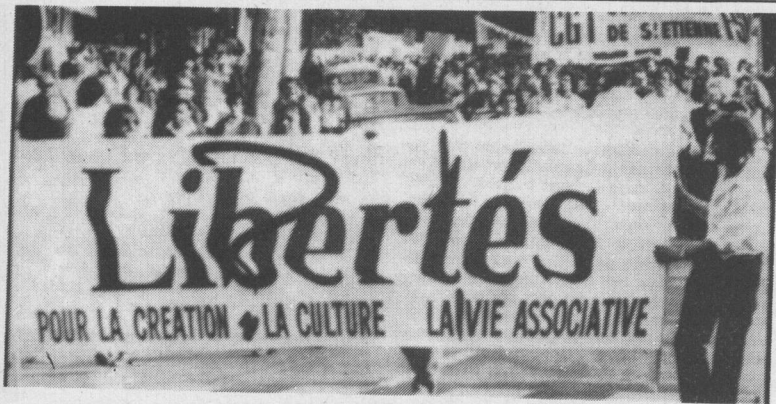
Άς έρθουμε όμως σε μία σημαντική εξαίρεση αυτού του κόσμου της σιωπής. Έννοούμε την μορφοποίηση της «άριστερης» άπάντησης στα αδιέξοδα της κυβερνητικής πολιτικής του σοσιαλιστικού κόμματος που προέρχεται από τά ίδια του τά σπλάχνα. Πρόκειται για τον 42χρονο Ζάν Πιέρ Σεβενεμάν

έλευθερία και ή δικαιοσύνη περνούν στην έπίθεση». Έστω και άν όπως υποστηρίζει ο φιλεργατικός άγγλικός τύπος, τίποτε τό συγκεκριμένο δέν προέκυψε από την πρώτη συνάντηση της νέας διεθνούς, αυτές οι κινήσεις των συντηρητικών δυνάμεων δέν είναι διόλου εύκαταφρόνητες. Κυρίως γιατί, όπως εύστοχα σημείωνε ο Μιχάλης Παπαγιαννάκης τελευταία για τις ελληνικές αντίστοιχες κινήσεις, «χάρη στην άσάφεια των προτάσε-

πρών ύπουργό Τεχνολογίας, Έρευνας και Βιομηχανίας και την όμάδα του CERES οι όποιοι άρκετό καιρό τώρα προετοιμάζουν μία έναλλακτική πολιτική πρόταση για τό προσεχές συνέδριο του κόμματος τον Όκτώβρη στό Μπούρ-αν-Μπρές. Κύριος αντίπαλος ή πολιτική λιτότητας του Ντελόρ αλλά γενικότερα ή δεξιά πτέρυγα του κόμματος υπό τον Μισέλ Ροκάρ.

Η χώρα θά πρέπει ν' άποκτήσει μεγαλύτερο κύρος, ένα φιλόδοξο

μεγαλειώδη προγραμματισμό που θα διεγείρει τον πατριωτισμό του λαού και θα τον κινητοποιεί ενθαρρύνοντάς τον σε καινοτομίες, υποστηρίζει ο Σεβενεμάν. Για να σταματήσει η οικονομική πτώση των τελευταίων δέκα χρόνων ή Γαλλία θα πρέπει να επιτύχει την ανάκαμψη της οικονομίας της, ν' αντιμετωπίσει τις μονεταριστικές θεωρίες, να προστατεύσει τη βιομηχανία της, τέλος, να επεξεργασθεί μία νέα νομισματική πολιτική. Ειδικά για το τελευταίο ζήτημα ο Σεβενεμάν διευκρινίζει ότι δεν είναι αντίθετος με το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα και δεν είναι υπέρ του προστατευτισμού, ωστόσο, «δεν μπορούμε να διατηρούμε μία σταθερή τιμή ανταλλαγής όσο ο πληθωρισμός μας είναι μεγαλύτερος της Γερμανίας». Επιμένοντας στην προτεραιότητα αντιμετώπισης του πληθωρισμού, η ομάδα Σεβενεμάν αν και διαπιστώνει «ανεπάρκειες» στο πρόγραμμα λιτότητας του Ντελόρ όμολογεί ότι το θεωρεί αναγκαίο, προσθέτοντας όμως ότι οι δικές της επεξεργασίες αρχίζουν από εκεί όπου τελειώνουν εκείνες των κομματικών τους αντιπάλων. Ναι, πρέπει ν' αυξηθεί η παραγωγικότητα, να γίνουν θυσίες στις όποιες θα συμμετάσχουν όλοι δίκαια και αναλογικά.

Ωστόσο είναι αυτό αρκετό; Συγκροτεί αυτή η πρόταση μία βιομηχανική πολιτική ικανή να επαναστήσει την ισχύ του έθνους; Όχι, οι κλασικές μέθοδοι ανάκαμψης δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της εποχής. Η απάντηση είναι, πρέπει ν' ναι: «να παράγουμε περισσότερο, και να παράγουμε καλύτερα». Τολμηρές επενδύσεις τόνωση της ζήτησης, ενθάρρυνση της αποταμίευσης, φορολογία στα ύψη-λά εισοδήματα αποτελούν τά κομβικά σημεία των σημερινών κυβερνητικών ευθυνών. Η ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής με προσωρινούς προστατευτικούς ελέγ-

χους, κεντρικό θέμα της επιχειρηματολογίας Σεβενεμάν, που επικαλείται την ανάγκη πραγματισμού σ' αυτές τις δύσκολες στιγμές, θα πρέπει να οδηγήσει στην εθνική ανεξαρτησία ιδιαίτερα με την δημιουργία μιας πανίσχυρης πυρηνικής δύναμης κρούσης ή όποια σε 15-20 χρόνια ν' αποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα ισορροπίας στην Ευρώπη.

Αυτά τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια θεωρεί ο Σεβενεμάν ικανά να κινητοποιήσουν το λαό σ' ένα ανανεωμένο αίσθημα πατριωτισμού: «εφόσον και δεν υπάρχει ένας ευρωπαϊκός πατριωτισμός πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τον μόνο που γνωρίζουμε»...

Πολλά σημεία αυτών των σκέψεων θα μπορούσαν ν' αμφισβητηθούν και για τη σοσιαλιστική τους ύψη αλλά και για την λαϊκή αποδοχή που θα συναντήσουν κατά την υλοποίησή τους. Μόνο τὰ περί πυρηνικής δύναμης αρκούν. Τελευταίες δημοσκοπήσεις στην εβδομαδιαία "La Vie" για τὸ φιλειρηνικό κίνημα στη Γαλλία, ιδιαίτερα υποτονικό μέχρι σήμερα, είναι εϋλωττες: 44% τῶν 1000 ἐρωτηθέντων ἀντιτίθενται στην ἐγκατάσταση τῶν Πέρσινγκ ἀκόμα κι ἂν οἱ σοβιετικοὶ διατηρήσουν τούς SS20.

Ἀνάμεσα στὰ 18-34 χρόνια τὸ ποσοστὸ γίνεται 51%, τὴ διαδήλωση ἐναντίον τῶν ἀμερικανικῶν πυραύλων εὐνοοῦν 50% ἐκ τῶν ὁποίων 59% ἀνήκουν στὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ Ἰνστιτούτο Γεωπολιτικῆς Μαρί Φράνς Γκάρω διαπίστωσε σὲ σχετικὴ ἐρευνα ὅτι μόνον 15% θεωροῦν τὴν ΕΣΣΔ «στρατιωτικὸ» κίνδυνο ἐνῶ 6% «στρατιωτικὸ καὶ οικονομικὸ». Ὅπως σημείωνε ὁ Ἀντρέ Φονταίν τὸ συμπέρασμα εἶναι ἐμφανές: πρόκειται γιὰ μίαν ἐνστικτώδη ἀντίδραση τοῦ κόσμου ποὺ δὲν αἰσθάνεται ν' ἀπειλεῖται καὶ δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει γιατί θὰ πρέπει νὰ ἐγκατασταθοῦν πύραυλοι τῶν ὁποίων ἡ καταστροφικὴ δύνα-

μη είναι δεδομένη. Πέρα από τὸ πόσο εἶναι πληροφορημένος ὁ μέσος Γάλλος γιὰ τίς πραγματικὲς σοβιετικὲς διαθέσεις οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἐλάχιστα συνιστοῦν μίαν ἀντίδραση ἱκανὴ νὰ εὐνοήσει τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἐθνικῆς πυρηνικῆς δύναμης. Ἐννοοῦμε τὴν ἔξαρση τοῦ πατριωτισμοῦ ποὺ προϋποθέτει ἡ συνεπάγεται ἡ σύλληψη καὶ ἡ υλοποίησή της.

Ἀνάλογες ἐνστάσεις θὰ μπορούσαν νὰ ἐγερθοῦν καὶ γιὰ τὴν ἔμφαση τῆς ὁμάδας Σεβενεμάν στὰ περὶ πατριωτισμοῦ αἰσθήματα ἢ καὶ τὴν περιέργη σύνδεση τῶν τελευταίων μ' ἓνα ἀπροκάλυπτο παραγωγισμό. Περιέργη γιὰ ὅσους ἔχουν ἀρχίσει νὰ ὑποπεύονται ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς ἢ θὰ εἶναι λιτός ἢ δύσκολα θὰ ὑπάρξει. Ὅμως τὸ σύντομο αὐτὸ κείμενο δὲν θεωρεῖ ὅτι ἐξάντλησε τὴν προβληματικὴ Σεβενεμάν γιὰ ν' ἀσχοληθεῖ καὶ μὲ τὴν κριτικὴ της. Ἀπλᾶ ἀποσκοπεῖ νὰ σημειώσει τὸ σημαντικότερο. Ἰδιαίτερα γιὰ μᾶς, οἱ ὁποῖοι ἔχοντας βιώσει τὴν τύχη τῶν διαφωνούντων μὲ τὴν ἐπίσημη πολιτικὴ στελεχῶν τοῦ κυβερνώντος κόμματος κοντεύουμε νὰ θεωροῦμε παράδοξα τὰ αὐτονόητα. Ὅτι δηλαδὴ ὁ Σεβενεμάν μετὰ τὴν παραιτήσή του γιὰ πολιτικὸς λόγους ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, δὲν ἐκδιώχθηκε κακῶς καὶ διακοσμημένος μ' ὄλες τίς δυνατὲς κατηγορίες ἀντεθνικῆς, ἀντισοσιαλιστικῆς, ἀντικομματικῆς δράσης ἀπὸ τοὺς συντρόφους του, ἀλλὰ, ἀντίθετα ξαναγύρισε στὶς κομματικὲς λειτουργίες τῶν ὁπίων καὶ διεκδικεῖ τὴν πολιτικὴ ἔκβαση. Ὁ ἴδιος μάλιστα ὄντας στὴ μειοψηφία στὰ συνέδρια τοῦ 1971 καὶ 1979 ὅπου τελικὰ οἱ ἀπόψεις του υἰοθετήθηκαν λίγο πτοεῖται ἀπὸ τὴ βεβαιότητα τοῦ Ντελόρ ὅτι ὁ Πρόεδρος τὸν υποστηρίζει ἀπόλυτα. Ἔστω κι ἂν ὁ Μιττεράν ἐπανελάβε ἀπὸ τὴν τηλεόραση πρόσφατα, ὅτι «δὲν διαθέτουμε μίαν ἐναλλακτικὴν οικονομικὴν πολιτικὴν ἐν ἐφεδρεία». Τὸ γεγονός ὅτι τὸ πολιτικὸ παιχνίδι ἐξακολουθεῖ νὰ παίζεται μέσα στὸ κόμμα μὲ σεβασμὸ στὶς διαδικασίες καὶ ἐμπιστοσύνη στὴ δυναμικὴ τους, ἴσως ἀποδειχθεῖ πέρα ἀπὸ τὸ ἐφικτὸ κάθε πρότασης, ἡ ἔσχατη ἐλπίδα γιὰ τὴν κλυδωνιζόμενὴ ἀξιοπιστία τοῦ σοσιαλιστικοῦ πειράματος τῆς Γαλλίας. Ἴσως...

Α.Α.

ΜΕΓΑΛΕΣ «ΑΛΛΑΓΕΣ» ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

Όλος ο έξηλεκτρισμός στά σοβιέτ

Τερματίστηκαν στις 17 Ιουνίου, αν πιστέψουμε δημοσίευμα στον αστικό τύπο, οι εργασίες της εαρινής συνόδου του Άνωτάτου Σοβιέτ. Έργασίες επίπρονες και υπεύθυνες, δικαιούνται λοιπόν τά υπερήλικα μέλη του, του θέρους πλέον μεσουήνου, νά ανασάνουν κι αυτοί σαν άνθρωποι κατευνάζοντας τήν άρθραλία τους στά λουτρά τής Κριμαίας. Αντικείμενο τών έργασιών τής συνόδου ή εργασία τών άλλων.

Ό νέος λοιπόν σοβιετικός νόμος περί έργασιακών και λοιπών σχέσεων επιτρέπει, άντιγράφουμε, στίς κολεκτίβες νά δίνουν συμβουλές στή διεύθυνση (σύμβουλος επιχειρήσεων, πού λέμε έμεις νί δυτικοί). Θέλοντας δέ νά ξεκουράσει ό νομοθέτης τούς συμβουλάτορες από τόν κάματο τής ημέρας τούς προφυλάσσει από τό νά συμμετέχουν στό διορισμό τών διευθυντών, τόν καθορισμό τής παραγωγικότητας και τίς μισθολογικές διαπραγματεύσεις. Ούτε μπορούν βέβαια νά επιβάλουν στή διεύθυνση τή λήψη μέτρων. Οί εργαζόμενοι θά τό ρίχνουν πάντως έξω μιά ή δύο φορές τό χρόνο συνερχόμενοι σέ έργατικές συνελεύσεις γιά νά χαράσσεται ή πολιτική ή νά επικρίνουν μέ τήν ψχή τους (στό στόμα;) τή διεύθυνση. Κατοχυρώνεται έτσι τό άπάραγραπτο δικαίωμα τών ανθρώπων νά χαράζουν πολιτική. Η έξουσία τών αποφάσεων, λέει ή άνταπόκριση, παραμένει στους διευθυντές.

Ό νέος νόμος είναι, τέλος, κρυστάλλινος στό ότι οι κολεκτίβες πρέπει όχι μόνο νά υπακούουν στό κόμμα αλλά και νά αποδέχονται τή μονοπρόσωπη διεύθυνση τών επιχειρήσεων. Δέν θά επιτρέψουμε ποτέ στίς κολεκτίβες, δήλωσε ό εισηγητής, νά στραφούν «στόν άναρχο-συνδικαλισμό ή στήν Δημοκρατία χωρίς πειθαρχία».

Τέτοια λέει ό νόμος και ή Μεσημβρινή, από τήν όποία και οι πληροφορίες μας, τιτλοφορεί μέ χαρά τό δημοσίευμα «ό Αντρόπαφ μέ νόμο δένει τά χέρια τών εργατών». Άλλά τά χέρια αυτά ήταν ήδη πισθάγκωνα δεμένα και μάλιστα, υποθέτουμε, διά νόμου. Προς τί λοιπόν ό καινούριος; Ό καινούριος θέλει,

φαίνεται, νά τά λύσει. Γιατί ή κοινωνικοποίηση, όπως ξέρουμε και από δώ, θέλει εργατιά μέ τά χέρια λυτά.

Μπορεί έτσι νά μήν συμμετέχουν οι εργαζόμενοι στόν καθορισμό τής παραγωγικότητας, τούς παρέχεται όμως τώρα ή έξουσία νά υποχρεούνται νά αναλάβουν μεγαλύτερη ευθύνη στή βελτίωση τής απόδοσής τους και νά είναι πιό πειθαρχημένοι. Οί κολεκτίβες καθήκον έχουν, είτε ό εισηγητής, νά διασφαλίζουν μεγαλύτερη πειθαρχία στήν εργασία, νά ανεβάζουν τήν παραγωγικότητα. Η αύξηση τής παραγωγικότητας και ή χαλύβδωση τής πειθαρχίας κοινωνικοποιούνται. Ό εισηγητής πρόσθεσε εξάλλου ότι οι κολεκτίβες ευθύνονται και γιά τήν «αύστηρή εφαρμογή» τών κρατικών σχεδίων παραγωγής. Κοινωνικοποίηση λοιπόν και στήν εφαρμογή τής κυβερνητικής πολιτικής.

Άλλά και αυτά δέν θά πρέπει νά είναι ιδιαίτερα καινούρια. Από τά λίγα πού μάθαμε διακινδυνεύουμε τό συμπέρασμα ότι άλλου πρέπει νά βρίσκεται ή καινοτομία γιατί τό μικρόβιο τής κοινωνικοποίησης άμα άρχίσει δέν σταματάει.

Οί εργαζόμενοι δέν συμμετέχουν λοιπόν στίς μισθολογικές διαπραγματεύσεις αλλά, όπως τόνοισε ό σύντροφος εισηγητής, μέ τόν νέο νόμο διαφοροποιούνται ουσιαστικά οι μισθοί. Οί «καλύτεροι» θά παίρνουν δηλαδή και τά μεγαλύτερα επιδόματα. Και είναι μέ τήν άπώλεια ακριβώς τών επιδομάτων τους (ή χάνοντας τή σειρά τους στους καταλόγους άναμονής γιά τά διαμερίσματα) πού θά τιμωρούνται οι εργά-

τες λόγω διαγωγής κοσμίας ή γιά τυχόν πλημμελήματα. Έπειδή υπάρχουν μάλιστα και τά κακουργήματα, ό νόμος όρίζει ρητά ότι ή άπόλυση πρέπει νά αποτελέσει τρέχον πλέον μέτρο τιμωρίας γιά τούς φυγόπονους εργάτες.

Άλλά δέν είναι σωστό νά χρεώνεται τίς απολύσεις ή ίδια ή διεύθυνση πού στό κάτω κάτω είναι υπέρνω τέτοιων μικροτήτων. Κοινωνικοποίηση θά πεί άλλωστε συλλογικότητα και συλλογικότητα θά πεί άρθροισμα άτομικότητας. Τό πρόβλημα λύεται ως εξής. Σοβιετικοί έπίσημοι δήλωσαν ότι άκόμα και όλόκληρη ή κολεκτίβα μπορεί νά τιμωρηθεί μέ άπώλεια τών επιδομάτων της έστω κι αν ένα μόνο μέλος της είναι κακός εργάτης. Πώς θά προφυλαχθεί όμως ή κολεκτίβα από τούς άσυνείδητους; Μά μέ συλλογικότητα, λαϊκή συμμετοχή και κοινωνική ευθύνη. Για νά λέμε λοιπόν και τού στραβού τό δίκιο, στίς κολεκτίβες παραχωρείται μέ τό νόμο μιά καιρία έξουσία: ή ευγενής έξουσία νά εισηγούνται απολύσεις.

Η αύξηση λοιπόν τής παραγωγικότητας κοινωνικοποιείται, κοινωνικοποιείται ή πειθαρχία, κοινωνικοποιείται ή εποικοδομητική συμβουλή, ή αύστηρή εφαρμογή τών κρατικών πλάνων και αυτή κοινωνικοποιείται. Έμενε νά κοινωνικοποιηθεί ή ποινή, ή τιμωρία και ή άπόλυση.

Η κοινωνικοποίηση, ως λέξη, άποκτά σήμερα διεθνώς μιά μοντέρνα όσο και ψευδώνυμη λειτουργία. Φαίνεται δηλαδή ότι οι νόμοι από δώ και μπρός όλο και κάτι καινούριο θά κοινωνικοποιούν. Η έλληνική κυβέρνηση έχει βέβαια κάνει πολλά θετικά βήματα προς τήν κατεύθυνση αυτή, εμφανίζει όμως και άπάρადεκτες όλιγωρίες, ύπαναχωρήσεις και ταλαντεύσεις. Τά μαντάτα από τό πρωτοπόρο Μόσκοβο δείχνουν τόν δρόμο. Έχει πολλά άκόμα νά μάθει από αυτόν ό κατά Παπανδρέου τρίτος...

Γ.Κ.

Σοβιετικά Ταχυδρομεία καί κοινωνία

«Έχω νά λάβω γράμμα σου σαράντα μέρες τώρα...» Τό δημοφιλές αὐτό τραγούδι τοῦ Τσιτσάνη τό φέρνει στήν ἐπικαιρότητα νέα καί πιό φρέσκια ἀνταπόκριση, στόν ἀστικό καί πάλι τύπο, πού μᾶς γνωρίζει τά (δχι καί τόσο) καινούρια μέτρα πού πήρε ἡ σοβιετική ἐξουσία στά πλαίσια τῆς προσπάθειάς της γιά «τήν ἐπιβολή κοινωνικῆς πειθαρχίας καί ἐλέγχου». Ἡ προσπάθεια αὐτή πρέπει νά ἀναληφθεῖ φυσικά μέ συλλογικό τρόπο. Γιά νά χτυπηθεῖ ὁμως — ἐπιτέλους σέ κείνον τόν τόπο — τό πολυκέφαλο τέρας τῆς γραφειοκρατίας, εἰσάγεται ἕνα σύστημα ὄχι ἀκόμα ἠλεκτρονικῆς ἀλλά πρὸς τό παρόν «ταχυδρομικῆς κατάδοσης».

Οἱ ἀρχές ἐξέδωσαν ἔτσι εἰδική πρὸς τοῦτο σειρά κάρτ-ποστάλ, τίς «κάρτες σήμανσης», μιά ἀπό τίς ὁποῖες ἔπεσε στά χέρια ἀμερικανικῆς ἐφημερίδας. Οἱ καταδότες διευκολύνονται ἀλλά καί ἐνθαρρύνονται μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀφοῦ δέν ἀπαιτεῖται ὄνομα ἀποστολέα· ἀρκεῖ τό ὄνομα καί ἡ διεύθυνση τοῦ καταγελλομένου. Ἀπαιτεῖται ἀκόμα, γιά νά εἶναι μιά καταγγελία ἐγκυρη, νά σημειοῦται διά σταυροῦ στό προσῆκον τετραγώνκι τό «ἐγκλημα» τοῦ γείτονα. Στά τελευταῖα, λέει ἡ εἶδηση, περιλαμβάνονται ἡ ἀνεργία (;), ὁ ἀλκοολισμός, ἡ χρήση ναρκωτικῶν, ἡ μὴ πληρωμὴ προστίμων καθὼς καί «ἄλλες παραβάσεις τῆς κοινωνικῆς τάξης καί τῶν κανόνων τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας». Ὅσο γιά τὰ ἐργασιακά ἐγκλήματα αὐτά τὰ ἔχει ἀναλάβει, ὅπως εἶδαμε, ἡ κολεκτίβα.

Τὰ σοβιετικά ταχυδρομεία στήν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ καί τοῦ τόπου. Γιά νά συνεισφέρουνε κι αὐτά, μετά τήν κοινωνικοποίηση τῆς τιμωρίας καί τῆς ἀπόλυσης, στήν ἀποκορύφωση τῆς κοινωνικοποίησης πού ἤδη ἐνυπῆρχε στά προηγούμενα. Ὁ χαφιεδισμός, ἀνώτατο στάδιο τῆς κοινωνικοποίησης.

Γ. Κατσιγιαννης

ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ

Ὁ ἐπίδοξος Πρωθυπουργός τῆς χώρας, ὁ κ. Κ. Μητσοτάκης, ὡς Ὑπουργός Συντονισμοῦ τῆς Ν. Δημοκρατίας εἶχε φροντίσει ἀπό μόνος του — χωρὶς δηλαδή τῆ σύμφωνη γνώμη τῆς τότε κυβέρνησης — νά παραγγεῖλει τεράστιες προμήθειες στήν Μεγάλη Βρετανία.

Αὐτό τουλάχιστον μᾶς πληροφορεῖ ὁ «Οικονομικός Ταχυδρόμος» (κριτική ἀπό τόν Γ. Δημητριάδη τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Ράλλη «Ὁρες Εὐθύνης» 2/6/1983). Νά πῶς ἔχει τό σχετικό ἀπόσπασμα:

... «Καί ἀνακύπτουν ἐπίσης ὀρισμένα ἐρωτηματικά σχετικά μέ τίς λεπτομέρειες πού ἀναφέρει. Σάν παραδείγματα μόνο, θέλω νά ἀναφερθῶ σέ δύο:

Τό πρῶτο ἀφορᾷ τήν Συμφωνία πού διαπραγματεύθηκε στό Λονδίνο ὁ κ. Κ. Μητσοτάκης, ὅταν πῆγε ἐκεῖ σάν Ὑπουργός Συντονισμοῦ τό 1979. Στή συμφωνία ἐκείνη πού ἡ Κυβέρνηση ἀρχικά εἶχε πολύ μικρή ἰδέα, δέν περιλαμβανόταν μόνο ἡ προμήθεια μιᾶς μονάδος τῆς ΔΕΗ καί παροχῆς ἀπό τοὺς βρεταννοὺς πετρελαίου. Ἀλλά ἀκόμη εἶχαν γίνει συζητήσεις γιά ἀγορά ἀπό τοὺς βρεταννοὺς ἄνθρακα γιά τήν ΔΕΗ, πολεμικοῦ ὕλικου, ἠλεκτροκίνησης τῶν ἐλληνικῶν σιδηροδρόμων, καί μιά σειρά ἄλλων βρεταννικῶν ἐξαγωγῶν πρὸς τή χώρα μας. Σ' ὅλα αὐτά ἐπιμελῶς τό βιβλίο δέν ἀναφέρεται. Κι εἶναι κρίμα μιά καί δίνει τήν ἐντύπωση πῶς μερικά δέν χρειάζεται νά λεχθοῦν.

Τό δεύτερο σημεῖο πού ἡ ἀφήγηση γίνεται ἀσαφῆς ἕως λυρική, ἀλλά

δέν εἶναι σίγουρα ἀκριβῆς, εἶναι στήν ἀναφορά πού ὑπάρχει γιά τήν παραίτηση τοῦ κ. Ι. Μπούτου ἀπό Ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ. Ἀναφέρεται στήν γνωστή ἀσθένειά του (τότε) καί τῆ χειρουργική ἐπέμβαση πού ἐπακολούθησε. Καί «ξεχνᾷ» πῶς πραγματοποιήθηκε ἐνῶ βρισκόταν στήν Ἀθήνα ἡ Βρεταννὴ Πρωθυπουργός κ. Θάτσερ. Ὅτι ὑπῆρξαν τότε σοβαρότατες διαφωνίες γιά τήν προώθηση τῶν ὑποσχέσεων τοῦ κ. Κ. Μητσοτάκη. Πῶς δέν δέχθηκε νά προχωρήσουν οἱ διαπραγματεύσεις ἄπως ἐπιθυμοῦσε ὁ Πρωθυπουργός, ὁ κ. Μητσοτάκης καί ὁ κ. Μᾶνος. Ἀλλά πού δέν συμφωνοῦσαν ἀπόλυτα ὁ τότε Διοικητὴς τῆς ΔΕΗ κ. Μωῦσης καί ὁ κ. Ἐβερτ. Πῶς στίς πιέσεις πού τοῦ ἀσκήθηκαν ὁ κ. Μπούτος ἀρνήθηκε νά ὑποχωρήσει καί νά δεχθεῖ δυσμενεῖς γιά τήν Ἑλλάδα ὅρους. Κι ἡ ἐκρηκτικότητά του τόν ὀδήγησε ὥστε νά μὴν δεχθεῖ, ὅπως εἶχε προγραμματιστεῖ, τοὺς Βρεταννοὺς δημοσιογράφους πού ἀκολουθοῦσαν τήν κ. Θάτσερ, στό σπίτι του στήν Φιλοθέη μισή ὥρα πρὶν ξεκινήσουν γιά ἐκεῖ...».

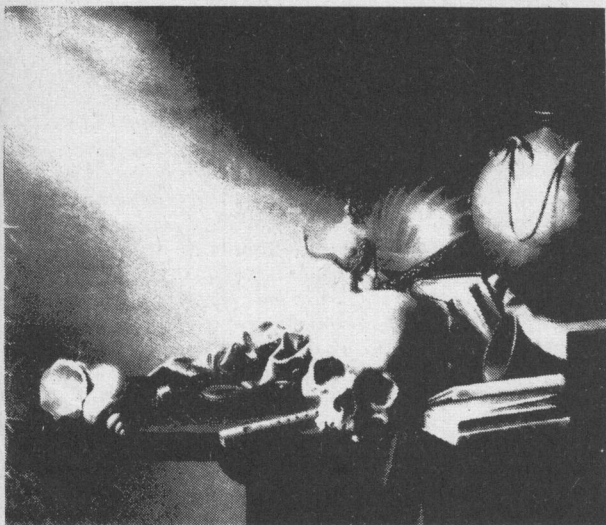
Παρόλα τὰ παραπάνω ὁ κ. Μητσοτάκης θά διεκδικήσει τήν ψῆφο τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ὑποσχόμενος ἀσφαλῶς ὅτι θά... ἀγωνιστεῖ γιά περισσότερο... χρηστή διαχείριση τῶν οικονομικῶν τῆς Ἑλλάδας.

Χωρὶς βέβαια νά κόβουμε τό κεφάλι μας ὅτι ὁ «καλός» κ. Μπούτος ὑπόσχεται κάτι καλύτερο...

Σ. Σταύρου •

Μέ αφορμή
τόν φετινό έορτασμό
τῆς Ἡμέρας τοῦ Περιβάλλοντος

Ἡ κριτική ὑποστήριξη τοῦ Χάους

τοῦ Λεωνίδα Λουλούδη

1954: «Ἐκ βαθέος πρασίνου σκοτεινόφαιον»

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1954, ἡ γεωργική ἐπιθεώρηση *Ἡ ἑλγά*, πού δέν ἐκδίδεται πιά, δημοσίευσε μιά ἐνδιαφέρουσα ἀνακοίνωση τοῦ Β. Κριμπά στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Ἀφοροῦσε ἔρευνα τοῦ καθηγητῆ τῆς Γεωπονικῆς Σχολῆς Ἀναγνωστόπουλου γιά τήν ἐπίδραση τῆς τσιμεντόσκονης «ἐπί τῆς φυσιολογίας καί τῆς καρποφορίας τῶν ἔλαιων» πού γειννιάζαν μέ τά ἐργοστάσια τσιμεντοποιίας στήν Ἐλευσίνα. Ἡ ἔρευνα ἀπαντοῦσε σέ διαμαρτυρία τῶν καλλιεργητῶν ὅτι τά δένδρα τους παρουσίαζαν φαινόμενα ἀκαρπίας «ὐπό τῆς νυθημερῶν ἐκπεμπομένης κόνεως». Ἔτσι, «εἰς ἄκτινα ἰκανῶν χιλιομέτρων» τό χρῶμα «εἰς τήν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ φύλλου ἐκ βαθέος πρασίνου ἦτο σκοτεινόφαιον ἐνώ εἰς τήν κάτω ἐκ σκοτεινοπρασίνου φαιόν». Ἡ πρόταση θεραπείας τοῦ ἐρευνητῆ, ἀφοῦ ἀποδείκνυε πειραματικά τήν αἰτιώδη σχέση μεταξύ κόνεως καί ἀκαρπίας, ἦταν σαφής: «Ἡ κακή ἐπίδραση τῆς κόνεως θά περιορισθεῖ ἐάν ληφθοῦν μηχανικά μέσα συλλογῆς τῆς ἐκπεμπομένης κόνεως».

Εἰκοσιτρία χρόνια ἀργότερα, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1977, ἕνας ἄλλος γεωπόνος-ἐρευνητής, ὁ κ. Χολέβας, ὑποστήριξε ὅτι οἱ φθοριοῦχες ἐνώσεις πού μεταφέρονται σέ μορφή κόνεως καί ἀποτίθενται ἐπί τοῦ φυλλώματος τῶν φυτῶν στήν περιοχή Κυριακίου Βοιωτίας δροῦν: α) τοξικά γιά τά φυτά καί β) ἐπιβλαβῶς γιά τά ζῶα πού βόσκουν στίς περιοχές αὐτές καταναλίσκοντα φυτά μεγάλης περιεκτικότητας σέ φθόριο. Λίγο ἀργότερα (1980) καί ὁ δασολόγος κ. Νάκος ἔβρισκε σέ δείγματα φύλλων ἐλιάς ἀπό τήν περιοχή Ἀστροπύργου συγκεντρώσεις μολύβδου, κατά μέσο ὄρο ἕξι (6) φορές μεγαλύτερες ἀπό περιοχές χωρίς βιομηχανική ἀνάπτυξη.

Μέ αφορμή τόν φετινό έορτασμό τῆς «Ἡμέρας τοῦ Περιβάλλοντος» θά ἴταν ἐνδιαφέρον, σάν ἕνας δείκτης εὐαισθησίας τῆς κοινωνίας μας ἀπέναντι στά προβλήματα πού δημιουργοῦνται στήν πλέον κρίσιμη ἐκδήλωσή της, τήν παραγωγή, νά ἐκτιμηθεῖ ἡ σχετική διαφοροποίηση πού ἔχει ἐπέλθει διαχρονικά στήν ἀκροαματικότητα αὐτῶν τῶν ἀνακοινώσεων. Διευκρινίζω ὅτι μέ τόν ὄρο ἀκροαματικότητα δέν ἐννοῶ μόνο τό εὔρος τῶν ἀπλῶν ἀποδεκτῶν τοῦ μηνύματος ἀλλά καί τούς χρήστες του. Μεγέθη ἄλλωστε συναρτώμενα ἀλλά ὄχι πάντοτε ταυτιζόμενα. Θά διαπιστώναμε ἔτσι, ὅτι ἡ ἀνακοίνωση Κριμπά (Ἀναγνωστόπουλου) δέν πρέπει νά ξεπέρασε τόν μάλλον στενὸ κύκλο τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ περιοδικοῦ *Ἡ ἑλγά*. Ἐνῶ ἡ πρόταση τῆς θεραπείας δέν θά ὑλοποιηθεῖ παρά μόλις τό 1977. Ἡ ἐξήγηση αὐτῆς τῆς καθυστέρησης εἶναι εὐλογη. Βρισκόμαστε στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ὅταν τό φαινόμενο τῆς ἐκβιομηχάνισης ἀρχίζει νά κυριαρχεῖ στήν ἐθνική οἰκονομία. Μέσα ἀπό τά συντρίμια τοῦ ἐμφύλιου ἡ νικήτρια παράταξη ἐπιχειρεῖ κατά τή σύγχρονη ἔκφραση νά μή χάσει τό τρένο τῆς (πρώτης) βιομηχανικῆς ἐπανάστασης. Οἱ ἐλάχιστες ὑπάρχουσες βιομηχανίες ἀποτελοῦν μιά τῶν προϋποθέσεων.

Όμως κανείς δεν ενδιαφέρεται αν ο «Τιτάν» έχει κτιστεί πάνω στο αρχαίο θέατρο και στάδιο της Έλευσινας, όπως εκκρεμεί από το 1930 διαμαρτυρία Έλευσινίου για το πρόβλημα της τσιμεντόσκονης, στο τοπικό κοινοτικό γραφείο, έτσι και η ανακοίνωση Κριμπά (Αναγνωστόπουλου) δεκατέσσερα χρόνια αργότερα δεν θα έχει παρά ελάχιστους ακροατές. Το 1977 ωστόσο ο «Τιτάν», πρώτη εξαγωγική βιομηχανία της χώρας πλέον, θα δαπανήσει για το νέο εργοστάσιό του στο Καμάρι 75 εκατ. δραχμές ή 4,7% της συνολικής επένδυσης για την προστασία του περιβάλλοντος. Οι αντιδράσεις στην ανακοίνωση Χολέβα θα είναι περισσότερο άμεσες. Βρισκόμαστε στο 1977. Η ακροατικότητα της είναι σαφώς μεγαλύτερη. Όχι μόνο γιατί δημοσιεύεται στο πρώτο τεύχος επανέκδοσης του περιοδικού *Γεωτεχνικά*, του Γεωτεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας αλλά και επειδή συμβάλλει σημαντικά στη συμμόρφωση της πολυεθνικής «Πεσινέ» με τα διεθνή πρότυπα προστασίας του περιβάλλοντος, που η ίδια έχει από δεκαετίες καθιερώσει σε άλλες ευρωπαϊκές εγκαταστάσεις της. Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι και η ανακοίνωση Νάκου, δημοσιευμένη κι αυτή στα *Γεωτεχνικά*, μαζί με ένα πλήθος άλλων παρόμοιων, εκλαϊκευμένων όμως, πληροφοριών που εμφανίζονται συχνότατα στον ημερήσιο τύπο, συνέβαλε στα μέτρα που πρόσφατα επεξεργάζεται η κυβέρνηση για τη μείωση του μολύβδου στα καύσιμα.

Αν επιστρέψαμε λοιπόν μετά απ' όλα αυτά στον δείκτη ευαισθησίας που υιοθετήσαμε πιο πάνω, θα διαπιστώναμε τη σημαντική διαφοροποίησή του, που προκύπτει λογικά από την ευρύτερη ακροατικότητα των συγχρόνων δημοσιευμάτων. Είδαμε ακόμη, ότι η ακροατικότητα αυτή δεν αντιστοιχεί μόνο στον αριθμό των αποδεκτών των νέων πληροφοριών αλλά — για τα συγκεκριμένα παραδείγματα — και στη χρησιμοποίησή τους στην αλλαγή των συνθηκών παραγωγής. Μάλιστα, για τη σχετική καθυστέρηση αυτής της διαδικασίας δώσαμε και μία ερμηνεία. Η πρόταση Αναγνωστόπουλου περίμενε είκοσιτρία χρόνια τη χρησιμοποίησή της, γιατί όπως ήδη αναφέραμε εκτός των άμεσα θυγομένων Έλευσινίων, η «κοινή γνώμη» της εποχής θεωρούσε την τσιμεντόσκονη δυναμική απάντηση στην ανασφάλεια και τη μιζέρια του αγροτικού βίου. Αντίθετα, η κοινωνική δεξίωση των νεωτέρων ερευνητών υπήρξε πολύ ευνοϊκότερη, γιατί ήδη το φαινόμενο της εκβιομηχάνισης από τη μία, αναπτυσσόμενο ανορθολογικά στο χώρο και το χρόνο, έφθασε σχετικά σύντομα σε μία κρίσιμη συσσώρευση των δυσάρεστων παρενεργειών του, από την άλλη η ανασφάλεια θεραπεύθηκε από λοιπές δραστηριότητες λιγότερο συμβατικές και παραγωγικές αλλά, όπως αποδείχθηκε, ιδιαίτερα κερδοφόρες. Η τσιμεντόσκονη έπαυσε με τα χρόνια να θεωρείται χρυσοφόρος βροχή. Αποϊδεολογικοποιούμενη ξανάγινε ή απλή σκόνη που ταλαιπωρεί επικίνδυνα όσους την εισπνέουν.

Σήμερα η παραδοσιακή εργατική διεκδίκηση του «άνθυγιεινού επιδόματος» είναι πλέον υποχρεωμένη να αντιπλάσει καθημερινά με τη σύγχρονη απαίτηση των μικρομεσαίων για «ποιότητα ζωής». Τι να σημαίνουν όμως όλα αυτά; Ότι παρόλο που η καθημερινή πρακτική έμμενη στην άρδευση των συμπεριφορών της από τις αξιωματικές βεβαιότητες της εποχής της, εντέλει οι τελευταίες αναθεωρούνται ή και ανατρέπονται οριστικά από τις νέες σημασίες που η γνώση παράγει; Όσα μέχρι τώρα εκθέσαμε καταφάσκουν σ' αυτή την αισιόδοξη προοπτική.

Όστόσο, μένοντας σ' αυτή τη μάλλον κοινοτοπή διαπίστωση πολύ λίγο αξιοποιούμε την εμπλοκή του φαινομένου - ρύπανση στις γενικότερες εξελίξεις των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών της «κρίσης». Και όμως, η φετινή δέκατη επέτειος της Ημέρας Περιβάλλοντος προσφέρεται για έναν συνθετικό απολογισμό.

Φοβούμαι δηλαδή ότι αυτή η υιοθέτηση του δείκτη ευαισθησίας, όσο κι αν «μετράει» μία θετική ανταπόκριση της «κοινής γνώμης» στο φαινόμενο ρύπανση, επισκιάζει μία άλλη, πολύ κρισιμότερη και επίκαιρη διάσταση του προβλήματος. Γιατί αν η διαπιστούμενη αύξηση της ευαισθησίας συμβάλλει δραστικά στην πληρέστερη κατανόηση και καταγραφή των προβλημάτων περιβάλλοντος, από την άλλη η αντιμετώπισή τους, κατασταλτική και προληπτική, καθυστερεί άπελπιστικά. Ιδιαίτερα η απουσία της τελευταίας υπαινίσσεται, έμμεσα, το χαρακτηριστικό της εποχής μας, που δεν είναι βέβαια η άγνοια αλλά η γνώση, που παρόλη την πρόοδό της, ίσως και εξαιτίας της, παραμένει θρυσματισμένη και διάσπαρτη, επομένως αδύνατη να έμψυχώσει το συνολικό σχέδιο, τη θεωρία δηλαδή και την πράξη ανασυγκρότησης ενός κόσμου, περισσότερο αξιόπιστου από τον σημερινό. Γι' αυτό το φαινόμενο ρύπανση ενώ δέχεται ποικίλες έμμεσες περιορισμού του, συστηματικά αποσυνδέεται από άλλα συναφή προβλήματα, που όπως θα δούμε αμέσως στα επόμενα, αφήνονται έπιμελώς στην τυφλή τους εξέλιξη. Τακτική που δεν αφήνει ανεπηρεάστη την επέκταση και όξυνση και αυτού του ίδιου του φαινομένου.

1972-1982: Από τη διεθνή αντιμετώπιση στη διεθνή άμνηστία

«Τό αγρίμι σταμάτησε μεμιάς τό μάσημα, κρατώντας μία μεγάλη τούφα γρασίδι ανάμεσα στα δόντια του...». Όπως ο τράγος στο γνωστό μυθιστόρημα του Τουρνιέ, έτσι και οι αναπτυσσόμενες βιομηχανικά κοινωνίες, εξακολουθώντας ωστόσο τό μάσημα, φάνηκαν εκεί στα τέλη της θριαμβευτικής δεκαετίας του 1960 να αιφνιδιάζονται από μία ένοχλητική αποκάλυψη. Όχι βέβαια της άθώας γυμνότητας του παινιδιάρη Παρασκευά, αλλά της δικής τους αδυναμίας να εξασφαλίσουν την όλο και μεγαλύτερη τούφα γρασίδι που κατανάλωναν μεταπολεμικά. Η αποκάλυψη, με την βιαιότητα πολιτισμικού σόκ, προήλθε — όπως και του τράγου άλλωστε — από τη γνώση του τέλους της μοναξιάς ή την εμφάνιση του Άλλου(ων) που λογικά πλέον επέβαλε, βάσει κάποιου «Σχεδίου Έπιβίωσης», όρισμένα «Όρια Άνάπτυξης» στην έξαντλητική μέχρι τότε, εκμετάλλευση της «Γής της Σπεράντζας», του σημερινού «Διαστημοπλοίου Γη». Αυτή ήταν ή όρολογία που κυριάρχησε στις 26 αρχές της Διακήρυξης για τό Άνθρώπινο Περιβάλλον, κείμενο-άποφαση του πρώτου παγκόσμιου συνεδρίου που όργάνωσαν στη Στοκχόλμη τό 1972 τά Ένωμένα Έθνη.

Η αναζήτηση της πολιτικής γενεαλογίας αυτών των όρων δεν άφορά έτούτο τό κείμενο. Μέσα από τη σύγχυση της περασμένης δεκαετίας, ή κοινωνική ριζοσπαστικότητα των διαφόρων Μάηδων, ή απαίτηση της περιφέρειας για την τούφα, ή σταθερά αυξανόμενη όρεξη των συνδικάτων της μητρόπολης, ή έπιθυμία

του κεφαλαίου να οργανώσει τη μείωση του ρόλου αυτών των συνδικάτων σε ό,τι σήμερα αποκαλείται «νέα οικονομία», συνέβαλαν έμμεσα ή άμεσα στην ένταση της οικολογικής διαμαρτυρίας. Μ' αυτή την έννοια αποτελεί σοβαρή παρεξήγηση να θεωρείται η Στοκχόλμη φιάσκα φυσιολατρών. Άλλωστε και στο επίπεδο της μικροπολιτικής ρουτίνας, οι αντιθέσεις των συνέδρων δεν ήταν λίγες. Όχι μόνο οι Άνατολικοί άρνήθηκαν να συμμετάσχουν γιατί δεν είχε κληθεί ή δική τους Γερμανία, αλλά και οι αντισοσιαλιμπεριαλιστές Κινέζοι δεν δίστασαν να διεκδικήσουν τον πυρηνικό τους εξοπλισμό ως συμβολή στην παγκόσμια ύφεση ενώ οι Γάλλοι καταγγέλλθηκαν από τη Νέα Ζηλανδία για τις πυρηνικές τους δοκιμές στον Νότιο Ειρηνικό. Μέσα σ' αυτό το ελάχιστο οικο-λογικό κλίμα, συμφωνήθηκε μιά Διακήρυξη, γεγονός που χαρακτηρίστηκε από πολλούς έλπιδοφόρο για το μέλλον του πλανήτη. Όχι από όλους, και κυρίως από όσους διαβάζοντας την κατάλαβαν ότι ήταν πρακτικά άνεφάρμοστη. Η Διακήρυξη, κάνοντας έκκληση για μέτρα «όπου είναι πρακτικά εφικτό» ή για τις μεθόδους «εκείνες που θεωρούνται κατάλληλες» αξιοποιώντας πάντα τη «δικαιη πάλη των λαών όλης της γής», ή αντιφάσκοντας φανερά («οί μη άνανευόμενοι φυσικοί πόροι να χρησιμοποιούνται έτσι ώστε να μην εξαντλούνται») δύσκολα έπειθε για μιά καλύτερη τύχη από την πρόγνωση της των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου. Άκόμη όμως και αυτές τις άοριστολογίες, ή Γενική Συνέλευση των Ένωμένων Έθνών φρόντισε να τις καταστήσει περισσότερο άσαφείς, κατά την τελική τους διατύπωση-έπικύρωση. Πιο ενδιαφέρουσα ωστόσο είναι ή τύχη του Προγράμματος Περιβάλλοντος των Ένωμένων Έθνών (UNEP), προϊόν των εργασιών του ίδιου συνεδρίου.

Στις 5 Ίουνίου του 1974, δεύτερη επέτειο της Στοκχόλμης, ήμερομηνία που όρίσθηκε έκτοτε ως «Παγκόσμια Ήμέρα Περιβάλλοντος», το UNEP άνάγγειλε ότι το πρόγραμμα έλέγχου ρυπάνσεως βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη διεθνώς, με στόχο την όρθολογικότερη χρήση των φυσικών πόρων. Άισιοδοξία που δεν συμμερίζεται ό ίδιος Όργανισμός, όταν δημοσιεύει, δέκα χρόνια άργότερα, ένα ντοκουμέντο άπολογισμού των δραστηριοτήτων του σ' αυτό τό διάστημα (1972-1982).

Έκει, άφου σημειώνονται οι κάποιες έπιτυχίες (ή σύμβαση των μεσογειακών χωρών για την προστασία της θάλασσάς τους, τό τρίτο και τέταρτο πρωτόκολλο για τον έλεγχο των χερσαίων ρύπων και την προστασία των ειδών και βιοτόπων που κινδυνεύουν...), έπονται οι περισσότερες άποτυχίες. Δέν είναι πιά μόνο ή ρύπανση που άπειλεί τον πλανήτη, θά διαπιστώσει τό ενδιαφέρον αυτό κείμενο, αλλά και πίο σύνθετα φαινόμενα, όπως ή υποβάθμιση των έδαφών, όπου σημειώθηκαν άπώλειες της τάξεως των 20 εκατ. έκταρίων μόνο τό 1980 ή ό έξ' άσιτίας θάνατος ενός τετάρτου του πληθυσμού της γής, μέχρι τό τέλος αυτού του αιώνα.

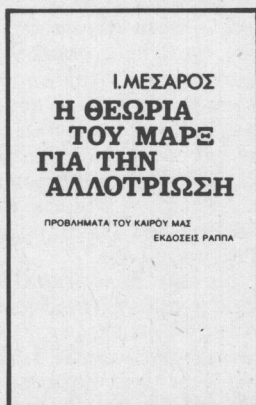
Μιά σειρά από άλλες «ροπές» δέν είναι λιγότερο άνησυχητικές, όπως: ή όξινη βροχή, ή πιθανότητα έξάντλησης του στρώματος όζοντος, ή καταστροφή των ιχθυοτόπων από την υπερεκμετάλλευση, ή εξαφάνιση των τροπικών δασών, ή επέκταση των έρήμων, οι έπιπτώσεις πλημμυρών και ξηρασιών, ή υπερβολική ανάπτυξη των πόλεων. Η έννοια χωριό τείνει να καταστεί μιά γραφικότητα του παρελθόντος. Ήδη τό 2000 άναμένεται 60 πόλεις να ξεπεράσουν τους 4 εκατομ. κατοίκους, που μόνο τό Μπουένος Άιρες διέθετε τό 1950. Άρκει ό έφιάλτης του Μεξικού, με 20 έκκτ.

4 Βιβλία για τον ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ και τον ΜΑΡΞΙΣΜΟ

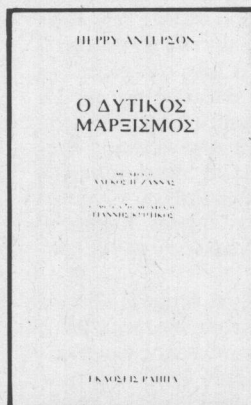
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

ΜΠΟΡΙΣ ΝΙΚΟΛΑΪΕΒΣΚΙ
ΟΤΤΟ ΜΑΙΝΧΕΝ-ΧΕΛΦΕΝ
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

Ι. ΜΕΣΑΡΟΣ
Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

ΠΕΡΥ ΑΝΤΕΡΣΟΝ
ΔΥΤΙΚΟΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ

ΑΝΡΙ ΛΕΦΕΒΡ
ΧΕΓΚΕΛ, ΜΑΡΞ, ΝΙΤΣΕ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

Γεωργίου Γενναδίου 6 (πάροδος Άκαδημίας) - Τηλ.: 36.15.783

κατοίκους, να ύπομνηματίσει τή σοβαρότητα του προβλήματος. Έναντι όλων αυτών, ό προγραμματισμός του UNEP αποδεικνύεται ιδιαίτερα άμήχανος, έστω και άν τούς καταγράψει με άκρίβεια.

Αντίθετα καταφεύγει σε μία «λύση», ή όποία έχει ήδη άρχισει νά προσεγγίζει τά όρια αξιοπιστίας της. Αντί μέτρων αντιμετώπισης, προτείνεται περισσότερη «έρευνα και συγκέντρωση πληροφοριών». Άκόμα και για προβλήματα στά όποια ή έρευνα έχει ήδη συσσωρευσει ένα σημαντικό όγκο πληροφοριών άρκετό για τήν εφαρμογή πολλών έναλλακτικών «δεσμιδών μετρών». Τι όδηγεί σ' αυτή την άναβλητικότητα, τήν άτολμία: Φυσικά όχι ή άφέλεια, αλλά ή έξάρτηση των διεθνών όργανισμών. Ό πραγματισμός πού επιβάλλει ένας όρισμενος διεθνής συσχετισμός δυνάμεων, άντανκλαται και στις δικές τους προτάσεις.

Αν έπιχειρούσαμε μία άξιολόγηση, άκόμη και στον τομεα τής ρύπανσης όπου έχουν σημειωθεί στο παρελθόν συγκριτικά οι μεγαλύτερες προοδοι, θά διαπιστώναμε τήν ίδια επιφύλαξη. Οι λόγοι, νομίζω, δέν είναι άσχετοι με τήν πραγματικότητα πού διαμορφώνει ή διεθνής οικονομική κρίση. Λέγεται — και είναι μισητή άλήθεια — ότι οι μεγάλες βιομηχανίες στις άναπτυγμένες χώρες έχουν λάβει μέτρα «σημαντικά» για τόν έλεγχο των περιβαλλοντικών τους επιπτώσεων. Αυτό πού δέν λέγεται, και όπωσδήποτε τά κριτήρια έκτίμησης, ως κοινωνικά δηλαδή μη άντικειμενικά, δέν είναι, δέν μπορεί νά είναι, κοινώς άποδεκτά, είναι άκριβώς πόσο σημαντικά. Άκόμα και με τήν υιοθέτηση μόνο του οικονομικού κριτηρίου, άν ύποθέσουμε ότι στις χώρες αυτές οι δαπάνες προστασίας του περιβάλλοντος δέν ξεπερνούν τό 1-1,5% του Άκαθάριστου Έγχώριου Προϊόντος τους, συντηρητικής προέλευσης έκτιμήσεις θεωρούν ότι άφησαν άνεπληρέαστη τήν εξέλιξη τής άναπτυξιακής διαδικασίας.

Κι όμως, είναι γεγονός πού δέν μπορεί ν' άγνοηθεί, ότι ή προσφυγή σε πλέον άυστηρά μέτρα θά προσέκρουε σε άξεπέραστα έμποδια χρηματοδότησής τους, ύπο τις σημερινές οικονομικές αλλά και κοινωνικές συνθήκες. Ούτε ή αύξηση των τιμών αλλά ούτε και ή μείωση των κερδών άποτελούν ρεαλιστικές άπαντήσεις για τή χρηματοδότηση τής προστασίας του περιβάλλοντος. Η πρώτη συγκρούεται με τήν άντιπληθωριστική πολιτική, και κυρίως με τά ήδη συμπιεσμένα εισοδήματα των έργαζομένων. Η δεύτερη άγνοεί τις επενδυτικές ανάγκες τής άναβιομηχάνισης και τόν σκληρό άνταγωνισμό τής διεθνούς οικονομίας, ό όποιος και ύπαγορεύει τήν άμέριστη συμπαράταξη κράτους και κεφαλαίου, στη δημιουργία του ευνοϊκότερου δυνατού «κλίματος» για τό τελευταίο. Καθήκον πού έχουν άναδειξει σε ιερή άποστολή οι σύγχρονοι μας δυτικοί «σοσιαλισμοί».

Κλίμα πού κατά τά γραφόμενα έχει άρχισει ήδη νά δημιουργείται, παράγοντας και κάποια νέα φρούτα ύπό τή θαλπωρή του. Ηδη ό ήμερήσιος τύπος άσχολείται με τις πολυάριθμες δολοφονίες πού έχουν διαπράξει συνδικάτα του έγκλήματος για νά έλέγξουν τήν επικερδέστατη έπιχείρηση φυγάδευσης ή «καταστροφής» των τοξικών αποβλήτων τής βιομηχανικής παραγωγής, πού άνέρχονται μόνο στη Νέα Ύόρκη και τό γειτονικό Νιού Τζέρσευ σε πέντε εκατ. τόνους ετησίως. Ένδεικτική είναι άκόμα και ή πρόσφατη ύπόθεση των 41 βαρελιών διοξίνης πού, έπτά χρόνια μετά τήν οικολογική καταστροφή του Σεβέζο, χάθηκαν τά ίχνη τους, για νά ξεαναβρεθούν σ' ένα έγκαταλελειμμένο σφαγείο, κοντά στα σύνορα του Βελγίου, όπου εί-

χαν εισαχθεί παράνομα. Τό άστυνομικό κυνηγητό τής διοξίνης, έφερε στη δημοσιότητα ένα άκόμα ενδιαφέρον στοιχείο. Ότι άνάμεσα στις «φιλόξενες» χώρες των αποβλήτων συγκαταλέγεται πρώτη ή Άνατολική Γερμανία, ή όποία μάλιστα άποκομίζει και σημαντικά όφέλη σε σκληρό συνάλλαγμα από τις πρωτότυπες αυτές, παράνομες ώστόσο, εισαγωγές της. Και έπειδή θυμάμαι ότι τό 1976 και 1980, οι Γρηγόρης Φαράκος και Άγγελική Ξύδη είχαν άποπειραθεί στό θεωρητικό όργανο του ΚΚΕ νά θεωρητικοποιήσουν σοβαροφανέστατα τήν κατ' αυτούς άντίφαση «ύπαρκτου σοσιαλισμού» και ρύπανσης, θά πρέπει νά τονίζεσαι ότι οι άναφορές στα συναφή προβλήματα δέν περιορίζονται στον δυτικό κόσμο. Ό ίδιος ό άναπληρωτής Πρωθυπουργός Ίγκνάντι Νάβικοβ, σε πρόσφατες δηλώσεις του στην Πράβδα, έπισημαίνει τήν αυξανόμενη έπίδειξη του του περιβάλλοντος από τις δραστηριότητες τής σοβιετικής βιομηχανίας, ενώ σε πολυάριθμες δημοσιεύσεις — έγχώριες και άλλοδαπές — τεκμηριώνεται ή «συμβολή», για παράδειγμα, τής Άνατολικής Γερμανίας στη ρύπανση τής Δυτικής τής γείτονος κ.τ.λ. Βρισκόμαστε δηλαδή, μπροστά σ' ένα διεθνοποιημένο φαινόμενο πού ύπερβαίνει σημαντικά τούς κρατικούς αλλά και διακρατικούς έλέγχους, ύποκείμενο ουσιαστικά πλέον σε παρα-κρατικές ρυθμίσεις και νομοτέλειες παραγωγής, διανομής και κατανάλωσής του.

Έλληνικό ίντερμέδιο και δραματικό φινάλε χωρίς τέλος

Μικρό χαρούμενο ίντερμέδιο άποτελεί ή ιδιομορφία των λεγομένων ύπαναπτύκτων ή άναπτυσσομένων χωρών, όπως ή δική μας, για τις όποιες παλαιομοδίτες σοσιαλιστές και νεομοδίτες φιλελεύθεροι διεκδικούν από άριστερά και δεξιά τό «δικαίωμα στη ρύπανση», πού λέει και ή κυρία Γκάντι. Ίδιομορφία πού ξεπερνάει τό ίδιο τό φαινόμενο τής ρύπανσης και μάς προσγειώνει στην αξιοπιστία του κράτους πού οικοδομούν και των λειτουργών του. Καθώς σ' αυτή τήν περίπτωση όταν παίρνονται μέτρα — άν και όχι πολύ συχνά — αυτά είναι άυστηρότατα ή, κατά τήν έκφραση των άρμόδιων φορέων, «άυστηρότερα των διεθνών προτύπων». Η διαφορά και ιδιομορφία έγκειται στο γεγονός ότι σπάνια τά μέτρα αυτά τηρούνται. Συνήθως ή πολύ διακριτικά ή καθόλου. Έχω ήδη άσχοληθεί στο παρελθόν με συγκεκριμένες άναφορές (Βλέπε Ό Πολίτης, «Με σημαδεμένα τά χαρτιά», τ.56 (1982) σ. 7-9· επίσης στο ίδιο περιοδικό «Κόμματα και Περιβάλλον, ένα τετράχρονο αισθηματικό θρίλλερ», τ.46 (1981) σ. 57-63).

Όστόσο θεωρώ πολύ ένδεικτικές δύο πολύ πρόσφατες σχετικές εξιστορήσεις. Στην πρώτη, ό Μιχ. Στρατάκης σε μία έξοχη έρευνά του για τήν έφημερίδα Θεσσαλονίκη/30 και 31.5.83) άφου άποκαλύπτει ότι α) οι άρμόδιοι είχαν ξεχάσει νά άνανεώσουν ύπουργική άπόφαση για τήν προστασία του Θερμαϊκού Κόλπου πού είχε ύπογράψει στις 31.12.1971, β) ότι ό ύπουργός κ. Μαρτης παράνομα είχε λήξει τήν άπόφαση με άποτέλεσμα νά άθωώνονται έκ των ύστέρων οι μνησθέντες από τό Λιμεναρχείο βιομήχανοι και γ) ότι ό τωρινός νομάρχης ένα όλόκληρο χρόνο δέν μερίμνησε για τή σύσταση τής νέας έπιτροπής άδειών για τά άπόβλητα, καταθέτει και τό έξής συγκλονιστικό, για τήν ιστορία της προστασίας του περιβάλλοντος στον τόπο μας, ντοκουμέντο. Είναι ή άπόφαση του ύπουργού Βιο-

μηχανίας και Ένεργείας κ. Πρωτοπαπαδάκη της 13.3.80 ή όποια παρακαλεί τις αρχές «νά δώσετε έντολές προς τὰ αρμόδια όργανά σας νά μή διώκονται ποινικά οί κάτωοι τών έγκαταστάσεων αυτών, μέ τό αιτιολογικό ότι δέν είναι έφοδιασμένες οί έγκαταστάσεις τους μέ άδεια λειτουργίας του ύπουργείου μας, μέχρι ρυθμίσεως του δλου θέματος της μεταφοράς τών εγκαταστάσεων αυτών στη ΜΕΛΕΤΩΜΕΝΗ (τά κεφαλαία δικά μου) βιομηχανική ζώνη Θεσσαλονίκη».

Στή δεύτερη, πού άφορά τή γνωστή ύπόθεση Σουρλάγκα της Λέσβου, άποδεικνύεται από τή Νίκη Σταυροπούλου στο περιοδικό *Οικολογία και Περιβάλλον* (τ.6, 1983, σ.28) ότι από τήν έννεαμελή έπιτροπή πού ό νομάρχης όρισε γιά τόν έλεγχο της μονάδας βιολογικού καθαρισμού τών βυρσοδεψείων, μόνον ΕΝΑΣ (κεφαλαία δικά μου) κάνει αναλύσεις και αυτός όμολογεί ότι: «Πρώτα πήγαινα πιο συχνά. Έπειδή δέν ύπάρχει ένδιαφέρον από κανέναν άλλο και έγώ κουράζομαι μόνος μου, πηγαίνω περίπου μία φορά τή βδομάδα γιά αναλύσεις». Στους άναγνώστες έπαφίεται ή πρόβλεψη περίπου της προστασίας του έρημου κόλπου της Γέρας... ή ακόμα μία έκδοχή της κυκλοφορούσας φήμης ότι ή Έλλάδα έπιμένει και άντιστέκεται!

Άποτελεί όμως γεγονός πολύ μεγαλύτερης σημασίας, κατά τή γνώμη μου, ή έπισήμανση του UNEP ότι τό φαινόμενο της ρύπανσης δέν άποτελεί παρά τήν κορυφή του παγόβουνου, στά ύφαλα του όποιου ήδη συνωθούνται τά πιεστικά αύριανά (;) προβλήματα: 'Η γιγάντωση τών πόλεων, στις όποιες κατά τή διάσκεψη του Τορκέ πού όργάνωσε τό Βρετανικό 'Ινστιτούτο Standards (1978) «κανένας πολίτης δέν θά (πρέπει) νά άντιμετωπίζεται αυτόμάτως σαν νομοταγής και άθώος», ή συναρτημένη άπερήμωση της ύπαιθρου, ή έξάντληση τών φυσικών πόρων, και ή ίσορροπία τρόμου τών πυρηνικών έταίρων. 'Η ύποβάθμιση της προτεραιότητας άντιμετώπισης του πλέγματος αυτού «δυσλειουργιών», από τις ήδη άναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, μέ τήν έμφαση πού άποδίδουν σε περισσότερο έρευνα και λιγότερα μέτρα, συγκλίνει σε ό,τι άρχικά ύποθέσαμε. 'Η ρύπανση έτσι κι άλλως διαπιστώθηκε, μετρήθηκε και

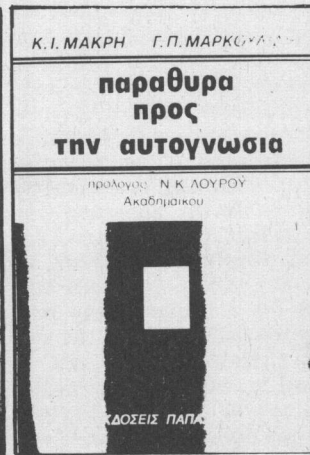
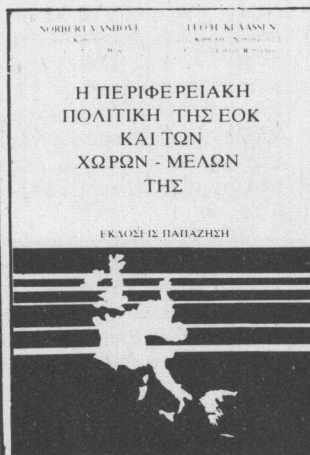
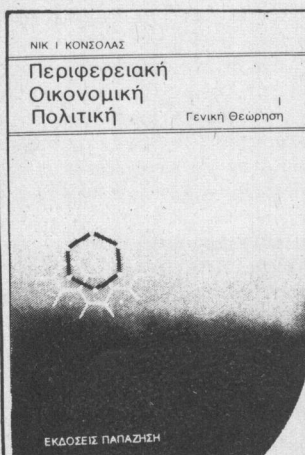
ένμέρει άντιμετωπίστηκε χωρίς ν' αλλάξει πρακτικά ή όπτική άξιολόγησής της. Άκόμη και σήμερα, όπως και πριν από δυό περίπου δεκαετίες πού «άνακαλύφθηκε», καταγράφηκε ως άπλή παρενέργεια ενός όρισμένου τρόπου παραγωγής, και όχι ως τό άκραίο σύμπτωμα παρέκκλισης από τόν όρθολογισμό πού έξ όρισμού τουλάχιστον ύποσχόταν ή αύξανόμενη εφαρμογή τών έπιστημών στην όργάνωσή του.

Μ' αυτή τήν έννοια, δέν παραδοξολογεί διόλου ή συνεχής έπίκληση στην παντοδυναμία της έπιστήμης γιά τή διόρθωση τών κακώς κειμένων έστω και άν χωρεί παράλληλα μέ τή έξόφθαλη πραγματικότητα τών πανταχόθεν πληθαινομένων μηνυμάτων της άσυναρτησίας στόχων, μεθόδων και άποτελεσμάτων. Θές γιati οί στόχοι δέν άναγνωρίζονται πιά εύκολα, θές γιati οί μέθοδοι δέν έπαρκούν πάντα, θές γιati ή παρανόριση τών στόχων και ή ανεπάρκεια τών μεθόδων φτωχαίνουν κρίσιμα τά άποτελέσματα, ή παρέκκλιση βαθαίνει άπελπιστικά. Άλλά άκόμη και όταν οί στόχοι και οί μέθοδοι φαίνονται ν' άναποκρίνονται στην πιεστικότητα τών προβλημάτων, ούτε τό σύγχρονο «έπιστημονικό» κράτος άλλα και καμία από τις άνταγωνιζόμενες κοινωνικές μερίδες, συντεχνίες, τάξεις δέν άποδεικνύεται ίκανή νά αναλάβει τό ρόλο της συνάρθρωσης όλων αυτών τών μερικών όρθολογισμών σε ένα σχέδιο, μία θεωρία και μία πράξη δημιουργίας του κόσμου της έπιβίωσης.

'Η άνάδειξη άντικοινωνικών συμπεριφορών και κινήματων, όσο κι άν έπιτείνει τά άδιέξοδα, ίσως και έξαιτίας αυτού του γεγονότος, τονίζει αισθητικά, πολιτισμικά, πολιτικά τό άσθημα βιολογικής πιά άνασφάλειας μέσα στο όποιο ζει, εργάζεται και πεθαίνει ό σύγχρονος άνθρωπος. 'Η έπιθετική παρουσία τών διαφόρων χούλιγκανς και πάνκς δέν άποτελεί παρά τήν ένσάρκωση τών έσχατολογικών φόβων πού έκφράζονται και από τήν ύπαγορευμένη μετριοπάθεια τών ποικλώνυμων διεθνών όργανισμών Παγκόσμιας Σωτηρίας. Παρά τις έκκλησεις, τις μετρήσεις, τά μέτρα, πλειοψηφίες και μειοψηφίες παραλληλοβατούν έντέλει σε μία «κριτική ύποστήριξη» του Χάους...

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Νικηταρᾶ 2, 'Αθήνα, τηλ. 36.22.496 - 36.38.020

Κρίση και «Ανάκαμψη»

Μετά την κατάθλιψη, ή αισιοδοξία. Και κάποια δόση αλαζονείας. Την κρίση, που τούς πάντες ταλαιπωρεί από τόσα χρόνια, διαδέχεται θριαμβευτικά ή «ανάκαμψη». Χωρίς πολλές θεωρίες και αναλύσεις, σχεδόν χωρίς προσπάθειες, μπαίνουμε στην «Νέα Οικονομία». Πόσο «νέα» είναι όμως τά πρόσφατα αυτά επιτεύγματα του καπιταλισμού και ποιά ή έμβελεύιά τους;

του Μιχ. Παπαγιαννάκη

Οι διεθνείς συναντήσεις διαδέχονται ή μιά την άλλη και όλο και περισσότερο ή επόμενη θυμίζει την προηγούμενη, όποιοι και νά είναι οι συμμετέχοντες και όποια και νά είναι τά θέματα. Ίδιαίτερα σέ ό,τι αφορά την διεθνή οικονομική κρίση και την λήφικτή διέξοδο πρós νέες ίσορροπίες. Στό Παρίσι (Σύνοδος του ΟΟΣΑ), στό Γουϊλλιάσπεργκ τών ΗΠΑ (Διάσκεψη κορυφής τών επτά μεγαλύτερων βιομηχανικών χωρών του καπιταλιστικού κόσμου), στην Στουτγάρδη (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο) και στό Βελιγράδι (Διάσκεψη τών Ήνωμένων Έθνών για τό Έμπόριο και την Ανάπτυξη), από τόν Μάιο μέχρι τόν Ιούνιο του 1983, οι οικονομικοί και πολιτικοί ήγέτες της Δύσης εγκαταλείπουν προοδευτικά αλλά σταθερά κάθε ιδέα παρέμβασης στην πορεία της κρίσης, κάθε πρωτοβουλία που θά συνεπαγόταν «συνεννόημένες» λύσεις στα μεγάλα προβλήματα της διεθνούς οικονομίας, κηρύττουν κατ' εξακολούθηση την «άπελευθέρωση» τών διεθνών οικονομικών σχέσεων, άνησυχούν διακριτικά για την εξέλιξη του διεθνούς χρηματοδοτικού συστήματος και τά χρέη τών χωρών του Τρίτου Κόσμου, συμπάσχουν συμπονετικά και συμπαθητικά μέ την προϊούσα κατάρρευση τών οικονομιών του Νότου ύποσχόμενοι ότι στό προσεχές μέλλον θά τις συμπαράσχει πρós τά πάνω ή επί θύραις «ανάκαμψη» τών οικονομιών του Βορρά. Πιστεύεται δηλαδή ότι ή «ανάκαμψη» στό Βορρά θά φέρει άνοδο της παραγωγής, άνοδο της κατανάλωσης, άνοδο επομένως τών εισαγωγών από τό Νότο (πρώτες ύλες, γεωργικά προϊόντα, βιομηχανικά καταναλωτικά και άλλα προϊόντα). Νά εξάλλου γιατί πρέπει νά διαφυλαχθεί ως κόρη όφθαλμού ή έλευθερία

του έμπορίου: για νά μπορέσουν οι ευεργετικές επιδράσεις της «ανάκαμψης» νά διαχυθούν εύκολότερα και ταχύτερα πρós όλα τά σημεία του όρίζοντα.

Κάθε προσπάθεια νά τιθασσευθούν οι «δυνάμεις της αγοράς» σέ όποιοδήποτε τομέα, τόν νομισματικό (πρόταση Μιττεράν στον ΟΟΣΑ και τό Γουϊλλιάσπεργκ), εκείνο τών πρώτων ύλών (πρόταση για ανάπτυξη του Κοινού Ταμείου για τή σταθεροποίηση τών εισπράξεων του Τρίτου Κόσμου από τις εξαγωγές πρώτων ύλών — Βελιγράδι), εκείνο της τεχνολογίας ή όποιον άλλο, είναι πρόωρη, άλυσιτελής και βλαπτική.

Η «ανάκαμψη» θολώνει πραγματι τά μυαλά, αλλάσσει από έγνοιες και σκοτούρες, κι από εϋθύνες βέβαια. Επιτρέπει κάθε αισιοδοξία, αφού πιστοποιεί ότι ύπάρχει διέξοδος από την κρίση. Την βρήκαν ή κ. Θάτσερ και ό κ. Ρέηγκαν και άρκει κάμποσο κουράγιο και περίσση ύπομονή για νά την εφαρμόσει ό όποιοσδήποτε. Ό δρόμος πρós την «Νέα Οικονομία» (που διαδέχεται, ύπονοούν οι έφευρέτες του όρου, την κρίση) έχει άνοιξει και επιβάλλεται νά μείνει άνοικτός και νά μäs οδηγήσει άπρόσκοπτα — πρós τά που άλήθεια...;

Όχι βέβαια ότι ή ανάκαμψη είναι καμιά φευγαλέα και άπατηλή έννοια. Υπάρχει. Πολλοί οικονομικοί παρατηρητές την συνάντησαν: ό πληθωρισμός σέ πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες και στις ΗΠΑ μειώθηκε έντυπωσιακά (κάτω από τό 5% τό χρόνο). Η έθνική και ιδιαίτερα ή βιομηχανική παραγωγή γνωρίζουν, για πρώτη φορά από καιρό, θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης εδώ και άρκετούς μήνες. Οι προβλέψεις για τή συγκυρία είναι θετικές. Πρós τά τέλη του 1983 ή τις άρχές

του 1984 οι ένδειξεις αυτές θά ενισχυθούν και είναι ι-σως δυνατό να μιλάμε για νέα φάση αύξησης των οι-κονομικών μεγεθών.

Αλλά τό ερώτημα παραμένει αν είναι δυνατή ή σύν-δεση αυτής της ανάκαμψης με την πορεία της κρίσης. Αν δηλαδή τό ξεπέραςμα της τελευταίας είναι δυνα-τό να έννοηθεί ως μία διαρκώς διευρυνόμενη ανάκαμ-ψη ή άκόμη ως σειρά άλληλοδιαδεχόμενων ανακάμ-ψεων με άνοδική συνολική φορά και σωρευτικά άπο-τελέσματα.

Γιά να διερευνηθεί ή άπάντηση είναι άπαραίτητο να ύπενθυμίσουμε τά βασικά χαρακτηριστικά της σημε-ρινής κρίσης, γιατί αν μείνει κανείς μόνο στους δεί-κτες της ανάκαμψης και τόν συζητούμενο δυναμισμό τους κινδυνεύει να ταυτίσει πράγματα που άνήκουν σε διαφορετικούς χώρους της άνάλυσης, αλλά και σε διαφορετικές διάρκειες.

Οί ρίζες της κρίσης

Η νομισματική κρίση που άκολούθησε την κατάρρευ-ση του διεθνούς νομισματικού συστήματος (ΔΝΣ) τό 1971, όπως και ή πετρελαϊκή κρίση του 1973 δέν άπο-τελούν την ουσία της συνολικής κρίσης που ήδη άχνο-φαινόταν στα μέσα της δεκαετίας του 1960, κυριάρχη-σε σε όλη τή δεκαετία του 1970 και δρᾶ έμφανώς και σήμερα. Τό συνεχώς διευρυνόμενο έλλειμμα του άμε-ρικανικού ίσοζυγίου πληρωμών, ή συσσώρευση των «εϋρωδολλαρίων» (έντυπωσιακή ήδη στα μέσα του 60), ή κερδοσκοπία πάνω στο δολάριο και ή πίεση πά-νω στο τελευταίο προς την ύποτίμησή του ως προς τό χρυσό, οι πιέσεις για άποκλίνουσα πορεία στις σχέ-σεις άνάμεσα στα έθνικά νομίσματα παρά την προ-βλεπόμενη από τό ΔΝΣ σταθερή ίσοτιμία τους, όλα δηλαδή τά φαινόμενα των όποιών ή σύνθεση έδωσε την νομισματική κρίση (που συνεχίζεται, με τους ί-διους και προσθέτους όρους), δέν είναι φαινόμενα πα-ρά μόνο δευτερευόντως νομισματικά. Η ρίζα τους βρίσκεται στη έξοδο των άμερικανικών κεφαλαίων ά-πό τις ΗΠΑ, προς κατευθύνσεις που όριζε ή τότε και ή κάθε φορά οικονομική και πολιτική συγκυρία, με σχε-τική έλευθερία κυκλοφορίας και με έξ άντικειμένου ά-δυναμία συνολικού, δηλαδή παγκόσμιου, έλέγχου της διαχείρισής τους και για λόγους που όρίζονταν από τις «πραγματικές» (σε αντίθεση με τις «νομισματικές») έ-ξελιξεις στο διεθνές οικονομικό και πολιτικό σύστη-μα: διαφορετικές κατά χώρες και κατά παραγωγικούς κλάδους, έξελιξεις των άγορών, των εργατικών άμοι-βών, της παραγωγικότητας, του ρυθμού της έφαρμο-σμένης τεχνολογικής προόδου και τελικά των ποσο-στών κέρδους, πιστοποιημένου ή άναμενόμενου, από τούτη ή έκείνη, έδω κι εκεί, επιχειρηματική δραστη-ριότητα.

Και ή έξελιξη αυτή πήγαζε από την πορεία διαδικα-σιών που συνιστούν τά θεμέλια της ίδιας της παραγω-γικής διαδικασίας. Η κάμψη των κερδών παραπέμπει στο σχετικό κορεσμό των άγορών των προϊόντων πά-νω στα όποια βασίστηκε ή μεταπολεμική ανάπτυξη των μεγάλων βιομηχανικών χωρών, αλλά κυρίως στην επιβράδυνση έως και τή στασιμότητα του ρυθμού αύ-ξησης της παραγωγικότητας. Κι αυτή παραπέμπει με τή σειρά της στη επιβράδυνση της αύξησης του ρυθ-μού έφαρμογής της τεχνολογίας στην παραγωγή και στην όργανωμένη αντίσταση της εργατικής τάξης στην αύξηση της έκμετάλλευσης της εργασίας. Ηδη αυτοί οι παράγοντες όδηγούν στην προοδευτική αύξη-

ση του κόστους και των τιμών. Έκει όμως όδηγεί και ή ανάπτυξη μονοπωλιακών και όλιγοπωλιακών μορ-φών στην οικονομία. Οι όποιες, έπιπλέον, έμποδίζουν σ' ένα σημαντικό βαθμό τό πέρασμα των κεφαλαίων από τόν ένα κλάδο στον άλλο. Έτσι τά κεφάλαια που δρουν στους κλάδους που μαραζώνουν τείνουν να έπι-διώξουν την περαιτέρω ανάπτυξη τους έξω από τή χώ-ρα, ενώ στους ίδιους τους κλάδους αυτούς στην χώρα τους προτιμούν, αντί να έπενδύσουν σε άνασφαλές μέλλον ανάπτυξης, να ανεβάσουν τις τιμές, εάν αυτό είναι δυνατό από την ύψη της άγοράς, ή να «έξυγιάν-νουν» τόν κλάδο κλείνοντας αντιπάλους, συρικνώ-νοντας τή δική τους δραστηριότητα, έπενδύοντας με στόχο την άντικατάσταση των εργαζομένων από μη-χανές (στην περίοδο 1970-79 τό «κόστος χρήσης» του κεφαλαίου αύξήθηκε στη Γαλλία κατά 5% τό χρόνο, ενώ τό «κόστος χρήσης» της μισθωτής εργασίας κατά 11,9%...). Οι παραπάνω συνοπτικές και άξιωματικά διατυπωμένες παρατηρήσεις άρκοϋν σε μεγάλο βαθμό για να έξηγήσουν αύξήσεις τιμών, άνεργία, έξοδο κε-φαλαίων. Κανείς δέν άρνιέται την πραγματικότητα τους, άρχικά στις ΗΠΑ και άργότερα στη Δ. Εϋρώπη. Άλλά ή κρίση δέν έξαντλείται με αυτά.

Γεωπολιτικές άνακατατάξεις

Η μεταπολεμική επέκταση και διάχυση του συστήμα-τος ανά τόν κόσμο συνεπαγόταν εύλογα και την άνα-διάταξη των οικονομικών και πολιτικών δυνάμεων, είτε από την έπιτυχή προσχώρηση στη λογική του και τις επιδόσεις του, είτε από αντίσταση σ' αυτές. Η με-ταπολεμική γεωπολιτική ιεραρχία άρχισε να γνωρίζει τριγμούς σ' όλες τις άρθρώσεις της.

Η κυρίαρχη θέση των ΗΠΑ στην βιομηχανική πα-ραγωγή, στις έμπορικές άνταλλαγές και στην κυκλο-φορία των κεφαλαίων, κυριαρχία άναμφισβήτητη στην άρχή της δεκαετίας του '50, κλονίστηκε στις έ-πόμενες δεκαετίες. Νέες οικονομικές δυνάμεις, όπως ή Ίαπωνία, ή ΕΟΚ (ή συγκεκριμένες χώρες - μέλη της), έφτασαν να παίζουν άποφασιστικό ρόλο στην έ-ξελιξη του διεθνούς οικονομικού και πολιτικού συστή-ματος. Και δέν άρκει ή άναμφισβήτητη πυρηνική ύπε-ροχή (ίσοροπημένη έξάλλου από την πυρηνική ίσχύ της ΕΣΣΔ) για να κατασιγάσει και καθυποτάξει τις πραγματικές διαφορές στα συγκεκριμένα αυτά επίπε-δα, όπου οι αντιφάσεις δέν λύνονται με στρατιωτικά μέσα.

Στην ίδια λογική της διαφοροποίησης και της άνα-πτυξης ενός περιορισμένου μέν, αλλά έντονα δραστι-κού *πολυπολισμού*, έντάσσονται και οι έξελιξεις στο Τρίτο Κόσμο, ιδιαίτερα δέ ή δημιουργία του ΟΠΕΚ και ή «πετρελαϊκή κρίση».

Η άποδιάρθρωση του μεταπολεμικού συστήματος διεθνών σχέσεων ένισχύεται από ποικίλους παράγον-τες. Οι παλαιότεροι, όπως ή άνοικοδόμηση οικονο-μιών της Εϋρώπης και της Ίαπωνίας, ή άνάδυση του άνατολικοευρωπαϊκού συνασπισμού, υπό την ΕΣΣΔ, ή άποαποικιοποίηση, που άρχικά εϋνόησε τις δύο «ύ-περδυνάμεις» σε βάρος των εϋρωπαϊκών κυρίως χω-ρών για να δώσει τελικά γέννηση σ' ένα ισχυρό, αν και άσταθές διεκδικητικό κίνημα πλανητικών διαστάσε-ων, προστέθηκαν στα χρόνια του '60 και οι έπιπτώσεις της κολοσιαίας ανάπτυξης των πολυεθνικών επιχειρή-σεων. Δημιουργήματα αλλά και φορείς της διεθνοποίη-σης του κεφαλαίου και της παραγωγής που ξεκίνησε

από τις εσωτερικές εξελίξεις του αναπτυγμένου καπιταλισμού, οι «πολυεθνικές» δέν είναι τίποτε άλλο από τή σύγχρονη μορφή ανάπτυξης του καπιταλισμού σέ μία φάση όπου τό σύστημα αποκολλάται άργα και έπιπονα από τις παραδοσιακές γεωγραφικές κοιτίδες του. Ή εξάπλωσή τους και οι ρυθμοί ανάπτυξής τους (δύο - τρεις φορές άνωτεροι από τούς ρυθμούς ανάπτυξης των εθνικών οικονομιών σέ όλους τούς τομείς: παραγωγή, έπενδύσεις, άπασχόληση...), είναι άποτέλεσμα ιδιαίτερης, γιά τήν καθεμιά, στρατηγικής όπου ό χώρος έλιγμών είναι ένδυνάμει ό κόσμος όλόκληρος, ό χρονικός όρίζοντας τής δράσης εκείνος πού επιβάλλεται από τις ανάγκες τής ίδιας τους τής δραστηριότητας και όχι οι δουλείες τής συγκυρίας αυτής ή εκείνη τής εθνικής οικονομίας, τά κριτήρια γιά τή δράση και τήν αξιολόγησή της από τή μία μεριά είναι όλο και πιο κοντά στην καθαρή λογική τής συσσώρευσης και τής αναπαραγωγής και από τήν άλλη ένσωματώνουν γεωπολιτικές και κοινωνικές εκτιμήσεις σέ παγκόσμια κλίμακα.

Τό άποτέλεσμα είναι ή ανάδυση πόλων ανάπτυξης του συστήματος πού άντικειμενικά εξασθενίζουν τό προηγούμενο πλέγμα οικονομικής και πολιτικής έξουσίας. Περίπου τριάντα χώρες του όλο και άσφαφέστερου ως προς τά όρια του, Τρίτου Κόσμου είναι σήμερα έμφανώς έμπλεγμένες σ' αυτή τή διαδικασία.

Γιά καμιά δεκαριά άπ' αυτές χρειάστηκε νά έφευρευθεί και καινούριος όρος πού νά τις ξεχωρίζει από τις άλλες: είναι οι λεγόμενες «νέες βιομηχανικές χώρες» κατά τόν ΟΟΣΑ. Αυτές, των οποίων ό ρόλος στό διεθνές έμπόριο, στή διεθνή χρηματοδοτική άγορά, στην οικονομία αυτού ή εκείνου του βιομηχανικού κλάδου δέν είναι πιά δυνατό νά άγνοηθεί. Κανείς πιά δέν τολμά στά σοβαρά νά συλλάβει τις νέες αυτές εξελίξεις ως άκόμη μία συνομοσία του ίμπεριαλισμού, όλο και περισσότερο είναι φανερό ότι εικονογραφούν τήν εξέλιξη των αντιφάσεων τής παρούσας φάσης ανάπτυξης πού διατρέχει ό καπιταλισμός ως σύστημα και όχι ως συγκεκριμένη ομάδα χωρών μέ τήν όποία κάποιες πολύ βολικές αναλύσεις τόν ταυτίζουν μία γιά πάντα.

Μέ λίγα λόγια ή ανάπτυξη των πολυεθνικών περιλαμβάνει στή λογική της και τήν άμφισβήτηση τής σημερινής γεωπολιτικής ιεραρχίας χωρών, στό μέτρο τουλάχιστο πού αυτή πηγάζει από τό βαθμό ανάπτυξης του καπιταλισμού σέ τούτη ή κείνη τή χώρα ή ομάδα χωρών. Βέβαια, ή ιεραρχία αυτή έδράζεται και σέ άλλους παράγοντες, έμμεσα μόνο συνδεδεμένους μέ τά προαναφερθέντα, και ένα από τά ένδιαφέροντα προβλήματα τής εποχής μας είναι τό ποιός θά ευθυγραμμιστεί «σέ τελευταία άνάλυση» στον άλλο. Οι προφήτες δέν λείπουν, ούτε και οι άπολογητές, είτε πρόκειται γιά τή μία έκδοχή είτε γιά τήν άλλη. Ή διένεξη π.χ. γύρω από τόν προστατευτισμό είναι δυνατό νά φωτισθεί και από αυτή τήν άποψη. Προστατευτισμός πού νά προσπαθεί νά διασώσει τή θέση τής «χώρας» στή διεθνή ιεραρχία τής οικονομικής και έπομένως(;) πολιτικής δύναμης ή έλευθερία πού δίνει τή δυνατότητα σέ περισσότερους καπιταλισμούς «ν' άνθίσουν» έπωφελομένοι από τά «συγκριτικά τους πλεονεκτήματα» σέ μία παγκόσμια άγορά;

Στήν πρώτη περίπτωση πρέπει τουλάχιστο νά υποχρεωθεί τό κεφάλαιο νά τεθεί άλληλέγγυο μέ τήν κοινωνία του, έπενδύόμενο και καινοτομώντας μέσα σ' αυτήν, αυξάνοντας παραγωγή και άπασχόληση. Αυτό όμως συνεπάγεται εξασθένηση τής «άλληλεγγύης» μέ τόν Τρίτο Κόσμο και μέ τό κεφάλαιο των άλλων καπι-

ταλιστικών χωρών, έκμηδένιση τής ελάχιστης συναίνεσης πού εξασφαλίζει τή σχετική συνοχή του συστήματος.

Στή δεύτερη περίπτωση θυσιάζεται σέ ένα βαθμό ή εσωτερική συναίνεση και συνοχή. Ή διατήρηση τής θέσης στην διεθνή ιεραρχία δέν επιδιώκεται γιά τή «χώρα» στό σύνολό της, αλλά έλπίζεται γιά τά πιο προχωρημένα τμήματα του κεφαλαίου «της», σέ σχέση μέ τμήματα του κεφαλαίου άνά τόν κόσμο χωρίς περισσή ένασχόληση μέ τις εγχώριες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές άπαιτήσεις.

Όμως, άν ή παλαιά γεωπολιτική ιεραρχία γνωρίζει όλο και έμφανεστερους τριγμούς, ή νέα δέν μπορεί άπλά και μόνο νά οικοδομηθεί πάνω στις άποκλειστικά οικονομικές σχέσεις άνάμεσα σέ κεφάλαια των οποίων ή «έθνικότητα» ξεθωριάζει όλο και περισσότερο, άν ποτέ είχε κάποιο νόημα, από αυτήν άκριβώς τή διασύνδεση. Τόσο στό αναπτυγμένο, σήμερα, όσο στό υπανάπτυκτο τμήμα του καπιταλιστικού κόσμου ή εσωτερική ελάχιστη κοινωνική συναίνεση είναι μακροπρόθεσμα άναπόδραστος όρος γιά τήν σχετικά όμαλή ανάπτυξη του συστήματος, έδω κι εκεί, και στό σύνολό του, τουλάχιστο στή φάση μετά τήν κρίση και έξω τήν έπόμενη...

Κοινωνικές άναμοχλεύσεις

Ή κάμψη τής μεταπολεμικής ανάπτυξης και ή ανάπτυξη του πολυπολισμού δημιούργησαν τις πρώτες ραγμές στην κοινωνική συναίνεση πού ύπηρεξε επίσης ένας από τούς στυλοβάτες τής καπιταλιστικής ανάπτυξης στην περίοδο αυτή.

Ή έπιβράδυνση τής ανάπτυξης συντελεί στό νά μήν μπορεί πιά νά χρηματοδοτηθεί τό «κοινωνικό κράτος» πού είχαν οικοδομήσει οι σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές μετά τόν πόλεμο. Άντίθετα τό «κοινωνικό κράτος» γίνεται πιά ένα δυσβάστακτο κόστος πού πρέπει νά μειωθεί.

Όσο γιά τόν πολυπολισμό, αυτός έπεμβαίνει μέ τόν έντεινόμενο ανταγωνισμό πού άσκούν τά έμπορεύματα από χώρες όπου ή εργατική δύναμη κοστίζει λιγότερο στην παραγωγή των πιο αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών, ώθώντας όλόκληρους παραγωγικούς κλάδους των τελευταίων σέ συρρίκνωση τής δραστηριότητάς τους, σέ άπολύσεις ή μερική άπασχόληση του προσωπικού τους, σέ προσπάθειες νά καθλώσουν τήν πρόοδο των εργατικών άμοιβών. Γενικότερα, άμφισβητούνται μέχρι πρό τινός «πρότυπα» τής κοινωνικής πρόνοιας, των έπιδομάτων και έπιχορηγήσεων, τό σύστημα ίατροφαρμακευτικής περίθαλψης, τά ειδικά προγράμματα γιά άνηλικούς, γυναίκες, φτωχούς, μειονεκτούντα άτομα κλπ. Πολύ γνωστά, στό σημείο αυτό, είναι τά έπιτεύγματα των κυβερνήσεων Θάτσερ και Ρέγκαν: άλλα άνάλογα, λιγότερο «ριζοσπαστικά» ίσως, συμβαίνουν σέ πολλές, άν όχι όλες τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες.

Καταρρέει δηλαδή στις μέρες μας ή ιδεολογία πού βασιζόταν στην άρκετά χυδαία εικόνα τής τούρτας, πού όσο μεγαλώνει επιτρέπει σέ όλους νά έχουν ένα μεγαλύτερο κομμάτι, άδιάφορο δέ ήταν τό άν τό μεγαλύτερο αυτό κομμάτι παρέμενε *ποσοστιαία* τό ίδιο ή άκόμη και μικραίνει. Τώρα πού ή τούρτα δέν μεγαλώνει, τόσο τό ποσοστό όσο και τό άπόλυτο μέγεθος τής μερίδας του καθενός (ή μάλλον όχι του καθενός, αλλά όσον τό κομμάτι *έξαρτάται* από τούς κατέχοντες τό μα-

χαίρι, κατά τή γνωστή ρήση «έχεις μαχαίρι, τρώς πε-
πόνι ή... και τούρτα») έχει όλες τίς πιθανότητες νά έ-
λαττωθεί και αυτό γίνεται όλο και πίο εμφανές στή συ-
νείδηση τών παρακατημένων στό γεύμα.

Άλλά τό θέμα δέν είναι οί εικόνες τών ιδεολόγων ή
του πρόσφατου παρελθόντος (έξάλλου, τώρα σιγοϋν),
άλλά ή έκταση τών συνεπειών πού έχει ή κατάρρευση
τών κατασκευών τους. Δέν τήν άκολουθήσε καμιά ρή-
ξη άποκαλυπτικών διαστάσεων. Άντίθετα, οί μέχρι
τώρα αντιδράσεις τών εργαζομένων στήν αναπτυσμέ-
νη καπιταλιστική Δύση, είναι συγκεχυμένες και άντι-
φατικές.

Πέρα από τή στροφή πρós τά άριστερά, στό έκλογι-
κό επίπεδο, πού παρατηρήθηκε σέ κάποιες χώρες (όχι
πάντα τίς πίο αναπτυσμένες και όχι μόνο από μετα-
στροφή τών εργαζομένων, μιά και τά μικρομεσαία ά-
στικά στρώματα έπαιξαν βασικό ρόλο) και πού άντι-
σταθμίζεται από στροφή πρós τά δεξιά σέ περίπου ι-
σάριθμες περιπτώσεις, σχεδόν πουθενά δέν σημειώθη-
κε επιθετική ή «ριζοσπαστική» στό περιεχόμενό της
άπάντηση τών εργαζομένων στίς προκλήσεις πού πη-
γάζουν από τήν κρίση.

Η ύπαναχώρηση τών έπισήμων επαγγελιών κάνει
τή ζωή πίο γκρίζα, οί προσαρμογές όμως και οί έπεμ-
βάσεις στήν πραγματικότητα τής καθημερινής συμ-
βίωσης γίνονται «στό όριο», χωρίς θεαματικές άνα-
τροπές: επιβράδυνση τής αύξησης τών εργατικών εί-
σοδημάτων, στασιμότητα, σχετική μείωσή τους, ρο-
κάνισμα τών κοινωνικών άσφαλίσεων και τών έπιδο-
μάτων άνεργίας. Η ιστορία τής προηγούμενης φάσης
ανάπτυξης και ή παρούσα δομή τών αναπτυσμένων
καπιταλιστικών κοινωνιών επιτρέπουν άκόμα πληθώ-
ρα διεξόδων: εκδίωξη του άλλοεθνούς τμήματος τής
εργατικής τάξης και άναπροσανατολισμός μέρους
τών εργαζομένων πρós εργασίες πού γιά χρόνια είχαν
χαρακτηριστεί άνάξιές τους (τό ποσοστό τών Γάλλων
όδοκαθαριστών στή δημαρχία του Παρισιού διπλα-
σιάστηκε σέ 10 χρόνια), ανάπτυξη τής «υποδόρειας οί-
κονομίας» πού άνθοϋσε μόνο σέ κοινωνίες πού δέν εί-
χαν φτάσει τόν ύψηλό βαθμό όργάνωσης τών «μετα-
βιομηχανικών προτύπων», στροφή στήν παράνομη
και άνεξέλεγκτη εργασία, στή μερική άπασχόληση,
στά μικροεπαγγέλματα πού άλλοτε χαρακτήριζαν
στά μάτια τής αναπτυσμένης Δύσης τά άνατολίτικα
παζάρια.

Όλα αυτά λειτουργούν ως προστατευτικό στρώμα
πού κάνει τήν πτώση τής «κοινωνικής σειράς» και
τών εισοδημάτων μεγάλων τμημάτων του εργατικού
δυναμικού λιγότερο όδυνηρή. Άλλά παράλληλα άνα-
πτύσσονται νέες μορφές φτώχειας και περιθωρίου (2 έ-
κατομύρια μονίμως άστεγους στίς ΗΠΑ...), άτίθασες
και «άσχετες» (γιά όσους δέν βλέπουν μέ τί σχετίζον-
ται) έξεγέρσεις νέων, φυλετικών μειονοτήτων, άστι-
κών και περιθωριοποιημένων πληθυσμών ή και τών
τριών μαζί (Βρετανία), μορφές οικονομικής και κοι-
νωνικής «έγκληματικότητας» πού τρομάζουν και
τούς πίο έφησυχασμένους. Είναι προφανές ότι ή ένδε-
χόμενη έμμογή και ανάπτυξη τής άνεργίας ένισχύουν
ούσιαστικά τή συνεχή και προοδευτική άποδιάρ-
θρωση τών συνολικών κοινωνικών σχέσεων μέ άδηλες
άλλά σαφώς άπειλητικές συνέπειες.

Τίποτε, στή δοσμένη όργάνωση τής παραγωγής και
τής εργασίας και μέ τή διαφανόμενη εξέλιξη τής τε-
χνολογίας, δέν επιτρέπει τήν πρόβλεψη ότι έκκρεμεί
μιά άντιστροφή τής τάσης πού γεννάει τήν άνεργία αυ-
τή. Η όποιαδήποτε διερεύνηση του θέματος όδηγεί σ'

ένα άναγκαίο άναπροσδιορισμό τών όρων τής πρώτης
και τών τρόπων έφαρμογής και έκμετάλλευσης τής
δεύτερης. Η άνοικοδόμηση μιάς όποιας κοινωνικής
συναίνεσης και συνοχής στίς δυτικές κοινωνίες περ-
νάει από τόν δρόμο πού θά πάρει αυτός ό άναπροσδιο-
ρισμός και οί σχέσεις του μέ τό σύστημα συμμετοχής
του καθενός στό κοινωνικό προϊόν και στήν άμεση
και έμμεση διαχείρισή του.

Οί σημερινές εξελίξεις: ξεπερνιέται ή κρίση;

Τελικά, ή κρίση παρουσιάζεται ως μία προοδευτική έ-
ξάντληση τών βάσεων πάνω στίς όποιες οικοδομήθη-
κε ή συγκεκριμένη ανάπτυξη του καπιταλισμού μετά
τόν πόλεμο: τεχνικο-οικονομική, γεωπολιτική, κοινο-
νική. Οί δυναμικοί βιομηχανικοί κλάδοι του 50 και του
60 γίνονται «παραδοσιακοί» και «προβληματικοί», ή
κολοσιαία αύξηση τής παραγωγικότητας επιβραδύνε-
ται έως και λιμνάζει, ή πρωτοφανής αύξηση τών διε-
θνών άνταλλαγών (δυό φορές πίο γρήγορα από τήν αυ-
ξηση τής παραγωγής) λαχανάζει στό σύνολό της, οί
σαφείς γεωπολιτικές ιεραρχίες δίνουν τόπο στήν άμφι-
σβήτηση και τή «ρευστότητα» ή τήν «άνασφάλεια», οί
κοινωνικές άρμονίες και οί ύποσχέσεις γιά άέναη
πρόοδο γίνονται ταχύτατα άναξιόπιστες και άφερέγ-
γυες, ή επαγγελία τής πλήρους άπασχόλησης άπιαστο
όνειρο και ή άνεργία χειροπιαστή και όλο και σκληρό-
τερη πραγματικότητα.

Ξεπέραςμα τής κρίσης δέν είναι δυνατό νά προβλε-
φθεί όσο δέν άναφαινόνται στόν όρίζοντα, και μέ κά-
ποιο ρεαλισμό και κάποια πειστικότητα, τά στοιχεία
έκείνα πού θά μπορούσαν νά συγκροτήσουν τίς νέες
τεχνικο-οικονομικές, γεωπολιτικές και κοινωνικές
βάσεις γιά μιά νέα όργάνωση και ένδεχομένως νέα ά-
νάπτυξη του διεθνούς συστήματος πού γνωρίσαμε ως
τώρα κρυσταλλωμένο γύρω από τίς αναπτυσμένες δυ-
τικές καπιταλιστικές οικονομίες, και πού άσφαλώς
δέν θά είναι μιά άπλή επί τό αυτό άναπαραγωγή του
παρελθόντος!

Καί εδώ έρχομαστε στις σημερινές εξελίξεις. 'Η πολυθρύλητη «ανάκαμψη» είναι άραγε τό πρώτο σημάδι πού αναγγέλλει τή διέξοδο από τήν κρίση και τις συστατικές αλλαγές τής μετά τήν κρίση περιόδου; Τίποτε απόλυτως δέν επιτρέπει τέτοιες προβλέψεις. Δέν πρόκειται για άπάτη, αλλά όπωσδήποτε για αύταπάτη.

'Η ανάκαμψη περί τής όποιας γίνεται λόγος είναι φαινόμενο περιορισμένο σε μερικές από τις δυτικές οικονομίες, και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, όπου ό σημερινός ρυθμός τής ανάπτυξης τής παραγωγής επιταχύνεται (σε έτήσια βάση, ξεπερνάει τό 6%), ενώ στό χρηματιστήριο επικρατεί από καιρό μετά γενικότερη αύξητική τάση και αισιοδοξία.

"Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή, πάνω σ' αυτές τις εξελίξεις βασίζονται και πολλές έλπίδες. 'Η άμερικανική ανάπτυξη μπορεί να διαχυθεί και στις άλλες οικονομίες και εν πάση περιπτώσει να συμπαρασύρει πολλές από αυτές μέσω των αύξημένων έμπορικων ανταλλαγών. "Όμως πολλά μπορεί να παρατηρήσει κανείς πάνω σ' αυτές τις πρώτες εκτιμήσεις.

Κανείς μέχρι τώρα δέν διακινδύνευσε προβλέψεις για τό ποιές και πόσο ισχυρές είναι οι βάσεις αυτής τής ανάκαμψης στις ΗΠΑ. "Αν όφείλεται δηλαδή σε διαρθρωτικές εξελίξεις, όποτε ίσως έχει και τήν διάρκεια, ή σε συγκυριακά φαινόμενα.

'Η χαλάρωση στις άγορές του πετρελαίου και των άλλων πρώτων ύλων, ή μαζική επιστροφή δολλαρίων στις ΗΠΑ λόγω των ύψηλων έπιτοκίων, ή συνακόλουθη άνοδος του δολλαρίου, ή επιβράδυνση τής προόδου των εργατικών άμοιβών, πού έχουν άσφαλώς τή μερίδα τους στην ανάκαμψη αυτή, είναι φαινόμενα όριστικά και άμετάκλητα ή μήπως ή ίδια ή πορεία τής ανάκαμψης ή άλλες διεθνείς εξελίξεις είναι δυνατό άνα πάσα στιγμή να άκυρώσουν τις ευνόικές τους επιδράσεις;

'Η θεωρία τής μετάδοσης τής ανάκαμψης στις άλλες χώρες είναι ιδιαίτερα συζητήσιμη. Οι εξαγωγές π.χ. τής ΕΟΚ προς τις ΗΠΑ είναι ίσες ή μικρότερες από τις εξαγωγές της προς τις μεσογειακές χώρες και λίγο μεγαλύτερες από τις εξαγωγές της προς τις χώρες τής συμφωνίας τής Λομέ. Πώς είναι δυνατό να φαντάζεται κανείς ότι μία αύξηση των εισαγωγών των ΗΠΑ από τήν ΕΟΚ άρκει για να δώσει νέα πνοή στην παραγωγή τής τελευταίας; Θά μπορούσε βέβαια κανείς να ύποστηρίξει ότι οι ΗΠΑ, αύξάνοντας τις εισαγωγές τους από όλες τις χώρες του κόσμου, συμβάλλουν στό να ύπάρξουν δυνατότητες εισαγωγών από τις όποιες όλοι θα μπορούν να έπωφεληθούν. Περισσότερο από ό,τι οι ΗΠΑ δηλαδή; Τότε όμως πώς θα συνεχιστεί ή ανάκαμψη στις ΗΠΑ; Οι εξαγωγές των ΗΠΑ άποτελούν ήδη σήμερα ένα σημαντικό ποσοστό τής παραγωγής τους (17%) σε σχέση με μόλις πριν δέκα χρόνια (9% τό 1972) παίζουν δηλαδή ένα αύξανόμενο ρόλο ως κίνητρο για παραγωγή. 'Επιπλέον οι εισαγωγές των ΗΠΑ είναι σήμερα ίσες με περίπου 19% τής συνολικής έσωτερικής τους άγοράς (9% τό 1970) και πολλοί (*TIME*, "The new economy", 30/5/83) άποδίδουν σ' αυτές τήν κατάρρευση όλόκληρων, «παραδοσιακών» πιά, βιομηχανικών κλάδων τής χώρας. Πώς λοιπόν, είναι δυνατό οι ΗΠΑ να αύξάνουν τήν παραγωγή και τις εισαγωγές τους μεταδίδοντας και σε άλλους τήν «ανάκαμψη» τους χωρίς ποτέ να καταλήγουν σε αύξηση των εξαγωγών τους ή σε ύποκατάσταση τής δικής τους παραγωγής στις εισαγωγές;

Και αν τό πετύχουν τότε πώς θα «μεταδώσουν» τήν ανάκαμψή τους; Αυτό θα μπορούσε να τό φανταστεί

κανείς μόνο στη περίπτωση όπου ανάκαμψη θα γινόταν και στις ΗΠΑ και στις άλλες χώρες με βάση τήν ανάπτυξη νέων κλάδων τής παραγωγής, όποτε οι αύξανόμενες ανταλλαγές (πρός τις δύο κατευθύνσεις) δέν θα έκαναν τίποτε άλλο παρά να ώθούν τον κάθε συνέταιρο προς εξειδίκευση τής παραγωγής του. 'Αλλά τότε πρόκειται για μίαν πραγματικά άλλη περίπτωση και όχι για μετάδοση τής άμερικανικής ανάκαμψης. Κανείς δέν τόλμησε να ισχυριστεί ότι αυτή είναι ή περίπτωση πού παρατηρούμε σήμερα.

"Όπως και κανείς δέν ισχυρίστηκε ότι ή σημερινή ανάκαμψη μπορεί να συμβάλει έστω και κατά μία μονάδα στη μείωση τής άνεργίας ή στη διαμόρφωση των όποιων νέων κοινωνικών συνθηκών πού θα μπορούσαν να άνοικοδομήσουν, σ' αυτό τό πεδίο (και όχι π.χ. στον σεσηπτότα έθνικισμό πού άναζωπυρώθηκε με τήν άνακατάληψη των Φώλκλαντ ή στην άναζωογόνηση του κινδύνου σοβιετικής εισβολής στην 'Αμερική...), μίαν άλλη κοινωνική συναίνεση πάνω στα έρείπια τής παλαιάς.

Όυτε, τέλος, κανείς διέκρινε στην παρούσα ανάκαμψη στοιχεία πού να επιτρέπουν τήν εκτίμηση ότι όδεύουμε προς κάποιες νέες, και παραδεκτές, γεωπολιτικές ισορροπίες. "Ισα ίσα, όπως προαναφέρθηκε, ή ανάκαμψη χρησιμοποιείται ως επιχειρήμα για να πεισθεί ό Τρίτος Κόσμος ότι δι' αυτής θα λυθούν πολλά του προβλήματα, έφόσον βέβαια δέν έμποδιστεί ή μετάδοσή της με διάφορα προστατευτικά μέτρα. Χωρίς να έξηγει κανείς πώς ό Τρίτος Κόσμος, ως σύνολο, έφτασε στο χάλι πού βρίσκεται όταν, όχι ή ανάκαμψη, αλλά ή ανάπτυξη των προηγούμενων περιόδων «μεταδιδόταν» μέσα σε συνθήκες γενικής εύφορίας. 'Αλλά και στα άλλα σημεία τριβής ή ρήξης του παλαιού γεωπολιτικού συστήματος σχέσεων, οι κήρυκες τής ανάκαμψης επιδεικνύουν έντυπωσιακή θεωρητική και άναλυτική φτώχεια και έλλειψη φαντασίας. Ποιός πιστεύει σήμερα ότι ή ανάκαμψη άφ' έαυτής, θα δώσει λύσεις στα προβλήματα ΗΠΑ - ΕΟΚ, 'Ανατολής - Δύσης, στη Μέση 'Ανατολή ή στην 'Αφρική; Τί προτείνεται άλλο από τήν άνοικοδόμηση τής παλαιάς άμερικανικής ήγεμονίας πού ύπονομεύτηκε όχι από τήν κακή θέληση ή τις λαμπρές επιτυχίες τής σοβιετικής κατασκοπείας ή πολιτικής αλλά από τις άντικειμενικές αντίφάσεις πού άναπτύχθηκαν στο έσωτερικό της και πού κανείς δέν μάς έξηγει πώς ξεπεράστηκαν ή άτόνησαν;

'Η Νέα Οικονομία

'Αναμφισβήτητα, μέσα στην κρίση, διαμορφώνοντάς τήν και διαμορφωνόμενη από αυτήν, αναπτύσσεται μία «νέα οικονομία». Παλαιοί και «παραδοσιακοί» βιομηχανικοί κλάδοι παρακμάζουν σε όλες τις άναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες, εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες βρίσκονται άνεργοι χωρίς να ύπάρχει ή παραμικρή σιγουριά ότι θα ξαναβρούν τή δουλειά τους. Δέν θα τήν ξαναβρούν. Πιθανότητες νέας άπασχόλησης έχουν ίσως άλλοι, σε άλλους κλάδους, με άλλες απαιτήσεις ειδικείωσης, συχνά με άλλες άμοιβές και άλλα δικαιώματα και ύποχρεώσεις.

Δέν πρόκειται για άλλες μετατοπίσεις. Οι διαστάσεις των αλλαγών επιβάλλουν να μιλάει κανείς για γενική αναδιάρθρωση: Τό 20% των εργατών τής άμερικανικής άυτοκινητοβιομηχανίας είναι άνεργο, στη χαλυβουργία των ΗΠΑ 120.000 εργάτες βρίσκονται έ-

κτός παραγωγικής διαδικασίας. Τά τελευταία δέκα χρόνια ή Ισπανία είδε τους βιομηχανικούς της εργα-τες να μειώνονται κατά ένα εκατομμύριο. Σέ όλες τίς εϋρωπαϊκές χώρες τό ποσοστό του βιομηχανικά ενεργου πληθυσμου έχει μειωθει κατά 1-3 μονάδες, πράγμα που μεταφράζεται σε εκατοντάδες χιλιάδες ως εκατομμύρια ανάλογα μέ τήν περίπτωση. Στίς ΗΠΑ οι προβλέψεις για τό 1995 δίνουν μιά αντιστροφή τής σημερινής σχέσης ανάμεσα στους βιομηχανικούς εργα-τες καί τους εργαζόμενους στίς υπηρεσίες: οι πρώτοι από τά 20 περίπου εκατομμύρια στίς άρχές τής δεκαετίας του '70 πέφτουν στά 18-19 εκατομμύρια στίς άρχές τής δεκαετίας του '80 για νά ανέλθουν (μετά από μιά αισιόδοξη πρόβλεψη παρατεταμένης ανάκαμψης) στά 22 εκατομμύρια τό 1995. Οι δεύτεροι φτάνουν, χωρίς άνεβοκατεβάσματα από τά 12-13 εκατομμύρια στά 19-20 καί στά 28,5 εκατομμύρια, στίς αντίστοιχες χρονικές περιόδους!

Πρόκειται για άλλαγές που διαφέρουν άρκετά από ανάλογες περιπτώσεις στο παρελθόν. Στίς παλιότερες κρίσεις καί στίς υποβόσκουσες «βιομηχανικές επαναστάσεις», οι αναδιαρθρώσεις γίνονταν εις βάρος παλαιών κλάδων, τεχνικών καί προϊόντων καί προς όφελος νέων, πάντοτε στο πλαίσιο ενός αναπτυσσόμενου έκβιομηχανισμού τής παραγωγής καί τής άπασχόλησης.

Σήμερα, ή πρώτη έντύπωση από τίς άλλαγές που συντελούνται είναι ότι πάμε προς μιά σχετική «άπο-εκβιομηχάνιση» του αναπτυγμένου καπιταλιστικού κόσμου. Οι νέες τεχνολογίες καί τεχνικές, ή αυτοματοποίηση, ή πληροφορική, των οποίων ή ανάπτυξη έγινε δυνατή από μιά πραγματική «ήλεκτρονική επανάσταση», δέν αναπτύσσουν τόσο καινούργιους κλάδους όσο περιορίζουν τήν άπασχόληση καί τό χρόνο που απαιτείται για νά λειτουργήσουν οι παλαιοί.

Τό τρένο, τό αυτοκίνητο, τό άεροπλάνο, τά οικιακά ήλεκτρικά σκεύη καί άλλα ανάλογα προϊόντα δημιούργησαν, μέ τή γενίκευση τής χρήσης τους, κάθε φορά, βάσεις πάνω στίς οποίες στηρίχθηκε δλόκληρη φάση τής ανάπτυξης. Δέν φαίνεται πιθανό ότι τό ίδιο μπορεί νά γίνει σήμερα μέ γενίκευση τής χρήσης των έπιτραπέζιων ήλεκτρονικών υπολογιστών ή άλλων σχετικών προϊόντων. Τό έρώτημα είναι αν ή άλλαγή του τρόπου κατασκευής των παλαιών προϊόντων θά αλλάξει σε τέτοιο βαθμό τή φύση τους ώστε στήν πραγματικότητα νά πρόκειται για έντελώς νέα προϊόντα που θά απαιτούν έμφανώς τή γενίκευσή τους μέ τίς προαναφερθείσες επιδράσεις στο σύνολο τής οικονομίας. Τέτοιες μεταμορφώσεις πιθανολογούνται έδω κι εκεί (τηλέφωνο, τηλεόραση...), αλλά σε καμιά περίπτωση δέν διαγράφεται ή προοπτική άλλαγών που θά έχουν διαστάσεις ικανές νά επαναφέρουν τίς αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες στήν πλήρη άπασχόληση του δυναμικού τους υπό τίς σημερινές συνθήκες καί προδιαγραφές.

Άπεναντίας, όλες οι έκτιμήσεις των τάσεων που υπάρχουν σήμερα δίνουν έντελώς αντίθετα αποτελέσματα. Υπολογίζεται ότι ή General Motors στίς ΗΠΑ θά μειώσει κατά 50% τίς θέσεις εργασίας στίς σειρές συναρμολόγησης του τελικού προϊόντος μέχρι τό 1986, κι αυτό χάρη στήν αυτοματοποίηση των εργασιών. Ίδιο ποσοστό μείωσης, στο σύνολο των εργατών της, θά έπρεπε νά επιτύχει ή Ford αν ήθελε νά παραμείνει ανταγωνιστική άπέναντι στους Ίάπωνες κατασκευαστές αυτοκινήτων. Στή Γαλλία, ένα δεκαετές σχέδιο αυτοματοποίησης καί έκσυγχρονισμού τής

κλωστοϋφαντουργίας θά έδινε μέ τά σημερινά δεδομένα καί για δαπάνη 41 δισεκατομμυρίων φράγκων (σε τιμές 1980) μιά μείωση τής συνολικής άπασχόλησης του κλάδου από 573.000 (σήμερα) σε 340.000 στά τέλη τής δεκαετίας. Η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στο σύνολο τής ΕΟΚ στή δεκαετία 1980-90 θά έδινε μιά μείωση του εργατικού δυναμικού κατά 4 εκατομμύρια εργαζόμενους στά τέλη τής περιόδου, δηλαδή 3% του ενεργου πληθυσμου. Πιο ένδιαφέρον όμως είναι ότι αυτή ή μείωση προκύπτει από τή μείωση κατά 7 εκατομμύρια λόγω εφαρμογής των νέων τεχνολογιών τής πληροφόρησης καί από αύξηση τής άπασχόλησης σε νέους τομείς κατά 3 εκατομμύρια (1,2 εκ. για τίς νέες μορφές ενέργειας, 0,3 εκ. στή βιοτεχνολογία, 1,5 εκ. στους νέους κλάδους τής τεχνολογίας τής πληροφόρησης). Δηλαδή, 10 εκατομμύρια άνθρωποι θά έπρεπε νά υποστούν ριζικές άλλαγές τής καθημερινής τους ζωής καί δραστηριότητας (άλλαγή ειδικοτήσεων καί προσανατολισμών, άνεργία...).

Καταλύτης όλων αυτών των άλλαγών, βεβαιώνουν πολλοί, είναι ο ανταγωνισμός που ύφίστανται οι αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οικονομίες από τίς αναπτυσσόμενες «νέες βιομηχανικές χώρες».

Οι διαφορές των εργατικών άμοιβών είναι τέτοιες (1,43 δολάρια ή εργατική ώρα στήν Ταϊβάν, 1,53 στή Ν. Κορέα, 7,35 στίς ΗΠΑ...) που δέν αφήνουν περιθώρια έπιβίωσης στίς «παραδοσιακές» βιομηχανίες μέ μεγάλη σχετικά εργατική άπασχόληση. Όμως ο ισχυρισμός είναι άνεπαρκής: πόσο άληθεύει για τήν Ίαπωνία ή τήν Εϋρώπη (που σήμερα είναι «άκριβότερη» ως προς τό εργατικό κόστος από τίς ΗΠΑ); Η άπαίτηση είναι ότι καί αυτές, ιδίως ή δεύτερη, ύφίστανται τον ανταγωνισμό καί ώθούνται προς αντικατάσταση του εργατικού τους δυναμικού από τήν αυτοματοποίηση.

Όμως τό εργατικό κόστος δέν έξηγει πολλά πράγματα αν άπομονωθεί από τήν τεχνολογία καί τήν παραγωγικότητα τής εργασίας. Αν αυτοί οι δύο παράγοντες στίς «νέες βιομηχανικές χώρες» άντέχουν τή σύγκριση μέ εκείνους στίς παλαιές, τότε πρέπει νά εξηγηθεί τό πώς έγινε δυνατό κάτι τέτοιο. Καί φυσικά ή άπάντηση βρίσκεται κυρίως στή διαδικασία διεθνοποίησης κεφαλαίου, τεχνολογίας καί παραγωγής τής περασμένης περιόδου. Πράγμα που παραπέμπει καί στίς σχετικές αναλύσεις που προηγήθηκαν.

Άλλά καί ή σύνδεση τής αυτοματοποίησης καί των συναφών εξελίξεων άπλά καί μόνο μέ τον ξένο αντα-

ΔΩΔ ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ
© ΣΧΟΛΙΑΣΤΗΣ εκδοτικός οίκος ΚΑΘΕ τε τού μήνα 22 ΔΩΔ την Έλλάδα.
Δενόστε τον στο περιεχόμενο ή στο τυποικό Πρόγραμμα Αθηνάικου Τύπου.
Πολύ γαύρο τού ΣΧΟΛΙΑΣΤΗ απορρέουν από κεντρικές θρησκευτικές καί από
πρωτόταξος.

ΓΡΑΦΕΤΕ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕ στον ΣΧΟΛΙΑΣΤΗ

σχολιαστικός

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΚΑΤΑΚΟΛΛΗΜΑΤΟΣ
11 ΔΩΔ ΤΟΝ ΤΟ
ΕΠΙΣΤΟΛΕΩΝ

ΓΙΑΝΝΙΣ
ΙΣΑΒΟΥ
ΤΑΠΑΪΔΑ

σχολιαστικός

γωνισμό δέν άντέχει σέ πολλή συζήτηση. Ή χώρα πού έχει κάνει τίς μεγαλύτερες προόδους στόν τομέα αυτό είναι ή Ίαπωνία: 6 ρομπότ σέ κάθε 10.000 εργαζόμενους τό 1980 (ή Σουηδία έχει 8, οί ΗΠΑ 1,6, ή Δ. Γερμανία 1,1, ή Ίταλία 0,9, ή Γαλλία 0,7, ή Μ. Βρετανία 0,3...). Καί δέν είναι ή Ίαπωνία εκείνη πού υπέστη τή μεγαλύτερη έμπορικé επίθεση από τό έξωτερικό. Άντίθετα μάλιστα, είναι ή κατεξοχήν οικονομία πού άσκει τέτοιες πιέσεις πάνω στις άλλες. Οί συζητούμενες εξέλιξεις, λοιπόν, δέν φαίνεται νά χρωστάνε παρά ελάχιστα (ίσως τήν επιτάχυνσή τους) στόν έξωτερικό παράγοντα. Είναι περισσότερο έγγενή φαινόμενα στόν άναπτυγμένο καί συνεχώς άναπτυσσόμενο καπιταλισμό. Κλασική άπάντηση στην καμπτόμενη αύξηση τής παραγωγικότητας τής εργασίας καί στην αντίσταση τών εργατικών άμοιβών πού δέν έννοοούν νά συμμορφώνονται μέ τίς αύξομειώσεις τών κερδών. Άν όμως δει κανείς έτσι τό πρόβλημα, τότε ή «Νέα Οικονομία» δέν είναι παρά ή σημερινή μορφή άνοικοδόμησης τής οικονομικής βάσης του καπιταλισμού μέσα στην κρίση.

Άντίδραση πού επιδεινώνει όρισμένες όψεις τής κρίσης (άπασχόληση κ.λπ.) καί βελτιώνει άλλες (άποκατάσταση τών κερδών, νέες εύκαιρίες για συσώρευση του κεφαλαίου).

Τό πρόβλημα παραμένει όμως αν ή άνοικοδόμηση αυτή έχει τήν έμβέλεια εκείνη πού θά τής επέτρεπε νά συμπαρασύρει όλον τόν κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό σέ μία διαδικασία πλήρους ανανέωσης. Σέ μία τέτοια περίπτωση ή κρίση έχει ήδη τελειώσει.

Κάτι τέτοιο θά σήμαινε ότι οί παραδοσιακοί κλάδοι καί οί παραδοσιακές άπασχολήσεις μπορούν, σέ λογικό διάστημα καί μέ λογικές μεταβατικές ρυθμίσεις, νά άπορροφηθούν από τούς νέους. Όμως ό άνταγωνισμός τών νέων βιομηχανικών χωρών από τή μία μεριά καί ή έξορθολογική καί περιοριστική επέμβαση τών νέων τεχνολογιών δέν αφήνουν πολλά περιθώρια για νά άπορροφηθεί πλήρως τό παλιό δυναμικό στις ίδιες τίς άναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες. Συνέπεια, ή μεταφορά τμήματος τής παραγωγικής δυναμικότητας στις άναπτυσσόμενες οικονομίες καί ή διόγκωση τής άνεργίας στις χώρες από όπου αυτή ή δυναμικότητα άπομακρύνεται. Τό πρόβλημα εικονογραφείται από τή μελέτη τών ειδικοτήτων τών όποιων ή ζήτηση αύξάνεται ή μειώνεται στην άγορά εργασίας τών ΗΠΑ μέχρι τό 1990: αύξάνεται ή ζήτηση για γραμματείς, νοσοκόμες, ύπαλλήλους πωλήσεων, ταμίες, οδηγούς φορτηγών, εργαζόμενους σέ «φάστ-φούντ», γκαρσόνια κ.λπ. Μειώνεται ή ζήτηση για εργάτες ύποδηματοβιομηχανίας, τυπογράφους, πανεπιστημιακούς, δασκάλους καί καθηγητές, άγρεργάτες κ.λπ.

Είναι δυνατό νά φανταστεί κανείς ότι τό ξεπέραςμα τής κρίσης καί ή οίκοδόμηση τής «νέας οικονομίας» θά σήμαινε άπλώς μία κοινωνία μέ αύξανόμενη άνεργία καί μέ άπασχόληση όλο καί περισσότερο στραμμένη στις ύπηρεσίες (ή εταιρεία «Μακ Ντόναλντ» — άλυσίδα από «φάστ-φούντ» — άπασχολεί ήδη στις ΗΠΑ περισσότερους εργαζόμενους από τήν χαλυβουργική U.S. Steel...), μέ τήν πρόφαση ότι παράλληλα αυτή ή κοινωνία κυριαρχεί στην «ύψηλή τεχνολογία»;

Σέ όρισμένες έκπληκτικές σκηνές του φίλμ επιστημονικής φαντασίας "Blade Runners" αυτή ήταν ή εικόνα τής Άμερικής του μέλλοντος. Πόσο ρεαλιστική είναι αυτή ή προβολή του σήμερα στό αύριο; Ο πρόεδρος τής εταιρείας έλαστικών "Firestone" Τζών Νέβιν

χαρακτηρίζει τή σκέψη «άνοησία»: «... Οί επιχειρήσεις ύψηλης τεχνολογίας έχουν περισσότερες μεταποιητικές δραστηριότητες εκτός ΗΠΑ παρά εδώ. Ή ιδέα ότι θά έχουμε μία οικονομία πού θά συνίσταται στό νά πουλάμε χάμπουργκερς ό ένας στόν άλλο είναι παράλογη».

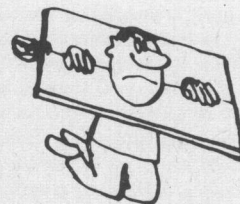
Άλλά τότε πώς θά άποφευχθεί τό άληθοφανές αυτό «παράλογο», πού προωθείται μάλιστα καί από τούς «ύπερφιλελεύθερους» θεωρητικούς τής «νέας οικονομίας»; Μέ τόν προστατευτισμό έναντι τών ξένων άνταγωνιστών πού ήδη έλκυει μεγάλο αριθμό Άμερικανών, επιχειρηματιών, συνδικαλιστών, άλλων πολιτών; Μά είναι στενά συνδεδεμένη ή άμερικανική οικονομία μέ τήν επιτυχία τών άνταγωνιστών αυτών. Τούς εξέθρεψε, συμμάχησε μαζί τους, αγωνίζεται νά πείσει όλον τόν κόσμο νά στρατευθεί στό έλεύθερο έμπόριο, όπως άναφέρθηκε πιο πάνω.

Τέτοιες αντίφάσεις, μέ γεωπολιτικές καί κοινωνικές επιπτώσεις, γεννά ή «νέα οικονομία». Δέν διαφέρουν από αυτές πού αναλύθηκαν συνοπτικά πιο πάνω.

Λύσεις δέν υπάρχουν έτοιμες στα χαρτιά. Ένα είναι σίγουρο: δέν θά βρεθούν μέσα από τήν αυτόνομη εξέλιξη τής τεχνολογίας, αλλά από τή σύνδεσή της μέ τίς άλλες πού θά επέλθουν, όταν επέλθουν καί άνάλογα από τό πώς θά επέλθουν, στις σχέσεις πού θεμελιώνουν τίς βάσεις άνάπτυξης τής διεθνούς οικονομίας: κεφάλαιο - εργαζόμενοι, εργαζόμενοι - άνεργοι, άναπτυγμένες - ύπανάπτυκτες οικονομίες. Καί τό μόνο πού μπορεί κανείς νά πει είναι ότι για τήν ώρα δέν διαφαίνονται πουθενά «ϊστορικά σχέδια» για τόν άναπροσδιορισμό τους, ούτε συνεκτικές προοπτικές μέσα στις όποιες διαπραγματεύσεις καί συμβιβασμοί θά μπορούσαν νά τά προετοιμάσουν. Μόνο ή άλαζονεία τής ισχύος καί ή ένδεια τής σκέψης. Καί οί ιδιοτελείς έλπίδες για «ανάκαμψη»...

Τά κυριότερα στοιχεία πού άναφέρονται σ' αυτό τό άρθρο άντλήθηκαν από τίς εξής πηγές:

- Michel Richonnier: "Crises et nouvelles technologies: une réponse européenne", *Problèmes Economiques*, 1819, 13.4.1983.
- Άνόνομο, "L' Europe industrielle est-elle encore Compétitive", *Actualité industrielle, économique et sociale*, Septembre - Octobre 1982.
- J.P. Jeandon - R. Zarader, "Automation et Emploi: Pour un vrai débat autour de vrais problèmes", *Futuribles*, Mars 1982.
- G.G. Herregat, "Fin de l' imperméabilité extérieure", *L' Echo de la Bourse* (Bruxelles), 19/12/1982.
- C.P. Alexander, "The New Economy", *Time*, 30.5.1983.
- M. Herblay, "Crise Mondiale pour les Investissements", *L' Expansion* 14-17/6/1982.
- M. Feldstein, "The World Economy Today", *The Economist*, 11.6.83.

Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ — ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ —

του Κ. Ρόκκου

Η σχεδιαστική ύποδομή

Η επιχείρηση πολεοδομικής ανασυγκρότησης του ΥΧΟΠ — με τό πρωτοφανές μάλιστα μέγεθός της — απαιτεί συγκροτημένη ύποδομή για την πραγματοποίησή της, συνδεδεμένη άμεσα με την ύποδομή — κοινωνική και τεχνική — της εθνικής σχεδιαστικής προσπάθειας: δηλαδή τά μέσα και τίς λειτουργίες πού προϋποθέτει ή πραγματοποίηση των σχεδίων και προγραμμάτων πού, αναλύοντας και προβλέποντας, κατευθύνουν και ελέγχουν την ανάπτυξη της χώρας.

Αν και οί έλλειψεις ύποδομής πού παρουσιάζει ή επιχείρηση πολεοδομικής ανασυγκρότησης (ΕΠΑ) θέτουν κρίσιμα προβλήματα όχι μόνο για τό μέλλον της πολεοδομίας στον τόπο μας αλλά και για τή συγκρότηση της εθνικής σχεδιαστικής προσπάθειας (ΕΣΠ) ή μέχρι σήμερα κριτική της ΕΠΑ — με ελάχιστες εξαιρέσεις (βλέπε 1) — περιορίστηκε, σχεδόν, σε επαγγελματικά/συνδικαλιστικά προβλήματα (βλέπε π.χ. 5 και 6).

Σκοπός μας εδώ είναι ή παρουσίαση ενός προγράμματος δράσης πού θά μπορούσε νά στηρίξει μιά ουσιαστική, τόσο για τά πολεοδομικά προβλήματα της χώρας όσο και για τή συγκρότηση της σχεδιαστικής προσπάθειάς της, πραγματοποίηση της ΕΠΑ. Αναλυτικά παρουσιάζονται:

- τά προβλήματα σχεδιαστικής ύποδομής της ΕΠΑ τεχνικής και κοινωνικής
- ή σχέση της ΕΠΑ με τον πληροφοριακό εξοπλισμό της ΕΣΠ
- ή σχεδιαστική πολιτική της ΕΠΑ.

Σύμφωνα με τά συμπεράσματα από τά προηγούμενα ακολουθεί ή πρόταση.

Ο χαρακτήρας του σχεδιασμού

Στίς προδιαγραφές των μελετών του ΥΧΟΠ (βλέπε 2 και 3) πουθενά δέν διευκρινίζεται ποιές από τίς επιχειρούμενες ρυθμίσεις έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα και ποιές ένδεικτικό, διάκριση καθοριστική για τό αποτέλεσμα κάθε σχεδιασμού. Σε συνδυασμό με την έλλειψη συγκεκριμένης στοχοθέτησης για κάθε οικισμό — έλλειψη πρωτοφανής για τή σχεδιαστική έμπει-

ρία ακόμα και στον τόπο μας — δημιουργείται τεράστιο πρόβλημα για τό αποτέλεσμα της επιχείρησης πού, φυσικά, δέν μπορεί νά προσδιοριστεί από γενικά μηνύματα για τον «βαθύτερο κοινωνικοοικονομικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας», τό χτύπημα του «χωρίς αίσθητικό δέος εξαρτημένου καπιταλισμού», τήν «ανάγκη καταστολής της κερδοσκοπίας γής», κ.λπ.

Η έλλειψη συγκεκριμένης στοχοθέτησης και προσδιορισμού του χαρακτήρα των επιχειρούμενων ρυθμίσεων άντανακλάται και στίς διαδικασίες εφαρμογής τους. Έτσι, ενώ προβλέπονται, γενικά, «ένιαίες πράξεις εφαρμογής» των πολεοδομικών μελετών, ο προσδιορισμός των οικιστικών ζωνών αν και «...είναι δυνατόν νά καθορίζεται άπευθείας» άπ' αυτές, ένδέχεται νά καθορίζεται και από «Ανεξάρτητα Διατάγματα» (βλέπε π.χ. άρθρο 13, παρ. 2, του Ν. 1337/83). Έτσι, με τά ανεξάρτητα διατάγματα, δίνεται ή δυνατότητα επιλεκτικών κατά τόπους ρυθμίσεων μέσω της νόμιμης καταστράτηγησης του ίδιου του Νόμου και του υποβιβασμού του Σχεδιασμού. Δυνατότητα πού άντιστατεύεται τή δημοκρατικότητα του επιχειρούμενου σχεδιασμού προσφέροντας τήν εύκαιρία για κάθε λογής ρυθμίσεις «κατά τό δοκούν».

Τό μεθοδολογικό/άξιολογικό πλαίσιο του σχεδιασμού

Έδώ παρατηρείται όχι μόνον έλλειψη συγκεκριμένων προδιαγραφών για τίς διαδικασίες άνάλυσης και αξιολόγησης, αλλά και σημαντικές συγχύσεις περιεχομένου και μεθοδολογίας. Ένώ οί σχετικές προδιαγραφές μεθοδολογίας (βλέπε 3) αναλώνονται στην παρουσίαση άμφίβολης πρακτικής χρήσης και συνθετικής άξίας χαρτών, πουθενά δέν αναφέρονται σε κοινωνικά/οικονομικά κριτήρια ή σε στόχους ή σε πολιτική σύνθεσης. Και μάλιστα για ρυθμίσεις πού διεκδικούν έπιτελικό ρόλο στην άνάπτυξη της πόλης, όπως π.χ. οί «ζώνες ειδικής ενίσχυσης για κατοικία». Έτσι, ή άνυπαρξία αναλυτικού υπόβαθρου κάνει άμφίβολο όχι μόνον τό έπιστημονικό αλλά και τό κοινωνικό και ήθικό περιεχόμενο των επιχειρούμενων ρυθμίσεων. Πολύ περισσότερο όταν ή άύθαιρεσία νομιμοποιείται με τά ανεξάρτητα διατάγματα και ή προχειρότητα καλύπτε-

ται μέ διατυπώσεις του είδους «...αν προκύψει οτιδήποτε, θα αντιμετωπισθεί στην πορεία» (βλέπε 4).

Δέν είναι τυχαίο ότι σύμφωνα με τις προδιαγραφές άγνοούνται βασικά σχεδιαστικά μεγέθη όπως π.χ. το ύψος και η κατανομή του εισοδήματος, δέν προαπαιτούνται άλλα, όπως τό κτηματολόγιο της περιαστικής περιοχής για τόν προσδιορισμό της οικιστικής επέκτασης, ή θεωρείται ότι τό ρυθμιστικό σχέδιο μπορεί νά έκπονεϊται παράλληλα μέ τό ρυμοτομικό για λόγους συντόμευσης του χρόνου μελέτης! Πράγμα αδύνατο βέβαια μιά και ή ρυμοτόμηση έντός μιάς περιαστικής ζώνης προϋποθέτει τόν προσδιορισμό της ζώνης και ό προσδιορισμός αυτός τήν ανάλυση του αναπτυξιακού γίνεσθαι της πόλης.

Έτσι, ή «άμεση ανάγκη» για ρυμοτομικά σχέδια — πού υποβιβάζει τό ρυθμιστικό σχέδιο σε διακοσμητικό στοιχείο της ΕΠΑ — προσανατολίζει τήν επίχειρηση σε κτηματικό ένδιαφέροντος ρυθμίσεις και μόνο. Η έλλειψη ουσιαστικού προσανατολισμού οδηγεί σε μηχανιστικά μεθοδολογικά εφευρήματα όπως αυτό της «χωρητικότητας οικισμού», ύποκαθιστώντας συγκεκριμένες αναφορές σε κριτήρια κοινωνικής/πολεοδομικής ανάλυσης. Οί έλλειψεις τονίζονται μέ τήν ήχηρότητα ύφους πού έκδηλώνεται μέ άσκοπες χρήσεις επιθέτων όπως π.χ. μέ τόν όρο «Οικιστικής δομής Οικισμού», μέ άνόητους όρους όπως π.χ. μέ τήν «Ανάλυση Γής» ή μέ άσκοπους βερμπαλισμούς: «Ιστορική Παρέμβαση» ονομάζεται π.χ. τό προτεινόμενο πρόγραμμα έργων του ρυθμιστικού σχεδίου «... πού θα άποτελέσουν τήν παρέμβαση στην πόλη πού θα άξίζει τή σφραγίδα της εποχής...» (βλέπε 3, σελ. 40).

Τό πόσο άόριστη μπορεί νά είναι ή σφραγίδα της εποχής ή τό πρόγραμμα και τό πόσο άνιστορική ή παρέμβαση, φανερώνεται από τό ότι όλα τά στοιχεία του προγράμματος, άκόμα και κατανομές επενδύσεων άσχετες μέ οποιοδήποτε προγραμματισμό — περιφερειακό ή κλαδικό — άφήνονται στην κρίση του μελετητή! (βλέπε 3, σελ. 40-43).

Ο συντονισμός και ή κύλιση του σχεδιασμού

Δέν ύπάρχει καμιά συγκεκριμένη φροντίδα για τόν συντονισμό της ΕΠΑ μέ τήν ΕΣΠ στις προδιαγραφές. Κι αυτό παρά τό ότι ή άναγγελία της επίχειρησης συνοδεύεται από πλήθος μεγαλοστομιών για τή σύνδεση των πολεοδομικών ρυθμίσεων μέ τις παραγωγικές δραστηριότητες ή για τή σύνδεση του πολεοδομικού σχεδιασμού μέ τό πενταετές σχέδιο 83/87 ή τά χωροταξικά σχέδια πού έτοιμάζονται από τις ύπηρεσίες του ΥΧΟΠ.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στις προδιαγραφές των διαδικασιών έκπόνησης-έγκρισης των μελετών (βλέπε τεύχος 5) άγνοείται όχι μόνον ό σχεδιασμός παραγωγικών δραστηριοτήτων ή έργων ύποδομής από τούς άρμόδιους φορείς άλλα και ή ίδια ή ύπαρξη των φορέων αυτών. Χωρίς τούς φορείς αυτούς όμως είναι, βέβαια, άδύνατη οποιαδήποτε εφαρμογή στην πράξη του Πολεοδομικού Σχεδιασμού. Έτσι, τόσο τό ρυθμιστικό σχέδιο όσο και τό ρυμοτομικό, άκόμα κι αν έγκριθούν από τήν άρμόδια νομαρχιακή ύπηρεσία του ΥΧΟΠ, τό Νομαρχιακό Συμβούλιο ή τό Περιφερειακό Συμβούλιο δέν μπορούν παρά εύχολόγια και μόνον νά άποτελέσουν, άφου ή πραγματοποίηση οποιασδήποτε άπόφασής τους (δέσμευση γής, χτίσιμο σχολείων, ίδρυση βιομηχανικών περιοχών κ.λπ.) άποτελεί άπο-

ψη και μόνον του ΥΧΟΠ άνεξάρτητη από τό σχεδιασμό (κεντρικό ή περιφερειακό) των φορέων πού έχουν τήν εθύνη ή συμμετέχουν στον προγραμματισμό αυτών των δραστηριοτήτων. Άλλωστε ποιός θα μπορούσε νά έγγηθει τήν έξεύρεση των άπαραίτητων κεφαλαίων για τήν ταυτόχρονη άνάπτυξη της ύποδομής στο σύνολο σχεδόν του έθνικού άστικού χώρου;

Όπως και για τόν συντονισμό της ΕΠΑ, έτσι και για τήν κύλιση του, οι προδιαγραφές του ΥΧΟΠ όχι μόνον δέν αναφέρονται καθόλου, άλλα ούτε καν καθορίζουν ρητά για κάθε σχέδιο/πρόγραμμα τούς χρονικούς όρίζοντες του και τούς όρους άναθεώρησής του. Και μάλιστα σε σχέση μέ τόν ευρύτερο χωροταξικό/άναπτυξιακό σχεδιασμό των περιφερειών ή των νομών της χώρας.

Η έλλειψη οποιαδήποτε σχέσης και συντονισμού της ΕΠΑ μέ τήν ΕΣΠ άποτελεί άλλη μία σαφή ένδειξη — όπως ή έλλειψη προγράμματος στοχοθέτησης και καταλόγου ύποχρεωτικών ρυθμίσεων — ότι τό ρυθμιστικό σχέδιο δέν είναι αυτό πού ένδιαφέρει. Αυτό είναι ό λόγος πού έκφυλίζεται σε φορέα νομιμοποίησης των έκπεκτάσεων και των άναθεωρήσεων του σχεδίου πόλης τού, άσχετες μέ τό αναπτυξιακό γίνεσθαι, μόνον κτηματομεσιτικό ένδιαφέρον παρουσιάζουν.

Τό θεσμικό-διοικητικό-όργανωτικό πλαίσιο

Ένώ οι προδιαγραφές αναφέρονται άόριστα στον «βαθύτερο κοινωνικο-οικονομικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας», τόν όποιο έξυπηρετεί ύποτίθεται ό μεταβατικός Νόμος πού ψηφίστηκε, θεωρείται ότι ή πολεοδομική νομοθεσία δέν μπορεί νά παραμείνει στατική στην «παρούσα δυναμική ιστορική στιγμή» και έτσι δικαιολογείται ό «μεταβατικός χαρακτηρισμός» του νέου νόμου — διετούς διάρκειας — πού, ενώ ανταποκρίνεται στις σημερινές άπαιτήσεις, θέτει ταυτόχρονα τά θεμέλια και προετοιμάζει τις διαδικασίες για τήν άκόμα «ριζικότερη αναμόρφωση της πολεοδομικής νομοθεσίας στο πλαίσιο των μακροχρόνιων στόχων της Κυβέρνησης» (βλέπε 2, τεύχος 2).

Θά μπορούσε νά δεχτεί κανείς μιά σταδιακή μετάβαση από τούς μεσοπρόθεσμους προς τούς μακροπρόθεσμους στόχους του επίχειρούμενου σχεδιασμού αν ήταν δικαιολογημένη και αν οι μεσοπρόθεσμοι συνδέονταν μέ τούς μακροπρόθεσμους στόχους. Ωστόσο μιά τέτοια σύνδεση λείπει έντελώς από τις προδιαγραφές. Ένώ τά κείμενα των προδιαγραφών παρουσιάζουν πλεόνασμα γενικών μηνυμάτων και στόχων — προφανώς μακροπρόθεσμων — λείπουν έντελώς οι άμεσοι στόχοι, αυτοί δηλαδή πού προσδιορίζουν άμεσα τό περιεχόμενο του επίχειρούμενου σχεδιασμού. Πολύ περισσότερο άφανής είναι ή διατύπωση τέτοιων στόχων στο ψηφισμένο ήδη νομοθέτημα (Ν. 1337/83) πού, όστόσο, θα χρησιμοποιηθεί για τόν καθορισμό της άνάπτυξης των ελληνικών πόλεων για μιά γενιά. Προκύπτει λοιπόν τό έρώτημα: Η μετά διετία άναπροσαρμογή του νομοθετήματος τί ακριβώς θα έξυπηρετήσει έφόσον ή τύχη των ελληνικών πόλεων και ή άνάπτυξή τους για μιά γενιά θα έχει καθορισθεί μέ τό προτεινόμενο «μεταβατικό» νομοθέτημα;

Η δικαιολόγηση της μεταβατικότητας του Νόμου πού γίνεται στο όνομα της «παρούσας δυναμικής ιστορικής στιγμής» φανερώνει τή σύγχυση πού διέπει

τό νομοθέτημα. Θά μπορούσε π.χ. νά φανταστῆ κανείς, σύμφωνα μέ τήν άποψη αὐτή, ἥ ὅτι ἡ ἐπανάσταση τῆς 3ης Σεπτέμβρη δέν ἦταν «δυναμική ἱστορική στιγμή» ἥ ὅτι ὁ Μακρυγιάννης στό ὄνομά της ὄφειλε νά ζητήσει ἀντί Συντάγματος κάποιο «Μεταβατικό Σύνταγμα».

Ἐτσι ἡ «μεταβατικότητα» τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου πού θά στηρίξει τόν ἐπιχειρούμενο σχεδιασμό, δέν καλύπτει παρά τήν ἀνεπάρκειά του ἡ τήν πρόθεση γιά σχεδιασμό ἀπαλλαγμένο ἀπό τήν κοινωνική κριτική καί τήν καταξίωσή της σέ συγκεκριμένες νομοθετημένες λύσεις. Χαρακτηριστική καί γιά τίς δύο περιπτώσεις εἶναι ἡ ἀνυπαρξία σύνδεσης τοῦ ψηφισμένου νόμου μέ τό προϋπάρχον θεσμικό πλαίσιο καί ἰδιαίτερα τή νομοθεσία τῶν Ρυθμιστικῶν καί Χωροταξικῶν Σχεδίων (Νομοθετικά διατάγματα 1262/72, 198/73 καί Νόμος 360/76). Ἄνεξάρτητα ἀπό τίς ὁποιοσδήποτε ἀδυναμίες τους τά νομοθετήματα αὐτά ἀναφέρονται στό ἀπαραίτητο εὐρύτερο πλαίσιο στήριξης κάθε πολεοδομῆσης· πλαίσιο πού λείπει ἀπό τό Ν. 1337/83. Ἄντίστοιχα, θολή παρουσιάζεται καί ἡ ὀργανωτική-διοικητική κάλυψη τῆς «ἐπιχείρησης» μέ πληθώρα νεοπαρουσιαζόμενων ὀργάνων ἀμφίβολης σχεδιαστικῆς ἐμπειρίας ἀλλά καί δημοκρατικότητας ἐπιλογῆς: Πολεοδομική Ἐπιτροπή Γειτονιάς, Περιφερειακά Συμβούλια ΧΟΠ καί Συμβούλια ΧΟΠ Νομοῦ. Εἰδικά γιά τίς πολεοδομικές ἐπιτροπές γειτονιάς δέν αἰτιολογεῖται ἡ μή ταῦτισή τους μέ τά συνοικιακά συμβούλια πού, σέ ἀντίθεση μέ τίς πρῶτες, εἶναι ἐκλεγμένα ὄργανα. Γιά τά νομαρχιακά περιφερειακά συμβούλια δέν αἰτιολογεῖται τό γιατί ἀποτελοῦν ἀνεξάρτητα συμβούλια τοῦ ΥΧΟΠ κι ὄχι τμήματα — μέ τή δυνατότητα μάλιστα ad hoc συγκρότησής τους κατά εἰδικά θέματα — εὐρύτερων ἀναπτυξιακῶν συμβουλίων.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀκόμα καί στά περιφερειακά συμβούλια ΧΟΠ δέν συμπεριλαμβάνεται κανένας οικονομολόγος π.χ., ἡ ἄλλες κρίσιμες γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν περιφερειῶν εἰδικότητες ὅπως τοῦ γεωπονοεδαφολόγου, ἡ εἰδικῶν κυκλοφοριολόγων, ὑδραυλικῶν μηχανικῶν κ.λπ. Ἐπίσης, δέν προβλέπεται ὁ τρόπος συντονισμοῦ τῆς δραστηριότητας τῶν συμβουλίων μέ ἀντίστοιχα συμβούλια ἄλλων τομέων διοίκησης. Καί μόνον ἀπό τίς εἰδικότητες συγκρότησης τῶν συμβουλίων αὐτῶν (ἑπτά μηχανικοί, ὑπάλληλοι Ὑπηρεσιῶν τοῦ Δημοσίου), γίνεται φανερό ὅτι μέ τήν θεσμοθέτηση ὀργάνων de facto ἀνίκανων γιά τήν κατεύθυνση τῆς τοπικῆς ἀνάπτυξης, ὄχι μόνον ἀποκέντρωση δέν ἐπιτυγχάνεται ἀλλά ἐνδυναμώνεται ἡ κεντρική ἐξουσία ἀφοῦ τίποτε δέν κάνει «κεντρικότερη» τήν ἐξουσία ἀπό τήν ἀποτυχία τῆς ἀποκέντρωσης νά ἀντιμετωπίσει τίς τοπικές ἀνάγκες.

Στίς προδιαγραφές δέν γίνεται καμιά ἀναφορά στίς διαδικασίες καί στά ὄργανα πού μέχρι σήμερα κάλυπταν τή διοικητική - ὀργανωτική συμπλήρωση τοῦ σχεδιασμοῦ. Ἐτσι γίνεται προβληματική ὄχι μόνον ἡ ἀνέλιξη τῆς πολεοδομικῆς/χωροταξικῆς πραγματικότητας στόν τόπο μας, ἀλλά ἀκόμα καί ἡ ὀμαλή ἐξυπηρέτηση τῶν τρεχόντων προβλημάτων στήν περιφέρεια.

Οἱ διαδικασίες τῆς κοινωνικῆς συμμετοχῆς στό σχεδιασμό

Πουθενά στίς προδιαγραφές τῆς ΕΠΑ δέν κατοχυρώνεται ἡ κοινωνική συμμετοχή στό σχεδιασμό. Οἱ σχε-

τικές προδιαγραφές (βλέπε 2, τεῦχος 5), ἀρκοῦνται σέ ἀφρημένες διατυπώσεις τοῦ τύπου: «Κατά τή διάρκεια τῆς μελέτης ἐπιδιώκεται ἡ συμμετοχή τῶν πολιτῶν μέ ἐνημέρωση καί συγκεντρώσεις». Διατύπωση πού κανέναν δέν δεσμεύει γιά τίποτε. Ἰδιαίτερα ἀνληφθεῖ ὑπόψη τό περιορισμένο χρονικό διάστημα τῶν μελετῶν (5-6 μῆνες) σέ συνδυασμό μέ τήν ἔλλειψη ἐμπειρίας τῆς πλειοψηφίας τῶν μελετητῶν τῆς ΕΠΑ.

Ἐτσι, ὁ ρόλος τῶν Ο.Τ.Α. γίνεται καθαρά διακοσμητικός ἀφοῦ ἀπό πουθενά δέν προκύπτει ἡ συμμετοχή τους στήν ἐξέταση τῶν προτάσεων τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου πού ἀποτελεῖ ἀποκλειστικά ἀρμοδιότητα τοῦ ΥΠ.ΧΟΠ καί σέ τελευταία ἀνάλυση τοῦ ὑπουργοῦ. Ὁ δήμος περιορίζεται στήν ἔγκριση τῆς μελέτης. Γιά τήν ἔγκριση αὐτή προβλέπεται ὅτι «τό Δημοτικό Συμβούλιο μέ πράξη του γνωμοδοτεῖ γιά τή μελέτη. Ἐφόσον ἔχει γίνει συνεργασία μέ τό μελετητή κατά τή διάρκεια τῆς ἐκπόνησης τῆς μελέτης, ἡ γνωμοδότηση αὐτή εἶναι καί ἀποδοχή». Ἄν σκεφτεῖ κανείς ὅτι «συνεργασία» μέ τόν δήμο θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ καί ἡ παροχή στοιχείων στό μελετητή γιά τήν ἐκπόνηση τῆς μελέτης — πράγμα πού ἀποτελεῖ ὑποχρέωση τοῦ δήμου — γίνονται ἀντιληπτά τά «περιθώρια» τῆς συμμετοχῆς τῶν Ο.Τ.Α. στόν σχεδιασμό. Ἐδῶ πρόκειται γιά σημαντικό ὑποβιβασμό τῆς συμμετοχικῆς διαδικασίας στόν τόπο μας. Ἦδη στά ρυθμιστικά σχέδια γιά τήν πρωτεύουσα πού ἐκπονήθηκαν μέ πρωτοβουλία τοῦ πρώην ὑπουργοῦ Σ. Μάνου, ὄχι μόνον κατοχυρώθηκε ἡ συμμετοχή τῶν Ο.Τ.Α. ἀλλά τό ΥΧΟΠ κατέβαλε ἀμοιβές σέ εἰδικούς πολεοδόμους, τῆς ἐπιλογῆς τῶν ΟΤΑ, γιά τήν ὑποβοήθηση τῆς συμμετοχῆς τους στό σχεδιασμό.

Ἐκτός ἀπό τήν πρωτοβάθμια Γ.Α. στίς προδιαγραφές δέν γίνεται καν λόγος γιά τή συμμετοχή τῶν ἐπισημονικῶν καί τῶν τοπικῶν κοινωνικῶν φορέων (συνεταιρισμοί, συνδικάτα, ἑταιρείες λαϊκῆς βάσης, πολιτιστικοί σύλλογοι κ.λπ.). Ἐπίσης ἀγνοοῦνται ἡ δευτεροβάθμια καί ἡ τριτοβάθμια αὐτοδιοίκηση. Γεγονός πού δέν ἀποτελεῖ βέβαια ἀποκλειστική εὐθύνη τοῦ ΥΧΟΠ μιά καί ἡ καθυστέρηση τῆς συγκρότησης δευτεροβάθμιας καί τριτοβάθμιας αὐτοδιοίκησης βαρύνει ἄλλους. Ὡστόσο, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ΕΠΑ θά μπορούσαν νά γίνουν σημαντικά βήματα στήν κατεύθυνση αὐτή, ὅπως ἄλλωστε ἐγιναν στό παρελθόν μέ πολύ μικρότερη κλίμακα σχεδιαστικές προσάψεις.

Γενικά οἱ διαδικασίες τῆς κοινωνικῆς συμμετοχῆς πού ἐπιχειροῦνται μέ τήν ΕΠΑ ἀποτελοῦν ὀπισθοδρομηση καί θίγουν ἄμεσα τό κοινωνικό περιεχόμενο καί τό ἀποτέλεσμά της. Ἐνῶ ὁ σχεδιασμός προσφέρει τήν εὐκαιρία γιά κοινωνική συναίνεση συγκροτημένη μέ τήν βοήθεια τῶν εἰδικῶν σχεδιαστῶν σέ τεκμηριωμένο ἐπιστημονικό, κοινωνικό καί πολιτικό ὑπόβαθρο ἐναντι τῶν μικροκομματικῶν ἀντιθέσεων πού μαστίζουν σήμερα τήν κοινωνική ζωή, ἡ ΕΠΑ ἐπιλέγει τήν αὐθαιρεσία. Ἐπιλογή πού στό πλαίσιο τῆς γενικότερης μεθοδολογικῆς καί ὀργανωτικῆς σύγχυσης πού τήν διέπει, μόνον κοινωνική ἀναστάτωση θά μπορούσε νά ἔχει ἀποτέλεσμα. Καί ὄλα αὐτά σέ συνθήκες ὅπου ἡ ἔθνική ὁμοψυχία ἀποτελεῖ κρίσιμο στόχο γιά τό μέλλον τοῦ τόπου.

Στίς συνθήκες αὐτές ἡ ἔλλειψη συγκεκριμένης κατεύθυνσης τοῦ ἐπιχειρούμενου «σχεδιασμοῦ» σέ συνδυασμό μέ τίς ἔλλειψεις ἀναπτυξιακοῦ περιεχομένου καί ἐπιστημονικῆς/κοινωνικῆς κατοχύρωσής του, εἶναι ἀναπόφευκτο νά ὀδηγήσει στά γνωστά προβλήματα τοῦ τύπου τοῦ «δρόμου τῆς Ἀράχωβας». Προβλή-

ματα πού από τήν κλίμακα καί μόνον του ἐπιχειρούμενου σχεδιασμού ή τήν ἔλλειψη ἐμπειρίας τῶν μελετητῶν μποροῦν νά πάρουν ἀπρόβλεπτες διαστάσεις.

Ἡ σχέση τῆς ἐπιχείρησης μέ τόν ἐθνικό πληροφοριακό ἐξοπλισμό

Τό ἴδιο ἄσχετη ὅπως καί μέ τή σχεδιαστική ὑποδομή ἐμφανίζεται ή ἀναφορά τῆς «ἐπιχείρησης» στόν ἐθνικό πληροφοριακό ἐξοπλισμό.

Παρά τό ὅτι ή ὀργάνωση ἐθνικοῦ κτηματολογίου καί ἐθνικῆς τράπεζας στοιχείων, ἀποτελώντας τό πληροφοριακό ὑπόβαθρο κάθε σχεδιασμού, ὑπῆρξε πάλιο αἶτημα τῶν τεχνικῶν τῆς χώρας, ὁ ἐπιχειρούμενος σχεδιασμός ὄχι μόνον δέν συμβάλλει σέ ἕνα πρόγραμμα συστηματικῆς ὀργάνωσης τῆς πληροφορικῆς ὑποδομῆς, ἀλλά συνεργεῖ στήν ἐγκατάλειψή της.

Γιά μιά ἀκόμη φορά ὁ ρόλος φορέων, ὅπως τῆς ΚΕΔ καί τῆς ΔΕΠΟΣ, περιορίζεται, χωρίς κτηματολόγιο, σέ βυζαντινολογικοῦ περιεχομένου ἐνασχολήσεις. Λεῖπει δηλαδή τό ὄργανο πού θά μπορέσει νά συμβάλει σέ τεκμηριωμένη πολιτική γῆς καί στή διαφύλαξη τῆς δημόσιας περιουσίας.

Ἀντίθετα, οἱ περιστατικές κτηματογραφήσεις πού ἀναγγέλλονται στό πλαίσιο τῆς «ἐπιχείρησης», χωρίς τή συστηματική μηχανογραφική ὀργάνωσή τους, χωρίς τίς διαδικασίες ἐλέγχου καί ἐνημέρωσής τους, καί μέ κάλυψη ἀσήμαντου χώρου τῆς ἐθνικῆς ἐπικράτειας, δέν κάνουν ἄλλο ἀπό τό νά ματαιώνουν οὐσιαστικά τήν ὀργάνωση σύγχρονου κτηματολογίου. Μέ τόν ἴδιον τρόπο καμιά οὐσιαστική ἀλλαγὴ δέν προβλέπεται στό σημερινό καθεστῶς ἀεροφωτογράφισης κ.λπ. πού, ἐλεγχόμενο ἀπό τήν ΓΥΣ καί ἀσυντόνιστο μέ τίς ἰδιωτικές τοπογραφικές δραστηριότητες στόν ἐλληνικό χώρο, λειτουργεῖ σέ συνθηκῆς ἀπαράδεκτες γιά ὁποιοδήποτε σύγχρονο ἐθνικό πληροφοριακό ἐξοπλισμό (βλέπε 7). Ἔτσι, ὁμως, ή ΕΠΙΑ δέν συμβάλλει στόν περιορισμό τῆς καταπάτησης τῆς γῆς καί τῶν ἀθαιρέτων πού στίς μέρες μας — μέ τήν ἀντιφατική ἀντιμετώπισή τους — αὐξάνονται ἐπικίνδυνα.

Ἀθικτη ἀπό τήν «ἐπιχείρηση» παραμένει καί ή πληροφοροφύρηση τῆς ΕΣΥΕ. Παρά τίς ἐπανεπιλημμένες προσπάθειες ἐκσυγχρονισμοῦ της, στό πλαίσιο μιάς λειτουργικῆς Τράπεζας Στοιχείων προσιτῆς σέ ὄλους τούς Ἕλληνες, ή ὀργάνωσή της καί ή λειτουργία της παραμένουν σταθερά ἕνα ἀπό τά πιο ἀρτηριοσκληρωτικά συστήματα πληροφοροφύρησης, παγκόσμια.

Ἐνῶ ή ΕΠΙΑ θά μπορούσε νά θέσει τή βάση ἄν ὄχι γιά μιά σύγχρονη Τράπεζα Στοιχείων, τουλάχιστον γιά μιά ἀναδιοργάνωση τῆς λειτουργίας τῆς ΕΣΥΕ, ἔτσι ὡστε νά τηροῦνται τά ἐνδιάμεσης συγκέντρωσης στοιχεία καί ὄχι τά δημοσιεύσιμα ἀθροιστικά καί μόνον, τό ΥΧΟΠ προχώρησε σέ μιά «ἐπιτόπια συλλογή στοιχείων», χωρίς κατεύθυνση.

Μέ τόν ἴδιον τρόπο «προγραμματίζεται» καί ή συλλογή καί ἐπεξεργασία στοιχείων ἀπό τούς μελετητές τῶν ρυθμιστικῶν καί ρυμοτομικῶν σχεδίων τῆς ἐπιχείρησης (χωρίς καθορισμένους τρόπους συλλογῆς, ἐπιλογῆς τοῦ δείγματος καί ἐλέγχου τῆς ἀξιοπιστίας του συγκρισιμότητας τῶν πηγῶν πληροφοροφύρησης, τῶν μονάδων μέτρησῆς, τῶν χρονικῶν στιγμῶν καί διαστημάτων μέτρησῆς).

Εἶναι φανερό ὅτι ή ἀνάληψη «στρατηγικῶν» ἐπιχειρήσεων, ὅπως ή ἐξαγγελλόμενη στό πλαίσιο «ἀντάρτικῶν» συγκεντρώσεων στοιχείων προοικονομίζει μιά πρω-

τοφανή ὑποβάθμιση τῆς πληροφοροφύρησης καί τήν ἀναστολή τῆς συστηματικῆς προσπάθειας γιά τή δημιουργία σύγχρονου πληροφοριακοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἐθνικῆς σχεδιαστικῆς προσπάθειας.

Ἡ ἐπιχείρηση καί ή σχεδιαστική πολιτική

Στό ἐπίπεδο τῆς σχεδιαστικῆς πολιτικῆς ὁ ἐπιχειρούμενος σχεδιασμός ἐμφανίζεται ἀνεπαρκῆς. Ὅχι μόνον δέν παρουσιάζεται συγκροτημένος κατάλογος στόχων στρατηγικῆς σημασίας γιά τήν πολεοδομική ἀνασυγκρότηση τῆς χώρας, ἀλλά λείπουν οἱ στοιχειώδεις κατευθυντήριες ἀρχές καί τά κριτήρια γιά μιά ἐπαρκῆ ἀντιμετώπιση.

Λεῖπει πρὶν ἀπ' ὅλα ή συσχέτιση τῆς ἀναλαμβανόμενης πρωτοβουλίας μέ τήν ἀναπτυξιακή συγκυρία τῆς χώρας. Εἶναι ἀμφίβολο ἄν ή ἀναλαμβανόμενη ἐπιχείρηση — νομοθετώντας νέες περιοχές πρὸς ἐποικισμό — συμβάλλει θετικά στή σημερινή κατάσταση ἐπενδυτικῆς ἀποχῆς στοὺς κρίσιμους τομεῖς ἀνάπτυξης: γεωργία, βιομηχανία, ναυτιλία, τουριστικές δραστηριότητες. Σέ συνδυασμό μέ τίς διοικητικές ἀδυναμίες πού ἔχουν ὀδηγήσει στήν ἀποθάρρυνση σημαντικῶν σχεδίων ἐπενδύσεων, εἶναι φανερό ὅτι ή κήρυξη οἰκιστικῶν περιοχῶν εἶναι ταυτόσημη μέ τή διοχέτευση τοῦ ἐπενδυτικοῦ δυναμικοῦ — ἰδιωτικοῦ καί δημόσιου — στό κύκλωμα ἀγορᾶς γῆς -οικοδόμησῆς. Ἔτσι, ὁ γνωστός ἰδιότυπος μεταπρατισμός στό κύκλωμα αὐτό, ὄχι μόνον δέν ἀποθαρρύνεται ἀλλά ἐνισχύεται σημαντικά εἰς βάρος ζωτικῶν ἀναγκῶν στήν ἀνάπτυξη παραγωγικῶν δραστηριοτήτων.

Λεῖπει ἐπίσης διατυπωμένο σχῆμα περιφερειακῆς ὀργάνωσης τοῦ ἐθνικοῦ χώρου. Τό σχῆμα δηλαδή πού ἀποτελεῖ τό ὑπόβαθρο γιά τήν ὀργάνωση καί τήν ἐξειδίκευση σέ κάθε ἐθνική περιφέρεια τῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας. Τό ἀπαραίτητο ὑπόβαθρο ὅπου στηρίζεται ή ὀργάνωση τῆς δευτεροβάθμιας καί τριτοβάθμιας αὐτοδιοίκησης καί ή ἀσκηση τῆς περιφερειακῆς πολιτικῆς.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀκόμα καί οἱ ἔδρες τῶν 12 Περιφερειακῶν Συμβουλίων τοῦ ΥΧΟΠ, ὅπως καί ὁ χώρος ἀναφορᾶς τους, προσδιορίζονται ἀθαίρετα. Πρόκειται σίγουρα ὄχι μόνον γιά ἔλλειψη περιφερειακῆς ὀργάνωσης (καί μάλιστα ἀπό ὑπουργεῖο συναρμόδιο γι' αὐτή), ἀλλά καί γιά ὑποβίασμο τῆς δημόσιας διοίκησης. Ἀσκούμενης μάλιστα στό ὄνομα τῆς ἀποκέντρωσης (βλέπε 8).

Σημειώνεται εἰδικότερα ὅτι λείπουν:

- Ἡ διατύπωση συγκεκριμένης πολιτικῆς κατὰ περιφέρειες μέ ἐξειδίκευση τοῦ λειτουργικοῦ ρόλου τῶν ἀστικῶν κέντρων. Τόσο στήν περιφέρειά τους ὅσο καί στό ἐθνικό ἀστικό δίκτυο τῆς χώρας.
- Ἡ στοχοθέτηση μέ βάση τίς ἀνάγκες κοινωνικῆς καί τεχνικῆς ὑποδομῆς κατὰ περιφέρειες. Οἱ στόχοι κατανομῆς καί ή ἱεράρχηση τῶν ἀναγκῶν κατὰ περιφέρειες καί ἀστικά κέντρα.
- Ἡ διατύπωση συγκεκριμένης πολιτικῆς γῆς καί πολιτικῆς λαϊκῆς στέγης.
- Ἡ ἐξειδίκευση εἰδικῶν χωροταξικῶν ρυθμίσεων σέ προβληματικές περιοχές τῆς χώρας.

Χαρακτηριστικό τῆς «πολιτικῆς» τῆς ἐπιχείρησης εἶναι ή ἀτυχῆς ἐξειδίκευσή της στά δύο παραδείγματα χωροταξικῆς πολιτικῆς πού ἀναφέρονται στή σχετικῆ εἰσήγηση (βλέπε 2, τεῦχος 1). Πρόκειται γιά τήν περι-

φέρεια της Καρδίτσας και τη βόρεια ακτή Χανίων. Στην περίπτωση της Καρδίτσας, όπου το κύριο πρόβλημα είναι οι κατολισθαίνοντες 39 οικισμοί του δυτικού όρεινου τμήματος του νομού, η πολιτική της ΕΠΑ περιορίζεται στο να αποκτήσουν «σχέδιο» άλλοι τρεις οικισμοί εκτός από την πόλη της Καρδίτσας. Στην περίπτωση της βόρειας ακτής των Χανίων, το πρόβλημα της οικιστικής πίεσης που δέχεται η περιοχή, αντιμετωπίζεται με ειδική «χωροταξική μελέτη της ζώνης της βόρειας ακτής», αγνοώντας το ότι είναι αδύνατο να έντοπιστεί στη ζώνη αυτή η αιτία της οικιστικής πίεσης που βρίσκεται στη συρρίκνωση του νότιου τμήματος του νομού Χανίων.

Είναι προφανές ότι, με χωροταξική πολιτική όπως η προηγούμενη, όχι μόνον δεν λύνονται τα χωροταξικά προβλήματα περιφερειών και ειδικών περιοχών, αλλά διαιωνίζονται στο όνομα ρυθμίσεων που η εφαρμογή τους σταματάει στην παραγωγή χρωματιστών χαρτών.

Τό συμπέρασμα

Ο σχεδιασμός επιβάλλει σαφήνεια, συνέπεια, συνέχεια: τόσο στη διαδικασία για την απόφαση όσο και στη δράση για την εφαρμογή. Αυτό είναι το ζητούμενο από κάθε σχεδιαστική προσπάθεια και ιδιαίτερα από μία προσπάθεια της κλίμακας της ΕΠΑ που θα μπορούσε να αποτελέσει μεγάλο βήμα για τον έκσυγχρονισμό του πολεοδομικού σχεδιασμού στον τόπο μας. Σε συνέχεια μάλιστα σημαντικών πρόσφατων βημάτων (πολεοδομική νομοθεσία 1975/80) στην κατεύθυνση αυτή.

Ο σχεδιασμός όμως δεν επιβάλλει μόνον αλλά και προϋποθέτει σαφήνεια, συνέπεια και συνέχεια. Γι' αυτό άλλωστε αποκαλύπτει εύκολα ελλείψεις σάν κι αυτές της ΕΠΑ.

Συνοψίζοντας:

Οι ελλείψεις της ΕΠΑ (στη μεθοδολογία και στο συντονισμό, στη σχεδιαστική πολιτική και στη στοχοθέτηση, στο προγραμματικό της περιεχόμενο), υποβιβάζουν τα ρυθμιστικά σχέδια σε ιδιότυπους — κατά τύπους — κτηματομεσιτικούς σχεδιασμούς. Το μόνο που σίγουρα κατοχυρώνεται είναι το ποιο κομμάτι γης και με ποιους όρους θα μπει στο σχέδιο και ποιο όχι άμεση συνάρτηση της εξέλιξης της αξίας του.

Τό ρυθμιστικό σχέδιο κινδυνεύει να γίνει όργανο κάλυψης τοπικών συμφερόντων — ένδεχόμενα — αν ληφθούν υπόψη οι δυνατότητες νόμιμης καταστρατήγησης του Νόμου που προσφέρουν οι ανεξέλεγκτες διαδικασίες των «ανεξάρτητων διαταγμάτων», ή έλλειψη κατοχύρωσης της κοινωνικής συμμετοχής και ιδιαίτερα των ΟΤΑ και ή έλλειψη καθορισμού των υποχρεωτικού χαρακτήρα ρυθμίσεων και συγκεκριμένης στοχοθέτησης.

Η ΕΠΑ δεν υποβιβάζει μόνον τον πολεοδομικό σχεδιασμό αλλά και την ΕΣΠ από πολλές απόψεις: ανυπαρκτες διαδικασίες συντονισμού και κύλισης του σχεδιασμού, υποβιβασμός της μεθοδολογίας και της αξιολόγησης σε ανώφελες χαρτογραφίες, έλλειψη διοικητικής και οργανωτικής συμπλήρωσης κ.λπ.

Ο εύκαιρος χαρακτήρας συγκρότησης του πληροφοριακού υπόβαθρου της ΕΠΑ όχι μόνον κάνει αμφίβολη την επιστημονική καταξίωση των επιχειρούμενων ρυθμίσεων αλλά θίγει άμεσα τις μέχρι σήμερα

προσπάθειες έκσυγχρονισμού έθνικού πληροφοριακού υπόβαθρου (συγκρότηση Έθνικού Κτηματολογίου, αναδιάρθρωση της ΕΣΥΕ κ.λπ.).

Τέλος, η ΕΠΑ αναφερόμενη σε προβλήματα τοπικής ανάπτυξης ζωτικής σημασίας αλλά και συχνά όξυτάτων τοπικών ανταγωνισμών, χωρίς να διαθέτει τό απαραίτητο υπόβαθρο, χωρίς συγκρότηση και χωρίς κατεύθυνση, είναι μοιραίο να δημιουργήσει σημαντικά κοινωνικά προβλήματα. Ιδιαίτερα όταν όχι μόνον δεν καθιερώνεται η κοινωνική συμμετοχή που θα στήριζε συναινετικές διαδικασίες απόφασης αλλά αγνοούνται διαδικασίες κοινωνικής συμμετοχής που αποτέλεσαν σημαντικές κατακτήσεις για τό σχεδιασμό στη χώρα μας (Μελέτες των Διαμερισμάτων της Πρωτεύουσας).

Στις συνθήκες αυτές η ανασυγκρότηση της ίδιας της επιχείρησης πολεοδομικής «ανασυγκρότησης» είναι απαραίτητη. Στην πρόταση που ακολουθεί διατυπώνονται τα κύρια στοιχεία ενός προγράμματος για τόν σχεδιασμό της.

Ή πρόταση

Έκτιμώντας συγκριτικά:

- τις ανάγκες για συγκροτημένο χωροταξικό, πολεοδομικό και οικιστικό σχεδιασμό στη χώρα, όπως παρουσιάζονται είτε στο πεδίο της άμεσης επίλυσης προβλημάτων είτε στο πεδίο της μακροχρόνιας χάραξης πολιτικής και ανάπτυξης του σχεδιασμού και της ύποδομής του,
- τις δυνατότητες που προσφέρονται σήμερα - τεχνικές και κοινωνικές,

Κρίνεται ότι με συγκεκριμένες προτεραιότητες και κοινωνικά κατοχυρωμένες διαδικασίες (βλέπε 9), θα μπορούσε να προσδιοριστεί ένα πρόγραμμα δράσης γενικής αποδοχής και ελεγχόμενης πραγμάτωσης και προοπτικής. Ένα πρόγραμμα δράσης που θα μπορούσε να στηρίξει μία ΕΠΑ αντίξια των προσδοκιών ουσιαστικής αλλαγής της χωροταξικής/πολεοδομικής πραγματικότητας στον τόπο μας.

Ήραρχώντας κατά προτεραιότητα, συνοπτικά, απαιτούνται:

- 1.1. Ή οργάνωση Έθνικής Τράπεζας Στοιχείων που θα αντικαταστήσει σταδιακά τη σημερινή απαραιτή δομή πληροφόρησης της ΕΣΥΕ. Σε συνδυασμό με την αναδιάρθρωση του τρόπου πληροφόρησης και της διοικητικής - οργανωτικής συγκρότησης της ΕΣΥΕ.
- 1.2. Ή οργάνωση σύγχρονου έθνικού κτηματολογίου με αποτελεσματική τεχνολογία λειτουργίας, τρόπος οργάνωσης/διοίκησης και ενσωματωμένες αυτόματες διαδικασίες ενημέρωσης και αναθεώρησης κτηματολογικών στοιχείων. Κτηματολόγιο που θα αποτελέσει τόν πυρήνα σταδιακής αντικατάστασης της ΓΥΣ από ένα σύγχρονο κέντρο αεροφωτογράφισης, φωτοερμηνείας, χαρτογράφησης κ.λπ. που θα συντονίζει όλες τις ιδιωτικές και πανεπιστημιακές έρευνες και μελέτες στον τομέα της Χαρτογραφίας.
- 1.3. Ή περιφερειακή οργάνωση της χώρας. Δηλαδή τό σχημα εξειδίκευσης της αναπτυξιακής διαδικασίας — στην παραγωγή, στις κοινωνικές σχέσεις, στη διοίκηση — στις περιφέρειες της χώρας (βλέπε 8). Σχήμα βασισμένο:
 - στον διαπεριφερειακό σχηματισμό (διασυνδέσεις/ εξαρτήσεις) της παραγωγικής

- δραστηριότητας στον εθνικό χώρο,
- στις ανάγκες τεχνικής υποδομής και κοινωνικού εξοπλισμού,
 - στις ανάγκες οργάνωσης, συντονισμού και αποκέντρωσης της διοίκησης, στην οργάνωση και τις αρμοδιότητες της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας αυτοδιοίκησης (βλέπε 9).
- 1.4. 'Η εξειδίκευση της περιφερειακής οργάνωσης,
- στην ενίσχυση των προβληματικών περιοχών της χώρας. Μέ ειδικά προγράμματα κατά γεωγραφική θέση και τύπο προβλημάτων,
 - στην ενίσχυση του εθνικού αστικού δικτύου. Μέ πρόγραμμα κάλυψης των αναγκών σε τεχνική υποδομή και κοινωνικό εξοπλισμό των αστικών κέντρων, σύμφωνο με τη λειτουργική εξειδίκευσή τους και τη σχέση τους με την περιοχή επιρροής τους.
- 1.5. 'Ο προγραμματισμός της επιρροής της οικοδομικής δραστηριότητας στην παραγωγική διάρθρωση και στην οικονομία της χώρας. Βασισμένος σε ανάλυση κόστους/ώφελειών τόσο σε εθνική κλίμακα όσο και στο επίπεδο της περιφέρειας και σε σύνδεση με:
- τα προβλήματα ύψους και διάρθρωσης των πρόσφατων και προγραμματιζόμενων επενδύσεων,
 - τό ύψος και τη διάρθρωση της κατανάλωσης,
 - τη διερεύνηση εναλλακτικών τρόπων χρηματοδότησης της οικοδομικής δραστηριότητας στο πλαίσιο τοπικών συνεταιρισμών των καταναλωτών, των μηχανικών, των τεχνικών και των επιχειρήσεων του κυκλώματος της οικοδομής, των ΟΤΑ και, ενδεχομένως, δημοσίων φορέων που συνδέουν τις δραστηριότητες τους με ειδικά τοπικά προβλήματα.

Οι προκαταρκτικές μελέτες για τα 1.1.-1.5. μπορούν να έχουν ολοκληρωθεί σε ένα εξάμηνο από σήμερα. Οί οριστικές μελέτες σε διάστημα 15 μηνών. 'Η πραγματοποίηση των προγραμμάτων μπορεί να αρχίσει σε ένα χρόνο από σήμερα. 'Η 'Εθνική Τράπεζα Στοιχείων και τό 'Εθνικό Κτηματολόγιο μπορούν να ολοκληρωθούν και να λειτουργήσουν σε διάστημα 3 χρόνων από την έναρξη πραγματοποίησης του προγράμματός τους ενώ, με καθορισμένες προτεραιότητες, τα στοιχεία που χρειάζονται για τις ανάγκες της ΕΠΑ μπορούν να παρέχονται από την αναδιαρθρωμένη ΕΣΥΕ και περιστασιακά κτηματολόγια (που θα προηγηθούν) σε διάστημα ενός έτους μόνον από την έναρξη πραγματοποίησης των προγραμμάτων 1.1. και 1.2.

Ειδικά για τα 1.1. και 1.2. που θα αποτελέσουν μία σύγχρονη πληροφοριακή υποδομή ικανή να στηρίξει όχι μόνον την ΕΠΑ αλλά ολόκληρη την εθνική σχεδιαστική προσπάθεια, κρίνεται ότι τό κόστος ίδρυσης και λειτουργίας τους όχι μόνον δέν είναι απαγορευτικό αλλά παρουσιάζεται σημαντικά χαμηλότερο από τό σημερινό κόστος λειτουργίας του πληροφοριακού εξοπλισμού του σχεδιασμού. 'Αρκεί να αντιπαραβληθεί τό σημερινό κόστος λειτουργίας της ΓΥΣ, των τοπικών 'Εφορειών και 'Υποθηκοφυλακείων, της ΚΕΔ, της ΕΣΥΕ και άλλων 'Υπηρεσιών που ασχολούνται με την πληροφόρηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι περισσότερο από 80% του κόστους των μελετών της ΕΠΑ είναι κόστος συλλογής και ανανέωσης στοιχείων.

Μιά σειρά δραστηριοτήτων υπόβαθρου που προαπαιτούνται για την ΕΠΑ, και που μπορούν να αρχίσουν

νά πραγματοποιούνται είτε παράλληλα είτε μετά τις προκαταρκτικές μελέτες των 1.1.-1.5., είναι οί ακόλουθες:

- 2.1. 'Η έπεξεργασία ολοκληρωμένου θεσμικού - διοικητικού - οργανωτικού πλαισίου γιά τόν χωροταξικό - πολεοδομικό - οικιστικό σχεδιασμό με κατοχυρωμένες διαδικασίες κοινωνικής συμμετοχής. 'Ιδιαίτερα συμμετοχής των Ο.Τ.Α. και μάλιστα της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας αυτοδιοίκησης. 'Ο χώρος αναφοράς γιά τήν ανώτερη βαθμίδα αυτοδιοίκησης, θά προσδιοριστεί στό πλαίσιο της περιφερειακής οργάνωσης της χώρας (1.3. και 1.4.).
- 2.2. 'Η ανάλυση του προφίλ (οικολογικού, παραγωγικού, κοινωνικού), του τοπικού πλεονεκτήματος και της ιδιαίτερης προβληματικής κατά περιφέρειες, αστικά κέντρα και ειδικές χωροταξικές ένότητες.
- 2.3. 'Η έπεξεργασία συγκροτημένης περιφερειακής πολιτικής και προγράμματος ανέλιξης των βασικών μεγεθών της οικονομίας της διάρθρωσης της παραγωγής και των επενδύσεων κατά περιφέρειες.
- 2.4. 'Η έπεξεργασία προγράμματος πολιτικής γής και λαϊκής στέγης τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και στό επίπεδο των περιφερειών και των αστικών κέντρων της χώρας. Πρόγραμμα βασισμένο στις επιπτώσεις της πολιτικής γής στην εξέλιξη των βασικών μεγεθών της οικονομίας (σύμφωνα με τό 2.3. αλλά και τό 1.5.).
- 2.5. 'Ο καθορισμός του χαρακτήρα (ένδεικτικού/ύποχρεωτικού) των επιλογών και των ρυθμίσεων κάθε τύπου σχεδίου και προγράμματος — χωροταξικού, πολεοδομικού και οικιστικού — σε συνδυασμό με τις ανάγκες συντονισμού της εθνικής σχεδιαστικής προσπάθειας.
- 2.6. 'Ο προσδιορισμός διαδικασίας και οργάνων συντονισμού και κύλισης των χωροταξικών, πολεοδομικών και οικιστικών σχεδίων και προγραμμάτων. Συντονισμός στό σύνολο των σχεδίων αυτών αλλά και στις σχέσεις τους με τόν εθνικό τομεακό (κλαδικό) σχεδιασμό.
- 2.7. 'Ο προσδιορισμός συγκροτημένου μεθοδολογικού και αξιολογικού πλαισίου οργάνωσης των χωροταξικών, πολεοδομικών και οικιστικών σχεδίων σύμφωνα με τα 2.5. και 2.6.

Σ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ
ΜΙΚΡΗ ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΕΧΝΗΣ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ * ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ ΓΥΑΛΙΝΑ
ΚΕΡΑΜΙΚΟ Σ ΜΠΡΟΥΤΖΟΣ

ΤΗΛ 3633233

Δημήτρης Διαμαντόπουλος Σκουφά 62

ΕΡΓΑ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΑΝΤΙΚΕΣ

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ: ΤΟ ΦΑΙΝΕΣΘΑΙ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΕΣΘΑΙ

του Γιώργου Τζιρτζιλάκη

1. «Είναι σημαίνει φαίνεσθαι». Μάρτιν Χάιντεγκερ, Εισαγωγή στη Μεταφυσική, 1953

Τό κινηματογραφικό μάτι ήταν ανέκαθεν γοητευμένο από τήν πόλη. Τόσο, πού κάποτε θέλησε νά γίνει αυτό τό ίδιο πόλη (ή πόλη τού σινεμά), ν' ανυψώσει πόλεις εκεί πού πρίν ήταν έρημος (Χόλλυγουντ, Τσινετσιτά). Τό κινηματογραφικό μάτι αποκαλύπτει τήν πολλαπλότητα τών εφήμερων κόσμων τής πόλης, φανερώνει τούς ρυθμούς και τίσ τροχιές τής ζωής τής, οργανώνει σέ σεκάνς τίσ δράσεις τής, κωδικοποιεί τίσ συγκινήσεις τής. Οί σύνθετες λειτουργίες τής καταγράφονται στή *μυθοπλασία* τής κινηματογραφικής αφήγησης, ενώ ή μυθοπλασία καθίσταται ό *τόπος* τού φανταστικού άπ' όπου τήν βλέπουμε και μās βλέπει,¹ άπ' όπου τήν άνα-γνωρίζουμε χωρίς όμως και νά τήν γνωρίζουμε² άπαραίτητα. Η φαντασία (*imagination*) συναντά τήν άναπαράσταση (*imago*). Ιστορία και μυθ-ιστορία συγχωνεύονται, πραγματικότητα και μυθοπλασία συνθεμελιώνονται.

Μόνο τό *πανθοράν* αυτό μάτι μπορεί ν' άναπαράγει τήν πόλη τής επιθυμίας ή τής άπειλής, τήν πόλη τής έπαγγελίας ή τής κόλασης. Τήν Νέα Άτλαντίδα ή τήν Βαβυλώνα, τήν Πόλη τού Ήλιου ή τόν Γενναίο Νέο Κόσμο. «Οί πόλεις όπως και τά όνειρα — γράφει ό Ίταλο Καλβίνο — είναι καμωμένες από φόβους και πόθους».³

1. «Άπ' τή μεριά τών πραγμάτων ύπάρχει τό βλέμμα, δηλαδή τά πράγματα μέ κοιτάζουν, κι όμως έγώ τά βλέπω. Μ' αυτή τήν έννοια πρέπει ν' άκούμε τήν τόσο γνωστή εδδαγγελική ρήση: Έχουν μάτια για νά μήν βλέπουν. Για νά μήν βλέπουν, τί; άκριβώς ότι τά πράγματα τούς κοιτάζουν». Ζάκ Λακάν, *Τό Σεμινάριο, Βιβλίο XI, Οί τέσσερις θεμελιακές έννοιες τής ψυχανάλυσης*, Άθήνα, 1982, σ. 143. Για τό θέμα κινηματογράφος-πόλη, βλέπε και τήν κριτική τού Κώστα Λιβιεράτου στό φίλμ *Άπόδραση από τή Νέα Ύόρκη* περιοδικό «Σύγχρονος Κινηματογράφος», 1982, τευχ. 31.

2. «Η αντίληψή μας για τόν κόσμο είναι στεγνή και διαλυμένη και από τήν όποία άπέμεινε ένα άπλό άναγνωρίζω» Victor Sklovskij, *Literatura i Kinetomatograf*, Βερολίνο, 1923, σ. 11.

3. Ίταλο Καλβίνο, *Οί άόρατες πόλεις*, Άθήνα, 1983, σ. 58.

Όμως, τά διάφορα κινηματογραφικά είδη δέν είναι μόνο μέσα απόδρασης από τό πραγματικό αλλά συγχρόνως και ό μόνος τρόπος μέ τόν όποιο ό κάτοικος τής πόλης έξακριβώνει συμβολικά τό περιβάλλον τής, ίχνηλατεί τήν σύνταξη τού χώρου τής, άντιλαμβάνεται τίσ γραμμές φυγής και συμμετέχει στους μετασχηματισμούς τής. Πόλη-πίνακας πού είναι «μέσα στό μάτι του» τήν ίδια στιγμή πού αυτός είναι «μέσα στόν πίνακα».⁴

Άπό τήν άλλη, οί μετασχηματισμοί τών χωροχρονικών σχέσεων πού ή πόλη παρήγαγε έχουν ήδη άπ' τίσ άρχές τού περασμένου αιώνα προαναγγείλει τήν κινηματογραφική τεχνική, τίσ άφηγηματικές και δραματικές ρυθμίσεις τού μοντάζ, τήν αισθητική και τήν σκηνοθεσία τού βλέμματος. Τά πρώτα ντακουμαντέρ και οί πρώτοι κινηματογραφικοί πειραματισμοί τών πρωτοποριών, από τόν Μόχολν - Νάγκνυ ως τόν Βερτόφ, δείχνουν άκριβώς αυτό: ό κινηματογράφος δέν άξιώνει νά προκαταλάβει τήν ζωή τής πόλης, ή όποία ήδη τόν προκαταλαμβάνει. Μιλώντας για αυτήν, στήν ούσία δέν μιλά για τίποτε άλλο παρά για τόν έαυτό του.

Τά τελευταία χρόνια ή «μετα-μοντέρνα»⁵ (ή «ύστερο-μοντέρνα») μεγαλούπολη άνεβαίνει όλο και πιο συχνά στήν όθόνη, αλλά αυτή τή φορά σταθερά

4. Ζάκ Λακάν δ.π. σ. 127. «Ό χώρος στόν κινηματογράφο — γράφει ό Γιούρι Λότμαν — όπως σέ κάθε τέχνη, ήταν ένας χώρος περιορισμένος, περικλειόμενος από ένα περιορισμένο πλαίσιο και συγχρόνως, ισόμορφος μέ τόν άπεριόριστο χώρο τού κόσμου. Σ' αυτή τήν αντίφαση, κοινή σέ όλες τίσ τέχνες και έμφανή στίς εικαστικές τέχνες, ό κινηματογράφος προσθέτει τήν χαρακτηριστικά δική του: σέ καμιά εικαστική τέχνη οί εικόνες πού γεμίζουν τήν περίμετρο τού καλλιτεχνικού χώρου δέν χρησιμοποιούνται τόσο ενεργά ώστε νά τόν κάνουν νά έκραγει και νά ξεπεράσουν τά όριά του «Γιούρι Λότμαν, *Αισθητική και σημειωτική τού κινηματογράφου*, Άθήνα, 1982, σ.σ. 130-131.

5. Για τήν έννοια τού «μεταμοντέρνου» βλέπε Jean-Francois Lyotard, *La condition postmoderne*, Παρίσι, 1979. Σάν αντίθετη μ' αυτή τού Lyotard άποψη, βλέπε Jurgen Habermas, *Die Moderne: Ein unvollendetes Projekt*, "Die Zeit" 19/9/1980. Για

σάν τόπος ἐφιάλτη καί τρόμου, σάν ἀχανής βαρβαρική φυλακή (ὅπως στό *Ἀπόδραση ἀπό τήν Νέα Ὑόρκη* τοῦ Τζών Κάρπεντερ), πού μέχρι πρὶν λίγα χρόνια ἦταν περιορισμένη σέ ἀπόμερους χώρους, σέ ἐγκαταλελειμμένα ἔλλα καί δάση, σέ μακρινούς πύργους. Τώρα, τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα μετατρέπονται σέ ἀποξενωμένη «ζώνη συνόρων», σέ παραμεθόρια περιοχή - πατριδα τοῦ καθενός καί τοῦ κανενός, ἐνῶ μόνο ἐκεῖ πού τελειώνει ἡ πόλη μπορεῖ νά ἀναγεννηθεῖ ἡ ἀθωότητα καί ἡ ἐλπίδα (ὅπως στό *E. T. Ὁ Ἐξωγήινος τοῦ Στήβεν Σπίλμπεργκ*).

Ἀσφαλῶς, λίγες σελίδες δέν ἀρκοῦν γιά νά σκιαγραφήσουμε ἕνα τόσο ἐκτενές θέμα, οὔτε φυσικά καί γιά νά ἐπεκταθοῦμε σ' ὄλο τό φιλομορφικό του τόξο. Γι' αὐτό θά σταθοῦμε σέ μία, κατά τήν γνώμη μας, ὀριακή ταινία ὅσον ἀφορᾷ τή σχέση αὐτή. Τό φιλμ *Blade Runner*,⁶ τοῦ Βρετανοῦ σκηνοθέτη Ρίπλεϋ Σκότ.

2. «Τό ἀσυνήθιστο εἶναι ὅτι ἡ μητρόπολη παρά τὰ ἀσχημα κτίρια της, τήν φασαρία της καί ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα γιά τὰ ὁποῖα μπορούμε νά τήν κατηγορήσουμε, παραμένει ἕνα θαῦμα ὁμορφιάς καί ποιήσεως, ἕνα παραμῦθι, τό πιό πολυμορφο καί ποικιλόχρωμο πού ἀφηγήθηκε ποτέ ἕνας ποιητής». Αὐγουστος Ἔντελ, *Die Schönheit der grossen Stadt*, Στουτγάρδη, 1908

Τό φιλμ εἶναι ἕνα νεο-φουτουριστικό θρίλερ ἐπιστημονικῆς ἢ καλύτερα τεχνολογικῆς φαντασίας (μέ πολλὰ πλῆθ ἀναφορές ἀπό τό *film noir* καί τόν Ραίημον Τσάντλερ, ὡς τὰ σχέδια τοῦ Χόγκαρτ καί τὰ κόμικς τοῦ Μοέμπιους), ἐγκλιματισμένο στό φαντασμαγορικό Λός Ἄντζελες τοῦ 2019. Μία μητρόπολη *χωρίς ἰδιότητα*, βρώμικη καί κατακλυσμένη ἀπό ἐξωτικές φυλές καί γλώσσες, ἀκατάληπτες ἀνάμεσά τους. Ἐνα φιλμ *μητροπολιτικῆς αἰσθητικῆς* πού προεικονίζει τό νεο-γοθτικό μέλλον τῶν σημερινῶν μεγαλουπόλεων,⁷ τόν μαγικό μαῦρο ἥλιο τοῦ αἴριου, πού μπορεῖ ἤδη νά ὑπάρχει σάν μία «μαύρη κηλίδα» στό βάθος τοῦ ὀρίζοντα. Μία προσεχῆς Βαβυλώνα διασχιζόμενη ἀπό σμήνη ἀσιατῶν καί πάνκς, ὅπου τό ἀπομακρυσμένο παρελθόν τίθεται σάν *ἐσχατολογικό* μέλλον. Καί αὐτή ἡ μυθολογική πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος μεταμορφώνει τόν κατοπινό χρόνο σέ *παρελθόντα* χρόνο, ἀναποδογυρίζει τό ἀγνωστο εἶναι τοῦ μέλλοντος σέ παρελθόν. Ὅμως, τό ἀγέννητο μέλλον δέν ἔχει ποτέ ἕναν ἤδη ὑπαρκτό - τόπο. Παραμένει πάντα ἕνας μή-τόπος, ἕνα μή-εἶναι.

Τό Λός Ἄντζελες τοῦ *Blade Runner* εἶναι ἴσως τό ἀρχέτυπο τῆς μητρόπολης τοῦ μέλλοντος, μιᾶς ἀπειλητικῆς ἀχανοῦς Τσαϊνατάου, γεμάτη ὀθόνες καί ὑ-

τήν ὥρα, σέ μία τέτοια ἀκόμα ἐν ἐξελίξει συζήτηση, δέν μπορούμε παρά ἀρχικές προσεγγίσεις νά κάνουμε. Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τήν ἔννοια τοῦ «μεταμοντέρνου» εἰδικότερα στήν ἀρχιτεκτονική, βλέπε τό κείμενό μου *Ἀπό τό παρελθόν μέλλον στο προσεχές παρελθόν τῆς μεταμοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς*, στό περιοδικό «Ἀρχιτεκτονικά θέματα» τευχ. 16/1982 σ.σ. 21-28.

6. Ὁ τίτλος τῆς ταινίας εἶναι δανεισμένος ἀπό τόν Μπάροουζ, ἐνῶ τό σενάριο τῆς ἀντιστοιχεῖ περισσότερο στό μυθιστόρημα τοῦ Philip K. Dick, *Do Androids Dream of Electric Sheep*, (1968).

7. Ἀξίζει νά σημειώσουμε ἐδῶ, ὅτι ὑπολογίζεται ἡ Πόλις τοῦ Μεξικῆ ὅτι τέλη αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα νά ἔχει 31 ἑκατ. κατοίκους, τό Σάν Πάολο 25,8 τό Τόκιο 24,2 καί ἡ Νέα Ὑόρκη 22,8.

περφωτισμένα διαφημιστικά ταμπλώ καί στήν ὁποία *computer* καί *videomonitors* συνιστοῦν τή βασική διακόσμηση τῶν ἐτοιμόρροπων καί ἐρειπωμένων τῆς κτιρίων. Ἡ ἀρχιτεκτονική αὐτῶν τῶν κτιρίων «συγκεντρώνει σέ νέα σημεῖα-σόκ μιά φόρτιση ἐπικοινωνίας πού εἶναι πλήρης διαφημιστικῶν μηνυμάτων».⁸

Κτίρια πού τό ἐξωτερικό τους περιορίζεται σέ *καθαρά σημεῖα* καί μητρόπολη σάν *ἀρθρωση* αὐτῶν τῶν σημείων. Κτίρια-σημεῖα πού παίρνουν τή θέση τῶν σημείων τῆς γῆς. Κτίρια-μηχανές στό καινούργιο σωματῆς τοῦ σώμα τῆς νέας *μεγαμηχανῆς* πού εἶναι ἡ μητρόπολη.

Ἡ μητρόπολη πού τό φιλμ ἀναπαριστᾷ, εἶναι «τό ἴδιο τό ἀντικείμενο» τοῦ φιλμ, καί συγχρόνως «τό πρότυπο αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου».⁹ Μία μητρόπολη, τό τελευταῖο ἴσως *ὑπερ-θέαμα* στήν ὁποία ἀπό παντοῦ ἀναβλύζει μία ἀρχαϊκή καί πρωτόγονη αἴσθησις τοῦ μέλλοντος. Μία μητρόπολη - ντελίριο τοῦ *φαίνεσθαι* ὅπου ἡ εἰκόνα εἶναι ἀδιαχώριστη (ἄν ὄχι σημαντικότερη) ἀπ' τήν πραγματικότητα, τὰ σημαίνοντα ὑπερ-σχύουν τῶν σημειομένων. Σ' αὐτήν, ἡ ταχύτητα τῶν εἰκόνων τῆς καί τό στιγμιαῖο τῶν ἐπιχειρῶν τῆς, πραγματοποιοῦν κάτι παραπάνω ἀπό τή *Nervenleben*, γιά τήν ὁποία μιλοῦσε ὁ Γκ. Ζίμμελ, ἢ τήν *ἐμπειρία τοῦ σόκ*, ὅπως τήν προσδιόριζε ὁ Β. Μπένγιαμιν¹⁰ στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας. Μία μητρόπολη πού γεμίζει τό ἐσωτερικό τῆς μέ εἰκόνες πού σημαδεύουν σώματα καί κωδικώνουν ροές. Εἰκόνες πού τεμαχίζουν καί μυοῦν. Εἰκόνες πού ἐπανάγονται σέ εἰκόνες. Τίποτα δέν μπορούμε νά σταματήσουμε καί τίποτα δέν μπορούμε νά κρατήσουμε ἔξω ἀπ' αὐτές. Γιατί τὰ πάντα μετατρέπονται ἀμέσως σ' ἕνα «ποτέ πιά».

Καμία πλέον ἀντίθεση *φύση/πολιτισμός* δέν ἰσχύει, γιατί ἡ μητρόπολη δέν εἶναι μιά ἀπομονωμένη καί περιβαλλόμενη ἀπό τή φύση περιοχή. Ἡ μητρόπολη ἐπικοινωνεῖ μέ ἄλλη μητρόπολη καί τίποτα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἔξω ἀπ' αὐτή. (Τό Σάν Φραντσίσκο συναντᾷ τό Λός Ἄντζελες καί μαζί κάνουν τό Σάν Ἄντζελες, τό Μιλάνο συναντᾷ τό Τορίνο καί μαζί κάνουν τό Μίτο ἢ Μύθο). Ἡ μεγαλούπολη εἶναι αὐτή ἡ ἴδια μιά *νέα φύση* σέ πρωτόγονη κατάστασις. Μιά νέα φύση πού πρέπει νά συνηθίσουμε νά τήν κοιτᾷμε «ὅπως θαυμάζουμε ἕνα λιβάδι, ἕνα βουνό, μιά θάλασσα».¹¹

Ὅμως, ἔξω ἀπ' τό Λός Ἄντζελες τοῦ *Blade Runner* ὅπου ὁ ἥλιος δέν ἀνατέλλει ποτέ, ὑπάρχουν ὁ ἥλιος

8. Manfredo Tafuri, *La dialettica de l' absurde*, στό "L' architecture d' aujourd' hui", 1975, τευχ. 178, καθώς καί τοῦ ἴδιου *The New Babylon: i "giganti gialli" e il mito dell' americanismo* στό *La sfera e il labirinto*, Τορίνο, 1980, σ.σ. 211-235.

9. Γιούρι Λότμαν, *Αἰσθητική καί σημειωτική τοῦ κινηματογράφου*, Ἀθήνα, 1981, σ. 33.

10. Βλέπε σχετικά George Simmel, *Die Grosstädte und das Geistesleben* στό *Brüche und Tür*, Στουτγάρδη, 1957, σ.σ. 227-242 καί Walter Benjamin, *Scrifen*, Φρακφούρτη, 1955 σ.σ. 98-110. Γιά τό ἴδιο θέμα βλέπε ἀκόμα Massimo Cacciari, *Metropolis, Saggi sulla grande città di Sombart*, Endell, Scheffler, Simmel, Ρώμη, 1973.

11. «... ἡ ὁμορφιά τῆς πόλης — ἔγραφε ὁ Αὐγουστος Ἔντελ — σάν φύση. Αὐτό μπορεῖ νά φανεῖ σάν μιά ἀποψη ἐκτός τόπου, ἀλλά μπορεῖ νά φανεῖ μόνο γιατί αὐτή ἡ ὁμορφιά τῆς ἦταν πάντα ξεχασμένη, γιατί δέν εἴμαστε συνηθισμένοι νά κοιτᾷμε μιά πόλη ὅπως βλέπουμε τή φύση, ὅπως θαυμάζουμε ἕνα λιβάδι, ἕνα βουνό, μιά θάλασσα». August Endell, *Die Schönheit der grossen Stadt*, Στουτγάρδη, 1908, ἰταλική μετάφρασις στό M. Cacciari δ.π. σ. 134.

καί ἡ φύση. Τό μάτι δέν ἔχει ἀκόμα χάσει κάθε ἐλπίδα καί ἡ Φύση ἐπανέρχεται σάν ἡ τελευταία δυνατή νεορομαντική οὐτοπία καί σημασιοδότηση τοῦ ἔρωτα. Καί αὐτό εἶναι ἴσως τό σημεῖο πού τό φίλμ παραμένει στά πλαίσια μιᾶς *αἰσθητικῆς τῆς πόλης* (urbs). Ἡ πόλη περιβάλλεται ἀκόμα ἀπό τόν ξανακερδισμένο παράδεισο τῆς Φύσης, ἐνῶ ἰσχύει ἀκόμα ἡ ἀντίθεση *φύση/πολιτισμός*. Ὅμως, ὁ παράδεισος αὐτός εἶναι τό λυκόφως ἐνός κόσμου πού στή μεταμοντέρνα ἐποχή τείνει νά δώσει ὀριστικά. Ἐτσι, ἡ νοσταλγία τῶν ἀξιῶν πού προηγούνται τῆς μητρόπολης, ἐξορκίζουν τήν τραγικότητα καί τήν ἀβεβαιότητα τοῦ μέλλοντος. Τό μέλλον δέν ἀποκλείει τήν ἐλπίδα μιᾶς σωτηρίας πού ἡ χαμένη αὐτή ἰσορροπία μέ τήν Φύση ἐπανακτᾶται.

Ἄλλά εἶπαμε: Μόνο σ' αὐτό τό σημεῖο τό φίλμ παραμένει στά πλαίσια μιᾶς *αἰσθητικῆς τῆς πόλης*. Γιατί τό *Blade Runner* εἶναι μία ταινία *μητροπολιτικῆς αἰσθητικῆς* καί ἡ μητροπολιτική αἰσθητική ἐπαναλαμβάνει σειραϊκά τήν μητρόπολη ὅπως αὐτή ἀκριβῶς εἶναι. Τήν ἐπαναλαμβάνει σάν *Weltanschauung* καί ἡ ἐπανάληψη αὐτή εἶναι «δύναμη διαφορᾶς κατά τόν ἴδιο τρόπο πού ἡ διαφορά εἶναι ἰκανότητα ἐπανάληψης».¹²

Ἡ μητρόπολη καταστρέφει ὀλοκληρωτικά τήν παλιά πόλη (urbs) καί μαζί τίς ἀξίες πού συνδέονταν μαζί της. Τήν ξεριζώνει ὀριζόντια καί κάθετα, τήν ἀνυψώνει πέρα ἀπό κάθε της θεμέλιο, ξεπερνᾶ κάθε της ὄρο. Στήν μητρόπολη καμία *καθολική* διακυβέρνηση καί κανένα «πανοπτικό ρυθμιστικό» (γιά νά θυμηθοῦμε τή γνωστή διατύπωση τοῦ Μισέλ Φουκώ), δέν μποροῦν νά υπάρξουν. Ποτέ δέν μποροῦμε νά ἔχουμε μία *καθολική* θέασή της, ὅπως ποτέ δέν μπορεῖ νά υπάρξει ἕνα καθολικό σχέδιο γι' αὐτή. Καί αὐτό ἀκριβῶς μᾶς δείχνει τό ἀχανές καί ἀκυβέρνητο Λός Ἄντζελες τοῦ *Blade Runner*. Ἡ ἐξουσία τῆς Ἀστυνομίας, τῶν *bounty killers* καί τῆς νέας ὑπερτεχνολογίας ὑπάρχει παντοῦ καί πουθενά, κυβερνᾶ τά πάντα καί τίποτα. Ἐάν ἡ παλιά πόλη, ὅπως ἔγραφε ὁ Μάξ Βέμπερ¹³ ἦταν ἐκτός ἀπό ἕνα οἰκονομικό ἢ στρατιωτικό γεγονός καί μία αὐθεντική πολιτική ὀργάνωση, ἐάν ἡ μορφή της ἐξέφρα-

ζε ἕνα Νόμο καί μία ὁμοιογενή κουλτούρα, τώρα πιά καμία *ἐνιαία* πολιτική ὀργάνωση ἢ ρύθμιση, κανένα γενικό πολιτικό σχέδιο ἢ Νόμος δέν μποροῦν νά υπάρξουν. Στήν μητρόπολη δέν ἔχει θέση καμία πολιτική θεωρία καί καμία ἰδεολογία πού τά θεμέλιά τους βρίσκονται ἔξω ἀπ' τήν μητρόπολη. Καί μ' αὐτή τήν ἔννοια, τό φίλμ εἶναι συγχρόνως καί πολιτικό. Λέγοντας ὅμως κάτι τέτοιο κινδυνεύουμε μᾶλλον νά φανοῦμε κάπως ὑπερβολικοί. Ἡ πολιτική σ' ἕνα μυθιστόρημα — ἔλεγε ὁ Σταντάλ — εἶναι ὅπως ἕνας πυροβολισμός σέ μία συναυλία. Ὅμως, ὁ Χάρρισον Φόρντ, πού ὑποδύεται τόν πρωταγωνιστή Ρίκ Ντέκαρτ στή ταινία, οὔτε τόσο λεπτός οὔτε τόσο διανοούμενος εἶναι γιά νά μὴν μπεῖ στόν χῶρο μιᾶς συναυλίας ἢ ὀπουδήπατε ἀλλοῦ μ' ἕνα πιστόλι στό χέρι.

3. «Παντοῦ πρόκειται γιά μηχανές καί καθόλου μέ τή μεταφορική ἔννοια: γιά μηχανές μηχανῶν μέ τίς συζεύξεις τους, τίς συνδέσεις τους... Παντοῦ μηχανές: Μηχανές οὐράνιες, τ' ἄσπρα ἢ τό οὐράνιο τόξο, μηχανές ἀλπικές πού συναρμόζονται μέ τίς μηχανές τοῦ κορμιοῦ του. Ἀκατάπαυστος θόρυβος ἀπό μηχανές». Ζιλ Ντελέζ - Φελίξ Γκουατταρί, *Καπιταλισμός καί σχιζοφρένεια*, Ὁ Ἄντι - Οἰδίπους, Ἀθήνα, 1981

Ὁ Ρίκ Ντέκαρτ εἶναι ἕνας ἀποσυρμένος ἀστυνομικός πού καλεῖται νά ἐξοντώσει τούς τέσσερις ρέπλικαντς, τά τέσσερα ἀνθρώπινα ἀντίγραφα πού δραπετεύσαν κι ἔχουν ἔρθει στήν πόλη. Οἱ ρέπλικαντς εἶναι τελειοποιημένα ρομπότ, ἴδια μέ τόν ἄνθρωπο ἐκτός ἀπό ἕνα μόνο πράγμα: εἶναι προγραμματισμένα νά ζήσουν λίγο. Χωρίς πατρίδα (εἶτε σχεδιασμένη στήν «φύση», εἶτε στήν «κοινωνική» ἀναπαραγωγή της), χωρίς καταγωγή καί μητρικό σῶμα, ἀλλά χωρίς καί τήν μόνη δυνατή ἀναπλήρωσή τους: *χωρίς μνήμη*.

12. Ζιλ Ντελέζ, *Ὁ Προύστ καί τά σημεῖα*, Ἀθήνα, 1977, σ. 65.
13. Βλ. σχ. Max Weber, *Die Stadt*, γραμμένο γύρω στά 1911-13 καί δημοσιευμένο τό 1920-21 στό "Archiv" τομ. 45.

Ἡ ἴδια λοιπόν ἡ δημιουργία τους εἶναι ἐξ ἀρχῆς μία *preparatione ad mortem*, ἓνα ὁμοίωμα ἀνθρώπου ἀλλὰ καί τοῦ θανάτου, ἓνας συμβολικός θάνατος. Τό νά μήν εἶσαι-τίποτα, τό νά μήν εἶσαι-κανείς, τό νά ζεῖς-τόσο-λίγο πού ὁ ἀρχικός «γενετήσιος» θάνατος προεξοφλεῖ. Οἱ ρέπλικαντς προσπαθοῦν νά ἀποτρέψουν αὐτόν τόν προαναγγελέντα θάνατο, ἐπιθυμοῦν τό ἀδύνατο κι ἔτσι ἡ ἐπιθυμία τους αὐτή καθίσταται μετωπία τοῦ ἀδύνατου, τοῦ ἀπραγματοποιήτου («κρίμα πού δέν θά ζήσει· ἀλλά πάλι ποιός ζεῖ».¹⁴) Θάνατος σάν παρόρμηση καί προσέγγιση τῆς πρωταρχικῆς στιγμῆς. Θάνατος ὡς μορφή τοῦ εἶναι τῆς μηχανῆς.

Ἄλλά ἂν τό γοητευτικό (ἡ γοητεία στό μεταμοντέρνο βρίσκεται περισσότερο στά ὁμοιώματα παρά στά αὐθεντικά) σῶμα τῶν ρέπλικαντς εἶναι μία μεταμφίεση τοῦ θανάτου, τότε ἡ φαντασμαγορικῆς μητρόπολις καί τά σκουριασμένα τῆς κτίρια ἀποτελοῦν τό γενικευμένο τοῦ ὁμοίωμα, τήν περιβαλλοντολογικῆ καί συμβολικῆ του ἀναπαράσταση. Σ' αὐτή τῆ μητρόπολη, νεκροταφεῖο δέν ὑπάρχει γιατί αὐτή ἡ ἴδια «στό σύνολό της ἀναλαμβάνει τήν λειτουργία του: αὐτή ἡ ἴδια γίνεται πόλη νεκρή καί πόλη τοῦ θανάτου».¹⁵ Τά ἐπιβλητικά τῆς κτίρια στήν οὐσία δέν καταγράφουν τίποτε ἄλλο ἀπό τήν κατάρρευση τῶν ἐπίγειων ἀξιών τοῦ παρελθόντος. Ὅπως τά κτίρια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μαρκόκ, συνενώνουν τήν ἱστορία μέ τό θάνατο, τά ἔργα μέ τό τίποτα.

Οἱ ρέπλικαντς ὁμως δέν εἶναι μόνο ἓνα ὁμοίωμα τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ θανάτου: Ἦν ἡ μητρόπολη ἀποτελεῖ τό τέλος τῆς παραδοσιακῆς πόλης (urbs), οἱ ρέπλικαντς καταγράφουν τό τέλος τοῦ παραδοσιακοῦ ἀν-

θρώποκεντρισμοῦ. Τώρα πιά ἀκόμα καί οἱ ἄνθρωποι ἀναπαράγονται καί τά ἀντίγραφα τους εἶναι πιό ὁμορφα καί πιό ἀποτελεσματικά ἀπ' αὐτούς. Ἐμφανίζεται ἔτσι ἓνα εἶδος *ἀλλοτρόπου*, ὁ μετα-ἄνθρωπος, «ἓνας πληθεῖος κάτοχος ἑνός μυστικοῦ, ἤδη ὑπερανθρώπου».¹⁶

Οἱ ρέπλικαντς εἶναι μία τελειοποιημένη *βιο-μηχανή* πού μιλά καί ρωτᾷ προκαλώντας σάν ἠλεκτρονικῆ Σφίγγα τήν ἀμφιβολία. Μιά βιο-μηχανή στήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἐπενδύει τίς ἀνησυχίες, τούς φόβους καί τίς ἀγωνίες του. («Ἄν ξέρατε ἐσεῖς ὁ ἄνθρωποι τί ἔχουν δεῖ τά μάτια μου». Ὅλες αὐτές οἱ στιγμές θά χαθοῦν στόν χρόνο σάν δάκρυα στή βροχή».¹⁷ Αὐτός ὁμως δέν εἶναι καί ὁ τρόμος πού μᾶς ἔχει δεῖξει ὁ Φρίτς Λάγκ στό ἱστορικό *Μητρόπολη* (1926), ὅπου ἡ ἀνθρωποποίηση τοῦ μηχανοποιημένου εἰδώλου εἶναι πλήρης ἀρχαϊκῶν συμβολογιῶν καί φορτίσεων;

Οἱ ρέπλικαντς εἶναι λοιπόν δημιουργήματα πού ἐπιστρέφουν στόν ἴδιο τό δημιουργό τους, τόν ἄνθρωπο. Εἶναι τό ὁμοίωμα τοῦ ἀνθρώπου-θεοῦ, ὅπως ὁ ἄνθρωπος εἶναι «πλασμένος κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωση» τοῦ θεοῦ. Εἶναι ἀντίγραφα ἑνός ἀντιγράφου, μηχανές μιᾶς μηχανῆς, εἰκόνα μιᾶς εἰκόνας, πού δέν ἀναπαράγουν μόνο τό πρωτότυπο ἀλλά καί τό ὑπονομεῦουν συγχρόνως. Ὑπονομεῦουν καί καταστρέφουν κάθε ἱεραρχία καί κάθε διαζευκτικῆ ἀντίθεση, πάνω στήν ὁποία αὐτό τό πρωτότυπό τους εἶχε θεμελιωθεῖ: *ἀληθινό/ψεύτικο, σῶμα/ψυχή, φαινόμενο/οὐσία* κ.τ.λ. Καταστρέφουν κάθε αὐθεντικότητα χάριν μιᾶς ἄλλης διάστασης πού τήν ὑπερβαίνει. Γιατί μόνο ἐκεῖ πού ὅλα εἶναι ψεύτικα μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ ἡ ἀλήθεια.

Ἦν ἡ μητρόπολη εἶναι ὁ τόπος πού ὄλες αὐτές οἱ ἀντιθέσεις ξεριζώνονται. Χάνουν τίς πατρίδες καί τίς οὐσίες τους. Ἦτσι, τώρα αὐτή μόνο μπορεῖ νά σηματο-

14. Ἀπό τούς διαλόγους τοῦ φιλμ.

15. Jean Baudrillard, *L'exchange symbolique et la mort*, Παρίσι, 1976.

16. Gilles Deleuze, *Différence et répétition*, Παρίσι, 1968, ἰταλική μετάφραση, Τορίνο, σ. 150. Σ' αὐτό τό σημείο ἴσως νά μήν ἔχει ἄδικο ὁ Philip K. Dick, ὁ συγγραφέας τοῦ μυθιστορήματος στό ὁποῖο βασίστηκε τό φιλμ, ὅταν λέει: «ὅταν εἶδα τίς πρώτες φωτογραφίες τοῦ Χάουερ στό ρόλο τοῦ Μπάττυ τοῦ ἐπικεφαλῆς τῶν ρέπλικαντς νόμισα πώς ἔβλεπα ἓναν ἀπό τούς βόρειους ὑπερανθρώπους πού ὄνειρευόταν ὁ Χίτλερ». Βλέπε σχ. συνέντευξη τοῦ Philip K. Dick δημοσιευμένο στό περιοδικό "Cine Φανταστικό" ἀρ. 1, 1983, σ. 34.

17. Ἀπό τούς διαλόγους τοῦ φιλμ.

18. «Ψυχή — γράφει ὁ Νίτσε στό *Ἔτσι μίλησε ὁ Ζαρατούστρα* — δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό μιά λέξη πού δείχνει κάτι ἀπό τό σῶμα...». Καί ὁ Ἄρτω στό *Van Gogh, Le suicide de la société*, γράφει: «Τό σῶμα κάτω ἀπό τό δέρμα εἶναι ἓνα ὑπερθερμασμένο/ἐργοστάσιο/κι ἀπέξω/ὁ ἄρρωστος λαμποκοπᾶ/γυαλίζει/μέ ὄλους τούς σκασμένους/πόρους του».

δοτεῖ τὴν ψυχολογικὴ δυναμικὴ τῶν σωμάτων καὶ τῶν συμπεριφορῶν. Τὸ ὑποσυνείδητο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς μηχανῆς δὲν βρίσκεται πουθενά ἄλλοῦ παρά στὴ σάρκα τους. Κατοικεῖ στὸ δέν-ξέρω-τίποτα τοῦ σώματος καὶ στὴν εἰκόνα τοῦ σώματος.¹⁸ Καὶ κάθε εἰκόνα, ὅπως ἔχει γράψει ὁ Σάρτρ στὸ *L' être et le néant*, εἶναι μιά «συνείδηση μὴ θέτουσα τὸν ἑαυτὸ της», μιά συνείδηση πού αὐτὸ πού βλέπει δὲν βρίσκεται ἐκεῖ. (Κι ὕστερα σέ τί διαφέρει ἡ σάρκα τῆς βιο-μηχανῆς ἀπ' ἐκείνη τοῦ ἀνθρώπου;). Τὰ σημεῖα τοῦ σώματος ἀπὸ μόνον τους δὲν λένε τίποτα παρά μόνο σάν καθρέφτες τῆς μεγαλοῦπολης, σάν εὐθραστοὶ *speculum mundi*. Μία μετωπικὴ ἀντιπαράθεση καθρεφτῶν πού ἐπαναλαμβάνεται μέχρι τὸ ἄπειρο. Κι ἀνάμεσά τους τὸ σῶμα υἱοθετεῖ χειρονομίες καὶ μοντέλα συμπεριφορᾶς ἀπὸ τὰ κόμικς. Γίνεται μιά διαφανῆς σιλουέτα πού γλιστράει καὶ χάνεται χωρὶς ν' ἀφήνει ἴχνη στὸν μεγάλο καὶ χωρὶς ἐξόδου λαβύρινθο τῆς μητρόπολης.

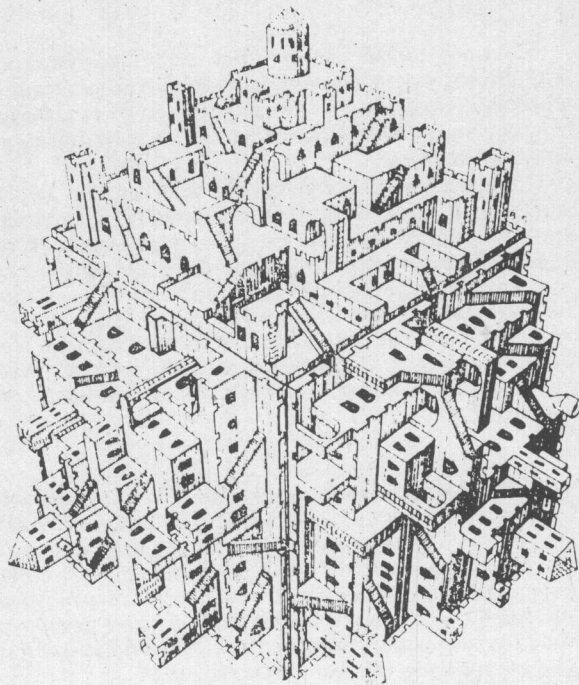
4. «Ὁ βασιλιάς τῶν Ἀράβων λέει στὸ βασιλιά τῆς Βαβυλώνας, τώρα θά σοῦ δείξω τὸν δικό μου λαβύρινθο, χωρὶς σκάλες ν' ἀνεβείς, χωρὶς πόρτες νά σπρώξεις, χωρὶς ἀτέλειωτες γαλαρίες γιά νά κουραστεῖς, χωρὶς τοίχους νά ἐμποδίσουν τὸν δρόμο σου. Μετά χαλάρωσε τὰ δεσμά τοῦ πρώτου βασιλιά καὶ τὸν ἄφησε στὴν καρδιά τῆς ἐρήμου νά πεθάνει ἀπὸ δίψα καὶ πείνα». Χόρχε Λουῖς Μπόρχες, *Οἱ δύο βασιλιάδες μέ τούς δύο λαβύρινθους*, Ἱστορίες, Ἀθήνα, 1976

Ἡ μεταμοντέρνα μητρόπολη μετατρέπει διαρκῶς τοὺς χώρους σέ λαβύρινθους, τὴν ἴδια στιγμή πού εἶναι ἓνα ἀνοιχτό καὶ ἄμορφο *continuum* χωρὶς πύλες καὶ σύνορα. Εἶναι ἓνας τόπος πλημμυρισμένος ἀπὸ τὴ διάσταση τοῦ *Entortung* ἀπὸ τὴ «μητροπολιτικὴ λεηλασία τοῦ χώρου».

Ὁ Λαβύρινθος, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποτελεῖ γιά κάθε πολιτισμὸ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἀρχέτυπα συλλογικῆς φαντασίας καὶ σκέψης. Μιά δύσκολη διαδρομὴ ἐνὸς χώρου πού ἔχει μιά βαθύτερη δομὴ καὶ σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ δομὴ βρίσκεται ἡ ἀποκωδικοποίησή του. Ὁμως, ἡ μητρόπολη εἶναι κάτι πέρα ἀπ' αὐτὸν τὸν λαβύρινθο, ἢ — ὅσο κι ἂν αὐτὸ φαίνεται παράξενο — ὄχι πλέον λαβύρινθος. Ἡ ποικιλομορφία τῶν γλωσσῶν καὶ ὁ πληθυσμὸς τῶν χώρων τῆς συνιστοῦν ἓνα λαβύρινθο *χωρὶς κέντρο*. Ἀλλά δὲν ὑπάρχει λαβύρινθος χωρὶς κέντρο. Μετά τὴν χωρὶς ὄρια ἐπέκταση τῆς μητρόπολης, ποῖός μπορεῖ νά βρεῖ τὸ κέντρο τῆς; Ποιὸς μπορεῖ νά τὸ *χαρτο-γραφήσει*; Ἡ μητρόπολη εἶναι ἓνα συνεχές καὶ χωρὶς διαλείμματα διατρέχω, ἓνας τόπος-γεγονός καὶ συνάντηση γεγονότων. Ἐνας τόπος περαστικῶν καὶ αὐτὴ ἢ ἴδια περαστικὴ (ἢ ὁποῖα ξέρετε καλά ὅτι εἶναι προορισμένη κάποτε νά περάσει ὅπως ἡ «περαστικὴ» τοῦ Μπωντλαίρ).

Ἐπάρχει λοιπὸν ἓνας ἄπειρος ἀριθμῶν *προσωρινῶν* κέντρων πού διαρκοῦν γιά λίγες μόνο στιγμές. Ἡ μητρόπολη εἶναι ἓνας χωρὶς κέντρο καὶ μέ κινητὰ σύνορα λαβύρινθος (δηλ. ἓνας μὴ-λαβύρινθος μέ τὴν παραδοσιακὴ καὶ μυθολογικὴ ἔννοια), ἢ ὁ τόπος ὅπου πραγματοποιεῖ τὸν ἀτέλειωτο πολλαπλασιασμὸ του.

Κάθε λαβύρινθος ἔχει τουλάχιστον μιά ἐξοδο. Δύσκολο νά τὴ βρεῖ κανεὶς, ἀλλά ὑπάρχει. Στὴ μητρόπολη ὅμως, ποτέ δὲν μπορέσαμε νά μάθουμε ἂν ὑπάρχει ἐξοδο. Εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, νά βγεῖ κανεὶς ἐξω ἀπ' αὐτὴ, ὅπως εἶναι ἐπίσης ἀδύνατο νά βγεῖ κανεὶς ἀπ' τὸν λαβύρινθο-ἐρημο. Καὶ αὐτὸ εἶ-

Λαβύρινθος, τοῦ Mernard Myers

ναι τὸ σημεῖο πού ἡ μητρόπολη συναντᾷ τὴν ἐρημο, πού γίνεται ἐρημος. Τὸ σημεῖο πού ἡ ἐρημος εἰσβάλλει στὴν πόλη. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ σημεῖο πού ἀνακαλύπτουμε ξανά τὴ σημασία τοῦ νομαδικοῦ ταξιδιοῦ καὶ τὴ σημασία τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ ἀγύρτη. (Γιατί δὲν ὑπάρχει κανένας λαβύρινθος ἂν δὲν τὸν ἀνακαλύψει ὁ ταξιδιώτης). Μόνο ἡ μητρόπολη, ὅπως καὶ ἡ ἐρημος, μπορεῖ νά γίνει πατρίδα τοῦ καθενός καὶ τοῦ κανενός. «Νά ἀναπτύξουμε τὴν ἐρημο καὶ τὴ στέπα — γράφουν οἱ Ντελέζ - Γκουατταρί στὸ *Mille Plateaux* — ὄχι ἐρημώνοντάς τες, ἀλλά ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο».¹⁹ Καὶ αὐτὸ τώρα πιά μπορεῖ νά γίνει μόνο στὴ μητρόπολη. Μητρόπολη σάν πειραματικὸς χώρος ἐνὸς ἠλεκτρονικοῦ νομαδισμοῦ.

Ὅποιος βλέπει ἀπὸ ψηλά τὸν λαβύρινθο ἢ τὸν ὄχι πλέον λαβύρινθο τῆς μητρόπολης, ὅποιος εἶδε ἀπὸ ψηλά τὸν λαβύρινθο τοῦ *Blade Runner*, μπορεῖ νά δεῖ αὐτὴ τὴν ἀπώλεια τοῦ κέντρου τοῦ ἢ τὸν ἄπειρο πολλαπλασιασμὸ του. Ὅποιος ὅμως κινεῖται μέσα του, δὲν ξέρεי τίποτα γι' αὐτόν. Δὲν μπορεῖ ποτέ νά βρεῖ τὴν ἐξοδο του, γιατί κάθε ἐξοδος εἶναι καὶ μιά *νέα εἴσοδος*. Κατὰ συνέπεια, δὲν μπορεῖ νά υπάρξει καὶ ἐπιστροφή. Ποτέ δὲν μποροῦμε νά γυρίσουμε στὸ ἴδιο σημεῖο, μ' ὄλο πού μπορεῖ νά εἴμαστε συνεχῶς στὸ ἴδιο σημεῖο. Ὁμως, ὁ μῦθος τοῦ λαβύρινθου εἶναι μιά ἀλληγορία τοῦ μπαίνω καὶ βγαίνω, τοῦ πηγαίνω κι ἐρχομαι: Ὅπως ὁ Ὀδυσσεύς, κάθε ταξιδιώτης τοῦ λαβύρινθου πρέπει νά ξέρει νά ἐπιστρέφει. Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύς εἶναι μιά ἐπιστροφή πού ἔχει *τόπο*. Ἡ Ἰθάκη εἶναι ἡ γῆ τοῦ παρελθόντος, ἡ γῆ τοῦ *ἤδη γνωστοῦ*. Ἀντίθετα, ἡ μητρόπολη εἶναι ἓνα σημεῖο *μὴ-ἐπιστροφῆς*. Οἱ γραμμὲς καὶ οἱ διαδρομὲς τῆς συγκλίνουν σ' ἓνα σημεῖο, στὸ ὁποῖο μόλις βρεθεῖς, χάνεσαι. Οἱ δρόμοι τῆς ὁδηγοῦν στὸν κανένα-τόπο, στὸ «ἀ-τοπο». Ὁ λαβύρινθος τῆς μητρόπολης δὲν ἔχει κανένα *γενικὸ* στάδιο, ἀλλά μόνο σκηνογραφία.

19. Gilles Deleuze-Felix Guattari, *Mille Plateaux*, Παρίσι, 1980, κεφ. 12-1227, σ.σ. 518-527.

Μόνο ή παλιά πόλη ήταν ένας πραγματικός λαβύρινθος-άρχέτυπο. Μόνο σ' αυτήν μπορούσαμε να βρεθούμε ξαφνικά στο κέντρο της, στον τοπολογικό της κόμπο, όπου όλα συρρέουν και κατανέμονται: τόν καθεδρικό ναό.

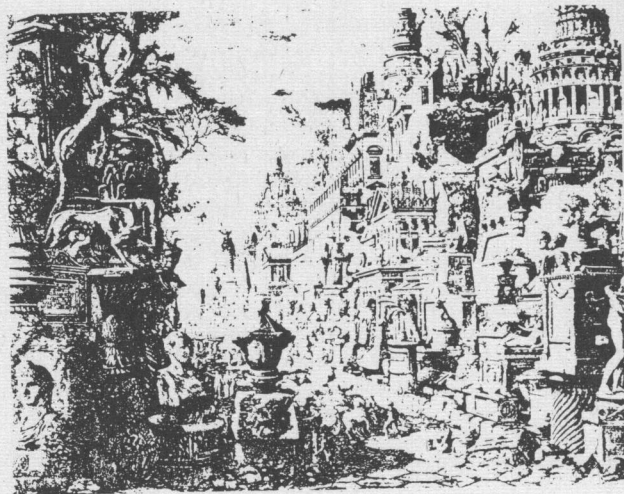
Πίσω από τόν λαβύρινθο τών εξωτερικών χώρων, κρύβεται ό λαβύρινθος τών έσωτερικών. Έξωτερικοί και έσωτερικοί χώροι γίνονται συμπληρωματικοί. Πρίν, ή Έστία κατοικούσε στο έσωτερικό, στο κλειστό και ό Έρμής στο έξωτερικό, στο άνοιχτό. Τώρα ή μεγαλούπολη — όπως έγραφε ό Βάλτερ Μπένγιαμιν — «γίνεται τοπίο για τόν *flaneur*. "Η άκριβέστερα, ή πόλη διασπάται στους δύο διαλεκτικούς της πόλους. Άνοιγεται μπροστά του σάν τοπίο και τόν περικλείει σάν δωμάτιο».²⁰

5. «Ό Βούδας, τό Θείο κατοικούν στο κύκλωμα ενός ύπολογιστή ή στά γρανάζια ταχυτήτων μίας μοτοσικλέτας, μέ τήν ίδια εύκολία πού κατοικούν στήν κορυφή ενός βουνού ή στά πέταλα ενός λουλουδιού. Τό να σκεφτόμαστε διαφορετικά ίσοδυναμεί μέ τό να μειώνουμε τόν Βούδα — τό όποιο ίσοδυναμεί μέ τό να μειώνουμε τούς έαυτούς μας». Ρόμπερτ Πίρσινγκ, *Τό Ζέν και ή τέχνη συντήρησης τής μοτοσικλέτας*, 1974

Η μητρόπολη, αντίθετα μέ ό,τι φαίνεται από πρώτη άποψη, και αντίθετα μέ ό,τι πίστευε ή γερμανική κοινωνιολογία του περασμένου αιώνα, δέν αποκλείει τό μουσικισμό. Τή μουσικιστική έμπειρία τή συναντάμε τώρα πιά όχι μόνο στους άπομακρυσμένους και άθόρυβους άσκητικούς τόπους, αλλά και στή συμπλοκή τών δρόμων της, στήν πολυκοσμία και τούς θορύβους της. «Άν άκούσεις ότιδήποτε στήν πόλη — έλεγε σε μία πρόσφατη συνέντευξη του ό Brian Eno, ένας από τούς σημαντικότερους και πίο έμπνευσμένους μουσικούς τών τελευταίων χρόνων — στή σωστή όμως άπόσταση, καταφέρνεις ν' άκούσεις άτομικά συμβάντα. Είμαι σάν να σπρώχνεις λίγο πίο μακριά τήν πόλη για να άνακατασκευάσεις ένα είδος μυθικού τόπου όπως φάνηκε κάποτε».²¹

Στή μητρόπολη, τό Άρχαίο έπιβιώνει δίπλα στο Σύγχρονο. Τό αρχαίο τίθεται σάν άν-ιστορική ή μετα-ιστορική πραγματικότητα, σάν τό "Άλλο, πού προηγείται τής αντίθεσης *μύθος/λόγος*. Και σ' αυτό τό "Άλλο μπορούν να λυθούν πολλές άπό τίς άπορίες του Μοντέρνου. «Άρχαίο και Μοντέρνο, Σύμβολο και Άλληγορία»²² έγραφε ό Βάλτερ Μπένγιαμιν. Οί φανταστικές τοπολογίες του *Blade Runner* δέν άποτελούν τίποτε άλλο από τόν ίσοδύναμο του αρχαίου στο μοντερνισμό του μέλλοντος.

Η μητρόπολη είναι λοιπόν ένας τόπος πού συμβιώνουν πολλαπλοί κόσμοι, ένα σύνολο άνομοιογενών χώρων πού επικοινωνούν μεταξύ τους και πού συγχρόως είναι άπομονωμένοι. Η μητρόπολη «συνοψίζει»

Giovanbattista Pizanesi, οί αρχαιότητες τής Ρώμης, Τόμ. II, χαρακτηριστικό

τόν κόσμο όπως αυτός ακριβώς είναι. "Ένας κόσμος τής *μίξης* και τής έλλειψης σαφήνειας. Μία *affiche* πάνω σε μία άλλη. «Τά άνακατεμένα αυτά αντίθετα είναι πού γεμίζουν τή ζωή μας, τής δίνουν τή γεύση και τή μέθη της. "Υπάρχουμε μόνο σε συνάρτηση μ' αυτή τή διαπάλη...».²³ Η μητρόπολη δέν άποτελεί μόνο μία νέα μορφή πόλης, αλλά μία *πολυεποχική ανάμιξη* πού κρατά τό παρελθόν και τό μέλλον σε μία «ίλιγγιώδη συνύπαρξη». Και σ' αυτό τό σημείο βρίσκεται και τό ένδιαφέρον τής *μητροπολιτικής αισθητικής*. Μητρόπολη όχι σάν κοινός τόπος αλλά σάν *αισθητικός* (ή έκστατικός) χώρος. Μητρόπολη, όπως ό αυτοκινητόδρομος του *Roadmarks*,²⁴ πού έχει όχι μόνο χωρική επέκταση αλλά και χρονική και ό όποιος έχει έξόδους για κάθε έποχή: «Φτάσαμε — λέει — Σταμάτα. Γύρνα. Η μπλέ Ζιγγουράτ... Η τελευταία έξοδος για τήν Βαβυλώνα». Και μ' αυτή τήν έννοια, πρίν τό *Blade Runner* ό Φλάς Γκόρντον άποτελεί ένα από τά πρώτα έργα μεταμοντέρνας αισθητικής. Και πολύ πρίν τόν Φλάς Γκόρντον, ό Ιταλός αρχιτέκτονας και ζωγράφος Giovanni Battista Piranesi (1720-1778) είχε μέ τό έργο του προεικονίσει τούς μελλοντικούς τρόπους και τεχνικές άναπαράστασης του τοπίου τής πόλης στή «μεταβιομηχανική» έποχή.

Κατά τόν ίδιο τρόπο άποτελεί ανάμιξη διαφόρων στυλιστικών ιδιωμάτων και τό κτίριο-*templum* τής Έταιρείας, πού στο *Blade Runner* κατασκεύαζε τούς ρεπλικαντς. Μία πραγματική πόλη μέσα στήν πόλη, πλήρης αρχαικών συμβολογιών και φορτίσεων. Μία

20. Walter Benjamin, στήν βιβλιοκριτική του στο *Spazieren in Berlin* (1929) του F. Hessel, ιταλική μετάφραση στο *Critiche e recensioni*, Τορίνο, 1979.

21. Brian Eno, *Ταξίδι στον χρόνο και τήν αντίληψη*, συνέντευξη μεταφρασμένη στο περιοδικό «Πόπ & Ρόκ», 1983, τευχ. 62, σ. 11.

22. Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Φρακφούρτη, 1972, τόμ. II, σ. 1286.

23. Λούι Άραγκόν, *Τό χωριό μου τό Παρίσι*, Άθήνα, 1982, σ. 19.

24. Roger Zelazny, *Roadmarks*, ιταλική μετάφραση: *Strada senza fine*, "Unica", 1980, άρ. 842.

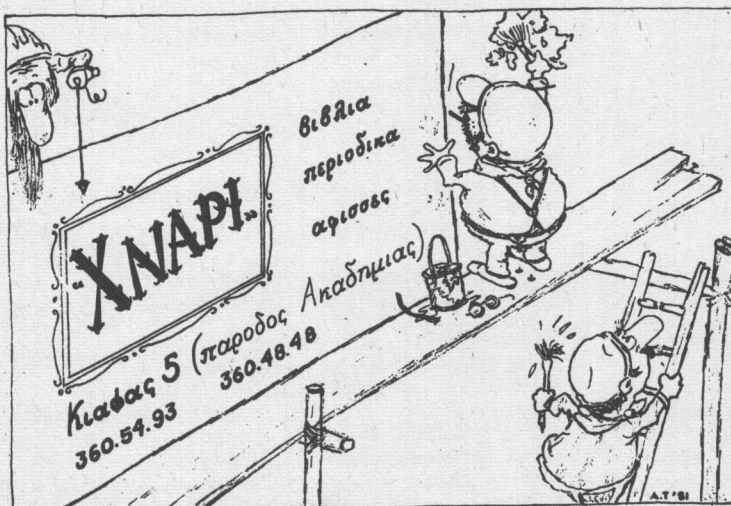
25. «Νομίζω ότι ή εικόνα του Λός Άντζελες — λέει ό ίδιος ό σκηνοθέτης — θα είναι πολύ Ισπανική, μέ μία μεγάλη διασταυρωμένη επίδραση τής Άνατολής». Συνέντευξη του Ridley Scott στον Harlan Kennedy, μεταφρασμένη στο περιοδικό «Όθόνη», 1983, τευχ. 11, σ. 68.

ανάμιξη μορφολογικών στοιχείων που παραπέμπουν από την αρχιτεκτονική του Διαφωτισμού ως εκείνη της 'Ανατολής.²⁵ Ένας ούρανοξύστης - πύργος που άποκτά ξανά τη χαμένη του μαγεία. Ένας πύργος που συγχρόνως είναι Ζιγγουράτ και Πύργος της Βαβέλ, πυραμίδα και Ναός του Σολομῶντος. Ένα πραγματικό σημείο μή-έπιστροφής στον χάρτη του φανταστικού ὄπου, ὅπως και σ' ὀλόκληρη τὴν πόλη, ἡ 'Ανατολή τίθεται σάν σκηνογραφικό ὄργιο, σάν θεαματική πασαρέλα, στήν ὀποία τό κοινό εἶναι θεατής και θέαμα συγχρόνως. Τό μορφολογικό παραλήρημα, και σέ ὀρισμένες περιπτώσεις οἱ γούστου Μάγια ἢ και 'Ινκας διακοσμῆσεις, παραπέμπουν στίς πρωτόγονες κουλτούρες τῆς προκολομβιανῆς 'Αμερικῆς, ἀπό τὴν ὀποία προέρχεται τό Λός 'Αντζελες τοῦ 2019 και τῶν ὀποίων ἀποτελεῖ συνέχεια. Μόνο «μετά ἀπό μιά βαθιά μελέτη τῶν ἔρειπίων — ἔγραφε ὀ Francisco Mujica²⁶ στίς ἀρχές τοῦ αἴωνα μας — εἶναι δυνατό νά δημιουργήσουμε ἕνα νέο στυλ, στό ὀποιο θά παραμένει ἡ ἰδέα τῶν ἀμερικανικῶν μορφῶν».

Αὐτή τὴ φορά ὄμως, ἡ συνάντηση 'Ανατολῆς και Δύσης, Μαγείας και Τεχνολογίας, δέν στοχεῖ στήν ἀναστήλωση τοῦ ὑποκειμένου και τοῦ ἀτόμου, ἀλλά ἀντίθετα στήν κοινωνικοποίηση τοῦ φανταστικού και τοῦ μυθοπλαστικού. Δέν στοχεῖ στήν ἀναπαράσταση τοῦ ἀρχιτεκτονικού ἀντικειμένου ἢ τῆς πόλης, ἀλλά στούς τρόπους ποῦ αὐτά μποροῦν νά γίνουν φαντασίωση. 'Οντολογική προσέγγιση μῖας ἀμετάβλητα ἀρχετυπικῆς|κατάστασης και νοσταλγία τοῦ ἀκατόρθωτου. 'Οχι πλέον γιά νά «ξεφύγουμε» ἀπ' τὴν τεχνολογία,²⁷ ἀλλά γιά νά κατανοήσουμε τὴν ἀληθινή και (γιατί ὄχι) μυστικιστική τῆς φύση. 'Οχι γιά νά κυριαρχήσουμε στόν κόσμο, ἀλλά γιά νά τόν γοητεύσουμε.

26. Francisco Mujica, *History of the Skyscraper*. Παρίσι, 1929, σ. 20 βλέπε ἀκόμα και Μ. Tafuri, 1980, ὄ.π.

27. 'Υπενθυμίζουμε ἔδῳ, τό διαχωρισμό ποῦ ἔκανε ὀ Χάιντεγκερ ἀνάμεσα στήν τεχνική και τὴν οὐσία τῆς τεχνικῆς (βλ. σχ. Martin Heidegger, *Saggi e discorsi*, Μιλάνο, 1977). Γι' αὐτόν ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς ξεφεύγει ἀπό τὴν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ ἀντιτίθεται σάν Gestell.

Θέσεις

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ — ΚΡΙΤΙΚΗ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΛΗΣ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Τ. Μαστραντώνης, Χ. Θεοχαράς : Γιά τὴν πολιτική συγκυρία και τίς κοινωνικοποιήσεις.

Γ. Μηλιός: Οἱ θεωρίες μητρόπολης-περιφέρειας.

Γ. Μαυροῦς: Ταξική ἀνάλυση και 'Αριστερά.

Η. 'Ιωακείμογλου: Αὐτοματισμός και συλλογικός ἐργάτης.

Α. Ταρπάγκος: Τεχνικοί ἐπιστήμονες και ἐργασιακά συνδικάτα.

Γ. Σταμάτης: 'Αξίες και τιμές παραγωγῆς.

Δ. Χαραλάμπης: 'Η θέση τοῦ στρατοῦ στή δομή τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

ΙΟΥΛΗΣ — ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 83

4

ΔΙΑΒΑΣΩ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΕΠΙΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Τό δεκαπενθήμερο ΔΙΑΒΑΣΩ εἶναι:

'Ένα περιοδικό μύηση στο ἔργο κορυφαίων διανοητῶν και στά σύγχρονα πνευματικά και κοινωνικά προβλήματα.

'Ένα ὄργανο κριτικῆς παρέμβασης στήν πνευματική ἐπικαιρότητα τοῦ τόπου.

'Ένα θῆμα ἐλεύθερης διαπάλης ἰδεῶν και ἀντιμετώπισης τῶν πνευματικῶν φαινομένων τοῦ καιροῦ μας.

Σέ κάθε τεῦχος:

- 'Αφιέρωμα σ' ἕνα συγγραφέα ἢ σ' ἕνα θέμα γιά τό ὀποιο ἔχουν γραφτεῖ βιβλία (συνεργασία μέ τό Magazine Litteraire).
- Συνέντευξη μ' ἕναν ἀνθρωπο τοῦ βιβλίου (συγγραφέα, μεταφραστή, ἐκδότη κλπ.).
- Πρωτότυπο ρεπορτάζ γιά ἕνα ἐπικαιρο ἢ... ἀνεπικαιρο θέμα.
- Κριτική και παρουσίαση δεκάδων βιβλίων.
- Πολυκριτική γιά ἕνα... προβληματικό βιβλίο.
- Πίνακας μέ τά ἐμπορικότερα βιβλία τοῦ δεκαπενθήμερου.
- 'Αναπόκριση ἀπό μιά ἔξνη χώρα.
- 'Επιφυλλίδα γιά ἕνα πνευματικό θέμα.
- Βιβλιογραφικό δελτίο μέ ὄλες τίς νέες ἐκδόσεις.
- 'Αποδελτίωση τῶν βιβλιοκριτικῶν τοῦ ἡμερησίου και περιοδικῶ τύπου και πολλά ὄλλα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΡΟΖΑΣ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ

του Α.Β. Παλαιού

Είσαγωγή

Τό έργο τής Ρόζας Λούξεμπουργκ *Ή συσσώρευση του κεφαλαίου* είναι σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη τής μαρξιστικής θεωρίας του ιμπεριαλισμού για δύο κυρίως λόγους:

1) Είναι ή πρώτη ολοκληρωμένη ανάλυση του Διεθνούς Συστήματος που δημοσιεύτηκε μέσα στο πλαίσιο τής μαρξιστικής θεωρίας και θά μπορούσε νά θεωρηθεί ότι άνοιξε τό διάλογο για τό πρόβλημα ιμπεριαλισμός.¹

2) Θεμελιώδεις έννοιες του έργου τής Ρ. Λούξεμπουργκ άπετέλεσαν τόν άρχικό σκελετό των τριτοκοσμικών θεωρητικών σχημάτων, τά όποια μετά τά μέσα τής δεκαετίας του 1960, οίκοδόμησαν μία ριζικά διαφοροποιημένη αντίληψη ως προς τό Διεθνές Σύστημα και τίσ αντίφάσεις του. Ό διαχωρισμός κέντρου/περιφέρειας, οί κρίσεις ύποκατανάλωσης και οί διαδικασίες μεταφοράς πλεονάσματος προς τό κέντρο, για νά επιστημάνουμε μερικά μόνο από τά κοινά σημεία, ύπάρχουν ως έννοιες μέ άρκετά επεξεργασμένη μορφή στο έργο τής Ρ. Λούξεμπουργκ.²

1. Οί έννοιες τής συσσώρευσης κεφαλαίου και του ιμπεριαλισμού ανάλυνται κατά κύριο λόγο σε δύο βασικά έργα τής Ρ. Λούξεμπουργκ:

R. Luxemburg: *The Accumulation of Capital* (Λονδίνο, 1971) (ADOC).

R. Luxemburg: *The Accumulation of Capital: An anticritique* στο βιβλίο του Κ. Tarbuck(ed) *Imperialism and the Accumulation of Capital* (Λονδίνο, 1972) (AC).

Επίσης άποσπάσματα του έργου τής στά άγγλικά, μπορούν νά βρεθούν σε διάφορες άνθολογίες όπως για παράδειγμα τό βιβλίο του: D. Howard (ed), *Selected Political Writings of R. Luxemburg* (N. Ύόρκη, 1971).

2. Βλ. I. Roxborough: *Theories of Underdevelopment* (Λονδίνο 1979).

A. Brewer: *Marxist Theories of Imperialism* (Λονδίνο 1980).

G. Kay: *Development and Underdevelopment* (Λονδίνο 1976).

Ή Ρόζα Λούξεμπουργκ μέ συντρόφους τής

Επιπλέον ή επιστροφή τής μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας σε προβληματισμούς που άφορούν τίσ σχέσεις δημοκρατίας/σοσιαλισμού, κομμάτων/αυτόνομων κινήμάτων και σταδιακού μετασχηματισμού/επανάστασης, έχει επαναφέρει στο κέντρο τής επικαιρότητας τή συνολική συμβολή τής Ρ. Λούξεμπουργκ στην εξέλιξη τής μαρξιστικής σκέψης.³ Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο, και λαμβάνοντας ύπόψη τίσ έντονες διαμάχες που προκάλεσε ή θεωρητική παρέμβαση και ή πολιτική πρακτική τής Ρ. Λούξεμπουργκ στις εξελίξεις τής ευρωπαϊκής άριστερας των άρχων του 20ού αιώνα,⁴ ή προσέγγιση των προβλημάτων που προκύπτουν από τή θεωρία τής Ρ. Λούξεμπουργκ για τόν ιμπεριαλισμό άποκτά ευρύτερη πολιτική και ιδεολογική σημασία.

1. Στάδια εξέλιξης μέχρι τή θεωρία

Δύο σημαντικά έργα τά όποια δημοσιεύτηκαν πολύ πριν τή συσσώρευση του Κεφαλαίου σηματοδοτούν τήν έξελικτική τροχιά τής Ρ. Λούξεμπουργκ στο χώρο τής μαρξιστικής θεωρίας. Τό 1899 ή Ρ. Λούξεμπουργκ δημοσίευσε τό φυλλάδιο *Σοσιαλιστικός μετασχηματι-*

3. Βλ. N. Πουλαντζάς: *Κράτος, Ήξουσία, Σοσιαλισμός* (Αθήνα, 1983), Μέρος 5ο.

N. Poulantzas: "Towards a Democratic Socialism", *New Left Review*, No. 109

B. Jessop: *The Capitalist State* (Οξφόρδη, 1982).

4. Πλήρεις πολιτικές βιογραφίες τής Ρ. Λούξεμπουργκ είναι οί ακόλουθες:

P. Frölich: *Rosa Luxemburg* (Λονδίνο, 1972)

P. Nettl: *Rosa Luxemburg* (Λονδίνο, 1969)

L. Basso: *Rosa Luxemburg* (Λονδίνο, 1975).

Επιπλέον ό Ν. Gern στο βιβλίο του *The Legacy of Rosa Luxemburg* (Λονδίνο, 1976) παρέχει μίαν έξαιρετική παρουσίαση των προβληματισμών τής Ρ. Λούξεμπουργκ άπαραίτητη για τή δημιουργία του προκαταρκτικού πλαισίου όποιασδήποτε ανάλυσης του έργου τής

σμός ή επανάσταση σε απάντηση της εξελικτικής προοπτικής, που προτάθηκε από τον Μπερνστάιν στο γνωστό έργο του *Οί προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και η δράση της σοσιαλδημοκρατίας* και κατόρθωσε να συγκροτήσει σε πολιτική τάση τη δεξιά πτέρυγα του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος.⁵ Στο έργο αυτό η Ρ. Λούξεμπουργκ, σαφώς επηρεασμένη από τις ανάγκες μετωπικής πολιτικής αντιπαράθεσης με τη δεξιά του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, δίνει έμφαση στις ενδογενείς αντιφάσεις του καπιταλισμού και επιμένει, άπορριπτοντας τις εξελικτικές δυνατότητες του συστήματος που επισημαίνει ο Μπερνστάιν, στη νομοτεγνιακά προσδιορισμένη επαναστατική έκρηξη που θα εξαφανίσει την καπιταλιστική κυριαρχία.⁶

Τό 1906 με άφορμή τη Ρωσική Έπανάσταση του 1905 η Ρ. Λούξεμπουργκ δημοσιεύει το πολύ γνωστό έργο της *Γενική άπεργία, κόμμα και συνδικάτα*, τό όποιο ενώ στηρίζεται στό ίδιο περιοριστικό σχήμα ενδογενών αντιφάσεων του καπιταλισμού, θέτει για πρώτη φορά ως ιστορική δυνατότητα την πολιτική παρέμβαση των μαζών αντί του κόμματος.⁷ Δεδομένου ότι οι βασικές διαδικασίες καπιταλιστικής συσσώρευσης αναπαράγουν και διευρύνουν τις θεμελιώδεις αντιφάσεις του συστήματος, οι όποίες δημιουργούν γενικευμένες συνθήκες κρίσης, η Ρ. Λούξεμπουργκ υποστηρίζει ότι είναι δυνατόν να υπάρξουν περιπτώσεις, όπου οι μάζες και οι αυτόνομοι κοινωνικοί όργανισμοί τους αναδεικνύονται σε επαναστατικά ύποκειμενα και δρούν χωρίς την ανάγκη διαμεσολάβησης του πολιτικού κόμματος.⁸

Καθώς λοιπόν η Ρ. Λούξεμπουργκ περνά από τις ανάγκες της έσωκομματικής πάλης στη σύλληψη του αυτόνομου ρόλου των μαζών ως επαναστατικών ύποκειμένων, τό πρόβλημά της θεωρίας γίνεται κεντρικό στη συλλογιστική της. Η άποδοχή των όριων της κομματικής δράσης σε αντίθεση με τό εύρος των κοινωνικών λειτουργιών, προϋποθέτει την έπαρκή και σε βάθος κατανόηση των τελευταίων εκ μέρους της Ρ. Λούξεμπουργκ και φυσιολογικά άνανεώνει τόν θεωρητικό της προβληματισμό.

Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο πολιτικής θεωρητικής εξέλιξης μπορεί να γίνει κατανοητή και η προσπάθεια της Ρ. Λούξεμπουργκ να αναλύσει κριτικά την ίδια τη μαρξιστική θεωρία.

Άρχικά η Ρ. Λούξεμπουργκ σχεδίασε να προετοιμάσει μία συνολική άνάλυση των σημαντικότερων σταδίων ιστορικής εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών και των θεωρητικών σχημάτων που δημιουργήθηκαν ως άντανάκλασή τους.⁹ Όμως, σύμφωνα και με τις δικές της παραδοχές, καθώς προσπαθούσε να συγκεντρωθεί στην άνάλυση αυτών των προβλημάτων, τυνείδητοποίησε ότι τά μέσα που της παρείχε η μαρξιστική θεωρία ήταν άνεπαρκή.¹⁰ Πιό συγκεκριμένα η Ρ. Λούξεμπουργκ προσδιόρισε την ουσία αυτής της άεπάρκειας με τόν ακόλουθο τρόπο:

⁵ Bl. E. Bernstein: *The Presuppositions of Socialism and the tasks of Social Democracy*.

⁶ R. Luxemburg: *Social Reform or Revolution?* (1899) στό D. Howard, *όπ.π.*

⁷ Πλήρης περιγραφή της διαμάχης δίνεται στα ακόλουθα έργα: Ρ. Frölich, *όπ.π.*, σ. 38-61, Ρ. Nettl, *όπ.π.*, σ. 130-51, Ν. Gern, *όπ.π.*, σ. 117-37, D. Howard, *όπ.π.*, σ. 34-37.

⁸ Bl. P. Nettl, *όπ.π.*, σ. 156, L. Basso, *όπ.π.*, σ. 34, 30-1.

⁹ Bl. N. Gern, *όπ.π.*, σ. 27-35, 40-1.

¹⁰ Bl. P. Frölich, *όπ.π.*, σ. 149.

¹¹ Bl. P. Frölich, *όπ.π.*, σ. 150-1.

«... Ένα πρόβλημα ύπήρχε τό όποιο είναι συνδεδεμένο με τό θεωρητικό περιεχόμενο του δεύτερου τόμου του *Κεφαλαίου* του Μάρξ και τό όποιο ταυτόχρονα βαρύνει στην πολιτική πρακτική του σύγχρονου ύμπεριαλισμού και των οικονομικών του ριζών».¹¹

Άφήνοντας λοιπόν πίσω τά σχέδια για μία συνολική έρμηνεία της ιστορικής θεωρητικής εξέλιξης με βάση τη μαρξιστική θεωρία, η Ρ. Λούξεμπουργκ συγκέντρωσε την προσοχή της στην ίδια τη μαρξιστική θεωρία, με κύριο στόχο να άναδιοργανώσει τόν κεντρικό της σκελετό κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αξήσει την άναλυτική της έμβέλεια, λύνοντας ταυτόχρονα και τις κυριότερες αντιφάσεις της.

2. Τό «Κεφάλαιο» του Μάρξ και η θεωρία του ύμπεριαλισμού

Τό κεντρικό σημείο της κριτικής άνάλυσης της μαρξιστικής θεωρίας που έπιχείρησε η Ρ. Λούξεμπουργκ άφορούσε, όπως έχουμε ήδη έπισημάνει, τη διάρθρωση του έννοιολογικού σκελετού του δεύτερου τόμου του *Κεφαλαίου*. Πιό συγκεκριμένα η Ρ. Λούξεμπουργκ έξεπλάγη όταν συνειδητοποίησε ότι η δομή των διαγραμμάτων της διευρυμένης άναπαραγωγής, τά όποια άποτελούν τόν κεντρικό άξονα του δεύτερου τόμου του *Κεφαλαίου*, είναι τέτοια, ώστε επιτρέπει, χωρίς κίνδυνο καταστροφής, τη διαδικασία καπιταλιστικής συσσώρευσης σε διαρκώς διευρυνόμενη κλίμακα.¹² Άν αυτή ήταν πράγματι η λογική του Μάρξ, τότε η πολιτική προοπτική της επαναστατικής έκρηξης ως άποτελέσματος της άναπόφευκτης κρίσης που καπιταλισμού, άδυνάτιζε σημαντικά. Έτσι η Ρ. Λούξεμπουργκ προσπάθησε να δείξει ότι η κατά τη γνώμη της αντίφαση του δεύτερου τόμου, ήταν τό άποτέλεσμα ενός σημαντικού λογικού λάθους, τό όποιο έρχεται σε αντίθεση με τη γενικότερη προβληματική του Μάρξ περί καπιταλισμού, και συνεπώς δέν έθιγε καθόλου τά κύρια συμπεράσματα της μαρξιστικής θεωρίας περί άναπόφευκτων κρίσεων και επαναστατικών έκρηξεων.

Μέ βάση αυτή τη συλλογιστική, η Ρ. Λούξεμπουργκ παρατήρησε ότι τά διαγράμματα του δεύτερου τόμου του *Κεφαλαίου* δέν αντιμετώπισαν στην ουσία τό πρόβλημα άπορρόφησης του διαρκώς αυξανόμενου κοινωνικού πλεονάσματος. Αυτό συνέβαινε κατά τη γνώμη της, διότι ο Μάρξ, στον δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου* δουλεύοντας σε ένα πολύ άφηρημένο επίπεδο, δέν έλαβε ύπόψη του τη διπλή ύπόσταση της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου ως παραγωγού κέρδους για την καπιταλιστική τάξη και καταναλωτικών αγαθών για τό κοινωνικό σύνολο. Φυσιολογικά λοιπόν ο διπλός αυτός χαρακτήρας της συσσώρευσης ένοποιούνταν με την άπορρόφηση του πλεονάσματος, χωρίς την

11. Bl. P. Frölich, *όπ.π.*

12. Bl. R. Luxemburg AOC, σ. 329-30

και Ρ. Frölich, *όπ.π.*, σ. 153-4

Αυτό ήταν και τό κεντρικό σημείο διαφωνίας της Ρ. Λούξεμπουργκ με τόν Τούγκαν Μπαρανόφσκι, τόν Ο. Μπάουερ και τόν Α. Γκρόσμαν, η όποια περιγράφεται στο έργο του Ρ. Sweezy: *Theory of Capitalist Development* (Ν. Ύόρκη, 1968), σ. 190-209.

Bl. επίσης Α. Pannekoek: "Economic crisis and class struggle" στό *Capital and Class* No. 1 σ. 59-82.

Α. Grossman: "Classical political economy and the problems of dynamics" στό *Capital and Class*, No 2, 3 σ. 32-55, 67-100.

ὅποια ἢ ἴδια ἢ παραγωγή πλεονάσματος γινόταν ἐμπόδιο στίς λειτουργίες τοῦ συστήματος. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ καταναλωτικές ἀπαιτήσεις μιᾶς καπιταλιστικῆς κοινῶνίας, μὲ δεδομένη ταξικὴ σύνθεση καὶ περιορισμένο εἰσόδημα τῆς ἐργατικῆς τάξης, εἶναι αὐστηρά περιορισμένες καὶ δὲν μποροῦν νὰ παρακολουθήσουν τὸ ρυθμὸ αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς τοῦ πλεονάσματος, ἡ μόνη λύση ἰσορροπημένης συσσώρευσης εἶναι ἡ διαρκῆς, καὶ σταθερὴ ὡς πρὸς τὸ ρυθμὸ αὐξήσεως τοῦ πλεονάσματος, αὐξήση τῶν ἐπενδύσεων. Ἐάν ἡ αὐξήση τῶν ἐπενδύσεων δὲν παρακολουθήσει τὸν ρυθμὸ αὐξήσεως τοῦ πλεονάσματος, τὸ ξέσπασμα τῶν οικονομικῶν κρίσεων καθίσταται ἀναπόφευκτο. Κατὰ τὴν Ρ. Λούξεμπουργκ ὁ Μάρξ, στὰ διαγράμματα διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς, ἔκανε τὸ λάθος νὰ παραμερίσει ὄλες τὶς ρεαλιστικὲς δυνατότητες δυσαναλογίας στοὺς ρυθμοὺς παραγωγῆς/ἀπορρόφησης τοῦ πλεονάσματος, υἱοθετώντας τὴν ἐξωπραγματικὴ ἀντίληψη ὅτι ἡ αὐξήση τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἐπενδύσεων θὰ μπορούσε νὰ ἀπορροφήσει τὸ σύνολο τοῦ πλεονάσματος.¹³

Ἐπιπλέον, δίνοντας ἔμφαση στὴν ἁρμονικὴ διακύμανση παραγωγῆς/ἀπορρόφησης τοῦ πλεονάσματος ὁ Μάρξ ὑπέθεσε ὅτι στὰ διαγράμμά του ὑπῆρχε ἕνας σταθερὸς συντελεστὴς αὐξήσεως τῶν ἐπενδύσεων, ἀναλογικὰ ἀναγκαῖος γιὰ τὴν ἰσορροπία τοῦ συστήματος. Ἐτσι ὁμως τὸ ὅλο σύστημα ἀποκτοῦσε ἕνα ἀκόμη ἐξωπραγματικὸ στοιχεῖο τὸ ὁποῖο τοῦ στεροῦσε τὸ δυναμισμό τῆς ἀπροσδόκητης ἐπέκτασης καὶ τὸ προοιῶσε ἀπὸ ἀπρόβλεπτες καταστροφές.¹⁴

Μὲ κεντρικὸ ἄξονα τῆς σκέψης τῆς τὶς λογικὲς ἀντιφάσεις τῶν διαγραμμάτων τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ *Κεφαλαίου* ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ προσπάθησε νὰ συλλάβει τὶς γενικότερες συνέπειες αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων ὡς πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Μάρξ. Τὸ δίλημμα τὸ ὁποῖο ἀπασχόλησε τὴν Ρ. Λούξεμπουργκ ἀφοροῦσε τὴ σχέση τοῦ δευτέρου τόμου μὲ τὶς ἀναλύσεις τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τρίτου τόμου τοῦ *Κεφαλαίου*, ὅπου σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐξισορροπημένη προοπτικὴ τῶν διαγραμμάτων διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς, ἡ διαδικασία συσσώρευσης ἔτεινε νὰ βαθαίνει τὶς ἐνδογενεῖς ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος.¹⁵ Ἐάν ὁ Μάρξ ἤθελε νὰ ἀποδείξει στὸν δεῦτερο τόμο τὴ σταθερότητα τοῦ συστήματος, γιατί ξόδεψε τόσο χρόνο στοὺς ἄλλους δύο τόμους τοῦ *Κεφαλαίου* προσπαθώντας νὰ ἀποδείξει τὸν ἀναπόφευκτο χαρακτῆρα τῶν καπιταλιστικῶν κρίσεων;

Ἡ λύση τοῦ διλήμματος: Καπιταλιστικὴ συσσώρευση ὡς ἱστορικὴ διαδικασία

Ἡ ἀπάντηση τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ στὸ σημαντικό αὐτὸ θεωρητικὸ δίλημμα σηματοδεύθηκε ἀπὸ τὴν πεποίθησή της στὴν νομοτελειακὰ προσδιορισμένη καταστροφικὴ τροχιά τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὑποστήριξε λοιπὸν ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ ὅτι ἡ φαινομενικὴ ἀντίφαση τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ *Κεφαλαίου* ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους δύο τόμους λύνεται, ἐάν λάβει κανεὶς ὑπόψη ὅτι στὸν δεῦτερο τόμο ἡ ἀνάλυση λειτουργεῖ σὲ ἕνα ἐπίπεδο καθαρῆς θεωρίας, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν ἀφαιρεθεῖ οἱ συγκεκριμένες ἱστορικὲς ἀντιφάσεις. Μὲ αὐτὴν τὴ λο-

γικὴ ἢ διαρκῆς διευρυμένη ἀναπαραγωγή τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, φαινομενικὰ δυνατὴ στὸ ἐπίπεδο τῆς θεωρίας, καθίστατο ἀδύνατη στὸ ἐπίπεδο τῆς ἱστορίας, στὸ ὁποῖο λειτουργοῦσε μὲ ἐπάρκεια ἡ ἀνάλυση τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τρίτου τόμου τοῦ *Κεφαλαίου*, ἐπισημαίνοντας ὡς ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς συσσώρευσης τὸ ξέσπασμα καταστροφικῶν κρίσεων.¹⁶

Ἡ λύση ὁμως ποὺ πρότεινε ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ στὸ πρόβλημα τῆς ἐνδογενούς ἀδυναμίας τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ, ἔμενε μετέωρη ἱστορικὰ, διότι συγκεκριμένα παραδείγματα γενικευμένων καταστροφικῶν κρίσεων τοῦ καπιταλισμοῦ δὲν εἶχαν παρουσιαστεῖ μέχρι τὴν ἐποχὴ της. Ἐτσι παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητη ἐσωτερικὴ της συνοχή, ἡ συλλογιστικὴ ποὺ προτάθηκε ἀπὸ τὴν Ρ. Λούξεμπουργκ δὲν ἔλυνε οὐσιαστικὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἰδιαιτερότητας τῶν ἀντιφάσεων τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς μὲ βάση τὶς συγκεκριμένες ἱστορικὲς ἐμπειρίες ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ συστήματος.

Ἀκόμη μιὰ φορὰ ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ ἐπιχείρησε νὰ ἀπαντήσει στὴ νέα κατηγορία προβλημάτων τὰ ὁποῖα δημιουργήθηκαν κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς θεωρητικῆς της ἀνάλυσης ἐπιστρατεύοντας ἕνα συνδυασμὸ ἱστορίας καὶ θεωρίας. Πιὸ συγκεκριμένα ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ θεωρητικοποίησε τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Καθὼς ὁ καπιταλισμὸς ἀναπτύχθηκε μὲσα ἀπὸ τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους τρόπους παραγωγῆς, τοὺς ὁποίους ἔτεινε νὰ προσαρμόσει στίς λειτουργίες του σὲ πρώτη φάση καὶ νὰ ἐξαφανίσει στὴ συνέχεια, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν κοινωνικῶν τῆς ἐποχῆς της δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη στὸ στάδιο τῆς πλήρους καὶ καθαρῆς κυριαρχίας τοῦ καπιταλισμοῦ. Συνεπῶς ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς μπορούσε νὰ διευρύνει τὶς λειτουργίες του καὶ ταυτόχρονα νὰ ἐπεκτείνει τὸν κοινωνικὸ χῶρο ποὺ καλυπτόταν ἀπὸ τὶς ἐνδογενεῖς ἀντιφάσεις του, χωρὶς οἱ τελευταῖες νὰ δημιουργοῦν καταστροφικὲς ἐκρήξεις, δεδομένου ὅτι οἱ ἀρθρώσεις τῶν καπιταλιστικῶν μὲ προκαπιταλιστικὲς κοινωνικὲς δομές, δὲν ἄφηναν δυνατότητες γιὰ τὴν πλήρη ἀνάπτυξή τους.¹⁷

Μὲ βάση αὐτὴ τὴ συλλογιστικὴ ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ ἐπεξεργάστηκε μιὰ καινούργια ἀντίληψη γιὰ τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, τὴν ὁποῖα πλέον ἀντιμετώπιζε ὡς δυσπρόστατη ἱστορικὴ διαδικασία μεταξύ σχέσεων οἱ ὁποῖες συνδέσαν ὄχι ἀπλῶς καὶ μόνο τάξεις ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρους τρόπους παραγωγῆς.¹⁸ Οἱ συνέπειες, ἀπὸ τὴ διεύρυνση τῆς ἔννοιας τῆς συσσώρευσης ἦταν ἄρκετὰ σημαντικὲς γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀπὸ τὴν Ρ. Λούξεμπουργκ, διότι τῆς ἐπέτρεψαν νὰ προχωρήσει στὴν ταξινόμηση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τοῦ συστήματος, μὲ ἄξονα ὄχι τὶς ἐξελίξεις στὴ διάρθρωση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων τοῦ συστήματος, ἀλλὰ τὶς μεταβολές στίς ἀρθρώσεις τοῦ καπιταλισμοῦ μὲ προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς.¹⁹ Φυσιολογικὰ λοιπὸν, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ, ἀκολουθώντας αὐτὴ τὴ συλλογιστικὴ μετατόπισε τὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀνάλυσής της ἀπὸ τὴν ταξικὴ πάλι στὰ πλαίσια τοῦ καπιταλισμοῦ, στὴν σύγκρουση μεταξύ σχετικὰ ἐνοποιημένων κοινωνικῶν

13. Βλ. R. Luxemburg, *ὁπ.π.*, σ. 330-5.
R. Luxemburg AC, σ. 50, 55-7.

14. Βλ. R. Luxemburg, *ὁπ.π.*, σ. 342.

15. Βλ. R. Luxemburg, *ὁπ.π.*, σ. 345.

16. Βλ. R. Luxemburg, *ὁπ.π.*, σ. 346-7.
R. Luxemburg, AC σ. 64.

17. Βλ. R. Luxemburg, *ὁπ.π.*, σ. 364-7.

18. Βλ. R. Luxemburg, *ὁπ.π.*, σ. 412.

19. Βλ. R. Luxemburg, *ὁπ.π.*, σ. 366.

σηματισμών και διέκρινε τρία κύρια στάδια ιστορικής ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Το στάδιο της σύγκρουσης με τη «φυσική οικονομία», το στάδιο της σύγκρουσης με την εμπορευματική οικονομία και το τελικό στάδιο «της ανταγωνιστικής πάλης του κεφαλαίου στη διεθνή σκηνή για τους έναπομείνοντες όρους συσσώρευσης».²⁰

Στάδια ιστορικής εξέλιξης του καπιταλισμού και οι λειτουργίες του πολιτικού στοιχείου

Στο πρώτο στάδιο της εξέλιξής του, το κεφάλαιο, σύμφωνα με το σχήμα της Ρ. Λούξεμπουργκ, έρχεται σε επαφή με τις διάφορες μορφές της «φυσικής οικονομίας», τις οποίες και διαρρηγνύει με τη συνδυασμένη χρήση στρατιωτικής και οικονομικής βίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο στη θέση των κοινωνικών δομών, οι οποίες περιεμπόδιζαν την επέκταση του κεφαλαίου, δημιουργείται ένα κενό κατάλληλο για την, απρόσκοπτη πλέον, διευρυμένη αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων.²¹

Σε δεύτερο στάδιο ή έδραϊωση εμπορευματικών σχέσεων ανταλλαγής, μέσα στο κοινωνικό κενό των πρώην φυσικών οικονομιών, και η επέκταση των μηχανισμών της αγοράς σε ευρεία κλίμακα, ανοίγει τον δρόμο για την ενσωμάτωσή τους μέσα στο γενικό πλαίσιο των λειτουργιών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η ενσωμάτωση αυτή δε ολοκληρώνεται σε τεχνική φάση με το διαχωρισμό της βιομηχανίας από τον αγροτικό τομέα, ή όποια δημιουργεί και τους αναγκαίους όρους της μαζικής καπιταλιστικής παραγωγής.²²

Τό τελευταίο στάδιο στο θεωρητικό σχήμα της Ρ. Λούξεμπουργκ χαρακτηρίζεται από την ευρύτατη κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μέσα στο Διεθνές Σύστημα, ή όποια εξαιτίας ακριβώς της συρρίκνωσης των δυνατοτήτων επέκτασης μέσω «φυσικών οικονομιών», οδηγεί στην αύξηση της εντάσεως των ενδογενών καπιταλιστικών αντιφάσεων. Συνεπώς η ενδοκαπιταλιστική διαμάχη δξύνεται επικίνδυνα, και καθώς η διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου μπορεί πλέον να γίνει μόνο εις βάρος των ελάχιστων φυσικών οικονομιών που απομένουν και ή κάποιων από τους υπάρχοντες καπιταλιστικούς σχηματισμούς, ή πολιτική/στρατιωτική βία επανέρχεται στο επίκεντρο των εξελίξεων. Με τη διαφορά ότι ή απειλούμενη σύγκρουση αφορά πλέον όχι άμεσα αναπτυγμένους αντιπάλους, αλλά ισχυρότατους εθνικούς σχηματισμούς, με ιδιαίτερα αναπτυγμένες πολιτικές δυνατότητες, και φυσιολογικά θέτει σε κίνδυνο την επιβίωση του ανθρώπινου πολιτισμού στο σύνολό του.²³

Είναι σαφές ότι ή λειτουργία του πολιτικού/στρατιωτικού στοιχείου είναι κεντρική στο θεωρητικό σχήμα της Ρ. Λούξεμπουργκ, και κατά κάποιον τρόπο ενοποιεί την αρχή και τό τέλος της εξελικτικής διαδικασίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Μιά προσεκτική μελέτη της χρήσης αυτού του στοιχείου από την Ρ. Λούξεμπουργκ αποκαλύπτει τους δύο πιο σημαντικούς λόγους αυτής της επιμονής στην

προτεραιότητα των έξωοικονομικών παραγόντων κατά τό άνοιγμα και τό κλείσιμο της καπιταλιστικής εξέλιξης:

α) Οι ισχυρές δυνάμεις αντίστασης των «φυσικών οικονομιών», οι οποίες προσδιορίζονται από την αυξημένη έσωτερική τους συνοχή, έκανε αναγκαία τη διάρρηξη των δομών τους, διότι διαφορετικά ή άπλη οικονομική ύποταγή τους στους κανόνες του κεφαλαίου δέν θά επέτρεπε την πλήρη εκμετάλλευσή τους.²⁴

β) Οι ξαφνικές εκρήξεις των οικονομικών κρίσεων στις καπιταλιστικές οικονομίες δέν επέτρεπαν τή σταδιακή διάβρωση των «φυσικών οικονομιών» διαμέσου των μηχανισμών του διεθνούς εμπορίου και των ροών του κεφαλαίου, κάνοντας αναγκαία τή χρήση έξωοικονομικών μέτρων για τήν κατάκτησή τους.²⁵

Η έννοια του ιμπεριαλισμού και ή καταστροφή του καπιταλισμού

Ο συνδυασμός των ιστορικών χαρακτηριστικών του τρίτου σταδίου εξέλιξης του καπιταλισμού με τόν κεντρικό ρόλο του πολιτικού στοιχείου στη σκέψη της Ρ. Λούξεμπουργκ, μάς οδηγεί στην κατανόηση της αντίληψής της για τόν ιμπεριαλισμό. Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο δέν είναι καθόλου περίεργο ότι για τήν Ρ. Λούξεμπουργκ ό ιμπεριαλισμός ως θεωρητική κατηγορία δέν είχε καμία σχέση ούτε με τήν αναδιοργάνωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ούτε με τήν ανάδειξη καινούργιων κοινωνικών αντιθέσεων. Αντίθετα, κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ ό ιμπεριαλισμός προσδιορίζεται από τή βασική αντίφαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ή όποια λειτουργούσε σε όλα τά στάδια της εξέλιξής του, χωρίς όρια επέκτασης των παραγωγικών δυνατοτήτων/περιορισμένη αύξηση της καταναλωτικής ζήτησης. Έκείνο δέ που πραγματικά διαφορίζει τήν εποχή του ιμπεριαλισμού από τίς προηγούμενες είναι ή συρρίκνωση των «φυσικών οικονομιών», οι οποίες και λειτουργούσαν ως ασφαλιστικές δικλείδες του συστήματος έναντι των πιέσεων υπερπαραγωγής/ύποκατανάλωσης. Είναι δέ τού πραγματικά συρρίκνωση που ύπαγορεύει τήν ανάγκη ενός διαρκώς δξυνόμενου έπεκτατισμού στη διεθνή σκηνή, φέρνοντας αντιμέτωπα πανίσχυρα καπιταλιστικά κράτη με πιθανότατες καταστροφικές συνέπειες για τό ανθρώπινο είδος.²⁶

Τρείς συγκεκριμένες αίτιες, οι οποίες πηγάζουν από τή βασική αντίφαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έπιτείνουν τήν κρίση του Διεθνούς Συστήματος στην εποχή του ιμπεριαλισμού:

α) Ο έξωτερικός δανεισμός από πηγή απορρόφησης του πλεονάσματος, των αναπτυγμένων χωρών, εξελίσσεται σε εμπόδιο της καπιταλιστικής συσσώρευσης, διότι αναπτύσσει νέες ισχυρές και ανταγωνιστικές οικονομίες στο έξωτερικό.²⁷

β) Ο προστατευτισμός στενεύει τά όρια διευρυμένης αναπαραγωγής προς τά έξω και κατά τόν τρόπο αυτό δξύνει τίς αντιφάσεις στο έσωτερικό των καπιταλιστικών οικονομιών.²⁸

20. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 368.

21. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 368-85.

22. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 386-94.

23. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 395-418.

24. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 369-70.

25. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 370-1.

26. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 446.

27. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 421-9.

28. Βλ. R. Luxemburg, *δπ.π.*, σ. 446-52.

γ) Ὁ μιλιταρισμός ἀπό διέξοδοσ στήν ἀπορρόφηση τοῦ πλεονάσματος, ἐνισχύει τίς ἐπεκτατικές τάσεις τῶν καπιταλιστικῶν κρατῶν καί κάνει τή μεταξύ τους σύγκρουση ὄχι μόνο πιθανή ἀλλά καί καταστροφική.²⁹

Ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς λοιπόν κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ πλησιάζει στήν ἐποχή τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ τά ἱστορικά ὄρια τῆς ἐπιβίωσής του καθώς τά μέσα πού χρησιμοποιοῦνται γιά τή διευρυμένη ἀναπαραγωγή του, ἀντιστρέφονται σέ αἰτίες καθολικῆς κρίσης καί κοινωνικῆς καταστροφῆς.³⁰

Ἱστορικά προβλήματα

Ἀπό ἱστορική ἀποψη ἡ θεωρία τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ὡς σύζευξη δύο βασικῶν σημάτων, τῆς ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ μέσα ἀπό τή διαδοχή τῶν βασικῶν σταδίων καί τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ὡς κυριαρχῆς τάσης τοῦ τρίτου σταδίου τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Εἶναι λοιπόν ἀναγκαῖο, γιά νά καταλάβουμε τήν ἔννοια τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, νά συγκεντρώσουμε τήν προσοχή μας στό ἱστορικό σχῆμα τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ καί νά τό ἀναλύσουμε ὡς ἐνιαῖο σύνολο. Διαφορετικά κινδυνεύουμε νά σχηματίσουμε μίαν ἀποσπασματική ἀντίληψη γιά τήν ἀνάλυση τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ἀπό τήν Ρ. Λούξεμπουργκ καί ἴσως νά παρανοήσουμε οὐσιώδεις πλευρές τῆς προβληματικῆς τῆς.

Ἀρχίζοντας μέ τό πρῶτο στάδιο τοῦ ἱστορικοῦ σχήματος ἐξέλιξης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, παρατηροῦμε ὅτι ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ θεωρεῖ πῶς ὁ καπιταλισμός πάντοτε τείνει νά ἐξαφανίσει τίς ὀποισοδήποτε μορφές «φυσικῆς οἰκονομίας» μέ τίς ὁποῖες ἔρχεται σέ ἐπαφή.³¹

Ἐτσι γενικεύοντας τήν ἀναπόφευκτη σύγκρουση μεταξύ καπιταλισμοῦ/«φυσικῆς οἰκονομίας», ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ ἐκλαμβάνει τίς ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῆς φεουδαρχίας στήν Εὐρώπη καί τήν ἀποικιακή πολιτική τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν ἐναντί τῶν ὑπανάπτων ὡς ἐκφράσεις τῆς ἴδιας ἱστορικῆς τάσης.

Ὅμως ἡ γενίκευση αὐτή ὀδηγεῖ τήν Ρ. Λούξεμπουργκ σέ ἀδυναμία νά διακρίνει τήν ἰδιαιτερότητα τῆς ἀνέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ μέσα ἀπό τίς ἴδιες τίς κοινωνικές δομές/ἀντιφάσεις τῆς φεουδαρχίας, ἀπό τίς εἰδικές πολιτικές/οἰκονομικές συναρθρώσεις οἱ ὁποῖες συνδέουν τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς τῶν ἀναπτυγμένων οἰκονομιῶν μέ τούς προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς στίς περιφέρειες. Ὡς ἀποτέλεσμα δέ αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας ἐξειδίκευσης τῶν δύο διαφορετικῶν τύπων ἄρθρωσης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς/«φυσικῆς οἰκονομίας», ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει πῶς εἶναι δυνατόν σέ ἀντίθεση μέ τή διάλυση τῆς φεουδαρχίας, ἡ ἐπέκταση τῶν λειτουργιῶν τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς στίς περιφέρειες νά συμβαδίζει μέ τήν ἐπιβίωση τῶν κυριότερων προκαπιταλιστικῶν δομῶν. Ἡ δυνατότητα διοχέτευσης τοῦ πλεονάσματος τῶν προκαπιταλιστικῶν οἰκονομιῶν στίς ἀναπτυγμένες οἰκονομίες τῆς Δύσης, χωρίς τήν κατ' ἀνάγκην καταστροφή τῶν κυριότερων δομῶν τους, δέν εἶχε θέση στό ἱστορικό σχῆμα τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ, καί κατά τόν τρόπο αὐτό μιά σημαντική κατηγορία δομῶν καί ἀντιθέσεων τοῦ Διεθνoῦς Συστήματος μένει ἐκτός τῆς προβληματικῆς τῆς.³²

Προχωρώντας στό δεύτερο στάδιο ἐξέλιξης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ ἰσχυρίζεται ὅτι μετά τήν καταστροφή τῶν «φυσικῶν οἰκονομιῶν» οἱ ἐμπορευματικές λειτουργίες ἀνταλλαγῆς, ὀλοκληρώνουν τήν ἐνσωμάτωση τῶν νέων οἰκονομιῶν στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς.³³ Στό σημείο αὐτό ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ παρουσιάζεται νά ὑποστηρίζει ὅτι οἱ λειτουργίες τῆς ἀγορᾶς εἶναι ἐπαρκεῖς νά ὀλοκληρώσουν τό μετασχηματισμό τῶν προκαπιταλιστικῶν οἰκονομιῶν. Ὅμως ἡ μέχρι τίς μέρες μας ἐπιβίωση προκαπιταλιστικῶν δομῶν στίς περιφέρειες, οἱ ὁποῖες, παρά τίς γενικευμένες λειτουργίες τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς καί τή διάρρηξη τῶν δομῶν τους στήν ἐποχή τῆς ἀποικιοκρατίας καί τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, διατηροῦν τά κύρια χαρακτηριστικά τῶν παραγωγικῶν μηχανισμῶν τῶν ἀντίληψη τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ περί αἰτιώδους συνάφειας μεταξύ τῶν λειτουργιῶν τῆς ἀγορᾶς καί τῆς ἐξαφάνισης τῶν προκαπιταλιστικῶν δομῶν. Ἄλλωστε, τό κύριο παράδειγμα καπιταλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ/διάλυσης τῆς φεουδαρχίας τό ὁποῖο ὑπάρχει καί στηρίζεται στήν ἐξέλιξη τῶν εὐρωπαϊκῶν οἰκονομιῶν, δείχνει ὅτι οἱ βασικές τάσεις μετασχηματισμοῦ εἶχαν τίς ρίζες τους στήν ἰδιαιτερότητα τῶν παραγωγικῶν δομῶν τῆς φεουδαρχίας στήν Εὐρώπη, ἐνῶ οἱ λειτουργίες τῆς ἀγορᾶς δευτερεύοντα μόνο ρόλο ἔπαιζαν στή διαδικασία μετασχηματισμοῦ.³⁴

Ἀντίθετα οἱ δομικές διαφορές τῶν παραγωγικῶν μηχανισμῶν στίς περιφερειακές οἰκονομίες δημιουργοῦσαν ἄλλες προοπτικές ἐξέλιξης. Διαθέτοντας μεγαλύτερη ἐσωτερική συνοχή, αὐτές οἱ οἰκονομίες δέχονταν τίς ἐπιδράσεις τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς χωρίς τή δημιουργία διαλυτικῶν τάσεων, οἱ ὁποῖες ἀποδιοργάνωναν τίς λειτουργίες τους καί ὀδηγοῦσαν στήν ἱστορική ἐμφάνιση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ὡς ἐμπορεύματος.³⁵ Μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο οἱ οἰκονομίες αὐτές ναί μὲν ἀνέπτυξαν μιά συμβιωτική σχέση μέ τούς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς, ὁμως αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἀσύμμετρο σχέση μεταξύ ἐμπορευματικῆς ἀνταλλαγῆς καί προκαπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς ἔγινε ὁ βασικός μοχλός τῆς ἐνσωμάτωσής τους στό Διεθνές Συστήματος ὑπό τήν κυριαρχία τῶν καπιταλιστικῶν οἰκονομιῶν.³⁶

29. Βλ. R. Luxemburg, *ὄπ.π.*, σ. 454-66.

30. Βλ. R. Luxemburg, *ὄπ.π.*, σ. 446 καί R. Luxemburg, AC, σ. 147.

31. Βλ. R. Luxemburg, *ὄπ.π.*, σ. 369.

32. Διαφορετική προσέγγιση τῆς ἐξέλιξης τῶν περιφερειακῶν κοινωνιῶν μέ βάση τήν ἄρθρωση τῶν τρόπων παραγωγῆς ὑπάρχει στό ἔργο τοῦ D.P. Rey: *Les Alliances de classes* (Παρίσι, 1973).

Βλ. ἐπίσης A. Foster-Carter: "The modes of production debate" στό *New Left Review*, No. 107, σ. 55-67.

A. Brewer *ὄπ.π.*, σ. 182-207

B. Hinders-P. Hirst: *Procapitalist modes of production* (Λονδίνο, 1975).

B. Hinders-P. Hirst: *Modes of production and social formation* (Λονδίνο, 1977).

33. Βλ. R. Luxemburg, *ὄπ.π.*, σ. 386.

34. Βλ. R. Hilton(ed): *The transition from feudalism to capitalism* (Λονδίνο, 1976).

35. Βλ. Umberto Melotti: *Marx and the third world* (Λονδίνο, 1977).

36. Σέ αὐτό τό σημείο οἱ τριτοκοσμικές θεωρίες φαίνονται νά ἀπομακρύνονται ἀπό τή συλλογιστική τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ. Βλ. γιά παράδειγμα A. Brewer, *ὄπ.π.*, σ. 158-181, I. Roxborough, *ὄπ.π.*, κεφ. 3,4,5.

Κατά τόν ίδιο τρόπο και η παρατήρηση της Ρ. Λούξεμπουργκ, περί αναπόφευκτου διαχωρισμού του βιομηχανικού από τόν αγροτικό τομέα των πρώην «φυσικών οικονομιών», κατά τό δεύτερο στάδιο εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, παρουσιάζεται προβληματική από ιστορική άποψη. Η αντίσταση των προκαπιταλιστικών δομών στις περιφέρειες, σε συνδυασμό με τήν πολιτική κυριαρχία των καπιταλιστικών κρατών και τις λειτουργίες της αγοράς προς όφελος των τελευταίων, καθόρισαν μίαν ιδιότυπη κατάσταση στασιμότητας και σταθερότητας ή όποια εξακολουθεί να ισχύει σε πολλές περιφερειακές οικονομίες. Ο διαχωρισμός βιομηχανίας/αγροτικού τομέα που προέβλεπε η Ρ. Λούξεμπουργκ, φαίνεται να ταιριάζει κατά κύριο λόγο στην εμπειρία της γέννησης/εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στην Εύρoπη, ενώ οι τροχιές των περιφερειακών οικονομιών ήταν τελείως διαφορετικές.³⁷

Είναι ό ιμπεριαλισμός τό στάδιο καταστροφής του καπιταλισμού;

Η επίσημανση των ιστορικών αδυναμιών της θεωρίας της εξάπλωσης/επιβίωσης του καπιταλισμού διαμέσου της σχέσης του με τή «φυσική οικονομία», είναι μιά καλή εισαγωγή στα προβλήματα της ανάλυσης της Ρ. Λούξεμπουργκ για τόν ιμπεριαλισμό ως φαινόμενου του τρίτου σταδίου αυτής της εξέλιξης. Όπως έχουμε ήδη δει, τό τρίτο στάδιο εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ χαρακτηριζόταν από τήν κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα, ή όποια και γενίκευε τήν κεντρική αντίθεση του συστήματος, ύποκατανάλωση/ύπερπαραγωγή, και καθιστούσε αναπόφευκτο τό ξέσπασμα καταστροφικών κρίσεων διεθνώς.

Η ιστορική εμπειρία όμως της εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από τό τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα δέν συμφωνεί με αυτή τήν περιοριστική προοπτική της Ρ. Λούξεμπουργκ. Αντίθετα οι εξαιρετικά γρήγοροι ρυθμοί ανάπτυξης του καπιταλισμού στη Γερμανία και τις ΗΠΑ, σε συνδυασμό με τήν αδυναμία των υπόλοιπων καπιταλιστικών οικονομιών να ακολουθήσουν ανάλογες πορείες, πράγματι δημιούργησαν συνθήκες γενικότερης άποσταθεροποίησης του Διεθνούς Συστήματος, οι όποιες όμως σε καμία περίπτωση δέν ήταν άπλά παράγωγα της κεντρικής αντίθεσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, όπως τήν παρουσίασε η Ρ. Λούξεμπουργκ.³⁸ Η πάλη της Μ. Βρετανίας και της Γερμανίας για τήν ήγεμονία του Διεθνούς Συστήματος, μέσα σε συνθήκες γενικής αστάθειας, ή όποια προέκυψε από τήν αναδιάρθρωση του διεθνούς καταμερισμού εργασίας και τήν ανισόμερη ανάπτυξη των κυριότερων οικονομιών, θά μπορούσε πιά σωστά να θεωρηθεί ως αδυναμία των πολιτικών δομών ήγεμονίας του Διεθνούς Συστήματος να αναπροσαρμοστούν σύμφωνα με τις νέες οικονομικές συνθήκες ισορροπίας στη διεθνή σκηνή. Επιπλέον οι ίδιοι οι όροι του ένδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού ύπαγόρευαν σταθερά αυξανόμενους ρυθμούς επενδύσεων στη βιομηχανία, άνοδο της παραγωγικότητας και διαρκή ροή εργατικών μαζών από τόν αγροτικό στό βιομηχανικό τομέα. Έτσι ή άναλογία του πλεονάσματος ή όποια διοχετευόταν σε επενδύσεις, παρουσίαζε σταθερά άνοδική τάση και σε συνδυασμό με τις ξένες

επενδύσεις απομάκρυνε τή δυνατότητα κρίσεων ύποκατανάλωσης/ύπερπαραγωγής.³⁹ Ένώ λοιπόν οι άσυμμετρίες στην εξέλιξη του καπιταλιστικού τύπου παραγωγής μέσα στις διάφορες αναπτυγμένες οικονομίες δημιουργούσαν όρους ανισόμερης ανάπτυξης και κρίσης του Διεθνούς Συστήματος, ή προοπτική της στασιμότητας και της παρακμής, τήν όποια η Ρ. Λούξεμπουργκ προέβλεπε ως δρόμο προς τήν καταστροφή, αντίστρατεύοταν τις συγκεκριμένες ιστορικές εμπειρίες.

Με αυτή τή συλλογιστική, και ή έπιμονή της Ρ. Λούξεμπουργκ να θεωρεί τόν ιμπεριαλισμό ως άπλή πολιτική έκφραση της οικονομικής τάσης προς γενικευμένη καταστροφή, παρουσιάζει σημαντικές ιστορικές αδυναμίες. Όχι μόνον τέτοια γενικευμένη τάση δέν ύπήρχε, αλλά και εάν άκόμη παραδεχθούμε τήν ύπαρξή της, δέν είναι άναγκαίο να ύπάρχει πάντοτε κάποια γραμμική αντίστοιχία μεταξύ οικονομικών και πολιτικών τάσεων.

Αντί των καταστροφικών συνεπειών που προέβλεπε η Ρ. Λούξεμπουργκ, οι πολιτικές συγκρούσεις της εποχής του ιμπεριαλισμού και ή τελική έκβαση της πάλης για τήν ήγεμονία του Διεθνούς Συστήματος, δημιούργησαν τους άναγκαίους όρους για τήν αναδιοργάνωση των πολιτικών δομών του Διεθνούς Συστήματος, έτσι ώστε να βρίσκονται σε αντίστοιχία με τις καινούργιες ισορροπίες μεταξύ των αναπτυγμένων οικονομιών. Και πράγματι, μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ή έδραϊωση ενός ριζικά νέου συστήματος πολιτικών σχέσεων στό διεθνές πεδίο, δημιούργησε τις βασικές προϋποθέσεις για τήν άπροσδόκητη όσο και δυναμική ανάπτυξη του καπιταλιστικού τύπου παραγωγής μέχρι τις μέρες μας.⁴⁰

Μιλταρισμός, έξωτερικός δανεισμός και προστατευτισμός: Ιστορικές κατηγορίες ή βήματα προς τήν Άποκάλυψη;

Οι αδυναμίες ιστορικών συμπερασμάτων της Ρ. Λούξεμπουργκ γίνονται πιά καθαρές, εάν εξετάσουμε τά φαινόμενα του μιλιταρισμού, του έξωτερικού δανεισμού και του προστατευτισμού, σε σχέση με τις συγκεκριμένες τους επιδράσεις στις λειτουργίες και τις δομές του Διεθνούς Συστήματος.

Ο έξωτερικός δανεισμός των προκαπιταλιστικών οικονομιών δέν οδήγησε, όπως περίμενε η Ρ. Λούξεμπουργκ., στην γενικευμένη εξάπλωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στις περιφέρειες.

Κατά παράδοξο τρόπο, τις πιά πολλές φορές ό έξωτερικός δανεισμός λειτούργησε ως σταθεροποιητικός παράγοντας των προκαπιταλιστικών δομών. Τά χρή-

37. Για μιά πιά ρεαλιστική εικόνα της ιστορικής εξέλιξης των περιφερειακών κοινωνιών βλ. Ρ. Baran: *The political economy of growth* (Ν. Υόρκη, 1962), κεφ. 5,6,7, Μ. Caldwell: *The wealth of some nations* (Λονδίνο, 1977), κεφ. 2.

38. Βλ. D.S. Landes: *The Unbound Prometheus* (Κέμπριτζ, 1972) κεφ. 5,6 και ιδίως σ. 231-49.

39. Βλ. στην άδημοσίευτη διατριβή μου *Some Problems in the Classical Marxist Theories of Imperialism* (Λονδίνο, 1983), κεφ. 5,6.

40. Βλ. για παράδειγμα: Ρ. Calvocoressi, *World Politics since 1945* (Λονδίνο, 1968), G. Lichtheim: *Europe in the twentieth century* (Λονδίνο, 1974), κεφ. 13,14.

41. Βλ. Η. Feis: *Europe the World's Banker* (Κλίφτον, 1974) κεφ. 14,15,16,17,19

ματα τὰ ὁποῖα ἔρχονταν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ὑποστήριζαν τις κυρίαρχες ὀλιγαρχίες τῶν περιφερειακῶν οικονομιῶν νὰ ἐδραιώσουν τὴ δύναμή τους, παρεμποδίζοντας τὴν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν/οικονομικῶν δυνάμεων καὶ δομῶν, οἱ ὁποῖες περιεῖχαν τὴ δυναμικὴ τοῦ μετασχηματισμοῦ. Ἐπιπλέον, δεδομένου ὅτι τὰ ὀργανωμένα τραπεζικά συμφέροντα τῶν ἀναπτυγμένων οικονομιῶν ἀνέμεναν τὴν εἰσπραξὴ σημαντικῶν κερδῶν ἀπὸ αὐτὰ τὰ δάνεια, οἱ τραπεζικοὶ κύκλοι τῶν καπιταλιστικῶν γωρῶν πιέζαν τὶς ἐθνικὲς κυβερνήσεις τους νὰ σπεύσουν σὲ βοήθεια τῶν περιφερειακῶν ὀλιγαρχιῶν, ὅσες φορές οἱ τελευταῖες βρισκόνταν ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ κοινωνικῶν/πολιτικῶν διαταραχῶν.

Δημιουργοῦνταν λοιπὸν ἓνα ἰσχυρότατο πλέγμα οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν τραπεζικῶν κύκλων τῶν καπιταλιστικῶν οικονομιῶν καὶ τῶν ὀλιγαρχιῶν τῶν προκαπιταλιστικῶν οικονομιῶν, τὸ ὁποῖο καὶ λειτουργοῦσε ὡς σταθεροποιητικὸς παράγοντας τῶν τελευταίων καὶ ἔφραζε τὸν δρόμο τῶν ἀναπτυξιακῶν τάσεων.⁴¹

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο γιὰ ὅσο διάστημα οἱ προκαπιταλιστικὲς οικονομίες ἦταν σὲ θέση νὰ ἐκπληρώνουν τὶς δανειακὰς τους ὑποχρεώσεις, τὸ ὅλο σύστημα τοῦ ἐξωτερικοῦ δανεισμοῦ λειτουργοῦσε πρὸς ὄφελος καὶ τῶν προκαπιταλιστικῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ τοῦ τραπεζικοῦ κεφαλαίου. Οἱ τραπεζικοὶ μηχανισμοὶ τῶν καπιταλιστικῶν οικονομιῶν ὄχι μόνον ἀπομυζοῦσαν, μέσω τῆς εἰσπράξεως τόκων, τὸ πλεόνασμα τῶν περιφερειῶν ἀλλὰ καὶ διέπυρναν τὶς δυνατότητες πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῶν ἐθνικῶν τους κρατῶν στὶς περιφέρειες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ προκαπιταλιστικὲς ὀλιγαρχίες, μαζί με τὶς ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους εἰσροὲς κεφαλαίων, εἶχαν καὶ τὸ ὄφελος τῆς πολιτικῆς/στρατιωτικῆς ὑποστήριξης τῶν μεγάλων δυνάμεων σὲ ὅρες πολιτικῆς κρίσης καὶ ἀβεβαιότη-
τας.⁴²

Ἡ ἴδια, ἀδικαιολόγητη ἴσως ἔμφαση, στὶς καταστροφικὲς προοπτικὲς τῶν λειτουργιῶν του, ὑπάρχει στὴν ἀνάλυση τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γιὰ τὸν προστατευτισμὸ. Ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ εἶχε κατ' ἀρχὴν δίκιο νὰ θεωρήσει τὴν ἐπιστροφή στὸν προστατευτισμὸ περὶ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὡς ἀποσταθεροποιητικὸ παράγοντα τῆς διεθνούς οικονομίας (ΔΟ). "Ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς ὅτι, ἥδη στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὁ προστατευτισμὸς εἶχε γίνει ἓνα ἀνυπερβλήτο ἐμπόδιο στὴ διαδικασία καπιταλιστικῆς συσσώρευσης εἶναι μᾶλλον ὑπερβολικὸς. Μὲ βάση τὴ δυνατότητα τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς νὰ ἀναδιοργανώνει τὶς παραγωγικὲς δομές του, βαθαίνοντας τὶς παραγωγικὲς σχέσεις/λειτουργίες του, καὶ παίρνοντας ὑπόψη τὴν ἔλλειψη συγχρονισμοῦ τῶν οικονομικῶν κύκλων τῶν κυριωτέρων οικονομιῶν στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, εἶναι σὲ θέση κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ συσσώρευση κεφαλαίου μποροῦσε νὰ λειτουργήσει πολὺ καλά σὲ ἐθνικὴ κλίμακα. Ἡ θέση τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ ὅτι ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς ἦθ' ἐπιβίω-
νε μέσα ἀπὸ τὴ διεθνοποίηση τῶν διαδικασιῶν συσσώρευσης ἢ θ' ἀποστρεφόταν σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο, ὑπὸ τὸ βάρος τῆς κεντρικῆς του ἀντίφασης, παρουσιάζεται μετὰ βῆσιν τὴν ἱστορικὴ ἐμπειρία ὑπερβολικὴ καὶ ἐξαιρετικὰ περιοριστικὴ. Πράγματι, τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς διεθνούς οικονομίας στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα δὲν ἦταν ἡ διευρυμένη στασιμότητα τῶν λειτουργιῶν τῆς, ἀλλὰ ἡ ἔλλειψη συγχρονισμοῦ τῶν κυριωτέρων μερῶν τῆς. Ἐτσι, οἱ λειτουργίες συσσώρευσης σὲ ἐθνικὴ κλίμακα ὄχι μόνον δὲν εἶχαν ἐξαντλήσει τὴ δυναμικὴ τους, ἀλλὰ ὅπως ὑποδειχθῆκε στὴ μεσοπολεμικὴ

περίοδο, αὐταρχικοὶ δρόμοι καπιταλιστικῆς συσσώρευσης/ἀνάπτυξης σὲ συνθήκες σχεδὸν πλήρους ἀπομονωτισμοῦ ἦταν ἀπολύτως δυνατοὶ καὶ πραγματοποιήσιμοι.⁴³

Τέλος ἡ ἀντίληψη τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γιὰ τὸν μιλιταρισμὸ, ἐνῶ ἐπισημαίνει σωστὰ τὴν ἰδιαίτερη σημασία τοῦ φαινομένου γιὰ τὴν ἰσορροπία τοῦ Διεθνούς Συστήματος ἀποτυγχάνει νὰ προσδιορίσει μετὰ ἐπαρκείας τὶς δυνατὲς ἐπιδράσεις του, ἀπολυτοποιώντας τὴ δυνατότητα νὰ γίνει ὁ μιλιταρισμὸς ὁ κύριος παράγοντας καταστροφῆς. Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα φαίνεται νὰ τὴν ὀδηγεῖ ἡ θεώρηση τοῦ μιλιταρισμοῦ ὡς βασικοῦ μηχανισμοῦ ἀπορρόφησης τοῦ πλεονάσματος, ἡ ὁποία συνδέει τὴ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνιῶν μετὰ τὴν ἔντονη καὶ διαρκὴ αὔξηση τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διασύνδεση μεταξύ ἀπορρόφησης τοῦ πλεονάσματος/μιλιταρισμοῦ παρουσιάζεται ἀνεπαρκῆς ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη. Διότι ναὶ μὲν οἱ ἀνερχόμενες καπιταλιστικὲς δυνάμεις τῶν ἀρχῶν καὶ μέσω τῶν 20οῦ αἰῶνα (Γερμανία, Ἰαπωνία, Ἰταλία), στήριζαν οὐσιώδεις πλευρές τῆς διαδικασίας συγκέντρωσης στὴ δυναμικὴ επέκταση τῶν ἐξοπλισμῶν. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει σὲ καμία περίπτωση ὅτι ὑπάρχει κάποιος γενικὸς δεσμὸς μεταξύ συσσώρευσης κεφαλαίου/στρατιωτικῶν δαπανῶν. Οὔτε ἡ ἐξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴν Εὐρώπη καὶ τὴ Β. Ἀμερικὴ τὸν 19ο αἰῶνα, οὔτε καὶ τὰ βιομηχανικὰ θαύματα τῆς μεταπολεμικῆς Γερμανίας καὶ Ἰαπωνίας στηρίχθηκαν στὴν ἀνάπτυξη τῆς πολεμικῆς βιομηχανίας. Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι στὴν μεταπολεμικὴ περίοδο οἱ ΗΠΑ παρουσιάζουν σαφῆ δείγματα τυπικοῦ μιλιταρισμοῦ,⁴⁴ δὲν ἔχει ἀποδειχθεῖ ὁ ἀναγκαστικὸς χαρακτήρας τοῦ φαινομένου γιὰ τὴν ἰσορροπία τῆς ἀμερικανικῆς οικονομίας, ἐνῶ ἀντιθέτως ὑπάρχουν ἀπόψεις πού θεωροῦν τὸ μιλιταρισμὸ ἀποσταθεροποιητικὸ στοιχεῖο.⁴⁵

Μὲ βάση τὶς ἱστορικὲς ἀμφιβολίες γιὰ τὴ σχέση μεταξύ μιλιταρισμοῦ/ἰσορροπίας τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας, μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσει ὅτι ἡ κεντρικὴ σημασία τοῦ μιλιταρισμοῦ μετατίθεται στὸ διεθνὲς πεδίο. Πράγματι στὴ διατήρηση/διάρρηξη τῶν ἰσορροπιῶν τῶν διεθνῶν σχέσεων, ὁ στρατιωτικὸς παράγοντας ἔχει κάποια σημαντικὴ αὐτονομία, καὶ σὲ περιόδους κρίσεων μπορεῖ νὰ ἀναδειχθεῖ καὶ σὲ πρωταρχικὸ στοιχεῖο. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι τοῦ 20οῦ αἰῶνα μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐπαρκῆ ἱστορικὰ τεκμήρια αὐτῆς τῆς ἀντίληψης, δεδομένου ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἀπὸ καθαρὰ οικονομικὴ ἀ-

42. Βλ. Η. Feis, *ὁπ.π.* καὶ ἰδιαίτερα κεφ. 14, 16.

43. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴν περίπτωση τῆς Γερμανίας στὰ ἔργα τῶν Μ. Kitchen: *The political economy of Germany 1815-1914*, κεφ. 7, W.O. Henderson: *The rise of German industrial power* (Λονδίνο, 1975), σ. 212-24.

44. Βλ. Ρ. Baran-Ρ. Sweezy *Monopoly capital* (Λονδίνο, 1975), κεφ. 7, Μ. Kidron: *Capitalism and theory* (Λονδίνο, 1974), σ. 148-52.

45. Ὡς δείγματα σύγχρονης συζήτησης περὶ μιλιταρισμοῦ βλ.: I. Cox: "Goodbye Dentente" στὸ *Marxism Today*, Τόμος 24, No. 9, σ. 5-11, E.P. Thompson: "The logic of Extermimism" στὸ *New Left Review* No. 121, σ. 25-42, R. Williams: "The rebirth of Unilateralism" στὸ *New Left Review* No. 124 σ. 25-42, R. Smith: "Aspects of Militarism" στὸ *Capital and Class*, No. 19, σ. 17-32, D. Mackenzie: *Militarism and socialist theory, ὁπ.π.*, σ. 33-37.

ποψη ή Γερμανία και οι σύμμαχοί της ήταν σημαντικά υποδεέστεροι των αντιπάλων τους. Όμως η δυσανάλογη, ως προς την οικονομική τους δυνατότητα, στρατιωτική ισχύ της Γερμανίας και των συμμάχων της στην Ευρώπη και της Ιαπωνίας στην Ασία κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, έκαναν ρεαλιστική την ανάπτυξη επιθετικής εξωτερικής πολιτικής και άνοιξαν τό δρόμο για την γενικευμένη σύρραξη.

Θεωρητικές αδυναμίες

Η επίσημανση των ιστορικών προβλημάτων της θεωρίας της Ρ. Λούξεμπουργκ για τον ιμπεριαλισμό, εισάγει τό μελετητή του έργου της στά έρωτήματα πού άφορούν τή θεωρητική/μεθοδολογική έπάρκεια των έννοιων πού χρησιμοποιούνται στην *Συσσώρευση του κεφαλαίου*. Έπιπλέον έπειδή ή θεωρητική άνάλυση της *Συσσώρευσης του κεφαλαίου* στηρίζεται κατά κύριο λόγο στην διερεύνηση των έννοιων του *Κεφαλαίου*, ή μελέτη του βιβλίου της Ρ. Λούξεμπουργκ οδηγεί άναπόφευκτα στην συζήτηση προβλημάτων τά όποια άφορούν άμεσα την έπάρκεια/συνοχή του πιό σημαντικού έργου της μαρξιστικής θεωρίας.

Υπάρχουν αντιφάσεις στην δομή του «Κεφαλαίου»;

Ο κεντρικός στόχος του έγχειρήματος της Ρ. Λούξεμπουργκ ήταν ή άναδιοργάνωση της άνάλυσης του *Κεφαλαίου* κατά τέτοιο τρόπο ώστε:

α) νά λυθεί ή λογική αντίφαση μεταξύ του δευτέρου/πρώτου — τρίτου τόμου ως προς τον άναπόφευκτο χαρακτήρα των καπιταλιστικών κρίσεων.

β) νά καταστεί ή μαρξιστική οικονομική θεωρία ικανή νά αναλύσει τή συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα.

Μέ αυτή την λογική ή Ρ. Λούξεμπουργκ πίστευε, ότι οι τρεις τόμοι του *Κεφαλαίου* θά άποκτοΰσαν την άναγκαία έσωτερική συνοχή, ώστε νά λειτουργήσουν ως μεθοδολογικά ένοποιημένα, άποδεικτικά στάδια στην έρμηνεία των ιστορικών φαινομένων της εποχής της.

Πιό συγκεκριμένα, ή Ρ.Λ. θεώρησε ότι στό *Κεφάλαιο* ο Μάρξ ξεκίνησε την άνάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από την έννοια του «άτομικού κεφαλαίου» (ΑΚ), όπου ή σχέση κεφαλαίου/έργασίας βρίσκεται στην πιό άπλή/άφηρημένη μορφή της, και προχώρησε κατά κύριο λόγο στον δεύτερο και τρίτο τόμο, μέ την έπεξεργασία της έννοιας του «γενικού κεφαλαίου» (ΓΚ), όπου ή ίδια βασική σχέση μελετάται στό συγκεκριμένο κοινωνικό/ιστορικό πλαίσιο των άναπτυγμένων χωρών.⁴⁶ Από την άλλη μεριά, ή Ρ.Λ. παρατήρησε ότι ενώ στον πρώτο και τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* οι έννοιες ΑΚ/ΓΚ έχουν τά ίδια βασικά χαρακτηριστικά και αντιφάσεις πού οδηγούν στο ξέσπασμα των κρίσεων, στό δεύτερο τόμο παρουσιάζονται κατά την Ρ. Λούξεμπουργκ, νά λειτουργούν άπαλλαγμένες από τις ένδογενείς αντιφάσεις πού υπάρχουν στην μονάδα τους. Στο «μακρο-θεωρητικό» επίπεδο ή άνάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στον δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου* αντιφάσκει μέ τις «μικροθεωρητικές» της υποδομές.⁴⁷ Είχε λοιπόν ο Μάρξ αναλύσει μέ τόση σαφήνεια τις ένδογενείς αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, για νά φτάσει

στό μέσο του έργου του νά άρνηθεί τον άναπόφευκτο και νομοτελειακό χαρακτήρα των καπιταλιστικών κρίσεων; Αυτό ήταν, όπως ήδη έχουμε δει, και τό άφελή ερώτημα στην σκέψη της Ρ. Λούξεμπουργκ, όταν άρχισε τή συγγραφή της *Συσσώρευσης του κεφαλαίου*.

Βαθμίδες άφαίρεσης άντί λογικών κατασκευών

Τό έρώτημα της Ρ. Λούξεμπουργκ μπορεί νά θεωρηθεί άνεπαρκές, ως κλειδί κατανόησης των προβλημάτων του *Κεφαλαίου*, εάν μετακινησουμε τή θεωρητική μας γωνία από τό χώρο των λογικών κατασκευών, στην άφαιρετική κλιμάκωση των διαφόρων έννοιών της άνάλυσης του Μάρξ. Μέ βάση αυτή τή θεωρητική μετατόπιση θά μπορούσε κανείς νά έπισημάνει τά άκόλουθα σημεία, τά όποια άποτελούν αντίλογο στην προβληματική της Ρ. Λούξεμπουργκ.

Κατ' άρχήν οι έννοιες του «άτομικού κεφαλαίου» και του «γενικού κεφαλαίου» όπως παρουσιάζονται στό έργο του Μάρξ δέν είναι όμοειδείς, και συνεπώς δέν μπορεί νά υποστηριχθεί ότι άναφέρονται στην ίδια κοινωνική αντίθεση. Τό «άτομικό κεφάλαιο» περιλαμβάνει την σχέση μεταξύ κεφαλαίου/έργασίας ως μονάδων, υποθετοντας ότι στην διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου παίρνουν μέρος δύο μονον κοινωνικοί φορείς, τους όποιους χωρίζει ή κυριότητα των μέσων παραγωγής και ένώνει ή συνεργασία στην διαδικασία παραγωγής των έμπορευμάτων. Είναι δε τελικά αυτή ή διπλή άρθρωση της κυριότητας των μέσων παραγωγής μέ τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας από τό κεφάλαιο, ή όποια προσδιορίζει και την άνιση διανομή του πλεονάσματος στους συντελεστές της παραγωγής. Αν λοιπόν υποθεσουμε ότι από άποψη περιχομένου τό «γενικό κεφάλαιο» δέν είναι τίποτα άλλο παρά άθροιστικό σύνολο των «άτομικών κεφαλαίων», τότε παραδεχόμαστε πρώτον ότι στην καπιταλιστική κοινωνία υπάρχουν δύο μόνο έξαιρετικά συμπαγείς τάξεις, και δεύτερον ότι ή μεταξύ τους αντίθεση βρίσκεται σε μία νομοτελειακή διαδικασία πώλωσης ή όποια άναπόφευκτα παράγει κρίσεις και καταστροφές.

Η πολυεδρικότητα όμως της άνάλυσης του Μάρξ στό *Κεφάλαιο* υπερβαίνει τά στενά όρια αυτού του μονοσήμαντου σχήματος. Όχι μόνο ο ανταγωνισμός μεταξύ των έπιμέρους κεφαλαίων αλλά και οι διαδικασίες συγκεντροποίησης/σμπύκνωσης του κεφαλαίου, ή δημιουργία του έφεδρικού στρατού, ή άνάπτυξη των μονοπωλίων καθώς και ο δομικός μετασχηματισμός των σχέσεων παραγωγής πού προσδιορίζει τή μετάβαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από τό ένα στάδιο στό άλλο, είναι άσυμβίβαστη μέ την αντίληψη πού θεωρεί τό «άτομικό κεφάλαιο» και τό «γενικό κεφάλαιο» ως όμοειδείς ένότητες, οι όποιες σχηματίζονται μέ βάση μία και μοναδική κοινωνική αντίθεση.

Αντίθετα, εάν ή αντίληψη της Ρ.Λ. ήταν σωστή, ή θεωρία του Μάρξ θά ήταν άπροσφορη για όποιαδήποτε άλλη έρμηνεία των καπιταλιστικών οικονομιών.

46. Βλ. R. Luxemburg, *όπ.π.*, σ. 343, 335-44, 345. R. Luxemburg, *Α.Σ.* σ.62.

47. Για την παρουσίαση των άποψιών της Ρ. Λούξεμπουργκ βλ.

P. Sweezy, *όπ.π.*, σ. 203, M. Blaug, *Underconsumption Theories* (Λονδίνο, 1976), σ. 192-3.

πλήν εκείνης που θά κατέληγε στο δίλημμα καταστροφή ή σοσιαλισμός.

Ο Μάρξ όμως από το σύνολο της προσπάθειάς του στο *Κεφάλαιο* παρουσιάζεται να επιδιώκει πολύ διαφορετικούς στόχους. Έκλαμβάνοντας το «γενικό κεφάλαιο» ως γενικευμένη άρθρωση των ταξικών και ένδοταξικών αντιθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ο Μάρξ επιχειρεί να ιχνηλατήσει τις προοπτικές ιστορικής εξέλιξης του συστήματος, σε αντίθεση μάλιστα προς την άπλοϊκή, γραμμική τροχιά που σχεδιάζει η μονοσήμαντη ανάλυση της Ρ. Λούξεμπουργκ με την μία και μοναδική ταξική αντίθεση.⁴⁸

Αν παραδεχθούμε όμως τη γραμμή σκέψης ή όποια υιοθετεί την πολυεδρικότητα της θεωρίας του *Κεφαλαίου*, παρατηρούμε ότι μεταξύ του «ατομικού κεφαλαίου» και του «γενικού κεφαλαίου» υπάρχει ένα σημαντικό κενό. Στο έργο του Μάρξ δεν προσδιορίζονται με σαφήνεια οι ενδιάμεσες θεωρητικές κατηγορίες/λειτουργίες, οι οποίες συνδέουν τον αφαιρετικό πυρήνα της ανάλυσης με την πιο σύνθετη/θεωρητικά πολυεδρική μορφή της κοινωνικής ολότητας υπό εξέταση. Αυτό το κενό θά μπορούσε ίσως να καλυφθεί με προσεκτική μελέτη του μέρους του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* το οποίο αναλύει τον γενικό νόμο της καπιταλιστικής συσσώρευσης⁴⁹ και περιέχει επαρκώς σαφείς ενδείξεις για την υπαρχή ενδιάμεσων θεωρητικής κατηγορίας σχέσεων/μηχανισμών με το όνομα κοινωνικό κεφάλαιο (ΚΚ)/κοινωνική συσσώρευση.⁵⁰ Εκεί ο Μάρξ συγκεντρώνεται στη μελέτη των νόμων κίνησης/εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και θέλοντας να προσδιορίσει τα δυναμικά στοιχεία του συστήματος επισημαίνει τις συγκεκριμένες κατηγορίες σχέσεων και μηχανισμών, οι οποίοι συγκροτούνται ως άρθρωσεις ταξικών/ένδοταξικών αντιθέσεων, λειτουργούν στο κατώτερο δυνατό επίπεδο αφαίρεσης και είναι οι βασικές εστίες των τάσεων μετασχηματισμού.

Κοιταγμένο από αυτό το πρίσμα, το έργο του Μάρξ φαίνεται να στηρίζεται σε τρεις διαφορετικές κατηγορίες κεφαλαίου: Στο «ατομικό κεφάλαιο» ως αφαιρετικό πυρήνα θεωρητικής επεξεργασίας, το «κοινωνικό κεφάλαιο» ως δυναμική σύνθεση των κοινωνικών σχέσεων/μηχανισμών και το «γενικό κεφάλαιο» ως συνολική και αφηρημένη άρθρωση του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων σε ένα ορισμένο στάδιο εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αρχίζοντας δε από την τρίτη κατηγορία, θά μπορούσε κάποιος να προσεγγίσει τα διαφορετικά ιστορικά φαινόμενα, εξειδικεύοντας την ανάλυσή τους με την παραγωγή των θεωρητικών εννοιών οι οποίες αρμόζουν σε κάθε βαθμίδα αφαίρεσης.⁵¹

48. Βλ. για παράδειγμα Β. Fine-L.Harris: *Rereading Capital* (Λονδίνο, 1977), κεφ. 1.

49. Βλ. Κ. Marx, *Capital* volume I. κεφ. XXV: The general law of capitalist accumulation, σ. 574-66.

50. Βλ. Κ. Marx, *δπ.π.*, σ. 588-90.

51. Την αντίθετη αντίληψη ακολουθεί ο R. Rosdolsky ο οποίος υιοθετεί, όπως και η Ρ. Λούξεμπουργκ τη διάκριση μεταξύ ΑΚ/ΓΚ ως κατηγορίες του θεωρητικά αφηρημένου/ιστορικά συγκεκριμένου κεφαλαίου, με τη διαφορά ότι καταλήγει με το συμπέρασμα του αναπόφευκτου χαρακτήρα των κρίσεων που προέρχονται από την πτωτική τάση του κέρδους αντί των εκρήξεων της υποκατανάλωσης.

Θεωρητικά λάθη της Λούξεμπουργκ: η «άνοιχτη» προοπτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής

Με άξονα τη μεθοδολογική αντίληψη για τη θεωρία του Μάρξ που προτείναμε, μπορεί κάποιος να κατανοήσει τις ρίζες του λάθους της Ρ. Λούξεμπουργκ στην ανάλυση του *Κεφαλαίου*. Εάν οι λειτουργίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής περιορίζονται αποκλειστικά στις δύο βασικές τάξεις του συστήματος ως αδιαίρετα σύνολα, με προκαθορισμένες καταναλωτικές απαιτήσεις, τότε είναι πολύ φυσικό, στο τέλος της παραγωγικής διαδικασίας να μην υπάρχουν ένδογενείς τρόποι απορρόφησης/κατανάλωσης του πλεονάσματος. Έτσι η Ρ. Λούξεμπουργκ μπορούσε να συμπεράνει ότι μαζί με τη διαδικασία συσσώρευσης, ο παραγωγικός μηχανισμός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής παρήγαγε και το μέσο της καταστροφής του υπό τη μορφή του μη απορροφήσιμου πλεονάσματος.

Έχοντας όμως αποκλείσει από την προβληματική της την έννοια του «κοινωνικού κεφαλαίου», η Ρ. Λούξεμπουργκ αγνόησε μερικές συγκεκριμένες δυνατότητες ανοιχτές στην διαδικασία διευρύνουσας αναπαραγωγής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

α) Η επίδραση του ενδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού σπρώχνει τα «ατομικά κεφάλαια» προς αύξηση του ρυθμού των επενδύσεων, και αυτές οι νέες επενδύσεις με τη σειρά τους προσθέτουν νέες αγορές για την απορρόφηση του πλεονάσματος.⁵²

β) Η διευρύνση της τεχνικής/κοινωνικής, παραγωγικής υποδομής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ή όποια πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο σε περιόδους ανάπτυξης του συστήματος, προϋποθέτει σημαντική επέκταση της αναλογίας της εργατικής δύναμης ή όποια συμμετέχει στην παραγωγή, και κατ' αυτόν τον τρόπο διευρύνεται ή ενεργός καταναλωτική ζήτηση της εργατικής τάξης και μειώνονται οι πιέσεις του παραγόμενου πλεονάσματος.⁵³

γ) Η υπαρχή δυσαναλογίας στους ρυθμούς ανάπτυξης των δύο παραγωγικών τμημάτων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (τμήματα παραγωγής κεφαλαίου/καταναλωτικών εμπορευμάτων) και ιδιαίτερα ο υψηλότερος ρυθμός αύξησης του ποσοστού κέρδους στο τμήμα των κεφαλαιουχικών εμπορευμάτων, μπορεί να οδηγήσει σε μετατόπιση των επενδυτικών ροών από το καταναλωτικό προς το κεφαλαιουχικό τμήμα. Έτσι, και μέχρι την εξέλιξη των δύο ρυθμών αύξησης του κέρδους, το πρόβλημα απορρόφησης του πλεονάσματος λύνεται εστω και προσωρινά.⁵⁴

Ακολουθώντας την προβληματική των βαθμίδων αφαίρεσης αντί της αναγωγικής μεθοδολογίας, ή όποια καταλήγει πάντοτε στις «βασικές» αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, συνειδητοποιούμε τις δυνατότητες που δημιουργούνται από την ίδια τη διαδικασία συσσώρευσης και είναι σε θέση να εξουδετερώσουν τις πιέσεις του μη απορροφήσιμου πλεονάσματος. Επιπλέον, γενικεύοντας τη χρήση της ίδιας προβληματικής στην ανάλυση του *Κεφαλαίου*,

52. Βλ. E. Mandel, *Late Capitalism* (Λονδίνο, 1975), σ. 30-1, E. Maudel, *Marxist economic theory* (Λονδίνο, 1974), σ. 363.

53. Βλ. P. Sweezy, *δπ.π.*, σ. 204.

54. Βλ. E. Mandel, *Late Capitalism*.

δέν θά ήταν τολμηρό νά ισχυριστεί κάποιος ότι, αντίθετα από τά συμπεράσματα της Ρ. Λούξεμπουργκ, ὁ Μάρξ δέν ἐπιζητοῦσε νά ἀποδείξει τήν ἀναπόφευκτη καταστροφή τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ εἰκόνα τῆς ἀνάλυσης τοῦ Μάρξ πού ἀναδεικνύεται ἀπό τήν κριτική θεώρηση τοῦ *Κεφαλαίου*, στή θέση τοῦ μονοδιάστατου συστήματος ἀντιθέσεων καί τοῦ διπολισμοῦ τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν οἱ ὁποῖες τῆς ἀποδίδονται ἀπό τήν Ρ. Λούξεμπουργκ, τοποθετοῦν μιά πολύ πιά ἐκλεπτυσμένη ἀνάλυση τῆς κρίσης ὡς συμπίκνωσης μιᾶς ποικιλίας ἀνθρώπων μεταξύ ταξικῶν/ἐνδοταξικῶν ἀντιθέσεων, καί ἀποδέχεται τουλάχιστον ἕμμεσα τήν πολυεδρικότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων! Τέλος, περνώντας ἀπό τούς περιορισμούς τοῦ προκαθορισμένου σχήματος στίς ἀνοιχτές διαδικασίες ἀνάλυσης τῶν πιά συγκεκριμένων κατηγοριῶν, ἡ θεωρία τοῦ *Κεφαλαίου* γίνεται ἕνα ἐπαρκές ἐρευνητικό μέσο γιά τή μελέτη τῶν ἱστορικῶν σταδίων μετασχηματισμοῦ τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καί κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἕμμεσα τουλάχιστον ἀρνεῖται τίς νομοτελειακές προβλέψεις περί ἀναπόφευκτων καταστροφῶν τοῦ συστήματος.⁵⁵

Μεθοδολογική ἀνεπάρκεια: Διαλεκτική ἢ ἐπισημολογία;

Ἄλλα αὐτά τά θεωρητικά προβλήματα τοῦ ἔργου τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ μποροῦν νά κατανοηθοῦν πιά ἀποτελεσματικά, ἐάν συγκεντρώσουμε τήν προσοχή μας στίς μεθοδολογικές ὑποδομές τῆς προβληματικῆς τῆς. Ὁ ἱστορικός ὕλισμος ὡς ἐνιαῖο θεωρητικό σύνολο ἦταν, κατά τήν Ρ. Λούξεμπουργκ, μιά ἀτυχή σύζευξη οἰκονομίας καί διαλεκτικῆς.⁵⁶ Συνεπῶς οἱ λειτουργίες τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ ὡς φιλοσοφικοῦ πλαισίου τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας εἶχαν συρρικνωθεῖ στό ἔργο τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ, στόν τρόπο ἐφαρμογῆς τῆς οἰκονομικῆς ἀνάλυσης τοῦ *Κεφαλαίου*. Φυσιολογικά λοιπόν οἱ ἐννοιες πού χρησιμοποιοῦνταν προέρχονταν ἀπό τήν ἀπευθείας ἐφαρμογή τῶν κανόνων τῆς τυπικῆς λογικῆς στή θεωρία, καί τῆς διαλεκτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας στήν ἀνάλυση τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς πραγματικότητας. Ἡ διορθωτική παρέμβαση τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ στή συγκρότηση/παραγωγή τῶν θεωρητικῶν ἐννοιῶν, οἱ ὁποῖες ἀνέλυαν τήν ἱστορία, ἀπουσιάζει ὀλοκληρωτικά ἀπό τό ἔργο τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ.

Ἡ ἀπουσία τῆς παρέμβασης τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ παίζει σημαντικότερο ρόλο στήν προσπάθεια τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ νά διορθώσει τό *Κεφάλαιο*. Συνειδητοποιώντας ὅτι μέ βάση τό θεωρητικό σχῆμα τοῦ *Κεφαλαίου* δέν ἦταν σέ θέση νά ἀποδείξει τή νομοτελειακή καταστροφή τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ θεώρησε ὅτι κάποιο λάθος ὑπῆρχε στό ἴδιο τό θεωρητικό σχῆμα τοῦ Μάρξ καί ἀλλάζοντας τή λογική δομή τοῦ κεντρικοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Μάρξ στόν δεῦτερο τόμο, παρήγαγε ἕνα λογικά συνεκτικό, ἀναλυτικό σκελετό. Ἐφαρμόζοντας τέλος αὐτόν τόν θεωρητικό σκελετό, ὁ ὁποῖος ἐκ

κατασκευῆς ἀπεδείκνυε τήν ἀναπόφευκτη καταστροφή τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, στήν ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ «ἀπέδειξε» τήν ἀλήθεια τῶν ισχυρισμῶν τῆς καί θεωρητικά. Ὁμως, ὅπως ἔχουμε ἤδη δεῖ, ἡ ἀνάλυση τῶν ἱστορικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς τῆς ναί μέν βρισκόταν σέ ἀρμονία μέ τό θεωρητικό τῆς σχῆμα, εἶχε ὅμως πολύ λίγη σχέση μέ τή συγκεκριμένη ἱστορική πραγματικότητα.

Ἐπιπλέον, ἔχοντας μιά πολύ περιορισμένη ἀντίληψη τοῦ ρόλου τῶν μεθοδολογικῶν προβλημάτων, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ παρενόησε τούς στόχους καί τά κενά τοῦ *Κεφαλαίου*, διότι ἐξέλαβε τήν ἀδυναμία τοῦ Μάρξ νά προτείνει μιά συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα, ὡς ἔκφραση ἑνός κεντρικοῦ λογικοῦ λάθους. Στήν οὐσία ὅμως ὁ Μάρξ δέν κατόρθωσε νά περιλάβει στό ἔργο του ἱστορικές ἀναλύσεις, τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν ὄχι ἐξαιτίας κάποιου λογικοῦ λάθους, ἀλλά διότι δέν εἶχε ὀλοκληρώσει τήν ἐπεξεργασία τῶν θεωρητικῶν ἐννοιῶν, οἱ ὁποῖες χρειάζονταν γιά ἕνα τέτοιο ἔγγραφο. Ἡ ἔλλειψη θεωριῶν γιά τό πολιτικό/ἰδεολογικό ἐπίπεδο τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, γιά τόν μετασχηματισμό τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς μέσα ἀπό τό πέρασμά του σέ διαφορετικά στάδια καί, τέλος, ἡ ἀνεπαρκῆς ἀνάλυση τῶν προκαπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς, καθιστοῦσε πράγματι ἀδύνατη τήν ἐρμηνεία τῶν ἱστορικῶν φαινομένων μέ βάση τό ὑπάρχον θεωρητικό σχῆμα τοῦ Μάρξ.⁵⁷

Μέ βάση αὐτή τή συλλογιστική μπορεῖ, κάποιος νά ισχυριστεῖ ὅτι ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ θεώρησε ἀπό λάθος τά κενά τοῦ *Κεφαλαίου* ὡς ἀποτέλεσμα ἑνός κεντρικοῦ λογικοῦ λάθους, ἐνῶ στήν οὐσία τά κενά αὐτά ἐξέφραζαν τόν ἀνολοκλήρωτο χαρακτήρα τοῦ μαρξιστικοῦ ἔργου. Τελικά, προσπαθώντας νά διορθώσει τό ὑποτιθέμενο κεντρικό λογικό λάθος ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ φόρτισε τή θεωρία τοῦ *Κεφαλαίου* μέ κάτι ξένο πρὸς τή θεωρητική οὐσία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, τή νομοτελειακή πρόβλεψη τῆς ἀναπόφευκτῆς καταστροφῆς τοῦ καπιταλισμοῦ. Ταυτόχρονα, ἐπιδιώκοντας νά παρουσιάσει τήν «διορθωμένη» ἀνάλυση τοῦ *Κεφαλαίου* ὡς ἀπολύτως ἐπαρκῆ ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ γενέκευσε τήν οἰκονομική θεωρία τοῦ καπιταλιστικοῦ κεφαλαίου παραγωγῆς καί τήν ἐφήρμοσε ὡς ἀποκλειστικό μέσο ἐρμηνείας τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, μέ ἀποτέλεσμα νά υἱοθετηθεῖ μιά καθαρά οἰκονομίστικη προβληματική.

Ἡ ἐννοιολογική ταυτότητα: Καπιταλισμός ἴσον ἱμπεριαλισμός

Ἄλλες οἱ ἀδυναμίες καί οἱ ἀντιφάσεις τοῦ θεωρητικοῦ ἔργου τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ συμπεκνώνονται στήν ἐρμηνευτική ἀνεπάρκεια τῆς ἀντίληψῆς τῆς γιά τόν ἱμπεριαλισμό. Ἡ γενικευμένη χρήση ἑνός περιοριστικοῦ οἰκονομικοῦ σχήματος ἐμποδίζει τήν Ρ. Λούξεμπουργκ νά συλλάβει τό εὐρύτατο φάσμα τῶν μὴ οἰκονομικῶν στοιχείων, τά ὁποῖα ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικά τίς λειτουργίες τοῦ ΔΣ, καί σέ τελική ἀνάλυση τήν ἀνάγκη νά ἀναγάγει τίς σύνθετες δομές τοῦ ἱμπεριαλι-

55. Βλ. Β. Fine, L. Harris, *ὄπ.π.*, σ. 85-9, Α. Cutler, Β. Hinders, Ρ. Hirst and Α. Hussain, *Marx's Capital and capitalism today*, Τόμος Ι (Λονδίνο, 1977), Μέρος ΙΙ σ. 103-66.

56. Βλ. L. Basso, *ὄπ.π.*, σ. 28-9, ὅπου σέ ἀποσπάσματα γραμμάτων τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ ἐκφράζονται πολύ καθαρά αὐτές οἱ ἀπόψεις.

57. Βλ. Ν. Poulantzas, *Political Power and Social Classes* (Λονδίνο, 1973), L. Althusser, E. Balibar, *Reading Capital* (Λονδίνο, 1972).

στικού φαινομένου των άρχων του 20ού αιώνα, σέ άπλό πολιτικό έπιφαινόμενο των βασικών οικονομικών τάσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Όπως έχουμε ήδη έπισημάνει, ή Ρ. Λούξεμπουργκ έκανε προσπάθεια στην *Συσώρευση του κεφαλαίου* νά συμβιβάσει/έρμηνεύσει την ιδέα της αναπόφευκτης τροχίας του καπιταλισμού προς την καταστροφή μέσω βιαίων κρίσεων ύποκατανάλωσης, με την πραγματικότητα της έπιβίωσης του καπιταλισμού μέχρι την έποχή της, χρησιμοποιώντας την έννοια της συσώρευσης του *Κεφαλαίου* ως σχέσης όχι μεταξύ τάξεων αλλά κατε κύριο λόγο ως άρθρωσης τρόπων παραγωγής ή και δλόκληρων κοινωνικών σχηματισμών. Κατ' αυτόν τον τρόπο όμως ή Ρ. Λούξεμπουργκ μετατόπισε το πεδίο της προβληματικής της όχι μόνον από τό πλαίσιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών τρόπων παραγωγής, αλλά και από τό χώρο της θεωρητικής άφάιρησης στην πολυπλοκότητα του ιστορικά συγκεκριμένου.

Γιά να επιτύχει σέ αυτό τό θεωρητικό άλμα, ή Ρ. Λούξεμπουργκ έπρεπε νά παραγάγει και τίς νέες σχετικές έννοιες, οί όποιες ήταν αναγκαίες στην έρμηνεία των συνθετων ιστορικών φαινομένων υπό άνάλυση για δύο κυριούς λόγους:

α) οί άρθρώσεις τρόπων παραγωγής μέσα στό πλαίσιο των συγκεκριμένων κοινωνικών σχηματισμών δεν ήταν δυνατόν νά κατανοηθούν υπό τό πρίσμα της θεωρίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μόνο, χωρίς κίνδυνο παρανόησης/διαστρέβλωσης.⁵⁸

β) οί σχέσεις μεταξύ ένιαίων κοινωνικών σχημάτων ποτέ δέν παρουσιάστηκαν ιστορικά ως άπλοι δεσμοί μεταξύ καθάρων/ένιαίων τρόπων παραγωγής, αλλά λειτουργούσαν ως έξαιρετικά συνθετες συναρθρώσεις μεταξύ κοινωνικών συστημάτων τα όποια είχαν τούς τρόπους παραγωγής ως συστατικά τους στοιχεία.⁵⁹

Η Ρ. Λούξεμπουργκ όμως έπιμένοντας στην άποικλιστική/γενικευμένη χρήση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ως μοναδικού της θεωρητικού μέσου και μη έχοντας έπισημάνει την άναγκη διεύρυνσης των αναλυτικών εργαλείων του ιστορικού ύλισμού, έφήρμοσε στην έπεξεργασία των συνθετων ιστορικών σχέσεων τή θεωρία του καπιταλιστικού τρόπου με τά άκολουθα άρνητικά άποτελέσματα.

α) Η διαίρεση του Διεθνούς Συστήματος σέ δύο μόνο τυπούς κοινωνικών σχηματισμών, καπιταλιστικούς και μη καπιταλιστικούς, τούς όποιους συνέδεε ή δυναμική τάση του καπιταλισμού νά έπεκτείνεται προς τίς «πρωτικές οικονομίες» και νά τίς διαρρηγνύει/ύποτάξει, φθαινοντας ταυτοχρόνως και τίς βάσεις έπιβίωσης του, ήταν πολύ περιοριστική. Γιά νά επιτύχει στή την διαίρεση/ταξινόμηση ή Ρ. Λούξεμπουργκ άσγκάστηκε νά παρακάμψει όχι μόνο τίς άνισομέρειες της άνάπτυξης μεταξύ των καπιταλιστικών κοινωνιών, αλλά και τίς ουσιαστικότερες διαφορές των δομών των προκαπιταλιστικών κοινωνιών, με άποτέλεσμα νά μείνουν έκτός της συλλογιστικής οί σημαντικότερες, για τίς λειτουργίες του Διεθνούς Συστήματος άντιθέσεις μεταξύ άνισα άνπτυγμένων καπιταλιστικών και προκαπιταλιστικών κοινωνιών. Έτσι, άντί νά έπισημάνει τά δυναμικά στοιχεία της λειτουργίας

του Διεθνούς Συστήματος διαμέσου των άρθρώσεων των συγκεκριμένων, πολυεδρικών του άντιθέσεων, ή Ρ. Λούξεμπουργκ παρέμεινε στόν άρχικό της ίσχυρισμό, σύμφωνα με τόν όποιο ή κύρια ένδογενής άντιφάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ήταν ή πρωταρχική και μόνη πηγή τάσεων μέσα στό Διεθνές Σύστημα.

β) Η εικόνα του Διεθνούς Συστήματος ή όποια κατασκευάστηκε από την Ρ. Λούξεμπουργκ άποτελεί μιάν άπλή έπέκταση/διεύρυνση των λειτουργιών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σέ παγκόσμια κλίμακα, χωρίς ουσιαστική σχέση προς τίς συγκεκριμένες διεθνείς δομές και άντιφάσεις. Έτσι, όμως τά συγκεκριμένα έμπόδια της διαδικασίας συσώρευσης παρακαμπτονται και άντιθέτως τονίζονται οί άντιφάσεις πού προκύπτουν από τίς γενικευμένες λειτουργίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Μπορούμε λοιπον να παρατηρήσουμε ότι εάν ή Ρ. Λούξεμπουργκ είχε έπιμείνει περισσότερο στή διεύρυνση των συγκεκριμένων δομών του Διεθνούς Συστήματος, θά μπορούσε νά είχε έπισημάνει την ιδιαιτερότητα των ανθρώπων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με άλλους τρόπους παραγωγής, οί όποιες φράζοντας τό δρόμο προς την άπόλυτη κυριαρχία των λειτουργιών αυτού του συστήματος, δημιουργούσαν και ιδιότυπα στοιχεία ίσορροπίας έναντι της γενίκευσης των άντιφάσεων του.⁶⁰ Οί άντιστάσεις των προκαπιταλιστικών κοινωνιών στην έξάπλωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και οί ένδοκαπιταλιστικές άντιθέσεις των άνπτυγμένων κοινωνιών, άποκλείοντας την παγκόσμια έπικράτηση της διαδικασίας συσώρευσης κεφαλαίου, άδυνατίζουν ταυτόχρονα και τίς τάσεις γενικευμένων καπιταλιστικών κρίσεων. Κρίσεις βέβαια συμβαίνουν, έχουν όμως ιστορικά συγκεκριμένο χαρακτήρα και πολύ άπέχουν από τόν γενικευμένα καταστροφικό έξέσπασμα, τό όποιο προέβλεπε ή Ρ. Λούξεμπουργκ.

Δέν είναι περιεργο λοιπόν τό ότι με βάση αυτή την άντίληψη για τό Διεθνές Σύστημα ή Ρ. Λούξεμπουργκ εξέλαβε τόν ίμπεριαλισμό ως άπλή λειτουργική έκφραση του καπιταλισμού, χρησιμοποιώντας τή σχέση των δύο έννοιών ως ταυτότητα, και έπισημαίνοντας κατά κύριο λόγο τόν ίμπεριαλισμό ως συγκεκριμενοποίηση των καταστροφικών τάσεων του ίδιου του καπιταλισμού.⁶¹ Ο ίμπεριαλισμός ήταν για την Ρ. Λούξεμπουργκ τό μέσο/πολιτικό έπιφαινόμενο, τό όποιο θά οδηγούσε τίς καταστροφικές άντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στην νομοτελειακή τους καταλήξη. Αύτη όμως ή άντίληψη της Ρ. Λούξεμπουργκ την έμπόδισε, όπως έχουμε ήδη έπισημάνει, νά συλλάβει την ιδιαιτερότητα του Διεθνούς Συστήματος και των άντιθέσεων του, οδηγώντας τελικά σέ ένα άναλυτικό σχήμα χωρίς θεωρητικές διαστάσεις.

60. Βλ. A. Levine, E. Olm Weight, "Rationality and Class Struggle" στον *New Left Review*, No. 123, σ. 47-68.

61. Βλ. R. Luxemburg, *AC*, σ. 145-6.

62. Βλ. Α.Β. Παζαίου: Μερικά προβλήματα της λενινιστικής θεωρίας του ίμπεριαλισμού στον *Πολίτη*, No. 56, σ. 51-65.

58. Βλ. για παράδειγμα A. Cutler et al *οπ.π.*, σ. 167-328.

59. Βλ. στή διδακτορική διατριβή μου, ύποσημείωση No. 39, κελ.4.

4. Αντί συμπερασμάτων

Δέν θά ήταν ούτε άδικια πρὸς τὸ σύνολο τῆς θεωρητικῆς συνεισφορᾶς στὴ διαμόρφωση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, οὔτε ἀσέβεια στὴν μνήμη τῆς ὡς, ἴσως, τῆς πρὸ συνεποῦς πολιτικῆς προσωπικότητος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς, ἐάν τελειώναμε αὐτὴ τὴ διερεύνηση τῶν ἀναλύσεων τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ γιὰ τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καὶ τὸν ἰμπεριαλισμὸ μέ τὴ διαπίστωση τοῦ ἀδιέξοδου τῶν θεωρητικῶν τῆς ἀναζητήσεων. Τὸ περίεργο ὅμως στὴν περίπτωση τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ, σὲ ἀντίθεση ἴσως μέ τὰ προβλήματα τῆς θεωρίας τοῦ Λένιν γιὰ τὸν ἰμπεριαλισμὸ,⁶² εἶναι ὅτι τὸ θεωρητικὸ ἀδιέξοδο δέν προέρχεται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ κάποια τομὴ στὴ σκέψη τῆς, ἢ ὅποια καὶ δημιουργεῖ θεωρητικὴς ἀντιφάσεις. Ἀντίθετα, ἡ Ρ. Λούξεμπουργκ φτάνει στὸ θεωρητικὸ ἀδιέξοδο προσπαθώντας νὰ περικλείσει τὴν ἱστορία μέσα σὲ προκατασκευασμένα σχήματα, τὰ ὅποια ἔχει ἐκ τῶν προτέρων ἐπιλέξει μέ πολιτικὰ κυρίως κριτήρια. Αὐτὴ ἡ γραμμὴ σκέψης, ἢ ὅποια φυσικά μπορεῖ νὰ βρισκεται σὲ ἄρμονία μέ ὅποιοσδήποτε πολιτικὴς ἐπιλογές, ἔχει παίξει ἀρνητικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιὰ δύο κύριους λόγους:

α) Διευρύνει ἀδικαιολόγητα τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν ἐπιλεγμένων θεωρητικῶν κατηγοριῶν, χωρὶς τὴν παραγωγή νέων σχημάτων τὰ ὅποια ἀνταποκρίνονται στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν κοινωνικῶν σχέσεων

β) Φορτίζει τὸν ἱστορικὸ ὕλισμὸ μέ νομοτελειακὲς κατηγορίες καὶ «ἀναπόφευκτα» συμπεράσματα, τὰ ὅποια εἶναι ξένα πρὸς τὶς μεθοδολογικὲς του καταβολές.

Εἶναι δὲ ἀναγκαῖο βῆμα ἐξέλιξης τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας νὰ διαρρήξει τὶς σχέσεις τῆς με αὐτὴ τὴν προβληματικὴ, διότι διαφορετικὰ ἢ συρρικνωσὴ τῆς θά εἶναι ἀναπόφευκτη. Ἄλλωστε, ἑκατὸ χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μάρξ, ἡ ἀντιφατικότητα τῶν θεωρητικῶν τάσεων σὲ συνδυασμὸ μέ τὴν πολυδιάσπασση τῆς ἀριστερᾶς στό πολιτικὸ πεδίο, σηματοδοτοῦν μέ ἐνάργεια τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς πορείας πού στηρίχθηκε σὲ «πολιτικά» ἐπιλεγμένες θεωρητικὲς ἐννοιες καὶ νομοτελειακὲς κατασκευές. Ἐκατὸ χρόνια μοναξιάς λοιπὸν στό περιθώριό τῶν ἐξελίξεων ἡ ἀνοίγματα στὴν ἱστορία; Αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ κεντρικὸ δίλημμα/συμπέρασμα αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ.

**express
news**

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΙΑ!

Δέν ὑπάρχει λόγος νὰ κρατᾶτε ὀλόκληρες τὶς ἐφημερίδες πού διαβάσετε, γιὰ νὰ φυλάξετε μιὰ εἴδηση πού σᾶς ἐνδιαφέρει. Κρατεῖστε μόνο τὴν εἴδηση. Ζητεῖστε μας τὰ ἀποκόμματα ὅλων τῶν ἐφημεριδῶν, γιὰ νὰ μὴ μπεῖτε ἐσεῖς στὸν κόπο νὰ τὰ συγκεντρώσετε.

Δουλειά μας εἶναι νὰ ἐνημερωνόμαστε καὶ νὰ σᾶς ἐνημερώνουμε.

Διαβάζουμε ὅλες τὶς ἐφημερίδες (ἐλληνικὲς καὶ ξένες) καὶ κρατᾶμε γιὰ λογαριασμὸ σας, τὰ ἀποκόμματα πού σᾶς ἀφοροῦν.

Δέν εἴμαστε «μερικοί ἄνθρωποι», ἀλλὰ ἓνα ὀλόκληρο δημοσιογραφικὸ ἐπιτελεῖο πού δουλεύει υπεύθυνα γιὰ τὴν εἰδική - δική σας ἐνημέρωση.

Ἐπικοινωνεῖστε μαζί μας!

EXPRESS NEWS

Τὸ προσωπικὸ σας Ἀρχεῖο.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΜΟΥΒΑΣ

**ΓΡΑΦΕΙΟ ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ & ΞΕΝΟΥ ΤΥΠΟΥ**

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ 6 ΤΗΛΕΦ. 3243.351 ΑΘΗΝΑΙ Τ. Τ. 122

ΝΙΚΟΥ ΒΡΥΟΥΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1940-1967)

ΝΙΚΟΥ ΒΡΥΟΥΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1940-1967)

ΝΙΚΟΥ ΒΡΥΟΥΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1940-1967)

ΝΙΚΟΥ ΒΡΥΟΥΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1940-1967)
Το καθεστώς της 21ης Απριλίου
ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ ο 4ος ΤΟΜΟΣ

εκδόσεις επικαιρότητα
Μαυρομιχάλη 60-τηλ. 3636083

Οί έπαναστάτες διανοούμενοι καί ή Σοβιετική "Ένωση

της Ροσάνα Ροσάντα*

Η σχέση μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες — τίς έπαναστάσεις πού έγιναν «άλλου» — έδω καί πενήντα χρόνια άποτελούν τμήμα τής ιστορίας τής ευρωπαϊκής άριστεράς, μιās άριστεράς πού δέν έχει κάνει τή δική της επανάσταση. Αιτή ή σχέση έχει φτιαχθεί μέ ευχές κι άπογοητεύσεις, συμμαχίες καί έξορκισμούς, ένθουσιαστικές ούτοπίες καί καταθλιπτικούς ρεαλισμούς. Σχεδόν πάντοτε λανθάνουσα, έχει γίνει όψη τής ήττημένης άριστεράς «στίς χώρες του άναπτυνμένου καπιταλισμού». Κι όπως μιā σχέση αγάπης-μίσους, έλπίδας-άπογοήτευσης, είναι κατά κάποιον τρόπο πάντα άπελπιστική καί πάντα μετατρέπεται σε άνημποριά, ή ευρωπαϊκή άριστερά πολλές φορές προσπάθησε νά άπολυτρωθεί άποσιωπώντας τό πρόβλημα: όποια κι άν είναι ή φύση καί ή μοίρα των «άλλων» επαναστάσεων δέν έχουν τίποτε νά κάνουν μέ μās, ή δική μας θά είναι «τελειώς διαφορετική». Είναι φανερό: πρόκειται γιά έξορκισμό. Όστόσο οί «άλλες» επαναστάσεις υπάρχουν. Προσδιορίζουν τόν κόσμο στόν όποιο ζοῦμε. Μās προσδιορίζουν, είτε μās άρέσει είτε όχι. Δέν μπορούμε νά ξεφύγουμε.

Κι αυτό γιά δύο σοβαρούς λόγους. Ο πρώτος, ότι ή παγκόσμια σκηνή έγινε εμφανής: ό καπιταλισμός δημιούργησε ένα σύστημα, ένα μηχανισμό, στόν όποιο οί άλληλεπιδράσεις άνάμεσα στό κέντρο καί τήν περιφέρεια είναι πλέον όλοένα καί πιό ταχύρρυθμες, όλοένα καί πιό έπιτακτικά έξαναγκαστι-

κές. Ο δεύτερος λόγος, ότι ό έννοιολογικός έξοπλισμός του μαρξισμού — παρ' όλες τίς παραμορφώσεις πού έχει ύποστεί από τή βουλγάτα των κομμουνιστικών κομμάτων (ή ίσως, χάρη σ' αυτές), παρόλη τήν άπονεύρωσή του στη ρεφορμιστική του έκδοχή, ή τίς άλλουώσεις μιās νόθας αλλά μαρξίζουσας πολιτικής παιδείας τύπου «άμερικανικού ριζοσπαστισμού» ή άλλης «νέας παιδείας» — έχει έφοδιάσει τόν κόσμο μέ μιā κοινή πολιτική όρολογία, έναν οδηγό άνάγνωσης καί έρμηνείας πού κι αυτός από τή μεριά του έπιταχύνει τή διαδικασία ένοποίησης. Έτσι, κάθε ρήξη στό ίμπεριαλιστικό στρατόπεδο, ή στό καπιταλιστικό μέτωπο, ή στό «σοσιαλιστικό στρατόπεδο» γίνεται άντιληπτή όχι μόνο ως πρόβλημα πού άναταράζει όλα τά μέτωπα του κινήματος αλλά καί ως έρώτημα άμεσα άναγνωρισμοῦ διότι κοινό σε όλους: πάντοτε καί παντού *de te fabula narratur*. Η ιστορία των επαναστάσεων εμφανίζεται ξανά σαν μιā καθαρή φαινομενολογία τής ιστορίας τής επανάστασης.

Είμαστε, λοιπόν, περικυκλωμένοι. Η άριστερά δέν μπορεί νά παρακάμψει ούτε τήν πραγματολογική ούτε τήν αξιολογική κρίση γιά τίς σοσιαλιστικές χώρες. Αν σκεφτούμε τήν ιστορία καί τίς κρίσεις του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος θά βροῦμε, άξεδιάλυτα συνδεδεμένα μέ τήν ιστορία τής στράτευσης, τά σχετικά μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες ζητήματα. Πρέπει νά τίς

* Δημοσιεύτηκε στό γαλλικό περιοδικό *Temps Modernes*, Μάρτης 1976, Νο 332, καί στό γερμανικό περιοδικό του Βερολίνου *Kurbuch*.

παραδεχθούμε, και σε ποιό βαθμό; Νά τις άπορρίψουμε, και ποιές οι συνέπειες; Τά έρωτήματα αυτά πάντοτε είχαν μιά άμεση συνέπεια στον τρόπο κατανόησης της επανάστασης και στις άμεσες πολιτικές συμμαχίες.

Στή μαρξιστική άριστερά εκείνοι που άρνήθηκαν ή άποπειράθηκαν νά άρνηθούν τήν άναγκαιότητα νά άναμετρηθούν πάνω σ' αυτό τό έδαφος στέρεψαν γρήγορα. Τροτσκιστές και σοσιαλδημοκράτες, ξεκινώντας από αντίθετες θέσεις έβαλαν τις σοσιαλιστικές χώρες έντός παρενθέσεως. Η 2η Διεθνής, από τή στιγμή που είχε κάποιον στους κόλπους της που θά σκεφτόταν γιά λογαριασμό του, δέν αντίληφθηκε ότι έρχονταν επαναστάσεις. "Όταν πιά δέν μπορούσε νά άγνοήσει τήν έννοητική τους παρουσία, τις κατέγραψε σαν άτύχημα: ή ιστορία γέννησε τέρατα. Ο Μάρξ δέν πρόέβλεπε ότι ή έλευση του σοσιαλισμού, βεβαίως ως ρήξη, αλλά έπίσης και ως κορωνίδα του καπιταλισμού θά ήταν τό άποκορύφωμα τής ανάπτυξης του, όταν οι άκάθεκτες παραγωγικές δυνάμεις θά έμπαιναν σε αντίφαση με τις παλιές παραγωγικές σχέσεις; Άν αυτό είναι τό σχήμα τής σοσιαλιστικής επανάστασης, ό Οκτώβρης του 1917 δέν έχει τακτοποιημένα τά χαρτιά του — γιά τήν Κίνα καλύτερα νά μή μιλάμε· κι όσο γιά τήν Κούβα, είναι έντελώς άλλο πράγμα. Ούτε υπόσταση, ούτε άτύχημα: είναι φαινόμενα στα όποια ό μαρξιστής τής 2ης Διεθνούς δέν άναγνωρίζει νομιμότητα, κι έπομένως δέν τόν άπασχολούν. Στήν άνάγκη, από τις έσσοτερικές δυσκολίες των σοσιαλιστικών χωρών ίσως βρει υλικό γιά νά δικαιώσει τήν κλίση του γιά θεωρία των σταδίων και τήν ένσωμάτωσή του: κι όταν ή ένσωμάτωση όλοκληρωθεί είναι φανερό ότι κάθε σκέψη γιά τους «σοσιαλισμούς» θά έχει άποδραματοποιηθεί. Γιά όποιον δέν πιστεύει στην επανάσταση οι επαναστάσεις δέν άποτελούν πρόβλημα.

Τό τροτσκιστικό ρεύμα — μ' όλο τόν όφειλόμενο σεβασμό σε μερικές έξαιρέσεις — παροπλίστηκε κι αυτό αλλά με μιάν αντίστροφη μέθοδο. Όχι από άδιαφορία αλλά άπό υπερβάλλουσα δραματοποίηση. Γι' αυτό, ό Οκτώβρης του '17 είναι άναμφισβήτητα ή επανάσταση. Άλλά μεταμορφώθηκε σε μοιραίο γραφειοκρατικό έκφυλισμό. Σ' αυτή τή βάση ή ιστορία θά ιδωθεί ως

πλάνη, ως μιά μή-ιστορία (πράγμα που από πολιτική άποψη είναι τό ίδιο). Εύχομαι νά μήν προσβάλω τήν ευαισθησία των τροτσκιστών καθώς σημειώνω ότι ή άναστάτωση που έπιζητούν στις άνατολικές χώρες είναι ή ίδια έδω και σαράντα χρόνια. Όπως όλες οι άρνήσεις, δέν καταφέρνει ούτε νά καταπολεμήσει τήν έχθρική πραγματικότητα, ούτε νά τήν αναλύσει μέσα στις άντικειμενικές σχέσεις προς ό,τι τήν περιβάλλει, μέσα στο ιστορικό της γίνεσθαι. Άν γι' αυτούς ή ΕΣΣΔ είναι ή πατρίδα του προδομένου λενινισμού, ή κινεζική επανάσταση, άπλούστατα, είναι άκατανόητη (και ή πολιτιστική επανάσταση έκτροπή)· κι ούτε θεμελιώνουν στο έδαφος των καθαρών αρχών τή συμπάθειά τους γιά τήν Κούβα, συμπάθεια που άλλωστε δέν τους άνταποδίδεται. Άπ' αυτά βγαίνει μιά κοσμοθεώρηση στην όποια οι επαναστάσεις, εκείνες που πραγματοποιήθηκαν ή οι άλλες, πάντοτε και διαρκώς πέφτουν σε άνυποληψία. "Ο,τι άπομένει είναι ένα στοιχείο θεωρητικά άβέβαιο και συγκεχυμένο (έργατικό κράτος έκφυλισμένο, γραφειοκρατικό).

Μόνο, λοιπόν, γιά τά μέλη των κομμουνιστικών κομμάτων ή γιά τους σχετικά κοντινούς τους συνοδοιπόρους ή σχέση με τις σοσιαλιστικές χώρες μπαίνει μέσα στη ζωή τους και στο αίμα τους. Έχει ιστορία, φάσεις, τραύματα. Περιείχε μιά πραγματική προβληματική, έν τώ γίνεσθαι και ή ίδια. Και πιο καθαρά από τους άλλους, θά άποβεί σύμβολο, ένα συμπύκνωμα στο όποιο θά άντανακλάται, κάθε φορά, τό στίγμα τής σκέψης τους γιά τήν επανάσταση.

I

Δέν πρόκειται νά άποπειραθώ νά γράψω τήν ιστορία του ζητήματος. Τό σοβαρό γράψιμο μιάς παρόμοιας ιστορίας άπαιτεί δουλειά τελείως διαφορετική, διότι ή πραγματικότητα δέν είναι ούτε άπλή ούτε γραμμική. Δέν είναι άπλή ούτε καν γιά τούς κομμουνιστές ήγέτες που κατάφεραν ώστόσο ή ταραγμένη σχέση τους με τή Διεθνή στην αρχή, με τις σοσιαλιστικές χώρες ύστερα, νά άντανακλάται τό λιγότερο δυνατό προς τά έξω. Έξάλλου, σκέφτομαι ότι ή πιο λεπτόλογη έρευνα δέν μπορεί νά άναιρέσει τά συμπεράσματα που είναι δυνατό νά

βγάλει κανείς σήμερα άπ' αυτή τήν ιστορία.

Γιά τήν αξιολόγηση τής φύσης τους τό βάρος που απέδιδαν τά ΚΚ στην ύπαρξη και τό διεθνή ρόλο των σοσιαλιστικών χωρών υπέρισχε άπόλυτα. "Όσο παράδοξο κι άν φαίνεται, δεδομένου ότι τά ΚΚ δέν είχαν ποτέ κατακρίνει πριν το 1956 τήν ΕΣΣΔ, — τό γεγονός αυτό έγινε φανερό πολύ γρήγορα, ακριβώς στα ίδια τά κόμματα. Γνωρίζω από κοντά μόνο τήν ιστορία του Ίταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος και τήν περίπτωση μερικών άγωνιστών άλλων κομμάτων' αλλά είναι αρκετά εύλωτη. Στήν Ίταλία ό Άντόνιο Γκράμσι, μετά τήν άποτυχία των έργατικών συμβουλίων και των καταλήψεων των εργοστασίων, με μεγάλη όξυδέρκεια έγραφε, ήδη άπό το 1923, στην κάμψη τής μεγάλης ευρωπαϊκής έμπειρίας, ότι ό Οκτώβρης και τό έργατικό σοσιαλιστικό κράτος δέν άποτελούν τόσο και μόνο τήν εικόνα μιάς ύλοποιημένης έλπίδας αλλά τήν έγγύηση, τή μόνη, ότι τό έργατικό κίνημα δέν έχει καταβληθεί. Η διαπίστωση αυτή συνεπαγόταν μιάν άλλαγή προτεραιοτήτων στην πολιτική του σκέψη. Και όταν τό 1926 έγραψε στον Στάλιν τήν περίφημη καταδικαστική του έπιστολή επειδή αυτός στην πολεμική του με τόν Τρότσκι διέσπασε τήν ένότητα τής ήγετικής ομάδας (γιά τόν Γκράμσι ό Τρότσκι είχε σίγουρα άδικο αλλά ήταν μιά ζωτική συνιστώσα τής σοβιετικής επανάστασης). Έκείνο που κυρίως σκεφτόταν ήταν τό μέλλον των κομμουνιστών σ' όλόκληρο τόν κόσμο. Ο Τολιάτι του άπάντησε — με μιά σκληράδα στον τόνο που έμεινε χαρακτηριστική σε κάθε συμπεριφορά των κομμουνιστικών κομμάτων — ότι τό πρόβλημα δέν είναι άν ό Στάλιν άρέσει ή όχι αλλά ότι στο μέλλον αυτός είναι ή Σοβιετική Ένωση κι ότι ή Σοβιετική Ένωση είναι ή μόνη έγγύηση ότι ή έργατική τάξη δέν έχει ήττηθεί.¹

¹ Έλάχιστα ενδιαφέρει έδω νά μά-

1. Βλ. άνταλλαγή έπιστολών που δημοσιεύτηκαν στη *Rinascita*, τό Μάη του 1974. (Στά έλληνικά ή άλληλογραφία αυτή κυκλοφόρησε από τις έκδόσεις 'Οδυσσεάς Σ.Τ.Μ.).

θουμε αν ο Τολιάτι είχε ή όχι δίκιο. Βεβαίως δεν υπήρξε έκτοτε επανάσταση πού να μην είχε τό πρόβλημα του καθορισμού της στάσης της άπέναντι στις σοσιαλιστικές χώρες. Άλλ' αυτό δεν έξαντλεί τό ζήτημα, όπως θά δούμε πιό κάτω. Άς σημειώσουμε μόνο ότι ή σχέση με τήν ΕΣΣΔ έγινε πολύ γρήγορα στρατηγική επιλογή παρά πρόβλημα άναγνώρισης μιás ταυτότητας. Η χωρίς όρους προσχώρηση των κομμουνιστικών κομμάτων στό σοβιετικό κράτος, ή άνικανότητά τους νά δώσουν στά έντυπά τους αν όχι μιá κριτική εικόνα, τουλάχιστον μιá προβληματική, ή άρνηση κάθε άνάλυσης έξτός από τό γνωστό άπολογητισμό γιά τήν «πατρίδα του σοσιαλισμού» κι άργότερα γιά τίς σοσιαλιστικές δημοκρατίες, άντιστοιχούν σέ μιá άπόφαση συνειδητή νά μην αντιμετώπισουν τό πρόβλημα. Η ΕΣΣΔ είναι ή πρώτη σοσιαλιστική χώρα, επιπλέον είναι περικυκλωμένη: αυτό είναι όλο. Τό πιό έπείγον, τόσο γι' αυτήν όσο και γιά τά ίδια τά ΚΚ είναι νά σωθεί. Όλη ή ιστορία της Διεθνούς μπορεί νά διαβαστεί ως ύπαγωγή των ΚΚ στην ΕΣΣΔ. Μπορεί επίσης νά διαβαστεί ως άγκυροβόληση των χαμένων επαναστάσεων της Εύρώπης στή μόνη άνταγωνιστική πραγματικότητα πρós τό κεφάλαιο, δύναμη άνταγωνιστική ως Κράτος, και έπομένως ικανή ν' άνοίξει μιá δυνατότητα άντικειμενικά νέα στην ταξική πάλη σέ παγκόσμια κλίμακα.

Τό δρομολόγιο του Πώλ Νιζάν ή του Έρνστ Φίσερ ή του Ζάν Πώλ Σάρτρ — γιά νά πάρουμε τρεις διανοούμενους πού με διαφορετικό τρόπο είναι συνδεδεμένοι με τό κομμουνιστικό στρατόπεδο, ο Νιζάν άγωνιστής και δημοσιογράφος του ΓΚΚ, ο Φίσερ μόνιμο στέλεχος της Διεθνούς, ο Σάρτρ τελειώς ανεξάρτητος από κάθε οργανωτική πειθαρχία — δείχνουν ότι αυτός ο οδηγός πολιτικής έρμηνείας ήταν θεμελιώδης, όχι μόνο γιά τίς γραφειοκρατίες των κομμουνιστικών κομμάτων.

Ο Νιζάν δεν είναι τό σύμβολο του κομμουνιστή διανοούμενου άγωνιστή, πού κεραυνοβολήθηκε μέσα σέ μιá μέρα — 24 Αύγουστου 1939 — από τήν άνακάλυψη του χάσματος πού υπήρχε άνάμεσα στις άνάγκες του παγκόσμιου άντιφασιστικού μετώπου και τίς σκοπιμότητες της Σοβιετικής Ένωσης; Μετά από μιá μακρά περίοδο στράτευσης πού, γιά κάθε διανοούμενο, και γιά τόν ίδιο ιδιαίτερα, ήταν επίσης ένα ξεπέραςμα του έαυτού του, των καταβολών

του, των έλαττωμάτων του και των πολιτιστικών του κλίσεων, — με τήν ίκανοποίηση, κάπως άρρωστημένη πάντοτε, ότι «ύπηρετεί τό λαό» μέσα από τήν ύπακοή στό κόμμα —, ο Νιζάν παραιτείται άμέσως, φεύγει έθελοντής γι' αυτό τόν πόλεμο πού ή ΕΣΣΔ δεν θέλησε νά κάνει, και σκοτώνεται στή Δουγκέρκη σέ λιγότερο από ένα χρόνο. Αυτός ο θάνατος μοιάζει με αυτοκτονία (άκόμη κι αν δεν είναι ή περίπτωση), είναι έμβληματικός και φτάνει άκριβώς όταν ο Νιζάν σταμάτησε «νά ζει» άφου ή ζωή του ήταν ολοκληρωτικά ταυτισμένη με τήν πολιτική στράτευση.

Μετά τό θάνατό του ο Νιζάν έγινε σύμβολο, σύμβολο της ποταπότητας στην όποια μπορούν νά φτάσουν τά ΚΚ όταν θέλουν νά καταστρέψουν έναν δικό τους. Δεν είχε άκόμη πεθάνει όταν ο Μωρίς Τορέζ έγραφε: «Ο Πώλ Νιζάν, καταδότης της άστυνομίας, παιρνιόταν γιά πρωταγωνιστής κάποιου έθνικοκομμουνισμού». Και μετά τόν πόλεμο, ο Άνρι Λεφέβρ κι ο Λουί Άραγκόν έφτιαχναν με τήν περίπτωση του τήν εικόνα της προδοσίας². Παρόλο πού πολλές φορές προκλήθηκαν νά δώσουν τίς άποδείξεις μιás τέτοιας κατηγορίας, οί Γάλλοι κομμουνιστές ποτέ δεν τήν άναίρεσαν.

Όστόσο τό δράμα του Νιζάν δεν όφειλόταν στην άπογοήτευσή του γιά τή φύση της σοβιετικής κοινωνίας. Ότι δεν ήταν ο έπί της γής παράδεισος έπρεπε μάλλον νά τό είχε καταλάβει από καιρό. Τό ανέκδοτο πού διηγείται ή Σιμόν ντε Μπובουάρ τό δείχνει καθαρά: μετά τήν επιστροφή του από τήν ΕΣΣΔ — όπου από τή μιá έγραφε πανηγυρικούς στον τύπο του κόμματος και από τήν άλλη μεριά απέφυγε κάθε ειλικρινή κρίση με τούς φίλους του — του είχε ξεφύγει: «Ήταν μιá παραμονή έξαιρετικά φθοροποιός». Άλλά φθοροποιός από ποιá άποψη; Φοβόταν, ως διανοούμενος, νά παραδεχθεί όριστικά τήν ΕΣΣΔ ως «θετική θρησκεία»; Οί δίκες — γιά τίς όποιες δεν είχε γράψει — δεν τόν είχαν συγκλονίσει πραγματικά. Η σκληρότητα της κατάστασης, οί δυσκολίες, ή άπομόνωση της ρωσικής επανάστασης, οί δραματικές του συνθήκες άναχώρησης, λειτουργούσαν ως αντίβαρο και έξασθένιζαν τά λάθη όσο τραγικά κι αν ήταν: από τή στιγμή πού ή θέση του Τρότσκι είχε παραμεριστεί, σύμφωνα με τήν όποία κάθε τι πού συνέβαινε στην ΕΣΣΔ ήταν ή έσκεμμένη προδοσία των ιδεών του 1917, ό,τι γινόταν στή Μόσχα μπορούσε νά θεωρηθεί ως τό βαρύ αλλά

Πώλ Νιζάν

2. Ο Άνρι Λεφέβρ τόν περιγράφει ως έξης στό έργο του *Existentialisme*: «Ο Πώλ Νιζάν είχε λίγους φίλους κι άναρωτιόμαστε ποιό νά 'ταν, τάχα τό μυστικό του, τό μυστικό των έμμονων ιδεών του και της θλίψης του. Σήμερα τό ξέροουμε. Όλα τά βιβλία του γυρνούν γύρω από τήν ιδέα της προδοσίας». Όσο γιά τόν Άραγκόν, ζωγραφίζει τόν Νιζάν στό μυθιστόρημά του *Οί κομμουνιστές*, με τά χαρακτηριστικά του Πατρίς Όρφιλά, ως προδότη, πουλημένο, με μιá όρισμένη συμπάθεια, βεβαίως, γιά τούς τροτσκιστές πού ο θετικός ήρωας (Πολιτζερ) χαρακτηρίζει «μπάτσους».

αναπόφευκτο αντίτιμο πού θά 'πρεπε νά πληρωθεί, αντίτιμο σημαντικών, γιά άλλους λόγους, κατακτήσεων. Οί κομμουνιστές έγιναν γρήγορα ρεαλιστές, και ποτέ δέν ειπώθηκε ότι αυτό ήταν τό χειρότερο ἐλάττωμά τους. Πολύ περισσότερο μάλιστα καθώς υπήρχαν όλες ἐκεῖνες οί γεμάτες ἀπογοήτευση «ἐπιστροφές ἀπό τήν ΕΣΣΔ», πού ἔκαναν τούς ἀπογοητευμένους νά περνούν ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τοῦ χαρακώματος. Στά χρόνια τοῦ 1930, και μπροστά στήν ἀνοδο τοῦ φασισμού, κάτι τέτοιο γινόταν ὀλοένα και λιγότερο παραδεκτό γιά ἕναν τίμιο διανοούμενο. Ἀπό τή δίκη τοῦ Δημητρώφ ὡς τίς κόκκινες σημαίες τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου, περνώντας ἀπ' τό 7ο συνέδριο τῆς Διεθνούς, τό μαζικό κίνημα ἐναντίον στοῦ φασιστικοῦ κίνδυνου, προωθούμενο και ὑποστηριζόμενο ἀπό τή Διεθνή, ἀρκοῦσε γιά νά ξεχνιοῦνται ἢ νά μή φαίνονται — ἄς σκεφτοῦμε τόν Ρομαίν Ρολάν — οί δίκες τοῦ Στάλιν. Δέν ήταν μόνο οί ἄνθρωποι τοῦ μηχανισμοῦ ἀλλά ἐπίσης οί καλύτεροι ἄνθρωποι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀντιφασισμού πού ἀφέθηκαν νά πειθοῦν ὅτι ἔπρεπε νά βάλουν τά πάντα ἐντός παρενθέσεως μπροστά στήν ἀπειλή τοῦ Χίτλερ.

Ἀλλά ὅταν ἡ στάση τῆς ΕΣΣΔ μπροστά σ' αὐτή τήν ἀπειλή μοιάζει ν' ἀλλάζει, δηλαδή τόν Αὐγουστο τοῦ 1939, τίποτε δέν στέκει ὄρθιο γιά τόν Νιζάν. Παρόλο πού προσπαθεῖ, γιά λίγους μήνες, νά διατηρήσει τίς ἐλπίδες τοῦ στή Σοβιετική Ἐνωση, πού ἀντικειμενικά παραμένει ὁ στρατηγικός ἐχθρός τοῦ φασισμού, κι ἐπομένως κατευθύνει τήν πολεμική του μάλλον ἐναντίον τῶν Γάλλων κομμουνιστῶν παρά ἐναντίον τοῦ Στάλιν, ὁ Νιζάν θά καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ διάκριση, ἀνάμεσα στήν ἀντικειμενική φύση, μακροπρόθεσμα, και τίς ὑποκειμενικές ἐπιλογές βραχυπρόθεσμα, ὄχι μόνο ἀντιπροσωπεύει μίαν ἀπαραδέκτη ἀκροβασία ἀλλά κι ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐπιχειρηθεῖ χωρίς νά καταστραφεῖ κάτι τό πρωταρχικό και βαθύ ἢ νά χαθεῖ ἀνεπανόρθωτα. Ἄν, « γιά νά κατανοήσουμε», γράφει στή γυναίκα του, « αὐτά πού συμβαίνουν ὀφείλουμε στό ἐξῆς νά ἀναφερόμαστε μάλλον στήν ἱστορία τοῦ Καρόλου τοῦ II παρά στά ἅπαντα τοῦ Μάρξ αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ΕΣΣΔ ὡς δύναμη παραδοσιακή στό ἐξῆς ἔχει ἀναμφισβήτητα ὑποκαταστήσει τήν ΕΣΣΔ = «σοσιαλιστικό Κράτος». Πράγμα πού ἀναμφίβολα συνεπάγεται ὅτι ἡ ἐξίσωση «ἕμνα τῆς ΕΣΣΔ - ἕμνα τοῦ

κομμουνισμοῦ» δέν ἰσχύει πλέον. Προφανῶς ὁμως διστάζει ἀκόμη μπροστά τῆς και περιμένει: « Αὐτό τόν καιρό», γράφει σέ μιά ἀπό τίς τελευταῖες ἐπιστολές του, « δέν ἀναγνωρίζω παρά μόνο μιά ἀρετή: οὔτε τό θάρρος, οὔτε τή θέληση τοῦ μάρτυρα, οὔτε τήν αὐταπάρηση, οὔτε τήν τύφλωση ἀλλά μόνο τή θέληση νά καταλάβουμε: Ἡ μόνη τιμή πού μᾶς μένει εἶναι ἡ κατανόηση».⁴

Νά καταλάβουμε; Μάλιστα, ἀλλά τί θά κάνουμε ἀπό τή στιγμή πού θά 'χουμε καταλάβει; Ἄγνοοῦμε πῶς ὁ Νιζάν θά εἶχε ἀπαντήσει στό ἐρώτημα. Εἶναι πιθανό ὅτι — χωρίς τίς ἀτιμίες μέ τίς ὁποῖες τό κόμμα του βιάστηκε νά τόν σκεπάσει — μετά τόν πόλεμο, ὅπως πολλοί ἄλλοι ἀγωνιστές πού εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ τό 1939, θά εἶχε ξαναπροσχωρήσει. Ἡ περίφημη χειραψία Στάλιν - Ρίμπεντροπ θά εἶχε ἐξαγορασθεῖ, ἀκόμη και ἐνταφιασθεῖ στό Στάλινγκραντ ἀπό τά ἑκατομύρια τῶν νεκρῶν, ἀπό τήν κατάληψη τοῦ Βερολίνου. Ὅλα τά ἐρωτήματα πού ἔμπαιναν, μέ τό δράμα τοῦ 1939 — ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἐπανάσταση και τήν Ἐξουσία τοῦ Κράτους, ἀνάμεσα στά σοσιαλιστικά κράτη και τά κομμουνιστικά κινήματα, ἀνάμεσα στή στρατηγική ἔμνα τῆς ΕΣΣΔ και τήν τακτική στή διεθνή κωνίστρα, — ὄλο αὐτό τό δυσεπίλυτο και συγκεχυμένο ἀνακάτωμα, ὄλος αὐτός ὁ κυκεώνας, μέ τόν πόλεμο ἐξανεμίσθηκε. Ἡ κρίση τοῦ Νιζάν δέν ήταν παρά ἡ ἀπαρχή μιάς σύγκρουσης μεταξύ πολιτικῆς και ἠθικῆς ἀπ' τήν ὁποία δέν εἶχε οὔτε τό χρόνο οὔτε τή δυνατότητα νά ἀπαλλαχθεῖ.

* *

Τό δρομολόγιο τοῦ Ἔρνστ Φίσερ, ἀπό μίαν ὀρισμένη ἀποψη, δέν εἶναι ἡ ἀ *contratio* ἀπόδειξη ὅσον ὑποστηρίζουμε; Ὁ Φίσερ, ὡς πνευματική συγκρότηση, ήταν ἀκόμη λιγότερο ἀπό τόν Νιζάν ἐπιρρηπής στό σταλινισμό: ὀλόκληρη ἡ παιδεία του ήταν καμωμένη ἀπό εὐαισθησίες και προσεκτικές διακρίσεις: διέθετε πνεῦμα βαθιά κριτικό, τελείως ξένο πρὸς τά ρητορικά θέληγτρα πού δροῦν τόσο πολύ πάνω στό Γάλλο διανοούμενο και πού, γιά τούς κομμουνιστές, ἀποτελοῦν ἕνα βολικό διανοητικό ἄλλοθι. Τόν Νιζάν, πρὶν γίνει κομμουνιστής, τόν εἶχε ἐλκύσει ἡ ἐξέγερση τῆς δεξιάς: ὁ Φίσερ ήταν πάντοτε δημοκράτης και σοσιαλιστής, πρὶν ἀκόμη προσχωρήσει στό κομμουνιστικό κόμμα. Ἐγγράφεται στό ΚΚ και γρήγο-

ρα γίνεται ἀντιπρόσωπός του στή Διεθνή. Ξαναδιαβάζοντας, στό *E-rinnerungen* τίς ἐμπειρίες του ἀπό τή Μόσχα, κι ἀκόμη περισσότερο μιλώντας μαζί του στά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἐντυπωσιάσθηκα ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶχε ἀποδεχθεῖ νά συμμετάσχει μέχρις ἐσχάτων σέ μιά ἐμπειρία τόσο ὀλοκληρωτικά, τόσο βαθιά ἀσυμβίβαστη μέ τή δική του κλίμακα ἀξιών, τόσο ἀντίθετη μέ τήν πιό σταθερή και πιό προσωπική, δική του σφραγίδα: τήν λεπτή κριτική ἀνοχή, τή θεμελιακή ἄρνηση τοῦ μανιχαϊσμοῦ. Συζητώντας μερικές φορές μέ τόν Τολιάτι ἢ τόν Δημητρώφ, στούς ὁποίους ἀναγνώριζε τήν ἴδια ἄρνηση τῆς ἡττας, ἀρκοῦσε πού τοῦ ἔλεγε: «Ἐδῶ στή Ρωσία τό πράγμα δέν μποροῦσε νά γίνει διαφορετικά: ὁ 'δικός μας' σοσιαλισμός θά εἶναι ἄλλο πράγμα, ἀλλά ἡ ΕΣΣΔ, και μόνο αὐτή, μᾶς τό ἐγγυάται». Τοῦ ἀρκοῦσαν, λοιπόν, τέτοιες σκέψεις γιά νά προσαρμόζει τή στάση του σ' αὐτή τή Realpolitik γιά τήν ὁποία δέν ήταν φτιαγμένος. Γιατί; Γιατί ὑπῆρχε τό βάρος τῆς ἀποτυχίας τῶν ἐπαναστάσεων στήν Εὐρώπη: ἐπίσης γιάι ὑπῆρχε ὁ Χίτλερ.

Τά χρόνια αὐτά ἡ ΕΣΣΔ δέν ἀντιπροσωπεύει μόνο τό τελευταῖο ἀράκωμα. Παραδόξως, τή στιγμή πού ἡ κατάστασή της εἶναι πιό σοβαρή, ἡ πολιτική της — μέ τό 7ο συνέδριο τῆς Διεθνούς και τόν «μετωπισμό» πού αὐτό καθιερώνει — ἀποτελεῖ γιά τά εὐρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα μιά μεγάλη ἐγχειρηματική πρόταση, ἕνα πλαίσιο πού τούς ἐπιτρέπει νά μεγαλώουν τή δύναμή τους. Τό ἴδιο συνέβη και μέ τή νίκη τοῦ 1945, μέ τίς μετατοπίσεις δυνάμεων πού προήλθαν ἀπ' αὐτήν. Φάνηκε πολύ καιρό μετά — πολύ περισσότερο ἀπό μιά καθιέρωση τοῦ χωρισμοῦ τοῦ κόσμου στά δύο πού δέν ἄφηνε κανένα χώρο γιά τήν ἐπανάσταση στήν Εὐρώπη — ὡς μιά ἀναδιοργάνωση τοῦ κινήματος και ἐγγύηση γιά τό ἀκατανίκητό του. Ἡ Realpolitik στά δύσκολα χρόνια μοιάζει ἀποδοτική. Ἐτσι ὁ Φίσερ δέ διέρρηξε τίς σχέσεις του μέ τό κόμμα οὔτε ἐξαιτίας τῶν δικῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '30, οὔτε ἐξαιτίας τοῦ γερμανοσοβιετικοῦ συμφώνου, οὔτε τό 1948, οὔτε ἐξαιτίας τῶν δικῶν τῆς Πράγας, οὔτε τό 1956. Ὁ Φίσερ διακόπτει τό 1968 ὅταν τό σοβιετικό κράτος, στέλνοντας τά ἄρματα του στήν Πράγα, ἐνεργεῖ ἔτσι πού δέν εἶναι δυνατό πιά νά ἀναγνωρίσει κανεῖς στίς πράξεις του ἔστω

καί τήν ἐλάχιστη πρόθεση ὑποστήριξης τοῦ σοσιαλισμοῦ ἢ τῶν ἀρχῶν του, ἀλλά βλέπει σ' αὐτές, ἀποκλειστικά, τή λογική τῆς μεγάλης δύναμης πού κατά τίποτε δέν διακρίνεται ἀπό τίς ἄλλες συμβατικές δυνάμεις καί πού παρ' ὅλα αὐτά πετυχαίνει τή σιωπηρή συγκατάθεση. Διακόπτει ἀκριβῶς τή στιγμή πού μέ τό νά εἶναι κανεῖς μέ τή Σοβιετική Ἐνωση δέν σημαίνει καθόλου ὅτι ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τό σύστημα. Στήν πραγματικότητα, πίσω ἀπ' τή διάρρηξη σχέσεων μέ τήν ΕΣΣΔ τό 1968 ὑπάρχει βεβαίως ἡ Τσεχοσλοβακία, ἀλλά κυρίως 10 χρόνια στή διάρκεια τῶν ὁποίων εἶχε φανεῖ, μέσα στούς κόλπους τοῦ ἴδιου τοῦ σοσιαλιστικοῦ στρατοπέδου, μιά κριτική τοῦ ρόλου τῆς ΕΣΣΔ· ἄμεση ὅπως στήν περίπτωση τῆς Κίνας, ἡ ἔμμεση στήν περίπτωση τῆς Κούβας καί τῶν ἐπαναστατικῶν κινήσεων. Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ διαφοροποιημένη τακτική τοῦ Χρουτσόφ ἀπέναντι στό Βιετνάμ. Ὑπάρχει, ἀκόμη, στή δεκαετία τοῦ '60, ἡ ἐξάντληση αὐτοῦ πού, ἀκόμη καί στήν πολιτική τοῦ Στάλιν, καί παρ' αὐτόν ἔθνικισμοῦ του, ἔκανε ὥστε ἡ ΕΣΣΔ νά ἀποτελεῖ τήν ἐλπίδα γιά μιά δυνατή ἀλτερνατίβα.

Ὅταν ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό σοβιετικό κράτος καί τά ἄλλα κράτη ἐξαφανίζεται ὀλοκληρωτικά στή συνείδηση ἑνός κομμουνιστή, τότε, ἀλλά μόνον τότε, σπάει ἡ σχέση. Ὅσο αὐτό δέν συμβαίνει, ὁ σύνδεσμός του μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες ἀντέχει. Παρόλο πού περιστέλλεται σ' ἕνα μόνο στοιχεῖο εἶναι ἐξαιρετικά στέρεος: τό γεγονός ὅτι τό στρατόπεδό του εἶναι ἄλλο. Ὁ δεσμός αὐτός μπορεῖ νά συνοδεύεται ἀπό χίλιες διαφοροποιήσεις, κριτικές, ἀποστάσεις, ἀκόμη καί καταδίκες, ἀλλά ὅλες ἐκπέμπονται ἀπό τήν ἴδια πλευρά τοῦ χαρακώματος. (Βλέπε τή στάση τοῦ ΙΚΚ ἀπέναντι στήν ΕΣΣΔ, τοῦ πῶς αὐτόνομου κόμματος σέ σχέση μέ ἄλλα, στάση πού συμμερίζεται ἄλλωστε μιά μεγάλη μερίδα τῆς μή κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς). Μέ μιά καί μόνη συνέπεια. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ σχέση ἐντάσσεται σ' αὐτό τό πεδίο ἡ διακοπή σχέσεων γίνονται πολύ δύσκολη. Στήν πραγματικότητα, ἂν εἶναι εὐκόλο νά ἀναγνωρίσει κανεῖς ὅτι ἡ ΕΣΣΔ δέν μπορεῖ νά ταυτίζεται μέ τήν ἐπανάσταση (κρίση συνειδήσεως τῆς προπολεμικῆς ἀριστερᾶς) καί ἂν στό ἐξῆς εἶναι κατακτημένο ὅτι ἡ ΕΣΣΔ δέν μπορεῖ οὔτε νά ταυτίζεται μέ κάποια ἔξω ιδιότυπη ἀνταγωνιστική ἀντίφαση πρὸς τόν ἱμπεριαλισμό (κρίση συ-

νειδήσεως τῆς ἀριστερᾶς μετά τόν πόλεμο, ἰδίως τή δεκαετία τοῦ '60) εἶναι, ὡστόσο, δύσκολο ν' ἀρνηθεῖ κανεῖς τή διαφορά τῆς σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό καί τόν ἱμπεριαλισμό. Ἐπομένως πάντα μπορεῖ κανεῖς νά βρῆσει μιά διαχωριστική γραμμή πού νά δικαιώνει τή συμπαράταξή του. (Μόνο οἱ Κινέζοι δοκιμάζουν νά ἐξαλείψουν τή διαφορά, περιστέλλοντάς τήν σέ μιά «ἐνδοϊμπεριαλιστική ἀντίφαση», δηλαδή σέ μιά ἀντίφαση ἀνάμεσα στόν ἱμπεριαλισμό καί τόν σοσιαλιμπεριαλισμό: ἀλλά ἡ χρησιμοποίηση μιᾶς διαφορετικῆς φράσης δέν ἀρκεῖ νά λύσει τό πρόβλημα πολύ περισσότερο πού ἡ ἀνάλυσή του γιά τό πότε, πῶς καί γιατί ἡ ΕΣΣΔ ἄλλαξε φύση κάθε ἄλλο παρά εἶναι ἱκανοποιητική).

Ὁ ἀντικειμενικός χαρακτήρας αὐτῆς τῆς διαφορᾶς εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος καί τά σοσιαλιστικά κράτη τόν ἐπικαλοῦνται συνεχῶς. Ἡ ΕΣΣΔ πού ἔκανε μεγάλη χρήση τῆς διάκρισης γιά τήν ὁποία μιλῆσαμε πῶς πάνω στή δεκαετία τοῦ '30, σήμερα συνεχίζει νά συνοδεύει τίς μεγαλόστομες διακηρύξεις ἰσχύος μέ τήν πάντοτε ἀποδοτική θέση γιά τήν ὑπεράσπιση τοῦ φρουρίου ἀπό τίς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἀρκεῖ νά σκεφτεῖ κανεῖς τήν καταπληκτική σύγχυση πού πέτυχε νά σπείρει, ἰδίως μέσα στίς γραμμές τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ἡ ἐπέμβαση στήν Τσεχοσλοβακία, θεωρούμενη ἀπό πολλές ὁμάδες ὡς ἀριστερή «ἐνέργεια» ἐναντίον στίς γερμανικές ἐπιβουλές. Καί βεβαίως ἡ Κούβα χρησιμοποιοῦε περισσότερο ἀπ' ὅλους τό ἐπιχείρημα αὐτό: μικρή καί ἀπομονωμένη ἀπέναντι στόν ἀμερικανικό γίγαντα, πού θά τήν ἐξαφάνιζε εὐχαρίστως, θεωρεῖ ἄμεμπτη τήν ἐπιχειρηματολογία τῆς. Μιά σεβαστή μερίδα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς, ὅσον ἀφορᾶ τήν Κούβα, ὑποχωρεῖ μπροστά σ' αὐτό τό ἐπιχείρημα. Μόνο ἡ Κίνα — σκληρή ὡστόσο στήν πολεμική τῆς — δέν καταφεύγει σέ διατυπώσεις τοῦ τύπου «εἶμαι περικυκλωμένη, ἄρα ὅ, τι κάνω εἶναι ὀρθό. Ὁφείλετε νά μέ ἐπιδοκιμάσετε».

Ἔτσι ἡ εὐρωπαϊκή ἀριστερά μπορεῖ νά γίνει ιδιαίτερα σκεπτική ἀπέναντι στίς σοσιαλιστικές χώρες. Ἐπιλέγοντας παρά ταῦτα νά παραμείνει στό πλευρό τους στό βαθμό πού αὐτές ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τόν ἱμπεριαλισμό. Παράδειγμα: «ἂν ἡ ΕΣΣΔ δέν εἶναι τό ὀχυρό τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ὡστόσο ἀλήθεια ὅτι ἀποτελεῖ φραγμό ἐναν-

Πόλιτζερ

3. Paul Nizan, *intellectuel communiste* παρουσίαση καί ἐπιλογή κειμένων J.J. Brochier. Παρίσι, Μασπερό, 1970, том. II, σ. 110.

4. Στό ἴδιο, σ. 115. Στίς 30 Σεπτεμβρίου, λίγες μέρες μετά τήν παραίτησή του γράφει στή γυναίκα του: «Διάβασα ὀλοκληρο τό κείμενο τῶν συμφωνιῶν τοῦ Κρεμλίνου. Νομίζω ὅτι καταλαβαίνω τό παιχνίδι τοῦ Ἰωσήφ Βησσαριόνοβιτς: τό λιγότερο πού μποροῦμε νά ποῦμε εἶναι ὅτι εἶναι διπλό καί μπαλωμένο μέ κόκκινη κλωστή...». Καί στίς 22 Ὀκτωβρίου: «Δέν πῆρα τήν ἀπόφασή μου ἐπειδή ἔβρισκα "κακή" ἐκ μέρους τῆς ΕΣΣΔ τή συμφωνία τῆς μέ τό Βερολίνο. Ἀλλά, ἀκριβῶς, γιατί σκέφτηκα ὅτι οἱ Γάλλοι κομμουνιστές ἐπέδειξαν τόν ἀναγκαῖο πολιτικό κυνισμό καί χρησιμοποίησαν τήν πολιτική τοῦ ψεύδους πού τοῦς χρειαζόταν γιά νά βγάλουν τό μεγαλύτερο δυνατό κέρδος ἀπό μιά πολιτική ἐπιχείρηση ἐπικίνδυνη». Τό ΓΚΚ ὀφείλε ἐν ὄλιγοις ἐνώ θά δικαιολογοῦσε τήν ΕΣΣΔ σὺνάμα ἔπρεπε νά ἀποδεσμευτεῖ ἀπ' αὐτήν γιά νά μήν ὑποστῆ τό χτύπημα μιᾶς πράξης πού γιά τόν Στάλιν ἦταν ὑποχρεωτική ἐπιλογή. Διότι «τό νά μιμῆσαι πιστά καί κατά γράμμα τούς Ρώσους εἶναι σά νά τοῦς παραγνωρίζεις ὀλοκληρωτικά στό πνεῦμα».

Ὅστόσο ἡ εἰσβολή στήν Πολωνία τοῦ φάνηκε ἀνυπόφορη: «ἡ πολιτική τοῦ Στάλιν μέ ἀηδιάζει». Ἀπ' τόν Ὀκτώβρη τοῦ '39 μέχρι τόν Μάη τοῦ 1940 ἡ ἀντίφαση τοῦ φαίνεται ἀξέπεραστη. Τό βιβλίό του παρουσίασε ὁ Brochier εἶναι πλουσιότατο ἀπό ἀνέκδοτα ντοκουμέντα πάνω στό θέμα.

τια στη διαδικασία έκφρασης στην Ευρώπη, και όπως δήποτε, είναι καλύτερη από την εξάπλωση του φασισμού». Ή το άλλο: «είναι αλήθεια ότι η ΕΣΣΔ δεν εμπόδισε τους 'Αμερικανούς να επιτεθούν στο Βιετνάμ αλλά χωρίς τη σοβιετική βοήθεια το Βιετνάμ θα μπορούσε να κρατήσει;» 'Επιπλέον, από μία πονηριά της Ιστορίας, μέσα στην ευρωπαϊκή άριστερα είναι εκείνοι που φοβούνται την ΕΣΣΔ της ποσειβικοποίησης που σήμερα βολεύονται με μία ΕΣΣΔ έγυητρια των ισοροπιών στην Ευρώπη, τή στιγμή ακριβώς που ή Ευρώπη θά μπορούσε να έχει όφέλη από τήν κρίση του αμερικανικού ιμπεριαλισμού μετά τόν πόλεμο. 'Ετσι ό 'Ιταλός «ειδικευμένος εργάτης» — όχι ό παλαιός κομμουνιστής, αλλά ό νέος εργάτης, ό πιο προηγμένος, ριζοσπαστικότερα μαχητικός και ριζοσπαστικότερα σκεπτικιστής απέναντι στον Μπρέζνιεφ — ελάχιστα ζεσταίνεται με τήν καταγγελία της ΕΣΣΔ γιατί αναγνωρίζει, ψυχρά, τήν πολιτική σημασία απέναντι στην ιταλική κυβέρνηση και τήν ιταλική εργοδοσία που διατηρεί ή υπαρξη της ΕΣΣΔ στά σύνορα της Ευρώπης και ή σχέση ίσου προς ίσο που καθιερώθηκε με τίς ΗΠΑ.

Μήπως όμως αυτό δεν είναι τό εσχατο προϊόν της διφορούμενης γοητείας του «πραγματολογικού» για τήν όποια ό Μερλώ-Ποντύ κατηγορούσε τόν Σάρτρ; Διότι, στό δρομολόγιο τού Σάρτρ, αυτός ό τύπος ρεαλιστικών σχέσεων με τήν ΕΣΣΔ είναι ό πιο παραδειγματικός, καθόσον ελεύθερα επιλεγμένος, έξω από κάθε κομματική πειθαρχία και αντίστοιχες ήθικες έπιταγές. 'Ο Σάρτρ που φθάνει πολύ άργά στη στρατευμένη πολιτική στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ποτέ δεν ήταν μέλος του ΓΚΚ και ποτέ δεν επεδίωξε να γίνει. Τό 1952 πλησιάζει πολύ τούς κομμουνιστές, δηλαδή όχι όταν τό κόμμα θριάμβευε αλλά τή στιγμή που άγγιζε τό εσχατο σημείο απομόνωσης και κρίσης. Στίς 28 Μαΐου. 'Ο ψυχρός πόλεμος βρίσκεται στό απόγειό του· τό ΓΚΚ θά καλέσει τίς μάζες να διαδηλώσουν ενάντια στον Ριντζουέν ενώ ή κυβέρνηση θά απαγορεύσει τή διαδήλωση. Οί μάζες υποχώρησαν και δεν κατέβηκαν στό δρόμο. 'Ολο τό κυβερνητικό κατεστημένο θριαμβολογεί αλλά επίσης και μία όρισμένη άριστερα που σ' αυτή τήν άποχή διακρίνει ένα είδος αποδέσμευσης της γαλλικής εργατικής τάξης από τήν κυριαρχία του

κομμουνιστικού κόμματος και της ΕΣΣΔ. Αυτή τή στιγμή λοιπόν ό Σάρτρ παρεμβαίνει βίαια διεκδικώντας όχι μόνο για τόν εαυτό του αλλά για τό σύνολο της τάξης τήν αναγκαιότητα ενός συνασπισμού με τό σύνολο του κομμουνιστικού κινήματος — κράτη και κόμματα — γιατί αυτός ό συνασπισμός αντιπροσωπεύει κοινό και άπαραγραπτο συμφέρον. Θά τό διατυπώσει στό έργο του *Οί Κομμουνιστές και ή ειρήνη*, για τό όποιο ό Μερλώ-Ποντύ θά πει ότι είναι ή πιο εύλογη δικαίωση και υπεράσπιση των κομμουνιστικών κομμάτων αλλά, δυστυχώς, με έπιχειρήματα που δεν τούς άρέσουν. 'Ιστορικά, ύποστηρίζει ό Σάρτρ, τό πολιτικό είναι της εργατικής τάξης — δηλαδή ή ιδέα και ή έλπίδα του σοσιαλισμού — συνδέεται με τήν επανάσταση του 'Οκτώβρη και τό σοβιετικό κράτος (και δεν είναι τυχαίο ότι ή κύρια άναφορά του είναι ό Λένιν του *Καλύτερα λιγότερα αλλά καλύτερα* όπου θεμελιώνεται ή διάκριση ανάμεσα στό αναπόδραστο της νίκης του σοσιαλισμού — «γιατί ό καπιταλισμός κουβαλά τό θάνατο μέσα του», κι αυτό άκόμη κι άν τό κράτος των σοβιετών καταστραφεί — και τήν υπεράσπιση του σοσιαλισμού από συγκεκριμένη ιστορική άποψη). 'Ετσι εκείνοι που σήμερα μάχονται ενάντια στην ΕΣΣΔ και τά ΚΚ, όποιους λόγους κι άν έχουν, μάχονται, τελικά, εναντίον της εργατικής τάξης και της επανάστασης. 'Ο σοβιετικός σοσιαλισμός είναι άρεστός ή όχι, τά ΚΚ μπορεί ν' άρέσουν ή όχι· ωστόσο αντιπροσωπεύουν σήμερα τό μόνο στοιχείο ανταγωνισμού σ' ένα κόσμο που, χωρίς αυτούς, θά γινόταν *όλοκληρωτικά* άστικος. 'Ιδού, λοιπόν, τό άντικειμενικό κριτήριο: άν, στό όνομα μιας άλλης ιδέας για τήν επανάσταση — που για τήν ώρα δεν ύπάρχει κι επομένως δεν άποτελεί ούτε τό άντικείμενο ούτε τό ύποκείμενο σύγκρουσης με τό σύστημα —, άν λοιπόν απομακρυνθεί κανείς από τό κόμμα και τήν εργατική τάξη αυτό σημαίνει ότι εγκαταλείπει τό πραγματικό πεδίο της πάλης.

'Η δύναμη της θέσης του Σάρτρ στη διαμάχη που άρχισε με τόν Μερλώ-Ποντύ από τή μία μεριά και τόν Κλώντ Λεφόρ από τήν άλλη, βασίζεται στην προηγούμενη έπιχειρηματολογία. Και οι δύο είναι εύρημαθέστατοι, έπιπλέον όμως πιο καταρτισμένοι από μαρξιστική άποψη. Μόνο που ή θεωρητική διαύγεια του Λεφόρ, που τόν οδηγεί στό να

καθιερώσει, με πιο σωστό τρόπο στο έπίπεδο των άρχων, τή σχέση κόμμα/τάξη, ή ίδια διαύγεια τόν οδηγεί επίσης να βάλει εντός παρενθέσεως αυτό που ό ίδιος στην άνάλυσή του όνομάζει ή «μή καθαρή» άποκρυστάλλωση της τάξης όπως είναι τά κόμματα, ή «μή καθαρή» κοινωνική πραγματικότητα όπως ό σοσιαλισμός της σοβιετικής κοινωνίας. Κάνοντας κάτι τέτοιο όχι μόνο ξεφεύγει από ένα μέτωπο πάλης αλλά, όπως θά, πει ό Σάρτρ, αντικειμενικά θάξει τό παιχνίδι των ταξικών έχθρών και της κυβέρνησης. Είτε τό θέλει είτε όχι. 'Ο Μερλώ-Ποντύ, πιο έπιδέξιος από τόν Κλ. Λεφόρ, θά προσπαθήσει να βγει απ'

5. 'Επίσης τό ΓΚΚ ποτέ δεν τόν φλερταρίσε. Στο άρθρο του «'Υλισμός και επανάσταση» που δημοσιεύτηκε στο *Temps Modernes* του 'Ιουνίου - 'Ιουλίου 1946 ό Σάρτρ διηγείται ότι ό Ζάν Καναπά, που πρότεινε μία συνάντηση με τόν Γκαρωντύ και τόν Μουζέν στο σπίτι του Ρενέ Μωμπλάν. 'Ο Σάρτρ, που τότε έπιδίωκε καλές σχέσεις με τούς κομμουνιστές, πήγε στη συνάντηση. 'Αλλά, με κατάπληξη του, τόν υποδέχθηκε ό Γκαρωντύ βιαίοτατα και ή συνάντηση ποτέ δεν έπηρε τήν τροπή που θά εύχόταν ό νέος Ζάν Καναπά, δηλαδή κατάκτηση του Σάρτρ στις θέσεις του κόμματος. Ποτέ άλλωστε δεν έπιτεύχθηκε κάτι τέτοιο, παρόλο που ό Σάρτρ αυτοοριζόταν ως συνοδοιπόρος και οι έπιθέσεις του εναντίον του ΓΚΚ ήταν σπάνιες.

6. Βλ. *Temps Modernes* 'Ιούλιος - 'Οκτώβριος 1952, και 'Απριλίου 1953 τή διαμάχη που ακολούθησε με τόν Κλώντ Λεφόρ.

7. 'Η Ρωσία δεν είναι ό μόνος δρόμος να φτάσει κανείς τόν τελικό σκοπό. Γεννημένη μέσα στους ανταγωνισμούς που προκάλεσαν τόν πόλεμο του 1914 μπορεί και να εξαφανισθεί: οι ανταγωνισμοί θά έπιβώσουν της ΕΣΣΔ και τά καπιταλιστικά έθνη θά καταρρεύσουν. Μ' αυτή τή συγκεκριμένη έννοια ή διάσωση της ΕΣΣΔ δεν είναι ή *αναγκαία* συνθήκη για τήν παγκόσμια επανάσταση. 'Αλλά αυτές οι θεωρήσεις δεν είναι *ιστορικές*: ιστορικά ή τύχη του προλεταριάτου, τό «παράδειγμά της» και «ή δύναμη της επαναστατικής διεύδωσης» είναι ή ΕΣΣΔ». Ζ. Π. Σάρτρ, «Οί κομμουνιστές και ή ειρήνη», 1, *Temps Modernes*, 'Ιούλιος 1952.

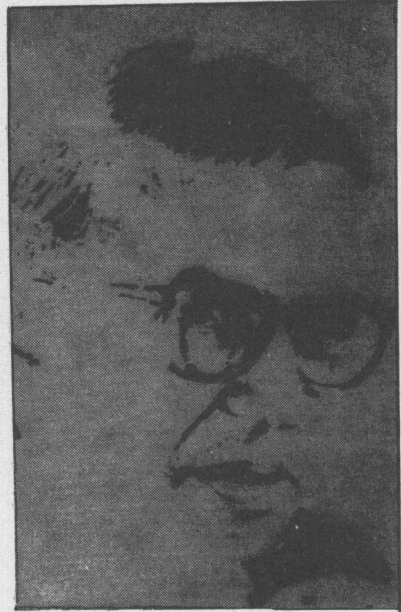
αυτή την τανάλια, αλλά δεν θά τή καταφέρει καλύτερα. Πράγματι, θά προσπαθήσει νά αποσυνδέσει τόν ύπαρκτό κομμουνισμό από τόν κομμουνισμό πού θά 'πρεπε νά υπάρχει, παρόλο πού θά αποφύγει νά πολεμήσει τόν ύπαρκτό κομμουνισμό ώστε, αντικειμενικά, νά μήν καταταγεί στην πλευρά τής εργοδοσίας⁸. 'Η ά-κομμουνιστική θέση τόν σώνει από τόν άντικομμουνισμό και τόν τοποθετεί στό πλευρό του εργατικού κινήματος. 'Αλλά αυτή ή επίχειρηση δεν θά είναι πιό πειστική από εκείνη γιά τήν όποια ό Σάρτρ κατηγορεί τόν Καμύ: «Μέμφεσθε τό εύρωπαϊκό προλεταριάτο διότι δεν παρέλειψε νά επιδοκιμάσει τά σοβιετ, μέμφεσθε επίσης τίς κυβερνήσεις τής Εύρώπης διότι θά δεχθούν τήν 'Ισπανία στην Ουνέσκο· σ' αυτή τήν περίπτωση δεν βλέπω άλλη λύση γιά σās από τά νησιά Καλαπάγκος»⁹.

Πάντως ό Μερλώ-Ποντύ θά δώσει τόν διαυγέστερο όρισμό του ά διεξόδου στό όποιο καταλήγει μιά ολόκληρη άριστερά πού ήθελε νά είναι μαρξιστική έναντι τής Σοβιετικής 'Ενωσης και έναντι τής πρακτικής τών ΚΚ. Είναι καταδικασμένη, γράφει, νά αιωρείται μέ άπελπιστικό τρόπο άναμεσα σέ μιά διπλή άδυναμία νά μείνει πιστή στόν Μάρξ: από τή μιά ή παραδοχή μιάς πραγματικότητας (αυτή ή επανάσταση, αυτό τό δοσμένο κόμμα, ό δοσμένος τύπος άντιφάσεων του πρός τήν άστική τάξη) πού τής επιτρέπει μέν νά είναι πραγματικά στρατευμένη, θυσιάζοντας, όμως, τούς λόγους άρχης πού δικαιολογούν τή στράτευση: από τήν άλλη μεριά τό καταφύγιο σέ μιά ήσυχη φιλοσοφική στείρότητα ως πρός τή διατήρηση τών άρχών; πράγμα πού επίσης άποτελεί προδοσία του Μάρξ, διότι μαρξισμός άποκομμένος από κάθε άμεση ικανότητα δράσης δεν είναι παρά φιλοσοφία «μέ τή χειρότερη έννοια του όρου».

'Αλλά ό δεύτερος όρος του διλήμματος — ένας μαρξισμός του «στοχασμού», ένα φανταστικό προλεταριάτο — δεν παραλέμει παρά στην κριτική τής ανεπάρκειάς του, στή μετατροπή του σέ καθαρή «ιδεολογία», παρόλο πού ό πρώτος όρος δεν είναι παρά ένας τρόπος νά αναπαράγονται μιά σειρά από άλυτα προβλήματα. Τό «γεγονός» τών επαναστάσεων, σοβιετικής, κουβανέζικης, κινεζικής, μπορεί νά όρισθεί μόνο άρνητικά, δηλαδή μέ βάση αυτό πού δεν είναι: "Αν έχουμε νά κάνουμε μέ μιά καθαρή άρνητικότητα πώς μπορούν

νά άποτελούν πολιτική άντίφαση, ύποκείμενο και άντικείμενο συγκρούσεων και ιστορίας; Τότε λοιπόν, τί είναι αυτή ή νόθα πραγματικότητα, αυτά τά κινήματα πού δεν είναι «ή» επανάσταση, ούτε ή «μή-επανάσταση», αυτές οι κοινωνίες πού δεν είναι ούτε «ό» σοσιαλισμός ούτε ό καπιταλισμός, αυτά τά κόμματα πού δεν είναι ούτε ή πολιτική έκφραση τής εργατικής τάξης, ούτε τής άστικής τάξης; Τί άντιπροσωπεύουν σέ σχέση μέ τούς μηχανισμούς του κεφαλαίου, τής πάλης τών τάξεων, τής διαμόρφωσης τής προλεταριακής συνείδησης; Πώς ένσωματώνονται στην ιστορία; Ποιοί είναι οι μηχανισμοί πού τά προκαλούν ποιους μηχανισμούς προκαλούν αυτά, και σέ τί θά καταλήξουν;

'Ο Σάρτρ δεν έχει ανάγκη νά επιχειρήσει μιά κάποια άπάντηση, όπως στους Κομμουνιστές και ή ειρήνη, γιά νά ξεφύγει άπ' τήν τανάλια γιά τήν όποια μιλά ό Μερλώ-Ποντύ. 'Η κατά βάση ύπαρξιστική του διαμόρφωση (ή πιό αυθεντική του διάσταση) του άρκει γιά νά κάνει άφάιρηση του προβλήματος. 'Η διαμόρφωση του λοιπόν, τόν ύποχρεώνει νά ύποχωρήσει μπροστά στόν πειρασμό νά έξορκίσει τήν πραγματικότητα, αλλά τό κάνει στό όνομα μιάς ιδέας. Θά τήν παραδεχθεί κάποτε — και θά του άρκέσει ότι αυτό ύπάρχει. 'Η στάση αυτή θά τόν σπρώξει κοντά στους κομμουνιστές, αυτόν πού, πνευματικά, είναι τόσο μακριά τους. Θά τόν κάνει επίσης νά πλησιάσει τό ρεαλισμό τους. Πράγμα πού θά τόν μετατρέψει σέ πιστό συνοδοιπόρο, καθόλου βολικό βέβαια, πάντως σίγουρο. 'Η ίδια στάση θά τόν ξεχωρίσει τόσο από τή σοσιαλδημοκρατία — τής όποιας ή «πραγματικότητα» είναι άμεσα καθαρή, καθόσον βρίσκεται ολόφανερα άπ' τήν άλλη πλευρά του χαρακώματος — και από τόν τροτσκιισμό, στόν όποιο βλέπει μόνο ένα σκέτο ταλμουδισμό. 'Η ίδια στάση τόν έκανε νά διατηρεί μιά σχέση μέ τίς σοσιαλιστικές χώρες ελάχιστα έμπαθί, και τή λιγότερο δραματοποιημένη, αν τήν συγκρίνουμε μέ άλλες περιπτώσεις Εύρωπαϊων διανοουμένων. Σπάνια προσάθησε νά τίς εξιδανικεύσει, σπάνια έψαξε άπαντήσεις καθαρές, κι ούτε χάθηκε ψάχνοντας τήν καθαρότητα έστω τής καταγωγής — τήν προδομένη επανάσταση — στην Κούβα κι όχι στην ΕΣΣΔ, στην Κίνα κι όχι στην Κούβα. Τίς άντικειμενοποίησε (πράγμα γιά τό όποιο

Z. Π. Σάρτρ

8. 'Ο Μερλώ-Ποντύ χαρακτηρίζει ως έξης τό δίλημμα: «'Η στάση του Σάρτρ είναι καταρχήν μιά ύπόμνηση τών γεγονότων. Είναι άλήθεια ότι σήμερα τό πιό δραστήριο τμήμα τής εργατικής τάξης συμμετέχει στό ΚΚΓ και στή CGT. Είναι επομένως άλήθεια ότι κάθε άποτυχία του ΓΚΚ μειώνει τό βάρος τής εργατικής τάξης στόν πολιτικό άγώνα, ότι όσοι πανηγυρίζουν τήν άποτυχία μιάς άπεργίας πού προώθησε τό ΚΚ ως νίκη τής εργατικής τάξης, έγκαταλείπουν τήν εργατική τάξη πού ύπάρχει και πού στην πλειοψηφία τής είναι κομμουνιστική. 'Ο άντικομμουνισμός τής άριστεράς ξεμερδεύει όνοματίζοντας διαύγεια τήν κούραση τής εργατικής τάξης, επαναστατικό πνεύμα τήν άπέχθειά τής. Βαδίζει μαζί μέ ένα φανταστικό προλεταριάτο πρός μιά επανάσταση πού θά είναι επιτέλους άπελευθερωμένη από τήν κομμουνιστική ήγεμονία και κοσμεϊ μέ τό όνομα προλεταριακή πολιτική μιά πολιτική πού θριαμβεύει ή κακοπαθαίνει ταυτόχρονα μέ τήν κυβέρνηση του κ. Πινάι. 'Αν δέχεστε νά θεωρήσετε τό ΚΚ ύπ' αριθμόν ένα έχθρό και νά διαμορφώσετε αντίστοιχα τήν πολιτική σας, ό ύπ' αριθμόν δύο έχθρός σας, ό καπιταλισμός, είναι σχετικά σύμμαχός σας. 'Αν πρώτο σας μέλημα είναι νά έξασθενήσετε τό κομμουνιστικό κόμμα, δεν θά έχετε ούτε τό χρόνο ούτε τή διάθεση νά έξασθενήσετε τούς αντίπαλους του... 'Ολα αυτά είναι έτσι, κι έπρεπε νά είπωθούν». (Βλ. «'Ο Σάρτρ και ό σούπερ-μπολοσεβικισμός», στο *Les aventures de la dialectique*. Gallimard 1953, σ. 140-140, όπου άναπτύσσει ολόκληρη τή συλλογιστική πού παραθέσαμε έδω περιληπτικά).

9. Πβλ. «'Απάντηση στόν 'Αλμπερ Καμύ», στο *Les Temps Modernes*. Αύγουστος 1952.

δέν του είναι ευγνώμονες) ως εμπειρίες που υπάρχουν κι ως ανταγωνιστικές στον ιμπεριαλισμό πραγματικότητες — τόσο ολοφάνερη ήταν γι' αυτόν η αντίφαση.

Ο Σάρτρ απομακρύνθηκε στ' αλήθεια απ' την «ιστορικότητα» των κομμουνιστών μόνο τό 1968. Άλλά όχι όπως ο Φίσερ που άγγιξε τό άπροχώρητο μιάς άνυπόφορης κατάστασης τόν Αύγουστο του '68, στην Πράγα, αλλά αντίθετα επειδή στό Μάη, στό Παρίσι, είδε μιά νέα έλπίδα που έφερε η νεολαία και η εργατική τάξη, που θά μπορούσε νά αντικαταστήσει τά κομμουνιστικά κόμματα, διέκρινε ένα νέο μέτωπο όπου θά μπορούσε νά δικαιωθεί η στράτευση. Μιά μειονοτική πραγματικότητα, μέ άβέβαια και άνεπαρκή περιγράμματα, αλλά πολύ διαφορετική από την καθαρά ιδεολογική λύση ενός Λεφόρ: ένα πραγματικό ταξικό έμβρυο. Μιά άλλη πραγματικότητα. "Εκτοτε οι σχέσεις μέ τά ΚΚ. και τίς σοσιαλιστικές χώρες γίνονται δευτερεύουσες. Παραμένουν ένα δεδομένο στό παγκόσμιο πλαίσιο, αλλά ο άνταγωνιστικός τους χαρακτήρας αλλοιώνεται όταν δέν μηδενίζεται έντελώς, όπως στό Παρίσι τό 1968.

Όστόσο τό πρόβλημα φαίνεται ότι είχε λυθεί μόνο για λίγο καιρό. Για λίγο καιρό γιατί τό κύμα του Μάη διήρκεσε λίγο — ως μαζικό κίνημα, ικανό νά μετατοπίσει τίς ισορροπίες και ν' άνοίξει μιά νέα ιστορική περίοδο. "Ο,τι άπομένει μετά έχασε την άθωότητά του και τό νεωτερισμό του. Άφού σάρωσε όλες τίς παλιές αντιλήψεις για τή σχέση πρωτοπορία-τάξη, τακτική και στρατηγική, μέσα σε μιά καθολική επαναανάκλυψη τής πολιτικής, αυτά που τό κύμα του Μάη άφησε ως στρατηγική συνείδηση τείνουν άναπόφευκτα νά ξαναδώσουν ζωή στό έννοιολογικά σχήματα του παρελθόντος μέ καταθλιπτικά επαναληπτικό τρόπο. Τόν Μάη, μέ τό φοιτητικό κίνημα, φάνηκε ότι πήγαινε νά πραγματοποιηθεί ένα έργο κάθαρσης και επανοικειοποίησης τής ιστορίας του κομμουνισμού μέσα από μερικές παραδειγματικές έπιλογές: Λένιν, Ρόζα, Τρότσκι, Γκεβάρα, Χό Τσί Μίνχ, Μάο Τσέ Τούνγκ. Ο καθένας συμβόλιζε μιά άμεση ανάγκη: στους τρεις πρώτους τήν επαναστατική άυστηρότητα μέ τρεις διαφορετικούς τονισμούς (τήν όργανωση, τόν άυθορμητισμό, τήν άδιαλλαξία): στον Γκεβάρα τήν έξαρση τής ύποκειμενικότητας, στον Χό τήν άπόδειξη μιάς δυνατής νίκης των φτωχών,

στον Μάο τήν ισότητα. Η πρακτική και θεωρητική εμπειρία των κομμουνιστών έμοιαζε ότι ήταν δυνατό νά ξαναγίνει κτήμα των μαζών χωρίς τραύματα, χωρίς νά σπάσει τά μούτρα της στά άδιέξοδα του παρελθόντος, μέσα από μιά θετική έπιλογή. Άλλά μέ τήν κάμψη του κινήματος του 1968 αυτή η προσέγγιση έγινε πιο σύνθετη και φτώχυνε. Λένιν, Ρόζα, Τρότσκι, Μάο ξανάγιναν άντικείμενο νέων θεωρητικών διενέξεων και όργανωτικών έπιλογών στό πλαίσιο των μειοψηφικών ομάδων, μέσα στις όποιες ξαναβρίσκουμε τά πιο σημαντικά έλαττώματα του κομμουνιστικού κινήματος — χωρίς όμως τό μεγαλείο του — και συχνά μέ καθυστέρηση πενήντα έτών σε σχέση μέ τήν ιστορία.

Αυτή τή φορά μάταια ο Σάρτρ θά προσπαθήσει νά έξορκίσει τήν πραγματικότητα. Έπιζήτησε νά άνακάλυψει, κάτω από τίς παραδειγματικές ιδεολογικές κατηγορίες νέες κατηγορίες, εκείνες που πραγματικά θά του ταίριαζαν: τήν άνακάλυψη τής βίας, τήν προτεραιότητα στην παραδειγματική πράξη, τήν ταύτιση ήθικης και τοιλικής¹⁰. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για τίς τρεις όψεις τής προσωπικής του έπιστροφής σε μιά ήθικη στάση, στην ήθικότητα περισσότερο παρά στην πολιτική, — άσυνήθιστο σημάδι δυσκολίας, ανάγκη νά έπισημανθεί κάπου ένας σπόρος, ένα κουκούτσι για νά μπορεί κανείς νά συνταχθεί. Σε είκοσι χρόνια, από τό 1952, αυτή η έπιχείρηση τόν σπρώχνει στό νά περιορίσει τρομερά ό,τι άπομένει από τό «μη-άστικό» σ' έναν κόσμο που είναι όλοκληρωτικά ένσωματωμένος. Η εργατική τάξη και οι όργανώσεις της δέν διαθέτουν πιά καθόλου έκείνη τή σφραγίδα του άνταγωνισμού που είχε διακρίνει μέ τους Κομμουνιστές και τήν ειρήνη. Η μεγάλη αισιοδοξία του 1968 μετατράπηκε σε άπουσία έλπίδας, άπόλυτης όσο ποτέ.

Αυτό τό κενό, τό «πραγματολογικό», άπιαστο και έχθρικό στό έξής παίρνει τό πάνω χέρι: δηλαδή οι επαναστάσεις, «έτσι όπως είναι», τά «ύπαρκτά» κομμουνιστικά κόμματα που διατηρούν τήν άπήχησή τους. "Ο,τι άπομένει από τό επαναστατικό κίνημα — τώρα που δέν άνεμίζουν πλέον οι κόκκινες σημαίες στις πανεπιστημιακές σχολές και στα κατελιημένα εργοστάσια, τώρα που δέν άρκούν πιά οι σχηματοποιήσεις τής συνθηματολογίας — ξέρει πολύ καλά ότι

Άραγκόν

πρέπει νά ξεκαθαρίσει τους λογάριασμούς του, όχι πλέον μέ τήν εικόνα και τά λόγια του Γκεβάρα τής δεκαετίας του '60, αλλά μέ τήν Κούβα τής δεκαετίας του '70 που η οικονομική κρίση τήν έσπρωξε στις σοβιετικές άγκάλες μέ τό Βιετνάμ που, ύστερα από τριάντα τρομερά χρόνια, φτάνει σε μιά δύσκολη καμπή και που, αν τελικά νικήσει, δέ θά χει ξεμπερδέψει μέ τίς άνήκουστες δυσκολίες του άγώνα για τήν επιβίωση μέ τήν Κίνα, τήν μετά τήν πολιτιστική επανάσταση, που άρχίζει νά θεωρεί ότι ο κύριος έχθρός της βρίσκεται στ' άριστερά. Η ιστορία άκόμη μιά φορά σάρωσε τίς αυταπάτες τής ιδεολογίας. Η Εύρώπη βρίσκεται μπροστά στα ίδια προβλήματα μέ πριν αλλά μέ μιά εμπειρία έπιπλέον: τά προβλήματα και τά άδιέξοδα που νόμιζε ότι είναι άδιέξοδα των άλλων, άπο-

10. Βλέπε τήν άποψη του στο βιβλίο του Michèle Mauceaux, *Les maos en France*, εκδ. Gallimard, 1972.

δεικνύεται ότι είναι δικά μας, ακριβώς τη στιγμή της εξέγερσης όπως και της όπισθοχώρησης. Τίποτε δεν ξεπεράστηκε αλλά άπλω, για λίγο διάστημα μόνο, όλα παραπέμπονται στην προσδοκία μιας επανάστασης στις χώρες μας, μιας επανάστασης στα μέτρα μας.

II

Θά μπορούσαμε εδώ να επικαλεσθούμε άλλους δρόμους, άλλους πρωταγωνιστές. Πράγματι, το αποτέλεσμα θά ήταν πίο πλούσιο και πολυσύνθετο. Άλλά άμφιβάλλουμε άν άπ' αυτή τή δουλειά θά έβγαινε κάτι διαφορετικό άπό τή διαπίστωση ένός διπλού άδιέξοδου. Για νά ξαναγυρίσουμε στό δίλημμα του Μερλω-Ποντύ, αυτοί πού στό όνομα του Μάρξ άρνήθηκαν τήν ιστορικότητα των σοσιαλιστικών χωρών και των κομμουνιστικών κομμάτων, άρχικά ξαναβρέθηκαν στό περιθώριο τής ιστορίας, ύστερα «καταποντίστηκαν» άπ' αυτήν. Άλλά και αυτοί πού έμπνέονταν άπό τό μαρξισμό των σοσιαλιστικών κοινωνιών (και έπομένως των κομμουνιστικών κομμάτων, αυτά τά δύο πάνε μαζί), μπλέχτηκαν στό γρανάζια μιας άνεξέλεγκτης, καταναγκαστικής και άπατηλής λογικής και τελικά βρέθηκαν μπροστά στό πρόβλημα πού νόμιζαν ότι είχαν άποφύγει.

Στήν πραγματικότητα τό πρόβλημα των σοσιαλιστικών χωρών δέν ξεκαθαρίζεται, ούτε άπό τόν ιδεολόγο τροτσκιστή, ούτε άπό τόν όρθόδοξο κομμουνιστή, σχετικιστή και σκεπτικιστή μαζί. Πρώτα πρώτα άντιτάσσουν τό βάρος τής ύπαρξής τους, και αυτό πού συνεπάγεται άπό τήν άρχή του αιώνα: ύστερα, προβάλλουν κατά περιόδους όχι μόνο τήν κατάσταση τής διεθνούς τους θέσης, αλλά επίσης τήν κατάσταση τής έσωτερικής τους φύσης. Ό Τολιάτι των τελευταίων χρόνων μάταια έπιχείρησε νά σώσει αυτό πού μπορεί νά είναι οι σοσιαλιστικές χώρες, άνακινώντας τό ζήτημα τής «πολλαπλότητας των δρόμων στό σοσιαλισμό», σύμφωνα με τήν όποία, κάθε μετεπανάστατική κοινωνία θά είχε νά άναμετρηθεί μόνο με τόν έαυτό της, δέν θά άντιπροσώπευε κανένα μοντέλο, και παρ' όλα αυτά, θά άναγκασόταν μέσα σ' ένα κοινό μέτωπο. Όστόσο αυτό δέν είναι παρά μία ρεαλιστική κατασκευή πού ή πραγματικότητα έπιφορτίζεται νά τήν άνατρέψει.

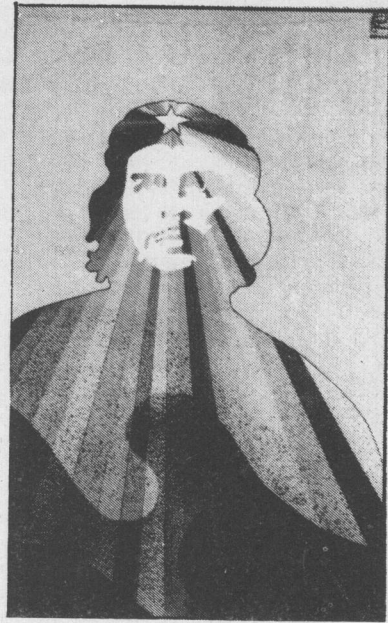
Γιατί ή «φύση» κάθε σοσιαλιστι-

κής χώρας καθορίζει όχι μόνο τό έσωτερικό της είναι, αλλά εξίσου και τς σχέσεις της με τς άλλες σοσιαλιστικές χώρες, με τό επαναστατικό κίνημα, με τά άλλα κράτη. Έπιπλέον, εκφράζει μία συνολική και δυνάμει σφαιρική όπτική, πού είναι άδύνατο νά συνυπάρχει συμβατικά με τς άλλες: μπορεί, λοιπόν, νά άποτελέσει έναν παράγοντα διάλυσης του «στρατοπέδου». Είναι δύσκολο νά είσαι συγχρόνως με τόν Μπρέζνιεφ και τόν Μάο, με τόν Ντούμπσεκ και τόν Χούζακ, με τόν Κάστρο και τόν Τίτο, με τόν άνταρτοπόλεμο και τόν Άλλιέντε. Τό πρόβλημα του σοσιαλισμού — και όχι μόνο των σοσιαλισμών — είναι βαθύ, με όλες τς άντιθέσεις και τς δοκιμασίες του, έπενεργεί στην άνατροπή των ισορροπιών του μεταπολεμικού κόσμου, και αυτό τή στιγμή πού ή άριστερά με τή θέση της για «έθνικούς δρόμους στό σοσιαλισμό», είχε όλοκληρωτικά «νίψει τάς χείρας».

Μ' άλλα λόγια, ή άπόπειρα νά διαχωρισθεί ή συμμαχία με τς σοσιαλιστικές χώρες άπό τήν άνάλυση τής επανάστασής τους, δέν έπιβίωσε μετά τόν ψυχρό πόλεμο. Όταν τά δύο ζητήματα έτειναν νά επανασυντεθούν, δέν έμεινε στην άριστερά, κομμουνιστική και μή, παρά νά σημειώσει τήν ίδια της τήν πολιτική και θεωρητική άμηχανία — πού κάθε φορά εκφράζεται με τήν προσπάθεια νά άποφύγει, με τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο, τήν ιστορική και πολιτική άνάλυση των επαναστάσεων. Θά μπορούσαμε νά πούμε, ότι αυτή ή κριτική και θεωρητική ανεπάρκεια δέν είναι παρά ή συνέπεια τής χαμένης επανάστασής της: ή εύρωπαϊκή άριστερά, πολιτικά άφοπλισμένη, δέν είχε ικανά όργανα έρευνας.

Άλλά και τό άντίθετο μπορεί νά είναι εξίσου άληθινό: τό ίδιο τό είδος του διανοητικού μπλοκαρίσματος — για τό όποιο με μεγάλη εύκολία καθιστούμε ύπεύθυνο τή βουλγακία τής κομμουνιστικής σκέψης — άποτελεί φρένο ή άλλοθι στην άνικανότητά της νά σκεφτεί τήν ίδια της τήν επανάσταση. Είναι με τή σειρά του μία «ιδεολογία», με τήν έννοια τής κίβδηλης συνείδησης.

Ό έξαιρετική άνικανότητά της — μετά τόν Λένιν και τή Ρόζα Λούξεμπουργκ — νά ξανασκεφθεί τους μηχανισμούς του ίμπεριαλισμού (ένάν με τή λέξη άνικανότητα έννοούμε και τή θλιβερή άπόπειρα των επαναστατικών ομάδων νά άντικαταστήσουν κάθε έρευνα, κάθε ανά-

λυση, με μερικά στεία σχήματα) μπορεί θαυμάσια νά άποδείξει σ' αυτούς πού βρίσκονται στό ίμπεριαλιστικό στρατόπεδο, ότι μάλλον δέν είναι και τόσο επείγον νά γνωρίσουν καλύτερα τό τέρας για νά τό χτυπήσουν. Ό άριστερά τής Δύσης κουνάει τό κεφάλι μπροστά στην άνεπάρκεια των άποφθεγματικών θέσεων πού προέρχονται άπό τόν Τρίτο Κόσμο — παρότι συμβαίνει, κατά περιόδους, νά άναζητά εκεί μία άνανέωση. Άλλά τουλάχιστον αυτές οι θέσεις άντικατοπτρίζουν μία άνάγκη άπελευθέρωσης, πού τς ώθει ίσως σε όρισμούς πολύ βεβιασμένους, ένώ ή ραθυμία τής άριστεράς τής Δύσης άντανακλά μία μακρόχρονη έξοικείωση με τά βολέματα τής κίβδηλης συνείδησης.

Έτσι, κανείς δέν μπορεί νά μάς

ἀφαιρέσει τήν πεποίθηση ὅτι ἐάν ἡ ἐπανάσταση καθυστερεῖ τόσο πολύ στή Δύση, εἶναι γιατί μέσα στήν κρίση πού τήν διακατέχει, τό τμήμα τῆς ἀφομοίωσης στό σύστημα εἶναι ἴσο μ' αὐτό τῆς ἐπανάστασης, ἡ ἀπαίτηση γιά κομμουνισμό ἀντιπαρατίθεται στήν παθητική ἀποδοχή τοῦ δυτικοῦ καταναλωτικοῦ μοντέλου, καί τά δύο σχηματίζονται καί ἀντιτίθενται μέσα σ' ἕνα πλαίσιο ὅπου ἡ διαβίωση εἶναι μέ τό παραπάνω ἐξασφαλισμένη. Τείνουμε ἔτσι νά πιστέψουμε ὅτι οἱ πολλαπλές διασπάσεις καί ἡ ἔλλειψη σοβαρῶν ἀναλύσεων, πού προκάλεσε ἡ σχέση μέ τίς σοσιαλιστικές χῶρες, ἐρμηνεύουν ἐπίσης μιά ἀσυνείδητη φυγή, μιά ἀνομολόγητη συνεισφορά.

Τί ἄλλη ἐξήγηση νά δώσουμε στή σπανιότητα τῶν ἐρμηνευτικῶν ὑποθέσεων τῶν σοσιαλιστικῶν κοινωνιῶν, ἐδῶ καί πενήντα χρόνια; Ἀπό τή στιγμή πού ἐξαντλήθηκε τό ἀντικομμουνιστικό ὄπλοστάσιο, κι αὐτό ἄλλωστε πολύ λίγο ἀνανεωμένο, καταλαβαίνουμε ὅτι κάθε συλλογισμός τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς εἶναι ἡ προσανατολισμένος πρὸς τίς τροτσκιτικές θέσεις (μέ τήν πλατιά ἔννοια) ἡ πάλι δέν εἶναι προσανατολισμένος πουθενά. Ὁλη, ἡ σχεδόν ὅλη, ἡ ἀνάlysή της, μπορεῖ νά ἀνακεφαλαιωθεῖ ὡς ἐξῆς: ἡ Σοβιετική Ἐνωση δέν εἶναι ἡ ἄμεση καί ἀναφισβήτητη ἔκφραση τῆς ἐξουσίας τοῦ προλεταριάτου. Ἐρώτηση: γιατί; Ἀπάντηση: διότι, ἀφοῦ ὁ καπιταλισμός καταλύθηκε καί οἰκοδομήθηκε οἱ βάσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ ἐξουσία τῆς πολιτικῆς ἔκφρασης τῆς τάξης ἐκφυλίσθηκε. Δεύτερη ἐρώτηση: γιατί ἐκφυλίσθηκε; Ἀπάντηση: ἐξαιτίας μιᾶς ὑποκειμενικῆς ἀδυναμίας (μέ πολλαπλές ταυτολογικές παραλλαγές), πού τήν καθιστοῦν πολύ κοντινή μέ τό: γιατί ἐκφυλίσθηκε. Γιατί ἡ ἐξουσία δέν ὑπῆρξε δημοκρατική, γιατί ἔγινε συγκεντρωτική, γιατί ἔγινε γραφειοκρατική, γιατί ἔπεσε σέ χέρια ἐπικίνδυνα ἡ ἀδέξια ἡ λειψά ὄπλα μέ ἀπό ἰδεολογική ἀποψη. Γιατί ἡ ἐξουσία εἶναι ἡ ἐξουσία, καί αὐτοί πού τήν κρατοῦν δέν τήν ἀφήνουν νά τοῦς ξεφύγει Τελικό πόρισμα, τό ἀφήνουμε στήν ἐκλογή σας: ἀριστερά (μαοϊστές καί τροτσκιστές): ἡ κατάσταση μπορεῖ νά διορθωθεῖ ἂν ἡ ἐξουσία ξαναβρεῖ τίς βάσεις της: στό κέντρο (οἱ κομμουνιστές): ἡ κατάσταση μπορεῖ νά διορθωθεῖ, καί θά διορθωθεῖ ἀναγκαῖα, γιατί ἡ ἴδια ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων θά ὀδηγήσει σέ μιά διεύρυνση τῆς ἐξουσίας

πρὸς τήν κατεύθυνση τῶν μαζῶν δεξιά (οἱ σοσιαλδημοκράτες): ἡ κατάσταση εἶναι ἀθεράπευτη, γιατί οἱ μᾶζες δέν μποροῦν νά ἀσκήσουν καμία ἐξουσία, ἂν αὐτό δέν γίνεται μέσα ἀπό τοὺς θεσμούς τοῦ σύγχρονου ἀστισμοῦ.

Δέν μποροῦμε νά βγοῦμε ἀπό τό πρόβλημα. Κι ἀπ' αὐτή τήν πλευρά, εἶναι καταπληκτικό πού οἱ ἀπόψεις τοῦ Τρότσκι ἀντιστοιχοῦν ὡς πρὸς τή σύλληψή τους, μ' αὐτές τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, ἀκόμη καί ἐκείνων πού βρίσκονται στήν ἐξουσία. Ἐξαναδιαβάσουμε τό *Ἡ Ζωή μου* ἢ τήν *Προδομένη ἐπανάσταση*, θά συμπεράνουμε ὅτι ὄχι μόνο ἡ ἔμφαση δίνεται ὀλοκληρωτικά στή φαινομενολογία τῆς ἐξουσίας, σέ ψυχο-κοινωνιολογικό ἐπίπεδο,¹¹ ἀλλά καί ὅτι, ἀκόμη καί στή συνέχεια τῆς ἀνάlysης, ὑπερσχύει ἀποφασιστικά αὐτή ἡ ὀπτική, σέ ἀντίθεση μέ τίς κατακτήσεις πού κάνουν τήν ΕΣΣΔ, ἕνα κράτος κατά τά ἄλλα, σίγουρα, προλεταριακό. Ἐνα μόνο στοιχεῖο τῆς κοινωνικῆς βάσης ἐκτιμήθηκε: ὁ μηχανισμός τῆς ἐξουσίας, δηλαδή ἡ γραφειοκρατική κάστα, ἰδιοποιεῖται πρὸς ὄφελός της τά ὄργανα πού καθορίζουν τήν κατανομή τῶν αγαθῶν — καί καθὼς γίνεται αὐτό, αὐτή ἡ κάστα ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή σοσιαλιστική φύση τοῦ κράτους, δημιουργώντας ἔτσι κατάσταση ἀστάθειας, πού ὀδηγεῖ εἴτε στήν προσαρμογή τῆς κατανομῆς στίς «σοσιαλιστικές νόρμες» πού καθορίζουν ἤδη τήν ἰδιοκτησία, εἴτε στήν προσαρμογή τῆς ἰδιοκτησίας στίς «ἀστικές νόρμες» τῆς κατανομῆς.

Ἡ κριτική πού ἔγινε στόν Στάλιν στό 20ῦ Συνέδριο καί ἡ ἀπόρρητη ἔκθεση, δέν βασίζονται σ' ἕνανθεμελιακό διαφορετικό συλλογισμό, ἔστω κι ἂν ἀποσωποῦν τόν πλουτισμό τῆς γραφειοκρατίας καί ἀναφέρονται ἐκτεταμένα στίς παραβιάσεις τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητας. Ὁ συλλογισμός δέν εἶναι θεμελιακό διαφορετικός, γιατί ἡ ἐμφάνιση τῆς σταλινικῆς παραμόρφωσης ἀποδίδεται καί πάλι ὀλοκληρωτικά στήν ὑποκειμενικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἢ τῆς «ἀντικομματικῆς» ὀμάδας, καί, ἐπομένως, τοῦ μηχανισμοῦ πού αὐτοί οἱ ἴδιοι οἰκοδόμησαν. Εἶναι μέ δύο λόγια μιά ὑπόθεση πού ἐκτυλίσσεται ἐξ ὀλοκλήρου μέσα στήν «πολιτική» σφαῖρα, μέ τή στενή ἔννοια τοῦ ὄρου, καί ἐκεῖ μπορεῖ νά διορθωθεῖ μέ τό μετασχηματισμό τῶν «πολιτικῶν», δηλαδή τυπικῶν, μηχανισμῶν τῆς ἐξουσίας — δηλαδή τήν ἀποκατάσταση τῆς σοσιαλιστικῆς

«νομιμότητας» καί τῆς «συλλογικότητας», καί τόν «ἐκδημοκρατισμό» τοῦ κράτους.

Μία ἴδια ἀνησυχία ὑπάρχει στόν Τρότσκι, στόν Χρουστσόφ καί στόν-

11. Βλ. στό *Ma vie*, τό κεφάλαιο ΧLI, «Ὁ θάνατος τοῦ Λένιν καί ἡ μετάθεση τῆς ἐξουσίας». «Τά διευθυντικά στελέχη τοῦ Κόμματος πού βγήκαν ἀπό τήν παρανομία, διαπνέονταν ἀπό ἐπαναστατικές τάσεις πού οἱ ἡγέτες τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς περιόδου εἶχαν διατυπώσει μ' ἐόν διαυγέστερο καί καλύτερο τρόπο, καί τίς ὁποῖες ἐφάρμοσαν πλήρως καί μέ τή μεγαλύτερη ἐπιτυχία. Αὐτό ἀκριβῶς τοῦς ἔκανε ἡγέτες τοῦ Κόμματος καί, διαμέσου τοῦ Κόμματος, ἡγέτες τῆς ἐργατικῆς τάξης καί καθοδηγητές τῆς χώρας. Μ' αὐτόν τόν τρόπο ὀρισμένοι συγκέντρωσαν τήν ἐξουσία σ' ἄλλα χέρια τους». «Ἄλλα οἱ ἰδέες τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς περιόδου ἔχον ἀνεπαίσθητα τήν ἐπιρροή τους σ' ἄλλα πνεύματα τῆς μερίδας τοῦ Κόμματος πού κατεῖχε ἄμεσα τήν ἐξουσία νά κυβερνᾷ τή χώρα. Στήν ἴδια τή χώρα, εἶχαν ἀρχίσει διαδικασίες πού μποροῦμε νά συμπεριλάβουμε στό γενικό ὄρο ἀντίδραση. Οἱ διαδικασίες αὐτές προσέβαλαν ὡς ἕνα βαθμό τήν ἐργατική τάξη καί εἰδικότερα τά ἐργατικά στοιχεία τοῦ κόμματος. Τό τμήμα πού ἀποτελοῦσε τό μηχανισμό ἐξουσίας διαμόρφωσε τότε νέα σχέδια, διαφορετικά, σ' ἄλλα ὁποῖα προσπάθησε νά υπαγάγει τήν ἐπανάσταση. Ἀνάμεσα στοὺς ἡγέτες πού διέγραψαν τήν ἱστορική προοπτική τῆς τάξης καί πού ἤξεραν νά βλέπουν πέρα ἀπό τό μηχανισμό, καί στόν ἴδιο τό μηχανισμό — τεράστιος, βαρῆς, ἐτερογενῆς, πού ἀπορροφοῦσε εὐκολά τό μέσο κομμουνιστή — ἀρχισε νά διαγράφεται μιά διάσταση...». Καί πῶς κάτω: «Περιορίζομαι ἐδῶ στήν ψυχολογική πλευρά τῆς ὑπόθεσης, ἀφήνοντας παράμερα τίς κοινωνικές προεκτάσεις, δηλαδή τίς ἀνατομικές μεταβολές τῆς ἐπαναστατικῆς κοινωνίας. Φυσικά, σέ τελευταία ἀνάλυση αὐτές οἱ μεταβολές ἀποφασίζουν. Ἄλλα εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά ἀποκτήσουμε ἄμεση ἐπαφή μέ τήν ψυχολογική τους ἀντανάκλαση». Στό ὑπόλοιπο βιβλίο δέν ἐπανερχεται στίς «κοινωνικές προεκτάσεις».

Μάο τών δοκιμιών του 1956, «*Η ιστορική πείρα της δικτατορίας του προλεταριάτου*» (αν είναι όντως δικτά του, όπως ισχυρίζεται) και αυτό είναι ακόμη πιο ενδιαφέρον, αφού τὰ τρία πρόσωπα δέν έχουν κανένα άλλο κοινό σημείο μεταξύ τους. Καί οι τρεις διαχωρίζουν αυτά τὰ πολιτικά εκφυλισμένα στοιχεία, από ένα κοινωνικό κορμό, πού ή βάση του δέν μετασχηματίστηκε, μιά και έγινε *σοσιαλιστική* μέ τήν κατάληψη τής πολιτικής εξουσίας και τήν κατάργηση τής ατομικής ιδιοκτησίας τών μέσων παραγωγής. Μόνο οι Κινέζοι κατάργησαν πρόσφατα αυτό τό σχήμα, κι όχι χωρίς αντίρρησης σέ βάθος, όπως θά δοῦμε παρακάτω. Όλο τό υπόλοιπο κομμουνιστικό κίνημα και τό μεγαλύτερο μέρος τής ευρωπαϊκής αριστεράς, τό δέχεται. Η τελευταία τό δεχόταν πριν από τό 20ό Συνέδριο, πράγμα πού τής επιτρέπει νά εκτιμήσει ότι μπορεί νά εξαγοραστεί ή χειρότερη εποχή του σταλινισμού, όχι μόνο, όπως είδαμε, παίρνοντας υπόψη τό διεθνή ρόλο τής Σοβιετικής Ένωσης ενάντια στό φασισμό, αλλά επίσης μέ μιά διόρθωση τών μηχανισμών εξουσίας, πού παραμένουν ξένοι στή φύση του συστήματος. (Ο ίδιος ο Τρότσκι δέν αποποιήθηκε ποτέ τήν υπεράσπιση τής ΕΣΣΔ ως προλεταριακού/εργατικού Κράτους, πού πάσχει μόνο από γραφειοκρατικό εκφυλισμό). Όταν τό 1956, στό 20ό Συνέδριο, αναπτύσσεται αυτή ή κριτική, πού στηρίζεται δλόκληρη στή διαπίστωση του χάσματος (για τό όποιο ο μόνος υπεύθυνος είναι ο σταλινισμός) ανάμεσα στή σοσιαλιστική οικονομική βάση και τό ε-ποικοδόμημα, πού δέν ήταν ακόμη, σοσιαλιστικό, ή ευρωπαϊκή αριστερά αποδέχεται εδνοικά τή διάγνωση του κακού και τήν πρόγνωση τής θεραπείας, και περιμένει μέ αδημονία τή διαδικασία «φιλελευθεροποίησης», «πολιτικού εκδημοκρατισμού». Ακόμη κι αυτοί πού δέν αυταπατώνται μέ τόν Χρουτσόφ, όνειρεύονται, κάποια στιγμή, μετά τόν πολωνικό Όκτώβρη, ένα πιο ριζικό εκδημοκρατισμό, αποκατάσταση τών εργατικών «συμβουλίων», μία νέα «εποχή τών σοβιέτ»; πού θά μπορούσε νά πραγματοποιηθεί μέ μιά απλή μετάθεση τής εξουσίας από τήν κορυφή πρὸς τή βάση.

Υπάρχει και συνέχεια. Όλη ή αριστερά θά δεχτεί τή σοβιετική θέση πού κατά τὰ άλλα συνάγεται στή δεκαετία του εικοσι. Σύμφωνα μ' αυτή τή θέση υπάρχει μία αιτία

σχεδόν μοιραία για τίς δυσκολίες και τίς καθυστερήσεις του εκδημοκρατισμού: ή σπανιότητα πλουτοπαραγωγικών πηγών, ή κοινωνικοοικονομική καθυστέρηση τής Ρωσίας του 1917, όδήγησαν αναγκαστικά σέ μιά φάση αυταρχισμού, συγκεντρωτισμού, υπερκρατικοποίησης, μέσα στήν όποία έπρεπε — για νά επιζήσει ή νεαρή επανάσταση — νά δώσει τήν προτεραιότητα στους στόχους τής «ύλικής οικοδόμησης» του σοσιαλισμού, στό οικονομικό του δυνάμωμα, κατά συνέπεια στό μηχανισμό του κράτους, πού αποτελεί και τήν εγγύησή του. Από τή στιγμή όμως πού θά κατακτούνταν αυτό τό επίπεδο, θά μπορούσαν νά περάσουν στό δεύτερο στόχο, δηλαδή τούς σοσιαλιστικούς μετασχηματισμούς. Θα βρούμε πάλι αυτή τή θέση στον Σάρτρ του 1952. Θα ξαναφανεί μάλιστα στον Γκεβάρα, πολύ αργότερα: μιά κάποια δόση σταλινισμού είναι τό αντίτιμο για νά βγεις από τήν υπανάπτυξη. Καί τό 20ό Συνέδριο έμπνέεται απ' αυτή τήν άποψη: «*Τώρα πού ή ΕΣΣΔ έφθασε σ' αυτό τό επίπεδο παραγωγικών δυνάμεων, είναι δυνατόν, ενώ πριν δέν ήταν, νά συμπληρώσουμε τό έργο μας, μετασχηματίζοντας, σέ μιά σοσιαλιστική κατεύθυνση, τίς ανθρώπινες σχέσεις*». Έγινε μάλιστα σχεδόν υποχρεωτικό, γιατί ή υπέρμετρη συγκεντροποίηση τής εξουσίας, δέν είναι πιά κινητήρια δύναμη, αλλά φρένο στήν ανάπτυξη τής πρωτοβουλίας τών μαζών. Ο Χρουτσόφ θά πεί, στό 22ό Συνέδριο, ότι τὰ πράγματα προχώρησαν τόσο, ώστε είμαστε, στό έξής, σέ θέση νά κάνουμε χωρίς συγκεντρωτική εξουσία (αναγκαστικά παρεμφερή μέ του αστικού Κράτους) και μάλιστα χωρίς τή δικτατορία του προλεταριάτου — μιά και τό κράτος άνήκει ήδη σ' «όλο τό λαό». Καί ή αυτοδιακυβέρνηση τών εργαζομένων μπορεί νά πραγματοποιηθεί από τώρα ως τό 1980.

Κι όμως, από τό 20ό Συνέδριο και μετά, ήμασταν μάρτυρες μιάς τέτοιας έναλλαγής από άτολμες άποψεις «φιλελευθεροποίησης» και έντονες όπισθοδρομήσεις πρὸς τήν καταπίεση, πού μπορούμε νά διαβεβαιώσουμε (πέρασαν σχεδόν εικοσι χρόνια) ότι ή υπόθεση πού οικοδομήθηκε πάνω στό 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ ήταν τελείως άβάσιμη. Τό τελευταίο διάστημα, και ή εισβολή στήν Ούγγαρία πού ακολούθησε, είναι τό πιο δραματικό σύμβολο αυτού του γεγονότος. Όμως και άλλα σημάδια, λιγότερο

Άλμπερ Καμύ

φανερά, επιβεβαιώνουν τήν τάση: ή Πολωνία, όπου ή πάλη τών τάξεων έφθασε σ' ένα ανώτερο επίπεδο απ' ό,τι στις άλλες σοσιαλιστικές χώρες και όπου ή καταπίεση παίρνει μορφές πιο επιδέξιες και πολύπλοκες: ή Γιουγκοσλαβία πού, μέ αντίτιμο μιά κάθετη κρίση τής Λίγκας, βάζει φρένο στις εκδηλώσεις μιάς διαδικασίας διάλυσης πού ήδη ολοκληρώθηκε. Ακόμα και στήν — τελείως ειδική — περίπτωση τής Κούβας, ή έναλλαγή ανάμεσα στό συγκεντρωτισμό και τήν επέκταση τής δημοκρατίας είναι παλινδρομική: τό πιο χαρακτηριστικό, από πολιτική άποψη, παράδειγμα υπήρξε, μετά τήν άποτυχία τής *zafra* τό 1970, ή αυτοκριτική όμιλία του Κάστρο πού φάνηκε, για μιά στιγμή, νά ένσαρκώνει όλη τήν ιστορία και τή δομή τής εξουσίας στήν Κούβα, και πού, λίγους μήνες μετά, έθεσε σέ κίνηση μιά διαδικα-

σία διακυβέρνησης, όπου υπερισχυσε, άργά αλλά σταθερά, ή σοβιετική γραμμή.

Θά πρέπει λοιπόν ν' αναρωτηθούμε τί δέν πάει καλά σ' αυτό τόν τύπο τής έρμηνείας. Γιατί τό έποικοδόμημα δέν καταφέρνει νά γίνει «σοσιαλιστικό», μιά και στηρίζεται σέ βάση πού ήδη είναι σοσιαλιστική; Γιατί δέν τό έπιτυγχάνει ούτε όταν ή πρόοδος τής επανάστασης έμποδίζεται από τήν ύπανάπτυξη, ούτε όταν τήν ξεπερνά;

Ένδιαφέρουσες προοπτικές μπορούν νά άνοιχτούν άν έπιχειρήσουμε νά άπαντήσουμε σ' αυτά τά έρωτήματα. Θά περιοριστούμε νά προτάξουμε μερικά στοιχεία ως πρώτες άφετηρίες μιάς μετέπειτα σοβαρότερης έρευνας. Άρχικά είναι έντυπωσιακό ότι στό μεγαλύτερο τμήμα τών αναλύσεων γιά τόν εκφυλισμό ή τίς δυσκολίες ή τίς καθυστερήσεις (σύμφωνα μέ τή μεταβαλλόμενη αισιοδοξία αυτών πού μιλούν) τών σοσιαλιστικών κοινωνιών, γίνεται άπόλυτα δεκτός ό διαχωρισμός ανάμεσα στην οικονομική σφαίρα, τή (σοσιαλιστική) βάση και τή σφαίρα τών σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, ή έποικοδόμημα (πού δέν είναι άκόμα σοσιαλιστικό).

Άς άφήσουμε κατά μέρος μιά πρώτη αντίφαση, πού όλοι οι ύποστηρικτές αυτής τής θέσης ξεπερνούν στό γρήγορα: παρ' όλ' αυτά, τό έποικοδόμημα (τό κόμμα, ή επαναστατική πρωτοπορία) είναι πού μετασχημάτισε σέ μιά σοσιαλιστική κατεύθυνση τή βάση και καθώς είναι άπ' όλους παραδεκτό, ότι ή έξουσία και τό κράτος βρίσκονται έκτοτε στό χέριο τής πρωτοπορίας, έπεται ότι στίς σοσιαλιστικές κοινωνίες, τό έποικοδόμημα θά καθυστερούσε, και συγχρόνως θά προπορευόταν σέ σχέση μέ τή βάση. Άκόμα κι άν τό κόμμα, τό κράτος, οι πολιτιστικοί θεσμοί, ό τύπος, τό ραδιόφωνο κ.λπ. είναι «σοσιαλιστικά» — όπως θά βεβαιώσει κάθε κομμουνιστής — προκύπτει ότι υπάρχει μόνον ένας τομέας όπου αυτή ή σοσιαλιστική φύση δέν μπορεί νά έπεκταθεί: οι σχέσεις ανάμεσα στον πολίτη και τό κράτος, αυτό πού όνομάζουμε γενικά οι σχέσεις ανάμεσα σέ κυβερνώντες και κυβερνωμένους. Άν άκολουθήσουμε αυτή τή λογική θά πρέπει λοιπόν νά μιλήσουμε μάλλον γιά ένα έποικοδόμημα *διαιρεμένο* παρά όπισθοδρομικό. Γιά τά κομμουνιστικά κόμματα έπεται, ωστόσο, ότι αυτή ή διαφορά και αυτή ή μερική καθυστέρηση του έποικο-

δομήματος έμποδίζει τήν άμεση δημοκρατία και δημιουργεί «ένα δυνάμωμα του κράτους ως τή στιγμή τής εξαφάνισής του» — ισχυρισμός μάλλον άσαφής, και πολύ τής μόδας από τή δεκαετία του '20, και πού ό Μικογιάν τόνεπαναλάμβανε άκόμη, άτάραχα, στό 22ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, πού προέβλεπε τό πέραςμα στον κομμουνισμό από τότε ως τό 1980.

Άλλά άκόμη κι άν δεχτούμε αυτή τή θεώρηση μιάς κοινωνίας χωρισμένης σέ τμήματα σοσιαλιστικά και μή, γιατί νά υπάρχει αντίσταση ή πρόοδος προς μιά σοσιαλιστική όλότητα, σέ τί αντίστοιχούν οι «μή σοσιαλιστικές, άκόμη, σχέσεις» στην σφαίρα τής πολιτικής, ποιές είναι οι κοινωνικές τής βάσεις; Ό Τρότσκι, τό είδαμε, δέν πιστεύει ότι ό γραφειοκρατικός εκφυλισμός, μή σοσιαλιστικός, τής σοβιετικής έξουσίας προέρχεται από τίς παλιές τάξεις. Γεννιέται στό έσωτερικό τής ίδιας τής πρωτοπορίας, ως κρίση θνησιμότητας. Στους κόλπους του μπολσεβίκικο κόμματος, αυτή ή αντίσταση στην άρχή όδηγήθηκε σέ διατήρηση τών συμφερόντων τών προηγούμενων τάξεων. Άλλά στό 1936, ό Στάλιν διακηρύσσει, ως θέση άρχής, ότι αυτός ό τύπος τής πάλης τών τάξεων τέλειωσε, άφού ήταν δεδομένη ή ήγεμονία του σοσιαλιστικού τομέα. Και όταν, στό 1952, θά επανέλθει στό πρόβλημα τών συγκρούσεων τών τάξεων θά έπιχειρήσει νά τίς ύποβιβάσει σέ περιθωριακά κατάλοιπα του παρελθόντος. Η κινεζική πολιτιστική επανάσταση, γιά μιά όλόκληρη περίοδο, θά μιλήσει μάλλον γιά αντίσταση πού προκλήθηκε από τίς «παλιές ιδέες», άνάγοντας έτσι τό έποικοδόμημα στό έποικοδόμημα.

Προκύπτει άπ' αυτή τήν έρμηνεία, πού πάντοτε βρίσκεται στίς συζητήσεις τής άριστερής, ότι ό σοσιαλισμός θά ήταν ένας ιστορικο-κοινωνικός σχηματισμός πού χαρακτηρίζεται έντονα από τήν έλλειψη ίσορροπίας ανάμεσα στό έποικοδόμημα και τή βάση: τό πρώτο παραμένει καθυστερημένο σέ σχέση μέ τή δεύτερη γιά δεκαετίες και δεκαετίες, ως συνείδηση πού δέν είναι πιά ή έκφραση μιάς κοινωνικής ύπαρξης, αλλά πού άντλεί από τόν εαυτό της μιά καταπληκτική ικανότητα αναπαραγωγής. Είναι λοιπόν εύκολότερο νά εξαφανιστεί ό καπιταλισμός, παρά ή προβολή του στό έθιμα και τίς σχέσεις τών ανθρώπων. Και αυτό παρά τό γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα του έποικο-

δομήματος — τό κράτος, ή νομοθετική έξουσία, τά μέσα διαπαιδαγώγησης και προπαγάνδας — βρίσκονται στό χέριο μιάς πρωτοπορίας πού θεωρείται έγγυητής τής «σοσιαλιστικής μετατροπής» τής δομής.

Τό παράδοξο, από μαρξιστική σκοπιά, αυτής τής σειράς τών συσχετίσεων είναι προφανές. Και στην πραγματικότητα, ό Μάρξ, άν και χρησιμοποιείται εύρύτατα στην μελέτη τών μηχανισμών τών καπιταλιστικών κοινωνιών, συχνά άγνοείται από τή στιγμή πού μιλάμε γιά μεταβατικές κοινωνίες: μελετάμε τήν οικονομία μέ κλασικούς όρους, ποσοτικούς ή τεχνικούς, και τήν πολιτική σφαίρα διαμέσου ενός είδους κοινωνιολογίας τής έξουσίας, πού στην καλύτερη περίπτωση δέν άποτελεί τίποτα περισσότερο από ιστορία τών έπιλογών και τής ιδεολογίας τών διευθυντικών όμάδων. Τό *Έγχειρίδιο τής Ιστορίας του ΚΚ (μ.π.)* δέν άποτελεί εξαίρεση στον κανόνα.

Τό γενικό θεωρητικό άντικείμενο, ή άπώλεια τής μαρξιστικής ταυτότητας πού παρουσιάζει αυτή ή συζήτηση γιά τίς σοσιαλιστικές κοινωνίες μέ τά παράδοξα πού συνοπτικά άναφέραμε — άπορρέει κατά τή γνώμη μας από τίς δύο, γενικά παραδεκτές, προκειμένες του συλλογισμού, τής έπίτευξης του «σοσιαλιστικού μετασχηματισμού» τής βάσης κατά τή στιγμή τής κατάληψης τής πολιτικής έξουσίας διά μέσου τής κατάργησης τής άτομικής ιδιοκτησίας τών μέσων παραγωγής¹².

Άκόμα κι αυτοί — και πρόκειται γιά τους ήγέτες τών κομμουνιστικών κομμάτων — πού άναγνωρίζουν ότι ή κατάληψη τής πολιτικής έξουσίας δέν είναι ή «άρχική» στιγμή τής επανάστασης, σκέπτονται μέ λίγα λόγια ότι μετασχηματισμός τής ιδιοκτησίας σημαίνει ούσιαστικά τήν καταστροφή του καπιταλισμού ως τρόπου παραγωγής. Υπάρχει στό βάθος μιά ταύτιση ανάμεσα στην «δομή» και τήν «ιδιοκτησία τών μέσων παραγωγής» — πράγμα πού άποτελεί παραποιημένη και άπλουστευμένη άνάγνωση του Μάρξ. Ό Μάρξ έλεγε κατηγορηματικά ότι τό κεφάλαιο δέν είναι ένα πράγμα αλλά μιά σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους, σχέση διαμεσολαβημένη από τά πράγματα. Έπίσης κατηγορηματικά έγραψε — σ' εκείνον τόν περίφημο πρόλογο στην «Είσαγωγή» τής *Συμβολής στην κριτική τής πολιτικής οικονομίας* πού είναι ή πηγή τώσων λαθών στην

έρμηνεία της σχέσης δομής - έποικοδομήματος — ότι ή δομή σχηματίζεται από «σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τή θέλησή τους» που οι άνθρωποι διατηρούν ανάμεσά τους και ότι «αυτές οι παραγωγικές σχέσεις αντιστοιχούν σ' ένα δεδομένο βαθμό ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων». Έγραφε επίσης ότι «τό σύνολο αυτών των σχέσεων» σχηματίζει «τήν οικονομική δομή της κοινωνίας, τά πραγματικά θεμέλια που πάνω τους στηρίζεται ένα νομικό και πολιτικό οικοδόμημα και που ανταποκρίνονται σε καθορισμένες μορφές της κοινωνικής συνείδησης». Τελικά ο Μάρξ υποστήριξε ότι ή δομή και τό έποικοδόμημα είναι δύο χωριστά επίπεδα των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, από τίς όποιες οι πρώτες, αυτές που συνάπτονται στην «κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους», είναι οι πρωταρχικές. Ωστόσο ή τρέχουσα άνάγνωση των κειμένων ήταν έντελώς διαφορετική. Η βάση έξομοιώθηκε με τό σύστημα της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, ο καπιταλισμός με τήν άτομική τους ιδιοκτησία και ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής με μία καθαρή συνέπεια, προορισμένη νά εξαφανισθεί ή νά χάσει τό νόημά της με τήν εξάλειψη αυτού του τρόπου ιδιοκτησίας.

Αποτέλεσμα: οι μετεπαναστατικές κοινωνίες πίστεψαν ότι ή σοσιαλιστική φύση της βάσης ήταν έγγυημένη από μία έξουσία όχι πιά άτομική αλλά της εργατικής τάξης, διά μέσου της πολιτικής της αντιπροσώπευσης — τό κόμμα για τόν Λένιν, τά «συμβούλια» για τούς λουξεμπουργιανούς — του ίδιου οργανωτικού και τεχνικού συστήματος παραγωγής που ο καπιταλισμός δημιούργησε και κληροδότησε (και έπομένως των ίδιων παραγωγικών δυνάμεων). Όλη ή συζήτηση της δεκαετίας του είκοσι στη Σοβιετική Ένωση, παρά τούς κάποιους σημαντικούς ύπαινιγμούς του Λένιν για τόν «κρατικό καπιταλισμό», μοιάζει νά κινείται μέσα σ' αυτά τά θεωρητικά πλαίσια.

Αλλά ο καπιταλισμός ως ιστορικός σχηματισμός και ως σύστημα παραγωγής, δέν μπορεί νά έξομοιωθεί με τήν τάξη των ιδιοκτητών. Είναι ένας δλόκληρος παραγωγικός πολιτισμός γεννημένος γύρω από κάποιο συγκεκριμένο τύπο συσσώρευσης και άναπαραγωγής, που δημιούργησε τό πιο σύνθετο και συνάμα τό πιο παραμορφωμένο πλέγμα σχέσεων, που έχει γνωρίσει

ή ιστορία. Τό γεγονός ότι ο κάτοχος του κεφαλαίου δέν είναι πιά ένας ιδιώτης και ότι — στην πράξη — τό μέρος του κέρδους που δέν τροφοδοτεί τήν ίδια τή συσσώρευση, αλλάζει προορισμό, δέν αλλάζει τή φύση και τούς μηχανισμούς του συστήματος παραγωγής. Υπονοείται ξεκάθαρα στον Μάρξ, και είναι τόσο φανερό από λογική σκοπιά.

Όλο τό ενδιαφέρον του Μάρξ συγκεντρώνεται άκριβώς στο σφαιρικό σύστημα σχέσεων στο όποιο ή άτομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής (και γενικά όλες οι σχέσεις ιδιοκτησίας, βλ. «Είσαγωγή» στη Συμβολή της κριτικής της πολιτικής οικονομίας) δέν είναι παρά μία όψη. Δέν είναι αναγκαία μία ιδιαίτερα σε βάθος εξέταση του Κεφαλαίου για νά τό αντίληφθούμε: οι πιο φημισμένες σελίδες των *Grundrisse*, τά "Formen", άρκοϋν. Ο Μάρξ περιγράφει εκεί τήν ιστορία της άπώλειας και έπανοικειοποίησης από τόν άνθρωπο της εργασίας του, του προϊόντος της εργασίας του, συνεπώς του έαυτού του, και έπισημαίνει τή συνθετότητα των σχέσεων που συνιστούν «τόν παραγωγικό πολιτισμό» που εισάγεται από τό κεφάλαιο, τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής — μία σχέση έξαιρετικά στενή ανάμεσα στον υλικό χαρακτήρα του παραγωγικού γεγονότος, τή διανθρώπινη σχέση ανάμεσα στον παραγωγό, τόν μισθωτό και τόν κάτοχο ή διαχειριστή του κεφαλαίου, τήν «άντικειμενικότητα» του συστήματος συσσώρευσης και άναπαραγωγής κεφαλαίου, τήν πολιτική και κοινωνική ιστορία που άπορρέει άπ' αυτό. Συνεπάγεται ότι ή ούσία της σοσιαλιστικής επανάστασης είναι πολύ διαφορετική από μία άπλή άλλαγή στην ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, συνοδευμένη από μία δικαιότερη κατανομή του κέρδους χωρίς νά θιγούν όλες οι άλλες έμπορευματικές σχέσεις και οι σχέσεις πραγματοποίησης. Η σοσιαλιστική επανάσταση είναι όλοκληρωτική άποσύνθεση και έπανασύνθεση των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, των ανθρώπων και των πραγμάτων, είναι ή επαναστατικοποίηση «του τρόπου κοινωνικής παραγωγής της ύπαρξής τους». Είναι τελικά ή τάση νά έκλείψει ή σύγχρονη εικόνα του εργάτη, ή άλλοτρίωση, ο διαχωρισμός της εργασίας και του προϊόντος της, ή ύπαρξη και των δύο ως έμπορευμάτων.

Χωρίς τά προηγούμενα, ή κατάληψη της έξουσίας και ή εξάλειψη

Γκράμσι

12. Βλ. επίσης τή συζήτηση για τό βιβλίο του Roy Medvedev, *Le stalinisme*, Le Seuil 1972, που δημοσιεύτηκε στην έφ. *Le Monde* στη 3 Νοεμβρίου. Ειδικότερα, ο Jean Ellenstein, για τό ΓΚΚ, έπαναλαμβάνει: «Είναι άλήθεια ότι στη ΕΣΣΔ υπήρχε σοσιαλιστική οικονομία, ότι ή κοινωνία ήταν σοσιαλιστική και ότι ταυτόχρονα, στο επίπεδο του έποικοδομήματος, τόσο στη διακυβέρνηση των ανθρώπων όσο και στη διαχείριση των πραγμάτων, ή καθυστέρηση ήταν σημαντική...». Είναι προφανές — και δέν θά σταθούμε στο πρόβλημα αυτό — ότι κάθε κριτική στον Στάλιν άνάγεται σε πρόβλημα έποικοδομήματος. Αυτό ισχύει τόσο γι' αυτούς που ψάχνουν για δικαιολογίες (οι κομμουνιστές έπιμένουν στην πολιτιστική καθυστέρηση της ρωσικής κοινωνίας. Ο Isaac Deutscher, που δέν είναι κομμουνιστής, αιτιολογεί τή συγκεντροποίηση και, έπομένως, τίς υπερβολές με τή γενική κοινωνική όπισθοδρομικότητα), όσο και γι' αυτούς που δέν ψάχνουν (όπως ο Medvedev ή οι όρθόδοξοι τροτσκιστές, για τούς όποιους ή πρόοδος θά μπορούσε, χωρίς τόν Στάλιν, νά είναι λιγότερο αίματηρή και πιο γρήγορη).

μιās τάξης ιδιοκτητών δέν αντιπροσωπεύουν παρά ένα προκαταρκτικό και άτελή όρο στόν άγώνα εναντίον του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που συνεχίζει νά λειτουργεί κάτω από διαφορετική διαχείριση. Για μεγάλο χρονικό διάστημα άρνήθηκαν αυτόν τόν τύπο επεξεργασιών. Ό Τρότσκι τό άρνείται όταν ισχυρίζεται ότι ή γραφειοκρατία δέν άποτελεί τάξη γιατί δέν έχει τήν ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και δέν μπορεί επομένως νά τά μεταβιβάσει. Στίς πιό πρόσφατες και ενδιαφέρουσες έρευνες για τίς σοσιαλιστικές κοινωνίες, πολλοί τό άρνοῦνται επίσης.¹³ Κι όμως, αν ξαναδιαβάσουμε (κι αν ξανασκεφτούμε) τή σύγκρουση που άκολούθησε τό θάνατο του Λένιν κάτω άπ' αυτό τό φώς, ή ανάπτυξη τής σοβιετικής κοινωνίας άποκτά όλο της τό νόημα. Θα σταθούμε έδώ σ' ένα μόνο παράδειγμα: ή συζήτηση για τή σοσιαλιστική συσσώρευση, για νά καταλάβουμε καθαρά ότι ή σχεδόν άναπόφευκτη αντίσταση του τρόπου παραγωγής, που έχει κληρονομηθεί από τό παρελθόν, δέν μπορεί νά ξεπερασθεί παρά σάν άμφισβητηθούν οι προκείμενες. Στίς πιό έμπνευσμένες σελίδες του Πρεομπραζένσκι — τόν όποιο ό Στάλιν, άφου υιοθέτησε τίς θέσεις του, τόν εκκαθάρισε — τό θεωρητικό άδιέξοδο είναι προφανές.¹⁴ Η συσσώρευση, λέει, είναι άπαραίτητη και θά ήταν άπαραίτητη άκόμη κι αν ή επανάσταση δέν είχε επιφέρει μιά τεράστια άπώλεια πόρων. Άλλά πώς νά πραγματοποιηθεί ή συσσώρευση; Ό καπιταλισμός τήν πραγματοποιεί μέ τρείς τρόπους: μέ τήν άπόσπαση ενός μέρους τής εργασίας του εργάτη στίς βιομηχανίες (όπεραξία, ύπερπροϊόν), δια μέσου μιās «βίαιης λεηλασίας» τής ύπαιθρου, που έχει περιγραφεί από τόν Μάρξ, διαμέσου τής άκόμα πιό βίαιης λεηλασίας όλων των παραγωγικών τομέων των άποικιών από τίς μητροπόλεις. Η νεαρή δημοκρατία των σοβιετ δέν έχει άποικίες. Πρέπει λοιπόν νά συσσωρεύσει — ύποστηρίζει ό Πρεομπραζένσκι — από τήν εργασία του εργάτη και από τήν ύπαιθρο.

«Η πηγή αυτής τής συσσώρευσης — άναγνωρίζει στο πρώτο σημείο — είναι ή ίδια όπως και στόν καπιταλισμό, δηλαδή ή εργασία τής εργατικής τάξης τής όποίας ό μισθός πρέπει νά είναι χαμηλότερος από τή συνολική άξία των προϊόντων που παράγονται άπ' αυτήν τήν εργατική τά-

ξη». Μέ «μιά σειρά μεγάλων διαφορών ... στίς μορφές χρησιμοποίησης τής εργατικής δύναμης και τής άμοιβής τής εργατικής δύναμης και τής άμοιβής της», δηλαδή θέτοντας ένα όριο στήν εκμετάλλευσή της: από φυσική και μισθωτή σκοπιά. Όμως, καθώς κληρονόμησαν έναν βιομηχανικό τομέα που άπαιτεί όλοκληρωτική άνοικοδόμηση και που είναι στή βάση του παλιώμενος, ή συσσώρευση πρέπει νά πραγματοποιηθεί όχι τόσο από τήν άπόσπαση ενός μέρους τής εργασίας του εργάτη που θά άρκούσε μετά βίας νά επανασυστήσει τά άποθέματα — από μιά μαζική άπόσπαση από τήν ύπαιθρο, τήν όποία ό Πρεομπραζένσκι όνομάζει χαρακτηριστικά «οι άποικίες μας». Η όνομαζόμενη «βίαιη λεηλασία» που διέπραξε ό καπιταλισμός, έδώ άποκαλείται ευγενικά, «μεταφορά των άποθεμάτων από τόν προσοσιαλιστικό στό σοσιαλιστικό τομέα». Η διαδικασία είναι ή ίδια. Αύτή ή ιδεολογική προφύλαξη είναι καθαρά τυπική: ή βιομηχανία είναι σοσιαλιστικός τομέας γιατί καταργήθηκε ή άτομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής: ή ύπαιθρος δέν είναι άκόμη γιατί παραμένει ή ιδιοκτησία τής γής, πράγμα που δικαιολογεί τήν άπόσπαση ενός μέρους των προϊόντων της (που, όπως ξέρουμε έξάλλου, πραγματοποιείται και συνεχίζει νά πραγματοποιείται κάτω από όποιαδήποτε μορφή ιδιοκτησίας τής γής, άκόμα κι αν τό φαινόμενο είναι λιγότερο σημαντικό σήμερα έξαιτίας τής σθεναρής αντίστασης των άγροτών). Στήν πραγματικότητα, πρόκειται για μιά συσσώρευση που άντιστοιχεί σ' ένα μοντέλο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, που δημιουργήθηκε μέ τή βιομηχανική επανάσταση, ιστορική μορφή τής καπιταλιστικής παραγωγής και που είναι άναπόσπαστα συνδεμένη μαζί της. Δέν μπορούμε νά ξεφύγουμε άπ' αυτήν. Μ' όλες τίς συνέπειες που αυτό συνεπάγεται: τή μεγέθυνση του χάσματος πόλης-ύπαιθρου, τήν κοινωνική διαστρωμάτωση, τό χαμηλό ποσοστό τής κοινωνικής κινητικότητας, τή συσσώρευση τής καθυστέρησης από έπαρχία σέ έπαρχία, τήν πολιτιστική έπιλογή και τήν έπιλογή των ρόλων, δηλαδή τήν άναπαραγωγή τής δομικής άνισότητας, που άποτελεί ίδιο τής καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Τό θεωρητικό πρόβλημα που τίθεται είναι προφανές. Στήν πραγματικότητα, πώς μιά πολιτική έπα-

νάσταση, δηλαδή ή άπλή κατάληψη τής κρατικής έξουσίας και ό μετασχηματισμός τής άτομικής ιδιοκτησίας σέ κρατική ιδιοκτησία, μπορεί νά μετατρέψει μιά όργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων, ήδη μορφοποιημένη, τής όποίας ή καταστροφή συνεπάγεται πείνα (και άρα τή γρήγορη ήττα τής επανάστασης) και τής όποίας ή διατήρηση έμπεριέχει τήν ύποχρεωτική άναπαραγωγή των μηχανισμών τής καπιταλιστικής παραγωγής; Μ' άλλα λόγια, τί μπορεί και πρέπει νά καταστρέψει μιά σοσιαλιστική επανάσταση, τί μπορεί νά διατηρήσει, και για πόσο καιρό, τί μηχανισμούς πρέπει νά θέσει σέ κίνηση αν δέν θέλει νά παραμείνει έγκλωβισμένη ούτε στήν καταστροφή ούτε στή διατήρηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής; Τό έρώτημα είναι σημαντικό και παραπέμπει σέ ένα διφορούμενο που ένυπάρχει σέ όλη τή μαρξιστική σκέψη, τήν όποία βλέπει τήν επανάστασή της ως *έπιστέγασμα* και ταυτόχρονα ως ά-

13. Αντιθέτως, τό ζήτημα αντιμετώπιστηκε σφαιρικά στή συζήτηση μεταξύ του Paul Sweezy και του Charles Bettelheim, μέ δύο διαφορετικές αναλύσεις. Η συζήτηση εκδόθηκε πρόσφατα στόν Maspero, αλλά και γενικότερα στίς αναλύσεις Centre d' Etudes et de planification socialiste που διευθύνει ό Μπετελέμ. (Βλ. έλληνική έκδοση τής συζήτησης στίς εκδόσεις «Στοχαστής». Στ.Μ.).

14. Ό θεμελιώδης νόμος τής πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης. Τό κείμενο αυτό του Πρέομπραζένσκι δημοσιεύτηκε στή Vestnik Kommunisticeskoj Akademii, VIII, 1924. Μέ όρισμένες παραλλαγές, άποτελεί ένα κεφάλαιο του *Nouvelle Economique*, Παρίσι 1966.

νατροπή της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Μάς φαίνεται ότι ο μόνος που τό αντιμετώπιζει, είναι ο πυρήνας της μαοϊκής σκέψης της κινεζικής επανάστασης. Ο Μάο με τις θέσεις του 1956 για τις Δέκα μεγάλες σχέσεις, με «τό μεγάλο άλμα προς τα μπρός», με την άπαρηγόη της πολιτιστικής επανάστασης.

Ο ενλόγω μαοϊσμός είναι ολοκληρωτικά άφασιαμένος στην αντιμετώπιση και την υπέρβαση της πρόκλησης των παραγωγικών δυνάμεων και της οργάνωσής τους, που κληρονόμησαν από τό κεφάλαιο και την προκαπιταλιστική δομή έχει ταυτόχρονα καταπιαστεί να άποτρέψει τις έσωτερικές συνέπειες, να ανακόψει τη φυσική λογική, να σπρώξει τά πράγματα προς τη δημιουργία μιās νέας και διαφορετικής οικονομικής «έκλογικευσης» που θά μπορούσε ακόμη και να καταλήξει στο τέλος του μοντέλου ανάπτυξης που γεννήθηκε με τόν βιομηχανικό έκμηχανισμό, τέλος, να δημιουργήσει μιā νέα σχέση μεταξύ βιομηχανίας και γεωργίας στο παραγωγικό επίπεδο.

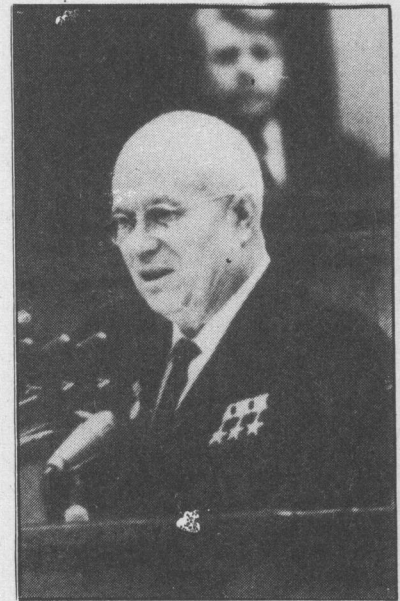
Τούτου λεχθέντος — που κατά τη γνώμη μας είναι τό κεντρικό θεωρητικό πρόβλημα της οίκοδόμησης του σοσιαλισμού — προέχει κυρίως ή πολιτική πλευρά. Άν πρέπει να πραγματοποιηθεί ή «σοσιαλιστική» συσσώρευση, όπως κιόλας έχει γίνει στην πράξη, διατηρώντας την εργατική έκμετάλλευση¹⁵ και την «άπομύζηση» της ύπαιθρου — δύο μέτρα που επιτρέπουν την επιτάχυνση του μοντέλου ανάπτυξης που χαρακτηρίζει τόν πιο προηγμένο καπιταλισμό — αυτό του τύπου ή συσσώρευση συνεπάγεται μιā κρατική «συγκέντρωση». Αυτές οι οικονομικές προτεραιότητες άπαγορεύουν την οίκοδόμηση μιās εργατοαγροτικής αυτοκυβέρνησης και άναυρον τīs κοινωνικές της βάσεις. Μπορεί έτσι να εξηγηθεί γιατί δέν μπόρεσαν να επιβιώσουν τά σοβιέτ στη δεκαετία του '20. Γιατί κανένας δέν είναι σέ θέση να έξυπηρετήσει την ίδια του την καταλήστευση. Ο Μάο Τσέ Τούνγκ τό είχε καταλάβει πολύ καλά όταν άρνούσαν να προωθήσει τη γρήγορη έκβιομηχάνιση σέ βάρος της ύπαιθρου. Όταν επέλεξε μιάν ισόρροπη ανάπτυξη στο επίπεδο της σύνολης οικονομικής ζωής, ταυτόχρονα με έναν άγώνα ενάντια σέ κάθε μηχανισμό καπιταλιστικού έξορθολογισμού, προωθεί σέ μιā ανάπτυξη θεμελιωμένη σέ μιā σχέση που απέδιδε κεν-

τρική θέση στη γεωργία σέ σχέση με τη βιομηχανία, στην έλαφρά βιομηχανία σέ σχέση με τη βαριά. Έτσι ο Μάο άπέφυγε να ξεσηκώσει ένα μέρος της κοινωνίας ενάντια στο άλλο (τη βιομηχανία ενάντια στη γεωργία, ενώ ή πραγματική σύγκρουση είναι τάξη εναντίον τάξης). Έπέτρεψε μάλιστα ώστε αυτοί οι δύο τομείς (και πιο εύκολα ο τομέας της ύπαιθρου) να διατηρούν ένα τμήμα της έξουσίας και να προσανατολίζονται προς λύσεις αυτοκυβέρνησης (τις κομμουνες), στις όποιες ή προτεραιότητα της κρατικής συγκεντροποίησης οργανώνεται σέ άλλες βάσεις. Όλα αυτά γίνονται έφικτά στο βαθμό που έδράζονται σέ μιā άλλη λογικότητα της βάσης. Και δέν είναι τυχαίο αν, με βάση αυτόν τόν προσανατολισμό, ή πολιτιστική επανάσταση, αναπτυσσόμενη, έδειξε τό αντίθετο άπ' όσα συνήθως λέγονται. Δέν έπρόκειτο μόνο, στην Κίνα ή στην ΕΣΣΔ, να καταπολεμηθούν «οί παλιές ιδέες», αλλά ο «καπιταλιστικός δρόμος», ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, ο όποιος, διατηρούμενος και άναπαραγόμενος, άναπαράγει επίσης τις υπερδομικές μορφές του άστικού κράτους και άποτελεί έτσι μιā μόνιμη άμφισβήτηση της δικτατορίας του προλεταριάτου.

Άπ' αυτή την άποψη οι δυσκολίες και ο πολιτικός έκφυλισμός των σοσιαλιστικών κρατών, ή άδυναμία στην όποία βρίσκονται να πραγματώσουν τά ιδανικά της έλευθερίας και της ισότητας για τά όποια γεννήθηκαν, ή λανθάνουσα διατήρηση των τάξεων, ή ξεχωριστή φύση των μηχανισμών έξουσίας έμφανίζονται ως ή αναγκαία προβολή της δομής που μόνο ενμέρει έγινε σοσιαλιστική. Δέν ύπάρχει διάσταση μεταξύ βάσης και έποικοδομήματος αλλά άντιστοιχία άνάμεσά τους. Η σοσιαλιστική κοινωνία είναι κοινωνία μεταβατική, με την ισχυρή έννοια του όρου. Είναι μιā ιστορική μορφή όπου στοιχεία του κεφαλαίου συνεχίζουν να ύπάρχουν άνακατωμένα με άλλα, και να άσκοδν μιā πίεση άποφασιστική στο πολιτικό επίπεδο, στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, στη σχέση μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Με τη σειρά τους τά ενλόγω στοιχεία των τρόπων παραγωγής του παρελθόντος (ή του παρόντος) παραπέμπουν στις σχέσεις παραγωγής ή κοινωνική επανάσταση εμφανίζεται ως διαδικασία άδιάκοπη· μόλις που άρχίζει με την πολιτική επανάσταση αλλά ή τελευταία δέν μπορεί να την έγγυηθεί.

N. Χρουτσόφ

15. Ο Προεμπραζένσκι προσπαθεί να διορθώσει αυτή τη σκληρή πραγματικότητα υποστηρίζοντας ότι, στην πορεία της επανάστασης, ή εργατική τάξη δέν είναι πλέον αντικείμενο, αλλά υποκείμενο της έκμετάλλευσης, γιατί είναι σέ θέση να άποφασίζει, διαμέσου της ύπαρξής της και της πολιτικής πρακτικής της, να έκμεταλλεύεται ή ίδια τόν έαυτό της.

Ἡ ἱστορία τῆς ΕΣΣΔ τὸ δείχνει, τὸ δείχνει ἐπίσης ἡ ἱστορία τῆς Κούβας καὶ τῆς Κίνας — καθὼς ἡ πολιτιστικὴ ἐπανάσταση εἶναι μιά καταπληκτικὴ ἔνδειξη; μὲ τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο ἔφθασε καὶ τὴν ὑποχώρησιν πού γνώρισε.

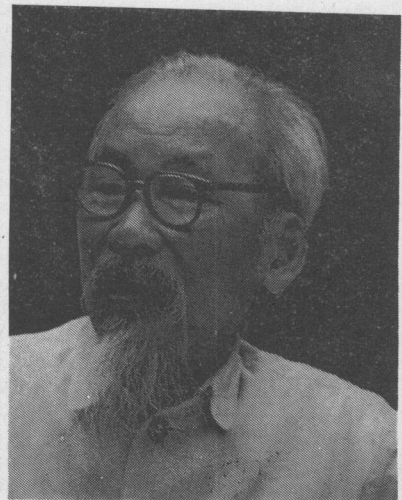
Ἄλλὰ ἂν εἶναι ἔτσι, ἡ σχέση μεταξὺ εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς καὶ σοσιαλιστικῶν χωρῶν πρέπει διπλά νὰ ἀναθεωρηθεῖ. Ἀπ' αὐτὴ τὴ διαδοχὴ ἐλπίδας καὶ διάψευσης, οὐτοπίας καὶ ρεαλισμοῦ, μέσα στὴν ὁποία πάντα βούλιαζε, μπορεῖ νὰ ἀποκολληθεῖ γιὰ νὰ διαμορφώσει μιά διαυγὴ καὶ ὑγιή ἀνάλυση τῶν διαδικασιῶν μετάβασης. Θὰ μπορέσει ἔτσι νὰ διακρίνει τίς στιγμὲς τοῦ προχωρήματος καὶ τίς στιγμὲς τῆς ὀπισθοδρόμησης, τὴ σειρά τῶν ἀντιφάσεων, τίς ἰσορροπίες τῶν τάξεων — ἀλλ' ὅμως τῶν τάξεων μὲ τὴν πλήρη ἔννοια τοῦ ὄρου καὶ ἐπομένως, νὰ διακρίνει τὸ βαθμὸ τοῦ ανταγωνισμοῦ, καθολικὸ, μερικὸ ἢ μηδαμινὸ, τὸν ὁποῖο ἄγγιξε ἢ πάλιν στὸ πλαίσιο τοῦ συστήματος σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, θὰ πρόκειται τότε γιὰ τὴν ἀντικατάσταση μιᾶς σχέσης τύπου θρησκεία-ἀποστασία μὲ μιά

«λαϊκο-κοσμικὴ» σχέση. Αὐτὸς ὁ τύπος ἀνάλυσης τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν εἶναι στὴ συνέχεια καὶ στὴν πραγματικότητα ἕνας στοχασμὸς γιὰ τὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση, καὶ γιὰ τὴ στράτευσίν μας, ἔδω στὴ Δύση, γίνεται ἕνα σημεῖο ἀναφορᾶς. Ἡ δυσκολία νὰ ἐξυπηρετηθεῖ κανεὶς αὐτὴ τὴ διαφορετικὴ σχέση δὲν ἀποκαλύπτει μιά περιέργη «ἰδεολογικὴ» παραμόρφωση, δηλαδὴ τὴ δυσκολία πού ἔχουμε νὰ ἀποκοποῦμε ἀπὸ τὴν πιο βαθιὰ ρίζα τοῦ ἐξελικτισμοῦ τῆς Β' Διεθνούς; Μήπως δὲν πρόκειται γιὰ τὴ σύλληψη ἑνὸς ἄλλου μοντέλου ἀνάπτυξης, παραγωγικῶν δυνάμεων, κοινωνίας, διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ καπιταλιστικὸ μοντέλο μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦμε καὶ τὸ ὁποῖο ὄχι μὲ τόσο ἀνιδιοτελεῖ τὸν τρόπο μεταφέρουμε στίς «σοσιαλιστικὲς» κοινωνίες, ψάχνοντας ὡστόσο νὰ βροῦμε σ' αὐτὲς ἕνα ὀρισμένο σύστημα πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων; Μήπως τάχα σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν ἐντοπίζεται ἡ ἀκραία ἀμφισημία τοῦ δυτικῶν μαρξισμοῦ καὶ ἡ πιο αὐθεντικὴ ἀναθεωρητικὴ του φλέβα, ἀμφισημία μέσα στὴν ὁποία εἶναι βυθισμένοι ἀγωνιστὲς καὶ ἄλλοι — μή-

πως αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ θεωρητικὸ καὶ πολιτικὸ ψεγάδιασμα πού μπλοκάρισε μέχρι τώρα τὴν ἐπανάσταση στὴ Δύση; Αὐτὸς ὁ ἀνθεκτικὸς ὀμφάλιος λῶρος πού συνδέει τὸν τρόπο πού ἔχουμε νὰ σκεφτόμαστε τὴν ἐπανάσταση μὲ τὴν καπιταλιστικὴ μήτρα τῶν κοινωνιῶν μας, ἡ Κίνα τὸν ἀπέκοψε κατὰ τὴν πιο γόνιμη στιγμή τοῦ μαοϊσμοῦ, τὴν ἐποχὴ τῆς μορφωτικῆς ἐπανάστασης. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὴν Εὐρώπη, τὴν ἐποχὴ τῆς «ἀρνήσεως» τῶν φοιτητῶν τὸ 1967-68 καὶ μὲ μερικὸς ἰταλικὸς ἐργατικὸς ἀγῶνες ἐναντίον τῆς καπιταλιστικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας. Στὴ φωτιὰ τοῦ ἀγῶνα καὶ μέσα στὴν καθαρότητα τοῦ ριζικοῦ ανταγωνισμοῦ, διαισθητικὰ, ἔγινε κατανοητὴ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐπανάστασης ὄχι μόνο στὸν κόσμο ἀλλὰ καὶ μέσα μας, ἔγινε συνειδητὴ ἡ ἀνάγκη αὐτῆς τῆς καθολικῆς ἀναθεμελίωσης γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ Μάρξ στὴ *Γερμανικὴ ἰδεολογία*: μιά ἐπανάσταση στὴν ὁποία τίποτε δὲ θὰ κερδίσομε ἂν δὲν ζαναβροῦμε, μὲ τίς ὑλικές τους ἐγγυήσεις, τίς ιδέες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος — ἔναν ἄλλο τρόπο γιὰ νὰ ὀργανώσουν οἱ ἄνθρωποι τὴ ζωὴ τους.

Λούκατς

Μαρτυρία

Γερμανοί αντιφασίστες στην Ελλάδα

— η περίπτωση του Β. "Αμπεντροτ —

Ο W. Abendroth, ο «πατέρας» του γερμανικού μεταπολεμικού μαρξισμού, δεν είναι άγνωστος στον Έλληνα αναγνώστη (βλ. Λούκατς, Προβλήματα όντολογίας και πολιτικής, εκδόσεις '70· "Αμπεντροτ, Κοινωνική ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος, εκδόσεις Όδυσσεάς και "Αμπεντροτ — Λένκ, Εισαγωγή στην Πολιτική Έπιστήμη, εκδόσεις Παρατηρητής. βλ. επίσης στον Πολίτη, τ. 10/1977, Γ. Πάσχου, «Ο Β. "Αμπεντροτ, τό εργατικό κίνημα και τά στρατηγικά διλήμματα της δυτικογερμανικής άριστερας». Τό έργο του Abendroth, έμπνευσμένο από τά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα του γερμανικού και του διεθνούς εργατικού κινήματος, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα για τήν όδυνηρή πορεία τής γερμανικής άριστερης διανόησης· και όχι μόνο αυτής...

Η μαρτυρία πού ακολουθεί, αναφέρεται στη δράση Γερμανών αντιφασιστών στρατιωτών στην Ελλάδα κατά τήν περίοδο 1943-44. Γράφτηκε από τόν Abendroth για τόν Πολίτη μετά από σχετική παράκληση τών καθηγητών R. Kühnl και Γ. Πάσχου.

Από τό 1942 τό Γ' Ράιχ άρχισε νά κινητοποιεί τούς φυλακισμένους για νά ικανοποιήσει τίς ανάγκες του στρατού. Πρωτύτερα ίσχυε ότι όποιος καταδικαζόταν μέ φυλάκιση δέν ήταν άξιος νά ύπηρετήσει στό στρατό (όπως, αντίστοιχα, έχανε τά πολιτικά του δικαιώματα — τό δικαίωμα τής ψήφου).

Όμως οι καταδικασμένοι μέ ποινη φυλάκισης αύξήθηκαν τόσο πολύ πού έγινε αναγκαία ή αξιοποίησή τους για τό στρατό. Έτσι τούς όνόμασαν ικανούς ύπό όρους και τούς συγκέντρωσαν σέ ειδικές μονάδες, τά Τάγματα 999, πού ήταν πολλά (περίπου 30). Αυτό σήμαινε πρώτον ότι στερούνταν πολλά από τά δικαιώματα τών κοινών στρατιωτών (άδεια, προαγωγή, δηλαδή δυνατότητα νά προχωρήσουν βαθμολογικά πέρα άπ' τόν βαθμό του άπλου στρατιώτη), δεύτερον ότι οι λόχοι αυτών τών Ταγμάτων πού βασικά διοικούσαν από ιδιαίτερα αξιόπιστους Άξιωματικούς και Ύπαξιωματικούς από τή σκοπιά τών Έθνικοσοσιαλιστών, αποτελούνταν από δύο διαφορετικά στρώματα: κοινούς έγκληματίες και πολιτικούς κρατούμενους, δηλαδή αντιφασίστες. Τό Γ' Ράιχ έλπισε, δίνοντας προνόμια στους κοινούς έγκληματίες, ότι θά μπορούσε νά έλέγχει τούς πολιτικούς κρατούμενους και γι' αυτό ακριβώς ήταν σέ θέση νά διακινδυνεύει τή χρησιμοποίησή τους σέ πολεμικές επιχειρήσεις.

Έγώ προσωπικά — νομικός τό επαγγελμα, πού από τήν άρχή του 1937 ήμουν στά χέρια τής Γκεστάπο — έπιστρατεύτηκα στην άρχή του Φλεβάρη 1943 στό Βερολίνο, μαζί μέ πολλούς άλλους (πού ένμέρει γνώριζα από τή φυλακή) και μεταφέρθηκα στό Κέντρο Έκπαίδευσης Henberg, ένα πρώην στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Wuertenberg, όπου κατατάχτηκα σ' ένα λόχο του 5ου Τάγματος 999. Δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη σύσταση τών λόχων, ώστε κατά τό δυνατό νά μη βρεθούν στην ίδια μονάδα πολιτικοί κρατούμενοι πού ύ-

πήρχε περίπτωση νά γνωρίζονται μεταξύ τους από τήν προηγούμενη πολιτική τους δραστηριότητα στην ίδια περιοχή ή από τή φυλακή. Παρ' όλα αυτά ήταν δυνατό στη διάρκεια τής παραμονής σου στό στρατόπεδο νά αντιληφθείς ποιός ήταν «πολιτικός». Καί τούτο γιατί οι «πολιτικοί» προέρχονταν (έκτός από τούς μάρτυρες του Ίεχωβά) χωρίς εξαίρεση από τίς διάφορες τάσεις του εργατικού κινήματος, ή πλειοψηφία από τό ΚΚΓ, ένας μικρότερος αριθμός από τό «δεξιό» ΚΚΓ — Άντιπολίτευση, από τό Έργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (SAP) ή από τήν άκτιβιστική άριστερή πτέρυγα του Γερμανικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (SPD) και μπορούσαν από τή συμπεριφορά τους και τό προσεκτικό «ψάρεμα» νά αναγνωρίσουν ό ένας τόν άλλο.

Όμως στό δικό μου λόχο αποτελούσαμε τή μειοψηφία (κι έτσι ήταν ή κατάσταση σ' όλα τά τάγματα από αυτή τή δεύτερη φουρνιά «999» και πέρα — ή πρώτη είχε έπιστρατευθεί πριν από μισό χρόνο). Η προηγούμενη διαμάχη ανάμεσα στις διάφορες τάσεις του Έργατικού Κινήματος ήταν για μäs όλους ξεπερασμένη από καιρό και στη θέση της ύπήρχε ή αυτόνομη αναγνώριση του αντιφασιστικού Μετώπου, του ολοκληρωτικού άγώνα ενάντια στό Γ' Ράιχ και τόν ντεφαιτισμό, ή θέληση νά γίνει τό πάν για νά επέλθει ή ήττα του σ' αυτόν τόν πόλεμο.

Στήν άρχή ύπολογίζαμε ότι θά μäs έστελναν στη Βόρειο Άφρική. Μέ τήν άλλαγή τής κατάστασης τούς πρώτους μήνες του 1943 μεταφερθήκαμε στην άρχή του Ίουλίου 1943 στα Βαλκάνια και μάθαμε ότι θά πηγαίναμε στην Ελλάδα. Οι προσπάθειές μας στη διάρκεια τής μικρής παραμονής μας στη Γιουγκοσλαβία νά έρθουμε σέ έπαφή μέ τούς ντόπιους (και μέσω αυτών μέ τούς άντάρτες) απέτυχαν λόγω τής δυσκολίας τής γλώσσας. Τό ίδιο συνέβη και στη διάρκεια τής σύντομης στάθμευσής μας στη Θεσσαλονίκη και στις επιχειρήσεις μας στην περιοχή του Όλύμπου.

Όπως σύντομα καταλάβαμε, η κατάσταση θα μπορούσε να καλύτερέψει μόνο αν μέναμε κάπου περισσότερο, πόσο μάλλον πού κανείς μας δέν μιλούσε ελληνικά και μόνο ένας — ένας σύντροφος του SAP απ' τὸ Ἀμβούργο, ὁ Arthur Riehl — ἤξερε ἀρχαῖα ελληνικά.

Όταν στή συνέχεια μεταφερθήκαμε στή Λήμνο και σταθμεύσαμε στὸ Κάστρο ἢ εἰκόνα ἀμέσως ἄλλαξε. Δύο πράγματα συντρέξαν: οἱ σχετικά μορφωμένοι τοῦ χωριοῦ — δηλαδή οἱ φοιτητές πού λόγω τοῦ πολέμου δέν μπορούσαν νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους και ἔμεναν στὸ χωριό, οἱ καθηγητές τοῦ Γυμνασίου, οἱ γιατροὶ και οἱ δικηγόροι — μιλοῦσαν γαλλικά, ἀλλά και μερικοὶ ναυτικοὶ πού τότε ἦταν ξέμπαρκοι μιλοῦσαν ἐπίσης λίγα ἀγγλικά πού ἂν και δέν ἀντιστοιχοῦσαν στὰ λεγόμενα ἀγγλικά τῆς Ὁξφόρδης, πού εἶχαν μάθει οἱ δύο διανοούμενοι ἀπὸ τοὺς «πολιτικούς», ὁ Riehl (ἕνας οικονομολόγος) κι ἐγώ, παρ' ὅλα αὐτὰ μπορέσαμε σιγά σιγά νά τὰ καταλάβουμε.

Ἔτσι μπορέσαμε νά κάνουμε τίς πρώτες ἐπαφές μεταξύ τῶν δικῶν μας «πολιτικῶν» (καὶ ἐκείνων πού ἀνήκαν σ' ἕναν ἀκόμα λόχο τοῦ 22ου Τάγματος «999», πού λίγο ἀργότερα στάθμευσε κοντὰ μας στή Λήμνο). Ἡ παράνομη ὀργάνωση τῶν «πολιτικῶν» και στοὺς δύο λόχους ἦταν πολὺ δεμένη και λειτουργοῦσε πολὺ σωστὰ μετὴν καθοδήγηση μιᾶς ἐπιτροπῆς, ὅπου συνεργάζονταν καλά ὁ Werner Schmiedgen ἀπὸ τὴ Λειψία, σύντροφος τοῦ KPD, ὁ ἐπίσης ἀπὸ τὴ Λειψία συναγωνιστὴς τοῦ SAP Kurt Sonntag και ἕνας σύντροφος τοῦ KPD ἀπὸ τὴ Λειψία, ὁ Emil Kirsten.

Ὅμως ὑπῆρχαν ἀκόμα μερικὲς δυσκολίες γιὰ νά ξεπεραστοῦν.

Ἄν και βρισκόμασταν στή Λήμνο δέν γνωρίζαμε ἀρκετὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση στή Ἑλλάδα: γι' αὐτὸ και χρειάζονταν κατ' ἀρχὴν μεγαλύτερη προσοχή. Ξέραμε πολὺ καλά ὅτι ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ, λόγω τῶν πικρῶν ἐμπειριῶν τοῦ χειμῶνα τοῦ '42, δέν ἤθελε νά ἔχει καμία σχέση μετὸς ἐθνικοσοσιαλιστῆς κατακτητῆς του, μολονότι ἀπέναντι σέ μᾶς τῶν Ταγμάτων «999» φέρνονταν φιλικὰ γιατί ἤξεραν ὅτι δέν ἦμασταν σάν τους ἄλλους Γερμανοὺς στρατιῶτες. Ὅμως γνωρίζαμε ἐπίσης ὅτι ἰδιαίτερα στὰ ψηλὰ στρώματα ὑπῆρχαν ἀρκετοὶ πού ἐπειδὴ ἤθελαν νά ἔχουν ἐμπορικές συναλλαγές μετὸς τοὺς κατακτητῆς σκέφτονταν διαφορετικὰ και ἦταν ἐτοιμοὶ σέ κάθε στιγμή νά μᾶς παραδώσουν στήν

Γκεστάπο. ἂν μάθαιναν τίς δραστηριότητες μας. Ξέραμε ἀκόμη τί σημαίει ἡ Δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίθεση τῶν Ἰταλῶν (και ἀργότερα τῶν Γερμανῶν) και πόσο λίγο μπορούσε κανείς νά ἐμπιστευταί τὴν Ἀστυνομία και τὸν κρατικὸ μηχανισμό πού αὐτὴ εἶχε ἀφήσει πίσω της, μετ' ἀποτέλεσμα νά ἔχουμε τίς ἀμφιβολίες μας ὅταν ὄλοι αὐτοὶ ἢ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς γιατροὺς ἢ τοὺς δικηγόρους μᾶς πλησίαζαν μετ' ἀντιναζιστικές διαθέσεις γιὰ νά μᾶς πιάσουν κουβέντα.

Σύντομα μάθαμε και γιὰ τίς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὸν ΕΔΕΣ και τὸν ΕΛΑΣ στήν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα και σιγά σιγά διδαχθῆκαμε πῶς νά τίς διαβλέπουμε. Ἔτσι σχηματίσαμε ἀντίληψη και γιὰ τὸ ΕΑΜ και τὸν ρόλο πού ἔπαιξε σ' αὐτὸ τὸ ΚΚΕ. Ἀκούγοντας τίς ἐκπομπές τοῦ ἐγγλέζικου σταθμοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ πληροφοροῦμασταν τίς κομίνες τῆς πολιτικῆς τῆς ἐξόριστης κυβέρνησης στήν Αἴγυπτο. Γιὰ τοῦτο βάλουμε ἀπὸ νωρὶς στόχο νά ἀποκτήσουμε σταθερὸ σύνδεσμο μετ' ὁ ΚΚΕ και τὸ ΕΑΜ, μιά πού μέχρι τότε δέν ὑπῆρχαν ἀκόμα στήν περιοχή μας μονάδες τοῦ ΕΛΑΣ.

Τότε ἤρθε νά μᾶς συνδράμει ἡ βλακεία τῆς στρατιωτικῆς μας ἡγεσίας. Ἡ διοίκηση τοῦ νησιοῦ εἶχε μόλις ἀλλάξει, γιατί ὁ μέχρι τότε διοικητὴς (πιθανότατα ἐξαιτίας κάποιας συνηθισμένης ὑπόθεσης διαφθορᾶς) εἶχε ἀνακληθεῖ και ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἕνα Αὐστριακὸ βαρόνο, ὑπολοχαγὸ τοῦ χιτλερικοῦ στρατοῦ. Τοῦ χρειαζόταν ἕνα καινούριο ἐπιτελεῖο ἀπὸ γραφιάδες γιατί οἱ ἤδη ὑπάρχοντες τοῦ φαίνονταν πολὺ συνδεμένοι μετὴν παλιὰ κατάσταση. Ἦθελε, ἔτσι, νά πάρει «πολιτικούς» τοῦ 999 πού πληροῦσαν τίς ἀντικειμενικὲς προϋποθέσεις, δηλαδή ξένες γλώσσες (νά καταλαβαίνουν και νά μιλᾶνε τουλάχιστον λίγο ἀγγλικά και γαλλικά) και λίγες γνώσεις ἀπὸ διοικητικά. Πίστευε, και σωστὰ, ὅτι στὰ σίγουρα οἱ πολιτικοὶ κρατούμενοι δέν θά ἤθελαν νά ἔχουν καμία σχέση μετ' τὴ διαφθορά. Πῆρε λοιπὸν στή φρουρὰ του τὸν συναγωνιστὴ τοῦ SAP Arthur Riehl κι ἐμένα, ὡς «γραιφεῖς» (φυσικά χωρὶς βαθμὸ). Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ παρακολουθοῦσαμε ἀπὸ κοντὰ ὅλες τίς ἐνέργειες τῆς διοίκησης: προπάντων ὅμως γνωρίσαμε τότε καλύτερα τὴν ἐλληνικὴ διοίκηση (περιλαμβανομένου και τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἀστυνομίας) και τὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα, γιατί τώρα πιά μπορούσαμε μετ' ὁλους νά συζητᾶμε χωρὶς μεταφρα-

στή. Μόνο ελληνικά δέν ξέραμε. Στὶς «ὕπηρεσιακές» μας συζητήσεις μετ' ὁ δῆμαρχο ἢ τοὺς ἐπιταγμένους ἀγρότες, ψαρᾶδες και ναυτικούς ἢ και μετὸς παπάδες ἐξαρτιόμασταν ἀπ' τὸ διερμηνεῖα πού ὄμως, ὅπως ἦταν φυσικό, δέν μπορέσαμε καθόλου νά ἐμπιστευθοῦμε κι ἔτσι οἱ ἐπαφές μας αὐτές στήν ἀρχὴ πολὺ λίγο μᾶς βοήθησαν. Συνεχίσαμε νά ἐξαρτώμαστε ἀπὸ τίς τυχαῖες ἐπαφές μας μετὸς Ἑλλήνες φοιτητές στοὺς δρόμους και στὰ καφενεῖα μετὴν ἀναγκαιὰ προσοχή. Βέβαια αὐτὸ μποροῦσαμε νά τίς ἐπιδιώκουμε πὸ τακτικὰ χάρη στή θέση μας στή διοίκηση πού μᾶς ἔφερνε ἐξὼ ἀπὸ τὸ στρατόπεδο (κι ἔκανε πὸ ἐυκολία τὴν παρακολούθηση τοῦ ραδιοφώνου).

Λίγο ἀργότερα συνέβη και τούτη ἡ σύμπτωση πού μᾶς βοήθησε. Τὸ στρατόπεδο συγκέντρωσης τοῦ Μεταξᾶ στὸν Ἄι-Στράτη ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑγγλέζους, πού ὄμως δέν προχώρησαν σέ κατάληψη τοῦ νησιοῦ, ὅπως και οἱ Γερμανοὶ. Διοικητικά τὸ νησί ἀνῆκε σέ μᾶς. Μὲ ἔστειλαν, λοιπὸν, (μαζί μετὸν ἐμπιστο ἀξιωματικὸ τῆς διοίκησης) μ' ἕνα καικι γιὰ νά ἐξακριβώσω τὴν κατάσταση και νά φέρω πίσω στὸ Κάστρο τῆς Λήμνου πράγματα πού εἶχαν ἀφήσει οἱ ἐκτοπισμένοι.

Ὁ καινούριος διοικητὴς μου, σέ ἀντίθεση μετ' ὁν Αὐστριακὸ προκάτοχό του — πού ἦταν ἕνας σωστός, ἀξιοπρεπῆς, σχετικά ἀντιδραστικὸς, ἀλλά πάντως ὄχι ναζιστικῆς νοοτροπίας ἄνθρωπος — ἦταν κατὰ τὰ ἄλλα μιά τυπικὴ μετριότητα ἀπὸ ἐκεῖνες πού ἀνέρχονταν στὸ στρατό τοῦ Γ' Ράιχ. Αὐτὸ στάθηκε γιὰ μένα και γιὰ ὄλους μας τυχερό. Γιατί ἀφοῦ τὰ κοπάνησε γιὰ καλά μετὸν ἐπίσκοπο τοῦ μοναστηριοῦ, χρειάζοταν κοντὰ του τὸ διερμηνεῖα γιὰ νά τὰ πιῶνε μαζί και διέταξε ἐμένα νά συνεχίσω τὸ φόρτωμα τῶν κρεβατιῶν ἀπὸ τὸ στρατόπεδο συγκέντρωσης μαζί με μερικοὺς ντόπιους.

Τότε μοῦ ἔπιασε κουβέντα στὰ γαλλικά ἕνας Ἑλληνας, προφανῶς διανοούμενος. Ἦθελε νά μάθει γιὰ τὴν κατάσταση τῶν Ταγμάτων «999» κι ἀνοίξε μιά μεγάλη συζήτηση γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ γερμανικοῦ και τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος, μετ' ἐξέταζε κατὰ κάποιο τρόπο γιὰ τίς διάφορες φάσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς Κομμουνιστικῆς Διεθνοῦς — πού προφανῶς γνῶριζε πολὺ καλά — γιὰ νά περάσει ὕστερα σέ ἀνοιχτὴ πολιτικὴ κουβέντα. Προσανατολίστηκε γιὰ τὴν κατάσταση πού ἐπι-

κρατούσε στους λόχους των «999» οι οποίοι στάθμευαν στη Λήμνο και μου έδωσε για έπαφή τον οδοντογιατρό Νούλλα στο Κάστρο.

Από τότε υπήρχε σταθερή, συστηματική έπαφή με τό ΚΚΕ και τό ΕΑΑ στο νησί. Ή άμοιβαία πληροφόρηση και συμμετοχή στη διαδικασία των αποφάσεων ήταν σέ πλήρη λειτουργία μέχρι πού έφτασε ή στρατιωτική διαταγή για τήν υποχώρηση τής φρουράς του νησιού, τόν Αύγουστο του 1944. Από τή θέση μας μέσα στη γερμανική διοίκηση μπορέσαμε μέσω του κομμουνιστή οδοντογιατρού Νούλλα νά έδοποιήσουμε τήν οργάνωση του ΕΑΜ στο νησί για διάφορες καταπιεστικές ενέργειες με τή μορφή καταναγκαστικής εργασίας των κατοίκων για τήν έξυπνρήτηση γερμανικών στρατιωτικών συμφερόντων. Τοúτο συνεχίστηκε άκόμα και όταν διατάχτηκε νά φύγει ό συναγωνιστής Riehl και αντικαταστάθηκε από έναν κατάδικο έγκληματία, μιά πού τοúτος οúτε τή διάθεση είχε, αλλά, σίγουρα, οúτε και τήν ικανότητα νά μέ ελέγξει τό ίδιο, άλλωστε, και ό επικεφαλής αξιωματικός. Κάποτε ό συναγωνιστής Emil Kirsten, πού βρισκόταν στο κέντρο άκριβώς τής συνωμοτικής δουλειάς μας, ύστερα από ένα σοβαρό τραυματισμό του από βομβαρδισμό πήρε — μοναδικός αυτός από όλους μας — άδεια για νά πάει στην οικογένειά του στη Λειψία. Μάθαμε όμως γρήγορα ότι μαζί με άλλους πού συμμετείχαν στην εκεί παράνομη οργάνωση έπεσε στα χέρια τής Γκεστάπο. Τότε, βέβαια, φοβηθήκαμε πολύ για τήν κατάστασή μας στο νησί. Όμως αυτός δέν φανέρωσε τίποτα.

Τήν εποχή εκείνη έξάλλου ένα άλλο συμβάν μου έδειξε πολύ καθαρά πόσο έντονη ήταν ή αντιφασιστική άλληλεγγύη του έλληνικού λαού, πέρα από τόν κύκλο εκείνων πού συμμετείχαν άμεσα στην παράνομη δουλειά του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Σέ μιά επίσκεψη σ' ένα όρμητήριο του λόχου μου γκρεμίστηκα με τό πολυβόλο στο χέρι άρκετά μέτρα κι έχασα τίσ αισθήσεις μου, στην άρχή για ώρες, ύστερα για μέρες. Τό στρατιωτικό νοσοκομείο του νησιού είχε προϊστάμενο έναν Γερμανό γιατρό, παιδίατρο στην πολιτική του ζωή, πού πίστευε ότι είχα πάθει κατάγματα στα πλευρά και έγκεφαλική διάσειση. Παρά τίσ περιποιήσεις του, ή κατάστασή μου σταθερά χειρότερει. Οι Έλληνες συναγωνιστές, πού γρήγορα είδαν ότι δέν πήγαινα πιά στίς παράνομες συναντήσεις και δέν μπορούσα νά φέρω σέ πέρας τίσ παραγ-

γελίες τους (όπως ό έφοδιασμός τους με γερμανικές ταυτότητες), μιά πού δέ δούλευα πιά στη διοίκηση, έφεραν στο Γερμανό διευθυντή του νοσοκομείου έναν Έλληνα γιατρό πού με τή συγκατάθεσή του με εξέτασε και, παρά τό ότι συνέχιζα νά έχω χαμένες τίσ αισθήσεις μου, διέγνωσε σωστά ότι είχα πάθει απόφραξη του έντέρου και με έγχείρισε. Έτσι σώθηκε ή ζωή μου. Και αυτό τό όφειλω στην έλληνική άλληλεγγύη.

Αυτή ήταν ή κατάσταση, μέχρι πού τόν Αύγουστο πληροφορήθηκα τή διαταγή τής άποχώρησης τής φρουράς του νησιού. Ταυτόχρονα δόθηκε έντολή στα γερμανικά στρατεύματα νά προχωρήσουν σέ μεγάλες ανατινάξεις σέ όλο τό νησί. Ένας από τούς συναγωνιστές μας, ό Αυστριακός σύντροφος Willi Wehofer — άρχικά σοσιαλδημοκράτης, μετά καταδικασμένος σέ πολλά χρόνια φυλακή ως μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Αυστρίας — είχε τοποθετηθεί ως επιβλέπων στο εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος του νησιού και έπρεπε νά οργάνώσει τήν ανατίναξη του ηλεκτρικού δικτύου. Αντί γι' αυτό προτίμησε νά εξαφανιστεί με όλα τά σχετικά έγγραφα και σχέδια και νά περάσει στην παρανομία στο Κάστρο. Λίγες μέρες άργότερα τόν άκολούθησα κι εγώ. Μετά από παραμονή λίγων ήμερών σέ μιά σπηλιά στην παραλία, οι Έλληνες σύντροφοι άναγκάστηκαν νά μās περάσουν με βάρκα στη Λέσβο, γιατί οι γερμανικές μονάδες, πού ή άποχώρησή τους είχε αναβληθεί, μās καταζητούσαν συστηματικά. Στη Λήμνο συνεχίστηκαν οι μάχες για λίγες μέρες άκόμα.

Στό μεταξύ ή Λέσβος είχε άπελευθερωθεί από μιά μονάδα του ΕΛΑΣ πού άκόμα ύπαγόταν στο βρετανικό στρατηγείο τής Μέσης Άνατολής. Ό άγγλικός στρατός ζητούσε τήν παράδοσή μας σ' αυτόν ως αιχμαλώτων πολέμου, παρόλο ότι εμείς είχαμε άσχοληθεί με τή διοίκηση του νησιού. Ό ΕΛΑΣ μās άφησε ελεύθερους νά πάμε στη Βουλγαρία. Δέν πήγαμε, όμως, γιατί εγώ, λόγω τής προηγούμενης αντίθεσής μου με τή σταλινική ήγεσία και τής πικρής έμπειρίας από τήν περίοδο των σταλινικών δικών τό 1936-37, δέν ήθελα νά διακινδυνεύσω καινούριες διαμάχες. Περάσαμε, λοιπόν, από τήν άγλοκρατούμενη Χίο στην Αίγυπτο, σ' ένα στρατόπεδο αιχμαλώτων πολέμου. Ό άγγλικός στρατός προσπάθησε νά μās άποσπάσει πληροφορίες, στο στρατόπεδό του στο

Μάχντι, για τόν ΕΛΑΣ. Φυσικά οúτε ό Wehofer οúτε εγώ δώσαμε πληροφορίες.

Ή αιχμαλωσία στην Αίγυπτο

Προσπάθησα εκεί μαζί με άλλους συντρόφους μέσα από ένα πανεπιστήμιο αιχμαλώτων πολέμου στην έρημο νά δημιουργήσω μιά αντιφασιστική πολιτική παιδεία ως προετοιμασία για μιά δημοκρατική διακυβέρνηση στη μελλοντικά άπελευθερωμένη Γερμανία, πράγμα πού με έφερνε σέ όλο και όξύτερες διαμάχες με τήν άγγλική διοίκηση του στρατοπέδου. Με τήν άρχή του έμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα, ή δξυνηση άπ' τόν έπερχόμενο ψυχρό πόλεμο έφτασε στο άποκορύφωμα και διόλου δέν έμελλε νά άμβλυνηθεί από τή νίκη των Έργατικών στην Άγγλία. Ή δύναμη του Κοινοβουλίου και τής κυβέρνησης δέν έφτανε μέχρι τή στρατιωτική έξουσία, πού όριζε τίσ τύχες μας ως αιχμαλώτων πολέμου, και πολύ λίγο μπορούσε νά τήν επηρεάσει. Τοúτο τό «πανεπιστήμιο τής έρήμου» άπέκτησε άκόμα περισσότερη σημασία όταν, μετά τήν παράδοση τής Ρόδου — ταυτόχρονα με τήν παράδοση του Γ' Ράιχ — πολλοί από τά τάγματα «999» μεταφέρθηκαν στην Αίγυπτο. Άπ' αυτούς οι «πολιτικοί» είχαν άνάγκη νά προετοιμαστούν για τή μελλοντική τους δουλειά στη Γερμανία. Όμως, έπίσης σημαντικό ήταν ότι μέσα άπ' τό «πανεπιστήμιο» μπόρεσαν πολλοί, νέοι τότε, στρατιώτες τής άφρικανικής στρατιάς νά άπορρίψουν τήν προηγούμενη ιδεολογία τους. Κατά τά άλλα, πολλοί από τήν άφρόκρεμα του Γ' Ράιχ πού βρίσκονταν έδώ άφέθηκαν ελεύθεροι πολύ πριν από μās, τούς άλλοτε πολιτικούς κρατούμενους του Χίτλερ, νά πάνε από τά αιγυπτιακά στρατόπεδα στίς ζώνες κατοχής των Δυτικών στη Γερμανία.

Φωτιά και λάβα

«Η Αίτνα είναι εκείνο τό ήφαιστειο τής Σικελίας πού από μικροί έχουμε μάθει νά τρέμουμε. Στο κάτω κάτω ως μή ξεχνάμε πώς κατάφερε νά εξαφανίσει ολόκληρη Πομπηία, πράγμα πού εδραίωσε γιά πάντα τό μύθο τής...». (Ταχυδρόμος 16/6/83). Μέ κάτι τέτοια είναι πού εκρήγνυται ό Βεζούβιος.

Τόμ Καμίλλο

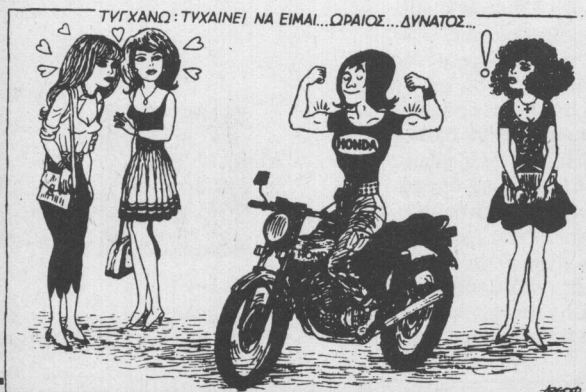
«Ο Μπεζάρ θά συνεργαστεί «μ' έναν άνθρωπο περιέργο και δημιουργικό». «Ο άνθρωπος αυτός λέγεται Τόμ Έλντερ Καμάρα και είναι ένας Βραζιλιάνος αρχιεπίσκοπος...». (Νέα, 21/6/83). Ναι αλλά όχι και κάου-μπόν. Τό Don είναι θρησκευτικός τίτλος. Τό Τόμ είναι ό,τι βρήκε πρόχειρο ή πέννα γιά νά εκφράσει ότι τό αυτό δέν καταλαβαίνει και δέν γνωρίζει.

Τά φόντα τής Χόντα

Είναι καμιά δεκαριά διαφημίσεις. Σέ στίτσα — μικροαστικού ρεαλισμού. Ο φακός εστιάζεται στό δίτροχο, πιστοποιητικό κάθε επί + εδνυχίας.

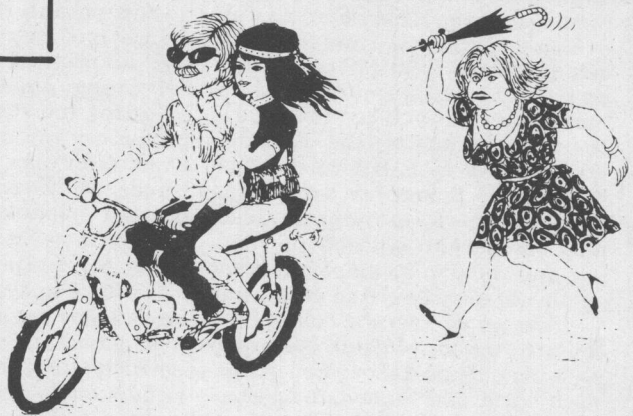
Ο ιδιοκτήτης-αναβάτης-επιβήτωρ. ΑΝΔΡΑΣ. Και νά του φαίνεται κιόλας. Μ' όλες τίς ένδυματολογικές προδιαγραφές τής ΕΟΚ τών παντοπωλίων. Και μ' όλα τά σύνεργα πού, δίκην χάρτου περιτυλίγματος, πλασάρουν στό νυφοπάζαρο τό σώμα-μηχανή γυαλάκι, άλυσιδάκια, ζωστηράκια.

Φόντο καμπόσα «μανουλομάνουλα», ζωγραφιστά τά άπωθημένα μας. Η γυναίκα-πράγμα, ή γυναίκα-θύμα, ή γυναίκα ενεργούμενο και θεατής τών ίδιων τής τών επιθυμιών. Η γυναίκα-προϊόν πιά κι όχι στόχος άπλώς τής διαφήμισης.

Γιά κάθε τυχόντα: άπάρχει και μιά HONDA, γιά μέτη προσόντα.

ΑΠΑΤΩ: ΤΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΟΥ

Γιά κάθε άπατούττα: άπάρχει και μιά HONDA, γιά μέτη προσόντα.

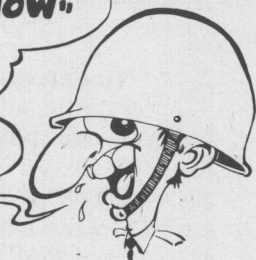
Κι ό μάγκας μέ τό δίκυκλο τά "κονομάει" (νταβατζής), άπατάει τή (χοντρή βεβαίως) σύζυγό του, επανακάμπει μετανωμένος (γιά νά ξαναφύγει), καμαρώνει (μέ σχετική ολιγάρκεια) ή περπερεύεται γιά τά ποντίκια του πανικοβάλλοντας τίς κοπελιές πού καταφεύγουν στό ...σταυρουδάκια του λαιμού τους πρós έξορκισμόν του κακού. Η εξάτμιση προέκταση του φαλλού· ό φαλλός γενάρχης και σκηνοθέτης του εγκεφάλου.

Τί κι αν δέν μπήκες στό Πανεπιστήμιο; Κι αν βγήκες, πάλι τί; Τί ή άνεργία και τί οι (δποιες) άγωνίες πού σώνουν τό μυαλό και τό σώμα σου;

Γιά κάθε άποτυχόντα πού θέλει νά τήν βρεί, έστω από σπόντα, έστω σάν τσόντα, υπάρχουν χιλιάδες μάρκες γιά νά σταμπάρει τή μιζέρια του. Χιλιάδες μηχανές γιά νά ναρκώσει τήν άμηχανία του. Ίδιωτικά και καουμπόικα. Και: άκόμα μιά προσπάθεια γιά νά χωνέψουμε τούς προγραμματιστές τών ύστεριών μας.

**"YOU'RE IN THE ARMY NOW"
ΠΕΜΠΤΗ 14 ΙΟΥΛΙΟΥ
ΒΡΑΔΥΑ ΧΑΚΙ
"MILITARY LOOK."**

ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΟ

Military styl

Οι φαντάροι μας αυτοκτονούν. Φτάσαν τούς είκοσι κι ο χρόνος μισός ακόμα. Σέ μονόστηλα πιά. Τό *χωνέψαμε* κι αυτό. Έγινε στοιχειό στατιστικώς σημαντικό, πολιτικώς ουδέτερο.

Καί έμπορικώς μετατρέψιμο. Έξου καί τά "Military look" καί οί «χακί βραδιές», στίς ντισκοτέκ τής Αθήνας. Μόδα ή στολή πού φυλακίζει τό σώμα. Στυλάκι τά σύμβολα μιās άλλοτριώσης πού υπερβαίνει τά χρονικά όρια τής θητείας. Αχρεία-στοι πιά οί «ψυχολόγοι» τού κ. Δροσογιάννη. Οί μεταπράτες στρατιωτικοποιούν καί τήν «κοινωνία τών πολιτών», άνδρών καί γυναικών, εκμεταλλεόμενοι τό άλγολαγνικόν τών Βαλκανίων. Γιατί, λοιπόν, οί «λοιποί ΟΠλίτες» νά νιώθουν πιά άσχημα από τούς «λοιπούς Πολίτες»; Για μία γραμματική αντίστροφη;

«Αν κάποιος τουλάχιστον πάθαινε έλκος από άηδία...».

Αποκέντρωση

Η αποκέντρωση προχωράει μέ άλματα. Από τήν όδό Αριστοτέλους 17 πήγε στήν όδό Σταδίου 29, τό Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών. Μέ 3,5 έκατομμύρια νοϊκι (τό μήνα). Είχε βρεθει, λέει ή *Έλευθεροτυπία* (17/6/83), οϊκημα στόν Περισσό πού θά μπορούσε νά αγοραστει μέ τά νοϊκια 18 μηνών τής όδοϋ Σταδίου. Καί εκδηλώνει περισή άγανάκτηση για τήν τού Υπουργείου.

Μιά πιά ψύχραιμη έρμηνεία δινόταν από έγκυρους οικονομικούς κύκλους τού «Πολίτη»: τά 3,5 έκατομμύρια τό μήνα έχουν ένα άμεσο πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα μέ συνέπεια νά αναζωογονείται ή αγορά καί ιδίως τά περίξ τού Υπουργείου έμπορικά καί καφενεϊα, αλλά καί οί συναλλαγές πάνω στή γή καί τά ακίνητα, βοηθώντας έτσι τή μικρομεσαία ιδιοκτησία, ενισχύοντας τήν άπασχόληση καί τά έσοδα τής τοπικής αυτοδιοίκησης. Αντίθετα ή λύση τού Περισσού δέν θά έκανε τίποτε άλλο από τό νά ενισχύει τόν ήδη διογκωμένο κρατικο-μονοπωλιακό καπιταλισμό. Η τελική λοιπόν επιλογή είναι κρυστάλλινη καί ύπαγορεύεται από τή (δοσμένη) πολιτική βούληση για κάθετη αντίθεση τής κυβέρνησης άπέναντι στήν κακή μας μοίρα.

ΕΙΠΑΝ ...

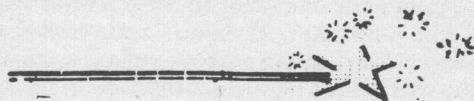

«Βλέπω ποδόσφαιρο μέ τόν ίδιο *ιδεαλισμό* πού βλέπω καί τή ναυτιλία». Τό 'πε ο Σταύρος Νταϊφάς, ιδιοκτήτης πλοίων καί ποδοσφαιριστών, σέ συνέντευξή του στόν *Έλεύθερο Τύπο* (26 Ιουνίου '83).

Έγραψαν

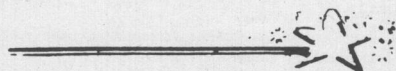
— Ο κ. Κουτσόγιωργας «προήδρευσε *παραπροχτές* καί προχτές... (ό θεός ξέρει τίνος πράγματος - *Έθνος* 17/6/83). Από παραπρόπερσι φαινόταν ή πολυπραγμοσύνη του.

Πρωτοσέλιδος υπέρτιτλος τής *Μεσημβρινής* άφιερωμένος στόν κ. Κουτσόγιωργα: «Ένώ ζητεί έθνική ένότητα *μηνύων* επιτίθεται κατά ζωντανών καί νεκρών» (20/6/83). Μηνίων φιλόλογος δήλωσε: ή δικηγορική ιδιότητα τού κ. Υπουργού δέν συνεπάγεται άναγκαστικά καί προσαρμογή τής όρθογραφίας πρós τό λειτούργημα.

— Περί Τουρκίας: «άλλαγή συμπεριφορās μιās *άναυτης* (έκ τών συμφραζομένων: χωρίς ναυτικούς ή ναυτικό) γειτονικής χώρας...» (*Βραδυνή* 18/6/83). *Αναυδη* δημοσιογραφία...

— Οί *Ώτοβλεψίες* τών *Νέων* (18/6/83) γράφουν περί Λά Ροσέλ, φίλου τού Καμού καί «...άργότερα *σκοτεινοσχεσίτη* τών Γερμανών». Από έθνικοαντιστασιακή άποψη ξενοδακτυλιακή επέμβαση τής μεσοπολεμογαλλικής λογοτεχνίας κρίνεται μάλλον λαϊκογλωσσομπερδευτική.

Αοριστολογίες

Υπάρχουν στή χώρα μας, σύμφωνα μέ τήν Πρόεδρο τού ΕΟΜΜΕΧ κ. Βάσω Παπανδρέου, «*περίπου* 422733» επιχειρήσεις (άπό τήν εισηγήσή της στό συνέδριο τών μικρομεσαίων).

Ἀντροποειδή ἀπό μετάλλια

Γιόρταζε τὰ ἐξήντα του ὁ Γιαρουζέλσκι. Καί τόν ἐκτιμήσανε:

- Ἡ ΕΣΣΔ μέ τό Βραβεῖο Λένιν.
- Ἡ Λ.Δ. τῆς Γερμανίας μέ τό παράσημο τοῦ Κάρλ Μάρξ.
- Ἡ Τσεχοσλοβακία μέ τό παράσημο Κλεμέν Γκότβαλντ.
- Ἡ Οὐγγαρία μέ τό «παράσημο τοῦ διαμαντιοῦ τῆς σημαίας».
- Καί, καταϊδρωμένοι, ὁ εὐρωκομμουνίζων Τσαουσέσκου μέ τό παράσημο τοῦ «ἀστέρος τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Ρουμανίας - 1ης τάξης».

Ὁ σεμνός Μπρέζνιεφ εἶχε ἀρκεστεῖ ὅτο βραβεῖο Λένιν Λογοτεχνίας (!), Τέχνης (!!)

καί Ἀρχιτεκτονικῆς (;;). Ὁ στρατηγός τόν ὑπερκέρασε, μ' ὅσα διαμάντια καί χρυσάφια καί σαπφείρους καί ἄστρα τόν κέρασανε οἱ χῶρες οἱ ἀδελφές.

Μετάλλια — ἴσως γιατί μετ' ἄλλων (τῶν στραταρχῶν τοῦ Συμφώνου, π.χ.) ταπεινώνει τό λαό τῆς χώρας του.

Μετάλλια — ἴσως γιατί μεταλλικός κι ὁ φόβος πού σκορπίζουνε τὰ τάνκς, τὰ κάγκελα καί τὰ περίστροφα.

Ἄνθρωποι ἀπό σίδηρο καί Ἀντροποειδή ἀπό μετάλλια. Λιώνουν τούς πρώτους (προσπαθοῦν τουλάχιστον) γιά νά προσφέρουν δεκανίκια στοὺς δεύτερου. Ἔτσι δέχονται τ' ἀτσάλι σήμερα.

Τά παιχνίδια τῆς Μπερλίνας

Γράφει ἡ «Μπερλίνα» στήν *Καθημερινή* τῆς 3-4/7/83:

ΥΠΑΡΧΟΥΝ καί χειρότερα ἀπό τὰ δικά μας! Οἱ τελευταῖες **ΙΤΑΛΙΚΕΣ** ἐκλογές, ἐστειλαν στή *Βουλή* τόν **ΤΟΝΙ ΝΕΓΚΡΙ**, τόν «ἐγκέφαλο» τῶν «Ἐρυθρῶν Ταξιαρχιῶν». Ἐδῶ καί τέσσερα **ΧΡΟΝΙΑ** ἐγκλειστος στίς φυλακές, ὁ «**ΑΝΑΡΧΙΚΟΣ** καθηγητής» θά ἐλευθερωθεῖ μόλις ἀναγγελοῦν ἐπίσημα τὰ ἀποτελέσματα.

Καί ἀπό **ΑΝΤΙΠΕΡΑ** δχθη...

• **Τά 100 χρόνια ἀπό τήν γέννηση τοῦ ΜΟΥΣΟΛΙΝΙ**, στίς 29 Ἰουλίου, ἐτοιμάζονται νά γιορτάσουν οἱ ἐνθαρρυνμένοι «νεοφασίστες» στήν Ἰταλία. Καλά νά θυμηθοῦν τήν ἀρχή... ἀλλά πῶς θά **ΞΕΧΑΣΟΥΝ** τό οἰκτρό τέλος;

Καμένη Μπερλίνα γέρασες καί δέν κατάλαβες τίποτε. Παίζεις ἀκόμα μέ τὰ ἐπικίνδυνα ἰδεολογικά σοφίσματα. Ταύτιση τῶν δύο ἄκρων, ἀκόμη καί ὅταν στή μία βρίσκεται ἀπλῶς ἓνα ἄτομο, ἓνας μαρξιστής, φιλόσοφος, καί στήν ἄλλη μία πολιτική παράταξη, οἱ νεοφασίστες. Καί ἄν ἀκόμη σκεφεῖ κανεῖς μέ τήν ἀπλή αὐστηρότητα πού ἔχει τό παιχνίδι πού χρησιμοποιοῖς ὡς ψευδώνυμο, θά βρεῖ τή συσχέτιση πού κάνουνε κουτοπόνηρη ὡς καί ἀνέντιμη.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἔπτα πεπερόντα

- Συνδιάσκεψη στό Λονδίνο γιά τήν «Ἀλλαγὴ στήν Ἑλλάδα». Μερικά φορτικά σχόλια
- Ἡ πρόταση Ἀντρόποφ γιά τόν περιορισμό τῶν πυρηνικῶν ὀπλῶν καί ἡ ἰσορροπία τρόμου στήν Εὐρώπη
- Αὐτοδιαχειριζόμενοι παιδοτόποι. Πρόκληση θεσμική, πρόκληση εκπαιδευτική

Ὁ Μάρξ σήμερα

- Jerzy Topolski:** Προβλήματα ἱστορίας καί ἱστορικῆς μεθοδολογίας
- Ernesto Laclau:** «Σοσιαλισμός», «Λαός» καί «Δημοκρατία». Ὁ μετασχηματισμός τῶν ἡγεμονικῶν λογικῶν
- Κράτος, Πολιτική καί Μαρξισμός** Δύο συνεντεύξεις στά Σ.Θ., τῶν **Stuart Hall** καί **Bob Jessop**
- Περικλῆ Βαλλιάνου:** Ὁ Μάρξ καί ἡ κριτικὴ τῆς φιλοσοφίας
- Bob Rowthorn:** Νεο-κλασική, νεο-ρικαρντιανική καί μαρξιστικὴ οικονομικὴ θεωρία
- Valentino Gerratana:** Μάρξ καί Δαρβίνος

Ζώγιας Χρονάκη-Παπαμίχου: Βιβλιογραφία γιά τό Γυναικεῖο Ζήτημα
Μιχάλη Μαδιανού: Κοινωνικο-οικονομικὴ ἀνάπτυξη καί ψυχικὴ ἀρρόστια: μιὰ προσπάθεια διερεύνησης τῆς σχέσης

Κυκλοφορεῖ τό 170 τεύχος

KRISNA

Σέ κάθε ἀγορά δίνονται ΔΩΡΑ
Κάθε μέρα γίνονται ΠΡΟΣΦΟΡΕΣ

- ΡΟΥΧΑ
- ΔΩΡΑ
- ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ
- ΤΣΑΝΤΕΣ
- ΑΡΩΜΑΤΑΚΙΑ
- STICKS
- ΜΑΝΤΙΛΙΑ

Ἄλλα εἰσαγωγῆς μας
ἀπὸ ΑΣΙΑ-ΕΥΡΩΠΗ

ΠΩΛΗΣΗ:

ΧΟΝΔΡΙΚΗ-ΛΙΑΝΙΚΗ

KRISNA

ΣΟΛΩΝΟΣ 109 - ΤΗΛ. 36.04.634
ΣΟΛΩΝΟΣ 124 - ΤΗΛ. 36.20.923

Προϋποθέσεις για τό λανσάρισμα του Πόπερ

Μετά την καθιέρωση της ανακριβούς μεταφράσεως, καθώς και της κριτικής της ανακριβούς μεταφράσεως, τά δελτία της γραμματολογίας μας έτοιμάζονται νά δεχτούν ένα νέο είδος λόγου: τή συστηματικά έσφαλμένη κριτική (διόρθωση) τής ακριβούς μεταφράσεως. Δέν πρόκειται, φιλόποπτε αναγνώστη, για καμιά αναδιπλασιαστική-ταξινόμική ακρότητα του συμπαθούς Μπόρχες. Τό νέο είδος έκανε ήδη τά πρώτα — μά καθόλου δειλά — βήματά του από τίς στήλες ειδικής σελίδας τής πρωινής εφημερίδας των 'Αθηνών 'Η Καθημερινή' — άρα υπόσχεται καθιέρωση.

'Αντικείμενο τής συστηματικά έσφαλμένης, σ' αυτή τήν πρώτη της εμφάνιση, είναι τό έργο του Κ. Πόπερ 'Η άνοιχτή κοινωνία και οι έχθροί της (μετάφραση Είρ. Παπαδάκη). 'Ο κριτικός (Τ. Τζαμαλίκος) πού κρίνει σκόπιμο νά μάς πληροφορήσει πώς «τυχαί(νει) νά γνωρίζ(ει) άρκετά καλά τό έργο από τό πρωτότυπο» θεωρεί «κρίσιμως άπαραίτητο» νά αφιερώσει τό ένα τρίτο τής βιβλιοκρισίας σέ «μερικές έπισημάνσεις... για τή μετά-

φραση του έργου», γραμμένες σέ τόνο όργιλο, διδασκαλικό και άμετάκλητα καταδικαστικό για τή μεταφράστρια του έργου. 'Αξίζει νά τίς παρακολουθήσουμε μία μία.

1) Σέ ένα χωρίο πού μιλάει για τή διάρθρωση τής λογικής συνεπαγωγής, ή Ε. Παπαδάκη άποδίδει τό 'premise' μέ τό 'προκειμένη'. 'Ο όρος αυτός είναι άκατανόητος για τόν κριτικό: «αυτή ή άκατανόητη 'προκειμένη' χρησιμοποιείται περίπου 16 φορές μέσα σέ δύο σελίδες... και τίς διαλύει νοηματικά». Συνειδητοποιώ έκπληκτος ότι πλείστοι όσοι, αναγνώστες, συγγραφείς, μεταφραστές, έχουμε χειριστεί κείμενα στά όποια γίνεται εδρύτατη χρήση του όρου αυτού — δηλαδή νομίζαμε ότι κατανοούσαμε κείμενα πού στήν πραγματικότητα ήσαν νοηματικά διαλυμένα. Τό πράγμα δέν θά είχε ίσως τόση σημασία άν επρόκειτο για κείμενα του Πολίτη; λ.χ., ή του Δευκαλίωνα, μία και αυτού του είδους τά υποκείμενα έκφορās βρίσκονται ήδη, ως γνωστόν, σέ όρίζοντα πνευματικής διαλύσεως και άπωλείας: όμως στή χορεία των άπατημένων άνήκουν και πρό-

γονοι σεβάσμιοι, πρωτεργάτες τής νεοελληνικής (μεταφραστικής) αυτοσυνειδησίας, όπως ό Θ. Βορέας και ό Ε. Παπανούτσος?

Προκύπτει έδώ ένα δίλημμα: είτε ό Τ. Τζαμαλίκος, ό όποιος διαθέτει μία φανταστικά άμεση πρόσβαση στις πηγές του έλληνικού Λόγου³, έχει γίνει τόσο ρηξικέλευθος, πού νά διαγράψει μέ μία μονοκοντυλιά τόσους πολλούς νεοέλληνες, περισσότερο ή λιγότερο, λογίους, είτε, άπλως, δέν γνωρίζει περί τίνος δμιλεί. Αισθάνομαι τήν ήθική ύποχρέωση νά άγνοήσω τό πρώτο κέρασ του δίλημματος: δέν μπορώ νά φανταστώ πώς ό κριτικός τής σελίδας του βιβλίου έγνώριζε πραγματικά ότι άλλουνού είναι τό σφάλμα, ότι έχει δημιουργηθεί παράδοση γύρω από αυτό τό λάθος, και πώς, παρ' όλα αυτά, τό καταλόγισε στην Ε. Παπαδάκη: αυτό θά ίσοδυναμούσε μέ συνειδητή προσπάθεια διασυρμού. Είμαι ύποχρεωμένος νά δεχτώ τήν έντιμότητα του Τ. Τζαμαλίκου και νά συμπεράνω τήν άπαιδευσία του.

II) «Στή σελ. Β-315 (Β-213 άγγλ.) τό total ideology δέν σημαίνει τό άνευ νοήματος 'όλική ιδεολογία', πού ή μεταφράστρια υιοθετεί άνοπωίαστη, ως σύμφωνη (sic) μέ τό λεξικό: αλλά σημαίνει 'άπόλυτη ιδεολογία'. 'Ομολογώ ότι δέν μπορώ νά καταλάβω γιατί τό 'όλική ιδεολογία' δέν άποδίδει όρθά τό 'total ideology', έκτός και άν, τό νά συμφωνείς μέ τό λεξικό συνιστά, από μόνο του, άμάρτημα.

"Όμως οι βιταμίνες ενός καρπού είναι στή φλούδα: και ίδου μέ ποιά φλούδα περιτυλίγει τήν περισπούδαστη παρατήρησή του ό Τ. Τζαμαλίκος: «(άλλωστε τό total σημαίνει και absolute). Και έν πάση περιπτώσει, καλό θά ήταν νά γνωρίζει ό

1. Καθημερινή — Βιβλίο, φύλλο τής Πέμπτης, 2/6/83.

2. Θ. Βορέας, 'Ακαδημικά, τ. 1ος, «Λογική», σελ. 95-96 «των κρίσεων δέ τούτων αι μέν δύο πρώται ονομάζονται προτάσεις και προκειμένα,¹ ή δέ τρίτη, ήτις εκ τούτων παράγεται, καλείται συμπέρασμα». Στή σήμ. 1: propositiones, praemissae. Ε. Παπανούτσος, Λογική, σελ. 124 (προκειμένες = praemissae).

3. Κατά τόν Τ. Τζαμαλικο, για νά καταλάβουμε τόν Πόπερ, πρέπει νά βά- λουμε στή θέση του 'προκειμένη' «τή λέξη 'υπόθεση', (όπως ακριβώς νοείται αυτή στήν Εύκλειδειο Γεωμετρία)»

αναγνώστης ότι εδώ ο συγγραφέας (φυσικός ο ίδιος) δανείζεται το λεξιλόγιο του Άϊνστάιν από την Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας (δπου γίνεται λόγος για 'απόλυτο σύστημα αναφοράς' ή 'σύστημα αδρανείας'. Αυτή ή 'αναγωγή' του Πόπερ, σέ λέξεις και μεθόδους της επιστήμης, είναι από τα κεφαλαιώδη σημεία των απόψεών του, που εκθέτει στο τέλος του Β' τόμου)».

Σημειώνω: σύμφωνα με τον Τ. Τζαμαλίκιο ο Πόπερ έκανε λάθος έπιλογή όρου — μά αυτό δέν είναι διόρθωση τής μετάφρασης, είναι διόρθωση του πρωτοτύπου. 'δανείζομαι τό λεξιλόγιο' σημαίνει δανείζομαι τούς όρους κάποιου άλλου, αυτού τούς ίδιους και όχι τά εικαζόμενα συνώνυμά τους: αυτό πού, ακριβώς, αποκλείεται σέ μία τέτοια περίπτωση, είναι ή χρήση των συνωνύμων. έρώτημα: 'total' ή 'absolute' χρησιμοποιεί, ως όρο, ο Άϊνστάιν;

Στό περιτύλιγμα λοιπόν τής παρατήρησής του ο Τ. Τζαμαλίκιος, μαζί μέ ένα σπάνιο δείγμα πομπώδους και άσυνάρτητης παραπομπής (name dropping), μάς παρέχει και τή βεβαιότητα ότι άγνοεί τί σημαίνει μετάφραση και τί σημαίνει όρολογία.

III) 'Επί τάς πηγάς, λοιπόν, κουτσαίνοντας ή πετώντας, στον Εύκλειδη και στον Άϊνστάιν. Τουλάχιστον όμως, επί τάς πηγάς: «Λέγοντας ο συγγραφέας 'modern platonic dreams of brave new worlds' χρησιμοποιεί ύπαινεκτικά τόν τίτλο του βιβλίου του Χάξλεϋ 'Θαυμαστός καινούργιος κόσμος'. έπομένως κακώς ή μεταφράστρια γράφει για 'μοντέρνα πλατωνικά όνειρα γενναίων(!) καινούργιων κόσμων'». Τρέφω ελάχιστη εκτίμηση για τόν Πόπερ ως φιλόσοφο, όμως ο άνθρωπος στοιχειώδη γράμματα γνωρίζει: έτσι, όπως κάθε Έλλην γυμνασιόπαις πού χρησιμοποιεί ειρωνικά τό 'όμορφος κόσμος, ήθικός...' παραπέμπει μέσω του Βάρναλη στό Σολωμό, και κάθε άγγλοσαξωνικής παιδείας συγγραφέας πού χρησιμοποιεί τό 'brave new world', παραπέμπει, μέσω Χάξλεϋ, (τουλάχιστον) στον Σαίξπηρ (*Τρικυμία*, Πράξη V, στίχος 183). "Όμως ως είναι και έτσι: ο Χάξλεϋ, ελληνικά τό έγραψε τό βιβλίο του, ή μήπως ο τίτλος 'Θαυμαστός καινούργιος κόσμος' είναι και αυτός μετάφραση; "Αν συμβαίνει τό δεύτερο (έλπίζω να συμφωνεί ο κριτικός ότι τό δεύτερο, όντως, συμβαίνει), γιατί ή Ε. Παπαδάκη να είναι ύποχρεωμένη

νά δεχτεί μία μετάφραση του τίτλου του βιβλίου του Χάξλεϋ; Κάπως πρέπει να διευκρινίσει ο Τ. Τζαμαλίκιος τί σημαίνει πρωτότυπο και τί μετάφραση, και να μου πει και μένα, γιατί αρχίζω να τά χάνω.

IV) "Ένας κανόνας του νέου είδους λόγου πού παρουσιάζεται εδώ, είναι ο εξής: όσο βαρύτερο είναι τό σφάλμα (στήν έσφαλμένη διόρθωση του ακριβούς), όσο μεγαλύτερη ή άσυναρτησία, τόσο πιό όργίλος και έπιτιμητικός να γίνεται ο δόραστης (ο κανόνας αυτός έχει εφαρμοστεί και σε παλαιότερα είδη λόγου). Παραθέτω τό σχετικό χωρίο: «Στή σελίδα Β, 25, μεταφράζεται ο όρος defining formula ως 'ορίζουσα φόρμουλα' (!), εκεί πού ο συγγραφέας αναλύει τόν Άριστοτέλη. Μά, έπιτέλους, ή μεταφράστρια πριν καταταπιστεί μέ τούτο τό έργο, θα έπρεπε να έχει στοιχειωδώς πληροφορηθεί τί είπε σχετικά ο Άριστοτέλης. Και τότε θα έβλεπε ότι αυτή ή 'ορίζουσα φόρμουλα' δέν είναι τίποτε άλλο από τό άριστοτελικό 'είδος' (όρο πού ο Άριστοτέλης παρέλαβε από τόν Πλάτωνα) ή τό συνώνυμό του 'μορφή' (όρο άκραφνώς άριστοτελικό): ειδικότερα δέ (προκειμένου για τό έγκόσμία όντα) είναι ο όρος 'είδος έσχατον' ή 'άτομον είδος', πού σημαίνει τό είδος τό έμπραγματωμένο μέσω στήν ύλη. "Έτσι στή φράση (σελ. Β 25 έλλ., Β 10 αγγλ.) the defining formula is longer... than the defined term, ο άτυχής αναγνώστης διαβάζει: «'Η ορίζουσα φόρμουλα(!) είναι μακρότερη(!)... από τόν οριζόμενο όρο!» ('μακρότερη' κι όχι 'εϋρύτερη', διότι τό λεξικό λέει ότι long σημαίνει 'μακρύνει'!).»

Μου είναι δύσκολο να κρύψω τόν ένθουσιασμό μου για τήν τόσο εϋστοχη μετάφραση του defining formula, και έτσι προχωρώ πάραυτα στήν εφαρμογή: «As a rule the defining formula is longer and more complicated than the defined term⁴» = «Κατά κανόνα τό (έσχατον) ή (άτομον) είδος είναι εϋρύτερο και πιό πολύπλοκο από τόν οριζόμενο όρο». Δέν θα ζητήσω από τό δάσκαλο τής φιλοσοφίας και των ελληνικών γραμμάτων να μου εξηγήσει πώς τό 'longer' σημαίνει 'εϋρύτερο'.

4. 'Αποκαθιστώ τήν πλήρη φράση του πρωτοτύπου, τήν όποία, άγνωστο γιατί — προφανώς όχι για λόγους χώρου, μία και πρόκειται για δύο λέξούλες — περιέκοψε ο Τ. Τζαμαλίκιος.

έχω πειστεί πιά ότι, ως άλλος Χάμτυ-Ντάμτυ, είναι ιδιοκτητή των λέξεων και τίς βάζει να σημαίνουν ό,τι αυτός επιθυμεί. "Όμως, και έτσι, δέν καταλαβαίνω πώς ένα είδος, και δή άτομον, μπορεί να είναι εϋρύτερο από έναν όρο, δηλαδή από ένα όνομα, όπως διευκρινίζει, για όσους δέν κατάλαβαν, στήν άμέσως επόμενη φράση του κειμένου του ο καμμένος ο Πόπερ: 'Aristotle considers the term to be defined as a name of the essence of a thing'. Δέν άμφιβάλλω ότι ο Τ. Τζαμαλίκιος θα είναι βαθύς γνώστης του Άριστοτέλη και όλων των Άρχαίων γενικά, για να διδάσκει μέ τόση άυτοπεποίθηση από των στήλων τής *Καθημερινής*. "Όμως 'επιτέλους' ως καταδεχτεί να καταλάβει και τόν Πόπερ. Δέν είναι δύσκολο. "Ένας πρωτοετής τής φιλοσοφίας θα μάς έλεγε πώς στον άγγλοσαξωνικό φιλοσοφικό χώρο ισχύει, αϋτονότητα, ένα μεταγλωσσικό ιδίωμα πού περιέχει λέξεις όπως 'φόρμουλα', πού καθιστά θεμιτό να μετράμε τό μήκος των γλωσσικών εκφράσεων, έφόσον αυτές είναι έντός εισαγωγικών, (όπως ακριβώς συμβαίνει στο κείμενο του Πόπερ), κλπ.

Ο Πόπερ είναι άγγλοσαξωνικά άπλός συγγραφέας (ταπεινή μου γνώμη: σε γραπτά σαν τήν *Άνοιχτή κοινωρία* ή τό *Poverty of historicism* είναι και εξαιρετικά άπλοϊκός, δηλαδή μετριότατος, φιλόσοφος) δέν όμως τόν διαβάσουμε σύμφωνα με τήν κλείδα τής συστηματικής άσυναρτησίας, τής όποίας τό μυστικό κατέχει ο κριτικός τής *Καθημερινής*, μεταμορφώνεται σε φιλόσοφο σκοτεινό, ο όποιος έχει λόγους, πού μόνο αυτός γνωρίζει, να συγκρίνει τό εύρος των άτόμων ειδών μέ τό μήκος των όνομάτων, ο όποιος λέει total και έννοεί absolute, για λόγους πού πρέπει να αναζητη-

5. 'Εδώ εξέθεσα μόνον όσες διορθώσεις ο κριτικός παρουσιάζει στήν *Καθημερινή*. Γιατί έχει και άλλες: «'Αν και ο χώρος εδώ είναι ελάχιστος, θα δώσουμε εδώ ένα - δύο παραδείγματα (διότι άτυχώς, τήν άποψη μας για τήν ποιότητα τής μετάφρασης έχουμε τεκμηριώσει μέ πάρα πολλά παραδείγματα». Δικαιούμαι να συμπεράνω ότι οι πέντε παρατηρήσεις πού ο Τ. Τζαμαλίκιος δημοσίευσε είναι διαλεγμένες μέ κριτήριο τήν εϋστοχία και τόν βαρυσήμαντο χαρακτήρα τους: δέν τολμώ να φανταστώ τίς άλλες, τίς πάρα πολλές, πού μάς κρύβει.

θοῦν στά βάθη τῆς ἀδιαφανοῦς του σχέσης πρὸς τὸν Ἀϊνστάϊν· ὅταν ὁ Πόπερ γράφει 'premise', πρέπει νά ἀρνηθοῦμε τὴν πρόχειρη λύση 'προκειμένη', καί νά διαμεσολαβήσουμε, εἰδικά γιὰ τὸν Πόπερ, τὴν κατανόησή μας μὲ ἓνα διάβασμα τῶν *Στοιχείων* τοῦ Εὐκλείδη.

Τώρα καί στὴν Ἑλλάδα (μετὰ τὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία) γίνεται μιά προσπάθεια λανσαρίσματος τοῦ Πόπερ. Ζητῶ συγγνώμη πού χρησιμοποιοῦ ἓναν ὄρο ἀπὸ τὸ λεξιλόγιό τῆς διαφημιστικῆς βαρβαρότητας — λανσάρεται ἓνα καινούργιο ἐμπορικό προϊόν, ὄχι ἓνας φιλόσοφος — καί δηλώνω ὅτι τὸν ὄρο αὐτό θά τὸν ἀποσύρω ἂν ἀποδειχτεῖ, τελικά, πῶς στὴν ἐκστρατεία Πόπερ δέν

συμμετέχουν ἐπαγγελματίες διαφημιστές. Λανσάρω, λοιπόν, θέλει νά πει: Κατασκευάζω ἓνα ὄνομα, ἓνα σημαῖνον, ἓνα σύνθημα. "Ἐνα κείμενο 'σκοτεινό', πού νά ὑπογράφεται ἀπὸ τὸ (ὑπὸ κατασκευῆν) σημαῖνον, ἐξυπηρετεῖ ἄριστα αὐτὴ τὴν ὑπόθεση: τὸ κείμενο δέν εἶναι κατανοητό, ὅμως τὸ ὄνομα λέει πολλά, ἄρα, καί τὸ κείμενο πρέπει νά λέει κάτι τὸ βαθύ· τί; ἂν δέν μπορῶ νά τὸ ἐννοήσω, τὸ κείμενο λέει αὐτό πού μοῦ εἶπαν ὅτι λέει, ἢ αὐτό πού ἐπιθυμῶ νά λέει. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τὸ ταλαιπώρο γραπτό τοῦ Πόπερ γίνεται μαλακό προζύμι πού μπορεῖ νά πάρει τὸ σχῆμα τῶν ὄντων μας, εἴτε νεοφιλελεύθερα εἶναι αὐτά (μικρὴ παραμόρφωση) εἴτε ἔλ-

ληνορθόδοξα (μεγάλῃ παραμόρφωση) εἴτε, γιατί ὄχι, ἓνας συνδυασμός καὶ τῶν δύο (τετατογονία)· τόσα καί τόσα ἔχουμε δεῖ, ἓνα ὄβριδιο θά μᾶς τρομάξει;⁶

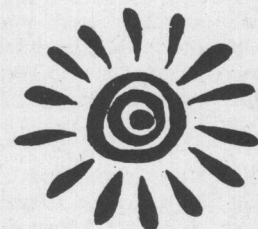
Παντελῆς Μπασάκος

6. Τὸ κείμενο αὐτὸ βρισκόταν ἤδη στό τυπογραφεῖο ὅταν στὴν *Καθημερινή* δημοσιεύτηκε ἡ ἀπάντηση τῆς Ε. Παπαδάκη (7/7/83)· ἡ ἀπάντηση ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά, καί διεξοδικά, μὲ τὴ δικαιολόγηση τῆς μετάφρασης τῶν ὄρων. Μὲ ἰκανοποίηση διαπιστώνω ὅτι οὐσιαστικά τὰ κείμενά μας συμφωνοῦν.

Κάρλ Μάρξ

Διαφορά τῆς Δημοκρατίας καί Ἐπικούρειας Φυσικῆς Φιλοσοφίας

Ἐκδόσεις Γνώση, 1983,
Εἰσαγωγή - Μετάφραση Π. Κονδύλης

Ὁ Μάρξ ἔγραψε τὴν διδακτορική του διατριβὴ πάνω στὴ «Διαφορά τῆς Δημοκρατίας καὶ Ἐπικούρειας Φυσικῆς Φιλοσοφίας» τὸ 1839-40 καὶ τὴν ὑπέβαλε ἓνα χρόνο μετὰ στὴν Ἰένα μὲ σκοπὸ νά ἀκολουθήσει ἀκαδημαϊκὴ σταδιοδρομία. Τὸ ἔργο αὐτό, πού ἀνήκει στὴ φοιτητικὴ του περίοδο, δέν ἔχει προκαλέσει γενικά μεγάλο ἐνδιαφέρον, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει ὅτι ἔχει ξεφύγει ἐντελῶς ἀπὸ τὴν παρατήρηση κάποιων εἰδικῶν. Ἔχει ἐντοπισθεῖ μάλιστα γιὰ τὴν πρωτοτυπία του καὶ ἀπὸ ὀρισμένων μελετητῆς τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.

Στὴν Ἑλλάδα μεταφράστηκε καὶ ἐκδόθηκε πρόσφατα γιὰ πρώτη φορά σάν πρῶτος τόμος τῆς «Φιλοσοφικῆς καὶ Πολιτικῆς Βιβλιοθήκης» τῶν ἐκδόσεων «Γνώση». Τὸ ἔργο μετέφρασε καὶ ἐπιμελήθηκε μὲ τρόπο παραδειγματικό καὶ σπάνιο γιὰ τίς ἑλληνικὲς ἐκδοτικὲς συνήθειες ὁ Π. Κονδύλης.

Οἱ ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν διαμόρφωση τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ θά τὸ ἐπισημάνουν καὶ θά τὸ ἐκτιμήσουν ἀνάλογα. Τὸ βιβλίο ὅμως αὐτὸ ἔχει καὶ μιά ἐπικαιρότητα πού ἴσως ξεφύγει ἀπὸ τὴν προσοχὴ ἐνός εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ στό ὁποῖο σωστά φιλοδοξεῖ νά ἀπευθυνθεῖ ἡ «Φιλοσοφικὴ καὶ Πολιτικὴ Βιβλιοθήκη». Πρόκειται γιὰ τοὺς ἐνδιαφερόμενους καὶ ἀσχολούμενους μὲ τὴν πολιτικὴ. Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ βιβλίου ἀπορρέει ἀπὸ δύο ἐρωτήματα πού θέτει ἡ ἐπιλογή καὶ ὁ τρόπος ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος: α) Γιατί ὁ Μάρξ διάλεξε νά ἀσχοληθεῖ — καὶ μάλιστα μὲ σκοπὸ νά ἐπεκταθεῖ μετὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ διδακτορικοῦ τίτλου του — μὲ ἓνα καθαρὰ φιλοσοφικό θέμα, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ πῶς φλεγόταν ἤδη ἀπὸ τρέχοντα πολιτικὰ προβλήματα, καὶ β) γιατί προσδιόρισε τὸ ἀντικείμενό του σ' ἓνα ζήτημα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ μάλιστα μῆς παραμελημένης

περιόδου, ἐνῶ στοὺς κύκλους του κυριαρχοῦσαν προβλήματα κατανόησης καὶ ἐρμηνείας συγχρόνων του, καὶ κυρίως τοῦ Χέγκελ.

Τὴν καλύτερη ἀπάντηση στό πρῶτο ἐρώτημα τὴν δίνει ὁ Ἔνγκελς στό «Λουδοβίκο Φόνερμπαχ» πού ἀποτελεῖ ἴσως τὸν πιὸ κατατοπιστικό ὁδηγό γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ νεαροῦ Μάρξ. Τὸ 1840, ἦταν μιά πολὺ κρίσιμη καὶ «πυκνὴ» χρονιά γιὰ τοὺς γερμανοὺς διανοούμενους. Ἦταν ἡ χρονιά τοῦ περάσματος ἀπὸ τὸν Φρειδερίκο Γουλιέλμο τὸν III πού ὑποσχόταν μιά συνταγματικὴ μοναρχία μὲ «μιά περιορισμένη, μετριοπαθεῖ καὶ ἔμμεση κυριαρχία τῶν ἰδιοκτητριῶν τάξεων, πού ἀνταποκρινόταν στὶς γερμανικὲς μικροαστικὲς συνθήκες», στὸν Φρειδερίκο Γουλιέλμο τὸν IV πού ἀνέβασε μαζί του στό θρόνο τὴν «ορθόδοξη ψευτοεὐλάβεια» καὶ τὴν «φεουδαρχο-απολυταρχικὴ ἀντίδραση».

Οί νεαροί διανοούμενοι, ὀδηγημένοι ἀπό τόν Χέγκελ πού ἐβλεπε τήν ἀπόλυτη ἰδέα νά πραγματοποιεῖται στή συνταγματική μοναρχία, πῆραν τέτοια θέση μέσα στή φιλοσοφία ἀνάλογα μέ τήν κοινωνική τους τοποθέτηση. Γιατί οἱ διανοούμενοι αὐτοί εἶχαν ὀδηγηθεῖ στά φλέγοντα ζητήματα τῆς ἐπικαιρότητας, μέσω τῆς φιλοσοφίας. Ὅρισμένοι καταπιάστηκαν μέ τήν κριτική τῆς θρησκείας καί ἄλλοι στράφηκαν πίσω στόν ἀγγλογαλλικό ὕλισμό. «Στήν τοπική θεωρητική Γερμανία δυό πράγματα ἦταν πρῖν ἀπ' ὅλα πραχτικά: ἡ θρησκεία καί ἡ πολιτική». «Ἐὐ ἀγώνας», μάς λέει ὁ Ἐνγκελς, «γινόταν ἀκόμα μέ φιλοσοφικά ὄπλα, μά ὄχι πιά γιά ἀφηρημένους φιλοσοφικούς σκοπούς». Αὐτά τά ἔγραψε ὁ Ἐνγκελς τό 1886, ὅταν ὁ ἀγώνας γινόταν πιά μέ «πολιτικά ὄπλα». «Τό γερμανικό ἐργατικό κίνημα», καταλήγει ὁ Ἐνγκελς, «εἶναι ὁ κληρονόμος τῆς γερμανικῆς κλασικῆς φιλοσοφίας». Ἡ φιλοσοφική ὀριοθέτηση λοιπόν τῶν διανοουμένων τό 1840 εἶχε αὐστηρά καθορισμένο ἱστορικό πλαίσιο.

Καί ὅμως, ἡ ἱστορία τῆς πολιτικῆς σκέψης μάς δείχνει ὅτι ἡ «πολιτική» ἐπιστρέφει σ' ὄλες τίς ἀποφασιστικές της καμπές, στή φιλοσοφία. Εἶναι γνωστή ἡ περίπτωση τοῦ Λένιν πού ξαναγύρισε σ' ἕνα συστηματικό διάβασμα τῆς «Λογικῆς» τοῦ Χέγκελ, μέσα στήν καρδιά τοῦ Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Ἄλλωστε καί ἡ ἐπιστροφή τῆς τελευταίας δεκαετίας στόν Νίτσε καί τόν Σπινόζα, δέν ἔχει δηλωμένα πολιτικά κίνητρα;

Γιά νά ἀπαντήσει κανεῖς στό δεύτερο ἐρώτημα, σχετικά μέ τήν συγκεκριμένη περίοδο πού διάλεξε ὁ Μάρξ γιά τή διατριβή του, πρέπει νά μπεῖ στήν οὐσία τοῦ κειμένου. Γενικά μιλώντας παρατηρεῖ κανεῖς πώς ἡ ἐπιλογή τοῦ θέματος δίνει τήν εὐκαιρία στό Μάρξ νά ἐπιτεθεῖ κατά τῆς θρησκείας, διαμορφώνοντας ταυτόχρονα ἕνα θεωρητικό ὑπόβαθρο πού θά στηρίξει τίς πολιτικές του ἐπιδιώξεις τῆς ἐποχῆς. Τά μετααριστοτελικά φιλοσοφικά ρεύματα κατανοοῦνται κατά τόν Μάρξ γιά πρώτη φορά μετά τή φιλοσοφική συμβολή τοῦ Χέγκελ. Τά ρεύματα αὐτά ἐκφράζουν τή φιλοσοφία τῆς «αὐτοσυνειδησίας». Ὁ ἴδιος ὁ Χέγκελ ὅμως πού ὀδήγησε σ' αὐτή τήν διαπίστωση ἀντί γιά τό θαυμασμό τοῦ νεαροῦ Μάρξ, συνόδευε τήν κρίση αὐτή μέ ἕνα ὑποτιμητικό τόνο. Ὁ

ἐπιμελητής τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσης, πού ἐντοπίζει αὐτά τά ζητήματα στόν κατατοπιστικό του πρόλογο, παρατηρεῖ ἀκόμα πώς οἱ νεοεγελιανοί θεωροῦσαν τά μετααριστοτελικά φιλοσοφικά ρεύματα συγγενικά μέ τόν Διαφωτισμό. Ἡ στροφή σ' αὐτό ἦταν καί στροφή πρὸς τόν Διαφωτισμό.

«... Σέ μιά ἐποχή, ὅπου ἡ ἐξέλιξη τῶν πρωσσικῶν πολιτικῶν πραγμάτων πῆγαινε νά εὐνοήσει τήν χριστιανοφεισδαρχική ἰδεολογία τῆς Παλινόρθωσης, ὁ Μάρξ, ὅπως καί οἱ νεοεγελιανοί φίλοι του, αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νά προασπίσει τήν πνευματική κληρονομιά τοῦ Διαφωτισμοῦ, καί μάλιστα παραμερίζοντας τίς ἐντονες ἐπιφωλάξεις, τίς ὁποῖες εἶχε ἐκφράσει σέ σχέση μέ τόν γαλλικό ἰδιαιτέρα Διαφωτισμό ὁ Χέγκελ. (σελ. 29).

Νά ἴμαστε καί πάλι στήν «πολιτική» καί τίς πολιτικές ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς.

Ἀπό μιά ἄλλη σκοπιά ἄλλωστε εἶναι πολύ γνωστή ἡ ἐπιστροφή στό παρελθόν, ἰδίως τό ἀπώτερο, ὅταν

γίνεται προσάθεια ὀραματισμοῦ τοῦ μέλλοντος. Ἐπιλέγονται οἱ «καλύτερες» στιγμές τοῦ παρελθόντος καί προβάλλονται οἱ ἐξιδανικευμένες του ἐκδοχές σάν νά εἶχε κιόλας πραγματοποιηθεῖ στήν ἱστορία, τό μελλοντικό ὄραμα. Ὁ Μπ. Μπάουερ ἔγραψε τό 1840 στόν Μάρξ πώς ἐπικεῖται μιά τρομερή ἱστορική ἀνατροπή, σάν κι ἐκεῖνη πού ἀνοίξε τόν δρόμο στό χριστιανισμό. Ὁ Μάρξ δέν ἔκανε ἄλλο ἀπό τό νά γυρίσει στήν ἐποχή ἐκεῖνη γιά νά καταλάβει καλύτερα αὐτήν πού ἐρχόταν.

Καί μιά παρατήρηση γιά τήν ἑλληνική ἐκδοση. Πολύ σωστά ὁ ἐπιμελητής ἀποφάσισε νά συμπεριλάβει καί τά τετράδια τῶν προεργασιῶν τοῦ Μάρξ πού βοηθοῦν πολύ στήν κατανόηση τῆς διατριβῆς. Ἐπειδή ὅμως αὐτές οἱ δουλειές μιά φορά μόνον γίνονται, δέν νομίζει ὁ ἐπιμελητής πώς θά ἄξιζε τόν κόπο νά προσθέσει ἕνα ἀκόμα 16σέλιδο καί νά περιλάβει ὁλόκληρα τά τετράδια καί ὄχι μόνο «τό ποσοστιαῖο μέγιστο μέρος τους»; (σελ. 47).

Δ. Κυρτάτας

τα νέα βιβλία της «Γνώσης»

ΑΛΙΣ ΣΒΑΡΤΣΕΡ

**Η «ΜΙΚΡΗ ΔΙΑΦΟΡΑ»
ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ**

Μετάφραση
ΛΗΔΑ ΜΟΣΧΟΝΑ

Ούτε οι άντρες
ούτε οι γυναίκες
είναι σήμερα ευτυχισμένοι:
και οι δύο είναι θύματα,
αλλά οι γυναίκες
είναι επιπλέον θύματα
των θυμάτων.

ΣΕΙΡΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ», ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ
ΑΘΗΝΑ 621, ΤΗΛ. 7794879 - 7754963 - 7786441

Ἐνόψει ἐνός νέου ἀριστεροῦ περιοδικοῦ

Διαλέγεσθαι οὐ καταισχύνη

Στήν *Αύγή*, 3.6, ἀναγγέλλεται ἡ ἐκδοση τοῦ νέου περιοδικοῦ τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτ. *Ἡ Ἀριστερά Σήμερα*. Πρόκειται γιά περιοδικό «νέο ὡς πρός τή μορφή, τό σχῆμα, τόν τρόπο πού θά γράφεται καί θά λειτουργεῖ, ἀλλά οὐσιαστικά συνεχιστή τῆς *Κομμουνιστικῆς Θεωρίας καί Πολιτικῆς* πού πρόσφερε μιά ἀνεκτίμητη ὑπηρεσία στό ἑλληνικό κομμουνιστικό κίνημα στά ὀχτώ χρόνια τῆς ἐκδόσῆς τῆς ὅπως καί πρὶν ἡ *Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση* τῶν δύσκολων χρόνων τῆς δικτατορίας».

Εἶναι ἀδύνατο νά ἐπεκταθεῖ κανεῖς ἐδῶ στήν ΚΟΜΕΠ τῶν χρόνων τῆς δικτατορίας. Καί αὐτή πάντως καί ὁ *Διάλογος* — καίτοι ὁ διάλογος δέν περίσσεψε καί ἡ κατοπινὴ πορεία τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτ. ἦταν, καί μέσα στίς στήλες τῆς, περίπου ἀνεξίτηλα σφραγισμένη στίς κομματικές ἐπιλογές καί τό ἰδεολογικό τους φορτίο πού, κυρίαρχο, ξέπλενε τήν ἀμφισβήτηση καί τήν κριτική — προέρχονταν ἀπό ἕναν χῶρο ἐν ἐξειλίξει, ἀποφασισμένο, μαχόμενο σέ συνθήκες ἀντίξοες, πού διέθετε ἀκόμα τή δυνατότητα νά προσελκύει καινούριους ἀνθρώπους. Ἔναν χῶρο πού, στό μεγάλο μέρος του, λιγοστά εἶχε ἀκόμα τὰ ἐμπεδωμένα καί τὰ ἀμετακίνητα (μέ τή χειρότερη δυνατὴ ἔννοια), διέθετε δηλαδή μιά ὀρατὴ ρευστότητα (μέ τήν καλύτερη δυνατὴ ἔννοια· γιατί καί καλὴ ἔννοια ἔχει ἡ λέξη) πού ἔκανε τή συζήτηση γιά σοσιαλισμούς, τακτικές καί στρατηγικές, νά μὴν φαντάζει, ὅπως σήμερα, ματαιοπονία. Ρευστότητα πού τήν ἔτρεφε ἡ κοινὴ αἴσθηση πολλῶν ἀριστερῶν ὅτι ἡ παράταξή τους ὄφειλε νά «ἀνανεωθεῖ», νά βγεῖ δυνατὴ ἀπὸ τήν κρίση τῆς.

Ἴσως νά ἐξωραῖζω. Δέν πειράζει. Γιατί, στό κάτω κάτω, ὅλα τὰ παρὰνω ἐβρισκαν τούς τρόπους

τούς νά ὑποδηλωθοῦν, νά καταγραφῶν μέσα στά περιοδικὰ αὐτὰ (παρὰ τὰ συχνὰ δρακόντεια μέτρα τῶν ἀρμοδίων)· ἀλλά καί, κυρίως, νά ὑπάρξουν στίς ξαναμμένες συζητήσεις πού γίνονταν τότε μέ τὰ περιοδικὰ αὐτὰ, καί ἄλλα, στό χέρι. Καί ἀπὸ τήν ἀποψη αὐτὴ ἡ ΚΟΜΕΠ ὄντως πρόσφερε μιά ἀναμφισβήτητη «ὑπηρεσία στό ἑλληνικό κομμουνιστικό κίνημα», ἀκόμα καί «ἀνεκτίμητη» ἂν θέλετε. Ἄφου, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἀφοροῦσε καί πολὺ μάλιστα ὄχι μόνο τὰ μέλη καί τὰ στελέχη τοῦ «Γραφείου Ἐσωτερικοῦ» ἀλλὰ καί ὄλους ὅσοι γιά χίλιους δυὸ λόγους τό περιτριγύριζαν, κριτικά ἢ ἄκριτα, ὅσοι πρωταντίκρυζαν τότε τόν κόσμο τῆς ἀριστερᾶς, ὅσοι ἀποχωροῦσαν ἀκόμα ἀπὸ τό κόμμα τραβώντας πρὸς τή δική του ὁ καθένας συγγενὴ ἢ ἀντίπαλη κατεύθυνση.

Δέν εἶναι τυχαῖο λοιπὸν πού ἡ ΚΟΜΕΠ ἐξακολούθησε νά ἐνδιαφέρει τούς ἀριστεροὺς καί νά ὑπάρχει στίς συζητήσεις τους ἀκόμα καί μετὰ τή μεταπολίτευση. Δέν πειράζει λοιπὸν ἂν ἐξωραῖζουμε γιατί ἡ ΚΟΜΕΠ συμμετεῖχε συστατικά τότε, «ἀντικειμενικά» τουλάχιστον, στό διάλογο τῆς ἀριστερᾶς.

Ἐχοντας ἔτσι θίξει μιά μόνο πλευρὰ τῆς, ἔχοντας δηλαδή ἀγνοήσει τὰ ἐπὶ τῆς οὐσίας γραφόμενα ἐκεῖ καί ἕνα σωρὸ ἄλλα πράγματα, δέν μπορούμε νά δείξουμε ἐδῶ γιατί ἡ *Κομμουνιστικὴ Θεωρία καί Πολιτικὴ* πράγματι ὑπῆρξε ἀπὸ πολλές πλευρές «οὐσιαστικὰ συνεχιστής» τῆς. Μποροῦμε ὅμως νά ἐπισημάνουμε τὶς καίριες πλευρές ἀπὸ τίς ὁποῖες δέν ὑπῆρξε. Γιατί ἡ ΚΟΜΘΕΠΟΛ ἦταν ἐντυπο προσαρμοσμένο στήν περίοδο τῆς καθαυτὸ «κομματικῆς ἀνοικοδόμησις». Καί πῶς «ἀνοικοδομεῖται» ἕνα κόμμα ὅταν τίποτα δέν ἔχει λυθεῖ,

ὅταν μάλιστα βρισκόμαστε στήν κατεξοχὴν περίοδο πού τὰ πάντα μποροῦν καί πρέπει νά βγοῦν στό φῶς τοῦ ἡλίου; Μὲ τό νά τόν θάψουμε τόν ἥλιο, σίγουρα, ναί, κρύβοντας ὅλα τὰ ζητήματα στό πηχτό σκοτάδι, ἀφήνοντας δηλαδή νά φέγγουν μόνο τὰ ἰδεολογικοπολιτικά καντηλέρια τοῦ «κοινοῦ νοῦ» τῆς — πλουραλιστικῆς ἔστω — κομματικῆς ὀρθοφροσύνης.

Δέν εἰσίγησαν βέβαια μέσα στό ΚΚΕ Ἐσωτ., ὅπως κατ' ἴδιαν ὄλοι μαθαίναμε, οἱ διαφωνίες, οἱ ἀμφισβητήσεις, οἱ ταραχές, οἱ χωρισμοί, ὁ γόνιμος καί ὁ ὄγνος προβληματισμός, ἀπόρροιας τῆς προμεταπολιτευτικῆς ρευστότητας, τῶν νέων προβλημάτων, τοῦ νέου ἀριστεροῦ κόσμου πού προσχωροῦσε. Ἄλλ' ἡ ΚΟΜΘΕΠΟΛ καί ὁ ὑπόλοιπος κομματικὸς τύπος βασικό στόχο τους εἶχαν ὅλα αὐτὰ νά τὰ μαντρώσουν μέσα στὰ τεῖχη. Δυὸ περιπτώσεις μονάχα ἔρχονται στό νοῦ, ἄρθρων, ὀξύτατα καί μὴ «ἀφομοίωσιμα» κριτικῶν ἀπὸ κομματικά μέλη: δημοσιεύθηκαν με ταυτόχρονη ἀπάντηση κατακεραυνωτικὴ, μὴν τύχει καί προλάβουν νά δείξουν τί φτουρᾶνε, μὴν τύχει καί νομιμοποιηθοῦν ὡς ἀντίθετες ἀπόψεις, μὴν τύχει καν καί νομιμοποιηθεῖ, ἔμμεσα καί διὰ τετελεσμένου γεγονότος, ὡς κομματικό δικαίωμα τό νά ἔχεις δικαίω σου νά πεις ἀτιμωρητὴ (κι ὕστερα διαμαρτυρόμαστε, ὅσοι διαμαρτυρόμαστε, πού ἡ τηλεόραση μεταδίδει δηλώσεις πολιτικῶν ἀρχηγῶν μόνο ἔάν ἔχει προλάβει νά ἀπαντήσῃ δριμύτως ὁ Μαρούδας...).

Ὁ κομματικὸς λοιπὸν τύπος, καί κυρίως ἡ βαριὰ ΚΟΜΘΕΠΟΛ, σφύζουσα θεωρίας καί ἐμπλη πολιτικῆς, ἔ-

ναν ρόλο είχε πρωτίστως: τού φίλτρου απέναντι στην «αντικομματική» ήχο-ρύπανση. Γι' αυτό και δική τους τήν θεωρούσαν οι δπαδοί τών ήγετικών ιδεολογημάτων ή πάλι οι φανατικοί υπεράνω απόψεων κομματικοί. "Άλλοι, και δέν ήταν λίγοι, τήν έβλεπαν αδιάφορα ή και έχθρικά: δέν ήταν σάρξ εκ τής σαρκός τους. Κλείνοντας έτσι όλες τές χαραμάδες, όλους τούς πόρους, ό κομματικός τύπος έπνιξε τούς ανθρώπους εξαναγκάζοντάς τους, και αυτός από τή μεριά του, νά πάρουν τά κομματικά βουνά. Μέ αποτέλεσμα πολλοί, πάρα πολλοί, νά είναι πλέον σήμερα αϋθεντικοί στηλίτες, βουνίσιοι και όρεισιβιοι.

Ό άλλος ρόλος τής ήταν φυσικά ή μέσα στά άνεκτά όρια διαφοροποιήσεων εκλαϊκευση τής γραμμής. Και οι δύο τρείς συνοπτικοί διάλογοι πού τρύπωσαν στό περιοδικό έλάχιστα τελικά άφησαν. "Η ΚΟΜΘΕΠΟΛ, μέ δύο λόγια, κλάδεψε πολύ και θέρισε γερά τή σπορά δέν γνώρισε. Γι' αυτό και, όσο πέραγε ό καιρός, πολλούς άπνεύρωνε, λίγοι τήν περίμεναν, λιγότερους άφορούσε και κανέναν δέν έπηρεάζε. "Η ΚΟΜΘΕΠΟΛ, άς μās έπιτραπεί ό άφοριστικός τόνος, δέν πρόσφερε καμία «άνεκτίμητη ύπηρεσία στό έλληνικό κομμουνιστικό κίνημα», όπως έπιμένει τό σημείωμα τής *Αύγης*. Έκτός άν έννοει στίς ήγέτιδες τάσεις τού κόμματός τής. Όπότε έχει μάλλον δίκιο.

Άλλά τό σημείωμα τής *Αύγης* είναι συνάμα και ένας ύμνος στό διάλογο πού «είναι περισσότερο από ποτέ επίκαιρος και άναγκαίος» γιά μās πού «έπιθυμούμε και επιδιώκουμε τόν κριτικό διάλογο» κ.λπ.

Τό πόσος διάλογος υπήρξε μέσα στό ΚΚΕ Έσωτ., δημόσιος έννοούμε προφανώς, τό ύπαινηθήκαμε. Ό διάλογος μέ τήν υπόλοιπη άνανεωτική λεγόμενη και ψηφοφόρο άριστερά ήταν εξίσου φλογερός. Έγιναν κάποιες συζητήσεις μέ όρισμένους εκεί κατά τές εκλογές, μονολόγησαν και καναδυό έξωκομματικοί στά φεστιβάλ. Άλλά και αυτά τά έλάχιστα, πού δέν είναι βέβαια διάλογος, έγιναν μέ τά χίλια ζόρια, άναιρέθηκαν σχεδόν πάραυτα και όφείλονταν λίγο πολύ στην προσπάθεια μεμωμένων στελεχών τού ΚΚΕ Έσωτ. Όυτε είναι πάλι διάλογος οι παρατηρητές στό άνοιχτό συνέδριο ή οι όσες σβέλτες άνοιχτές προσυνοδριακές συγκεντρώσεις έγιναν και στίς όποιες άκούστηκαν όσες «άπόψεις» άκούστηκαν, άσύμβατα και διακηρυκτικά: σās τά 'παμε, μās τά 'πατε, σās τά ξαναλέμε. Διάλογος θά πεί διάρκεια και συνέχεια. Και κοινή άίσθηση ότι και τά δύο θά ύπάρξουν. Κανείς δέν τήν είχε.

τα νέα βιβλία της «Γνώσης»

ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ
ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΤΩΝ

Κριτικές μελέτες
για το ποιητικό έργο
των:

- ΑΞΙΩΤΗ
- ΓΚΑΤΣΟΥ
- ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΥ
- ΕΛΥΤΗ
- ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ
- ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΥ
- ΠΑΠΑΔΙΤΣΑ
- ΡΑΝΤΟΥ
- ΣΑΧΤΟΥΡΗ
& ΝΤΟΡΡΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ», ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ
ΑΘΗΝΑ 621, ΤΗΛ. 7794879 - 7754963 - 7786441

Όσο για έντυπο διάλογο, αυτός ούτε κατά διάνοια υπήρξε, γιατί τὰ ελάχιστα «ένθετα» κείμενα κάποιων σέ καιρούς ενδοτικούς στην Αύγή απλώς είπαν δ,τι είχαν νά πουν. Καί δέν υπήρξε γιά έναν λόγο: γιατί τό ΚΚΕ Έσωτ. δέν ήθελε. Δέν σταμάτησαν οί άριστεροί νά ασχολοῦνται καί γραπτά, όλα αὐτά τά χρόνια καί ὄχι μόνο προσυνεδριακά ἢ προεκλογικά, μέ τά ἀριστερά πράγματα. Όχι μόνο μέ τά μεγάλα ζητήματα τῆς ἀριστερᾶς ἀλλά καί, ἐπίμονα μέχρι μονομανίας, καί μέ τό ἴδιο τό ΚΚΕ Έσωτ. Πολλά τά έντυπα, πάμπολλοι οί φίλοι, οί ἐνδιάμεσοι καί οί ἐχθροί, ἀμέτρητα τά κείμενα καί οί παρεμβάσεις, ἀπό ἀνάλαφρα σχόλια πάνω σέ κάποιο ρεπορτάζ τῆς Αύγῆς μέχρι βαριές ἀναλύσεις περί τοῦ τί εἶναι καί τί θέλει τό ΚΚΕ Έσωτ. Καί τό τελευταῖο — δέν ἐννοοῦμε φυσικά ἢ Κεντρική του Ἐπιτροπή, ἀλλά κάποιοι ἄνθρωποι τελοσπάντων — σιωπή, νέκρα, ἀδιάφορο σφύριγμα, βλέμμα καρφωμένο κάτω ἢ στό ὑπερπέραν (ἐκτός κι ἂν ἡ ὑπόθεση ἐκρίνετο ἐπί τοῦ «προσωπικοῦ»). Τίποτα. Δημόσια, ἐννοεῖται. Γιατί ἰδιωτικά δέν ξέχναγαν βέβαια οί ἄνθρωποι τά πολιτικά τους προβλήματα, ἦταν ὀμιλητικοί, γκρινιάρηδες ἢ ἐπαινετικοί, εἰστοχοί ἢ ἄστοχοι, ἐπιθετικοί, μωτρωμένοι, κατευναστικοί, ἀπολογητικοί ἢ ὀμοιοῦντες. Αὐτά δέν βγήκαν, δέν ἀποτυπώθηκαν πουθενά παρά στό τραύματά μας. Καί ὁ λίγος διάλογος πού κουτσά στραβά ἔγινε ἦταν μέσα στήν ὑπόλοιπη ἀνανεωτική ἀριστερά. Τό ΚΚΕ Έσωτ. ἔκανε διάλογο, ἀσχολήθηκε δηλαδή ἀνοιχτά μέ τό τί ἔλεγαν, μόνο μέ τό ΚΚΕ, τό ΠΑΣΟΚ καί τή ΝΔ. Κι ὕστερα διαμαρτύρεται γιά τόν τρικομματισμό...

Σήμερα μᾶς διαβεβαιώνουν ὅτι «οἱ στήλες μας θά εἶναι ἀνοιχτές γιά δημόσιο διάλογο ἀνάμεσα σέ ἐκπροσώπους (;) πολιτικῶν καί ιδεολογικῶν τάσεων καί σχολῶν». Ἀλλά ὁ διάλογος δέν γίνεται μέ τό ἀνοίγω τίς στήλες μου κι ἀναγαλλιάζει τό πέλαγος καί ὄσοι πιστοί προσέλθετε. Δέν εἶναι παχύρρευστο ὑγρό ὁ διάλογος πού περιμένει νά βρεῖ στήλες μπόσικες γιά νά μπουκάρει. Τό διάλογο, τίς ἀντιθέσεις καί ἄλλες ἀπόψεις, τίς φιλικές ἢ τίς κατεδαφιστικές, τίς ψάχνει κανεῖς, τίς ἀναζητᾶ ἐκεῖ πού βρίσκονται καί ὅπως υπάρχουν, καί βρίσκονται πολλές καί υπάρχουν ποικιλοτρόπως, τρίβεται μαζί τους καί ἢ

τριβή, πού στό κάτω κάτω παράγει θερμότητα, εἶναι καλό πράγμα γιατί συνεπάγεται ἐκλεπτόνσεις ἀλλά καί ἀπώλειες καί ποτέ, μά ποτέ, θριάμβους καί νίκες περηφανεῖς. Δέν μπορεῖ παρά σέ κάθε διάλογο αὐθεντικό νά ἀφήνουμε καί ἕνα κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ μας. Καί ὄχι τό χειρότερο.

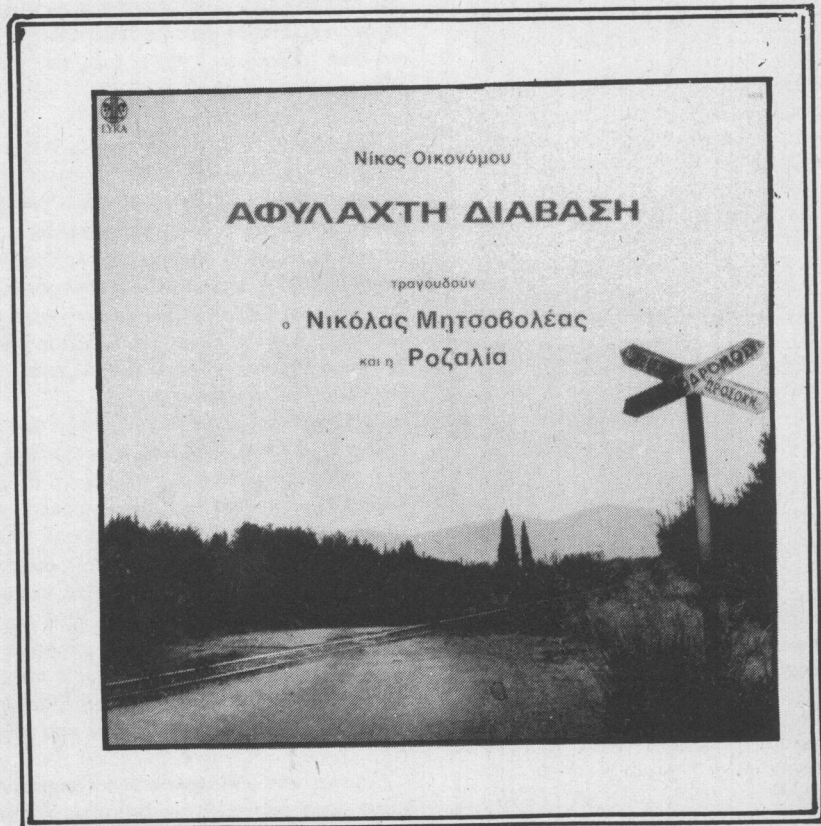
Μόνο ὄσοι τό ξέρουν αὐτό καί αἰσθάνονται «παρ' ὄλα αὐτά» ἀναγκασμένοι νά τίς ζήσουν αὐτές τίς ἀντιφάσεις, εἶναι, μοῦ φαίνεται, πρόθυμοι γιά διάλογο, ἔχουν λόγους νά τόν «ὑποστοῦν»: καί ἐν πάση περιπτώσει ὄχι ἐκεῖνοι πού διαλογίζονται συνεχῶς περί διαλόγου γιατί διάλεξαν νά μήν διαλέγονται. Ὁ διάλογος εἶναι σκληρό πράγμα καί κοφτερό καί δυσεύρετο καί ἀκριβό. Σάν τό διαμάντι.

Ὅριστε λοιπόν τί διάλογο προτείνει καί κάνει τό ΚΚΕ Έσωτ.: «Θέλουμε τόν ἀνοιχτό καί δημόσιο διάλογο, τή συνύπαρξη καί σύγκριση (λέτε νά πρόκειται γιά τυπογραφικό λάθος;) τῶν διαφορετικῶν ἀπόψεων, τήν γόνιμη ἀναζήτηση ἀπό

ποικίλες σκοπιές, τήν ἐποικοδομητική κριτική καί τήν ἀνταλλαγή τῆς γνώσης καί τῶν ἐμπειριῶν ἀνάμεσα στίς ζωντανές πολιτικοκοινωνικές καί ἐπιστημονικές δυνάμεις τῆς Ἀριστερᾶς». Συνύπαρξη καί σύγκριση (γιά ὄνομα τοῦ Θεοῦ!), γόνιμη ἀναζήτηση, ἐποικοδομητική κριτική, ἀνταλλαγή. Ἀνάδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικά. Μά τελοσπάντων πάθος δέν θά ὑπάρξει καί πόνος καί θυμός καί ἐπένδυση; Πότε νικητές — ὄχι θριαμβευτές — καί πότε ἠττημένοι — ὄχι συντετριμμένοι — δέν θά ὑπάρχουν; Τίποτα ἀπολύτως δέν θά μᾶς κοστῖσει, σέ ὄλους μας, αὐτός ὁ φοβερός διάλογος; Ἀθῶοι κι ἀμέτοχοι θά ἴμαστε ὄλοι ὀργῆς, κινδύνου καί ἀνάγκης;

Ἡ Ἀριστερά Σήμερα δέν ἔχει κυκλοφορήσει μέχρι στιγμῆς. Ἐλπίζουμε νά μήν εἶναι «οὐσιαστικά συννεχιστής» τῆς Κομμουνιστικῆς Θεωρίας καί Πολιτικῆς.

Γιῶργος Καρρᾶς

Ἡ ἐπανάσταση συνεχίζεται

Ὅταν πρό καιροῦ καταργήθηκαν οἱ τόνοι καί μέσα στή γενικευμένη ἀτομία ὀρισμένοι, ἀνάμεσά τους καί αὐτό τό περιοδικό, εἶχαν ὑψώσει φωνή ἑντονῆς διαμαρτυρίας, πολλοί ἴσως νόμισαν ὅτι ὁ καβγάς ἀφοροῦσε ἀποκλειστικά καί μόνο τὰ «περιττά στολίδια», τίς «κουτσουλιές» τῆς γλώσσας μας. Πράγματι τίς ἀφοροῦσε. Στήν πραγματικότητα ὅμως, μέσα τῆς «γλώσσας», τό πράγμα εἶχε ἤδη ξανοιχθεῖ καί σέ ἄλλα χωράφια.

Καί κατ' ἀρχήν στίς (καλοδεχόμενες ἀπό τούς «ἄμεσα» ἐνδιαφερομένους) οἰκονομικές συνέπειες τοῦ νέου μέτρου, τό ὁποῖο αὐτές οἱ ἴδιες εἶχαν τελικά ἐπιβάλει. Ἀλλά καί στίς ἐπιπτώσεις του στό κατά πόσο θέλουμε νά καταλαβαίνουμε τό τί «λέμε», δηλαδή στό κατά πόσο θέλουμε νά ἐλέγχουμε τίς ἀθέατες παραπομπές, τίς συναναστροφές τῶν ἀποχρώσεων αὐτοῦ πού ἐκστομίζουμε, γράφουμε, διαβάζουμε ἢ ἀκοῦμε· τό κατά πόσο θέλουμε νά ἀναλαμβάνουμε τό ρίσκο μιᾶς γλώσσας πού, ὅπως κάθε γλώσσα, τιμωρεῖ ἀλλά καί ἀνταμείβει· τό κατά πόσο θέλουμε ἐντέλει νά δουλεύουμε μέ ὀλόκληρο τόν πλοῦτο τῶν μέσων μας. Καί, μαζί, ἡ συζήτηση εἶχε ἀκόμα ἀναδείξει τήν ἀδίστακτη εὐχέρεια μέ τήν ὁποία ἡ νῦν ἐξουσία, μπασμένη «κάθετα» καί μέχρι τὰ μπούνια στίς νοσηρές ἰδεολογικές (καί βάλει) συνέπειες τοῦ μέτρου της, καθαγίαζε μέσω αὐτῶν τίς οἰκονομικές του προϋποθέσεις.

Ἡ ἐνασχόληση λοιπόν μέ τὰ συμπαθῆ περιττώματα τῶν «ἀκάκων στρουθίων» ἦταν καί συζήτηση περί προϊούσης ἀγαρμοσύνης καί νομοθετικῆς βαναυσότητος, ἀκόμα καί ἐκβαρβαρισμοῦ, ἐκεῖ μάλιστα πού τὰ πάντα ἐπέβαλλαν λεπτότητα καί εὐγένεια. Τό μονοτονικό ἦταν ἕνα καίριο προηγούμενο σέ μιά πορεία πού λίγα μόνο ἔχει στό νοῦ της νά κρατήσει ἀπό τὰ ὅσα μέσα μας, γύρω μας καί μεταξύ μας συμβαίνουν: τὰ «ἀπολύτως ἀπαραίτητα».

Ποιά εἶναι αὐτά; Ἐγκυρες πληροφορίες τοῦ *Βήματος* 10.7.83, μᾶς λένε ποιά δέν εἶναι: «Ὅριστική εἶναι ἡ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου Παιδείας νά καταργήσει τήν ἔκθεση στίς γενικές ἐξετάσεις γιά τήν ἐπιλογή σπουδαστῶν στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση». «Τό μόνο θέμα πού συζητεῖται ἀκόμα» εἶναι ἐάν ἡ ἔκθεση θά καταργηθεῖ καί στίς τέσσερις δέσμες ἢ θά διατηρηθεῖ στή νομικο-φιλοσοφικο-φιλολογική. Κατάργηση στίς ἐξετάσεις, δέν πρέπει νά ἀμφιβάλουμε, οὐσιαστικά θά πεῖ κατάργηση τοῦ ἴδιου τοῦ «μαθήματος». Ἐτσι θά λειτουργήσει στά μυαλά τῶν μαθητῶν γιατί μάθημα εἶναι ἐκεῖνο πού ἐξετάζεται. Ἡ τυπική κατάργηση θά ἀκολουθήσει, ὑποθέτουμε, ἀργότερα.

Δέν γνωρίζω πότε, πῶς καί μέ ποιούς ὄρους μπῆκε ἡ ἔκθεση στά σχολεῖα. Στά δικά μας πάντως χρόνια εἶχε φθάσει περίπου νά σημαίνει ὅτι ἐκεῖ, σέ ἐκεῖνο ἀποκλειστικά τό δῶρο καί ἴσως ἀκόμα τό δῶρο τῶν Νέων Ἑλληνικῶν, συμπεριλαμβανόταν τό νά ἐκθέτεις τίς «ιδέες» σου ἀλλά καί τό νά ἀσκεῖσαι στό χειρισμό τοῦ γλωσσικοῦ ἐργαλείου. Στά ἄλλα μαθήματα αὐτό ἦταν ἐπιθυμητό, ὄχι ὅμως καί ἀπαραίτητο. Τό τρίγωνο, ἀκόμα καί μέ ὄμιλον, δέν ἔχανε τίς κορυφές του. Ἐκεῖ δηλαδή ἐξεταζόσουν, μέ τήν ἀρμόζουσα κατανόηση, γιά τό τί «ξέρεις» αὐστηρά ἐπί τοῦ προκειμένου. Βέβαια τό διαγώνισμα μοιραῖα σέ καλοῦσε νά κάνεις κάποιες δικές σου σκέψεις. Ἀκόμα κι ἔτσι ὅμως ὁ τύπος, τά ὄρια, ἡ χροιά τῆς σκέψης ἦταν ἐπίσης — καί κυρίως ἔτσι τή θεωρούσαμε — ἐπί τοῦ προκειμένου: π.χ. νά «σκεφτεῖς μαθηματικά». Ἡ σκέψη, χωρίς ἐπίρρηση, ἦταν γιά τήν ἔκθεση.

Πολλά στό μάθημα αὐτό ἐξαρτῶνται φυσικά ἀπό τόν καθηγητή· στήν ἐποχή μας πάντως τὰ θέματα ἦταν περίπου αὐτονόητα, ἀπόδειξη ὅτι τὰ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΝΕΦΕΛΗ

Μαυρομήγαλη 9 - Ἀθήνα

ΟΤΤΟ ΚΑΡΟΛΥΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

ΝΕΦΕΛΗ

ΤΟΝΥ ΜΠΕΝΕΤ

Φορμαλισμός
και Μαρξισμός

Μέγιστο
ΣΤΥΠΟΣ ΤΡΑΚΙΝΑΣ
ΝΕΦΕΛΗ

φροντιστήρια είχαν κωδικοποιήσει τά πάντα έχοντας σκεφτεί για σένα πρὶν ἀπό σένα, ὁ βαθμὸς ἦταν ἄλλωστε αὐτό πού τελικά μετροῦσε καί οἱ περισσότεροί σχεδόν σπάγαμε τό κεφάλι μας νά γράψουμε ἐκεῖνα πού φανταζόμασταν — καί πέφταμε συνήθως μέσα — ὅτι περίμεναν νά γράψουμε. Καί, στό κάτω κάτω, ἡ λελογισμένη πρωτοτυπία καί ἡ ἐξακριβωμένη κοινοτυπία ἐξασφάλιζαν βαθμό, ἴσως ὄχι θεαματικό, πάντως σίγουρα προβιβάσιμο.

Μολαταῦτα. Τό κακομοίρικο αὐτό μάθημα, στό γκέτο του, ἐξακολουθεῖ ἄν μή τι ἄλλο νά ὑπενθυμίζει καί νά συμβολίζει τήν ἀνάγκη τοῦ σκέπτεσθαι. Ἐξαναγκάζει τήν πολιτεία νά ἀναγνωρίζει, ὅσο τό διατηρεῖ, τήν ἀνάγκη αὐτή. Νά ἀναγνωρίζει, ἔμμεσα ἔστω, ὅτι σκέπτομαι θά πεῖ «χρονοτριβῶ» γιατί σημαίνει καί ρωτάω καί βλέπω καί ἀκούω καί διαβάζω καί διατυπώνω καί τολμῶ νά μιλάω ἐπί παντός τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀνέμων καί ὑδάτων συμπεριλαμβανομένων, κινούμαι. Μεταφορικά καί κυριολεκτικά. Μά εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο;

Στή δέσμη τῶν λογίων, προβληματίζεται ἡ κυβέρνηση, μπορεῖ καί νά εἶναι. Αὐτοί ἴσως δέν πειράζει νά ὀρθογραφοῦν, νά ξεχωρίζουν τίς κύριες ἀπό τίς δευτερεύουσες καί νά κατεβάσουν ἰδέες ὥστε τά γράμματα νά ἀνθοῦν καί οἱ τέχνες νά ὑψίστανται κατεργασία. Χαλάλι τους, αὐτοί δέν εἶναι στήν παραγωγή. Ἄλλωστε μᾶς φέρνουν καί κανένα Νόμπελ.

Γιά τούς ἄλλους, πού εἶναι στήν παραγωγή, δέν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο. Γι' αὐτό ἐξἄλλου τούς καταργήσαμε τήν περισπωμένη, γιά νά μήν περισπῶνται κι ἀπερίσπαστοι νά ἐπιδοθοῦν στόν τομέα τους. Γιά νά «εἰδικευθοῦν». Εἰδίκευση δέν θά πεῖ ἐδῶ νά διευρύνουν ἢ νά ἐμβαθύνουν, θά πεῖ ἔνα: νά εἶναι πιό «ἀποδοτικοί». Ἡ τεχνοκρατική «ἀποδοτικότητα», ἡ «παραγωγικότητα» πού λέμε, εἶχε ἤδη μπεῖ στήν κουβέντα γιά τή μονοτονική ἐπανάσταση. Καί ἡ ἐπανάσταση συνεχίζεται. Στόχος: ἡ ἐξοικονόμηση (πνευματικῆς) ἐνέργειας. Σβῆστε τά φῶτα, σβῆστε τό φεγγάρι.

Ἄλλά πῶς θά κριθοῦν τά προσόντα γιά ἀποδοτικότητα ἄν ὄχι «ἀντικειμενικά»; Ὁ τελικός μας ἄλλωστε σκοπός δέν εἶναι νά καταργηθεῖ ὁ ἐξεταστής καί νά ἀναλάβουν τό ἔργο του οἱ κομπιούτερς; Τί λέει τό θεώρημα τοῦ Euler; Αὐτό. Πῶς κινεῖται ἡ γῆ, ἔτσι, ἀλλιῶς ἢ ἀντιθέτως; Ἐτσι. Ἐλάτε τώρα στή θέση τοῦ δόλιου τοῦ ὑπολογιστή ἄν κάποιος ἐπίδοξος ἤλεκτρολόγος - μηχανολόγος θελήσει νά αὐτοσχεδιάσει ἀναπτύσσοντας τήν ἀποψη τοῦ μακαρίτη τοῦ Στράτου ὅτι εἶν' εὐτυχής ὁ ἄνθρωπος π' ἀγάπη δέν γνωρίζει...

Ἡ ἐκθεση τῆς σκέψης στά ἐλληνικά δέν εἶναι ἐπομένως δυνατόν νά βαθμολογηθεῖ «ἀντικειμενικά» ὅπως γίνεται σέ ἄλλα μαθήματα. Ἀπαιτεῖ ὑπολογιστές μέ τεράστια μνήμη. Ἄλλά καί πάμπολλες μαθητικές ἀνθρωποῶρες. Εἶναι, μέ δυό λόγια, βαθύτατα ἀντιοικονομική. Οἱ πολλές πρόσφατες (δικαιολογημένες ἴσως) διαμαρτυρίες γιά τή βαθμολογία τῶν ἐκθέσεων καί τήν ὑποκειμενικότητά της, γεγονός πού «προβληματίζει» τόν κ. Κακλαμάνη, ἦρθαν νά ὀξύνουν ἀκόμα περισσότερο τά πράγματα. Ἡ κυβέρνηση, ἀπ' ὅτι λέει ἡ ἐφημερίδα, δείχνει ἔτσι ἔτοιμη γιά καινοτομίες πού μάλιστα θά καταγραφοῦν στά θετικά πεπραγμένα της ἀφοῦ τό ἀναμενόμενο μέτρο, μέ ὅλες τίς ἐπιπτώσεις του, τυγχάνει τῆς γενικῆς μᾶλλον ἐπιδοκίμασias τῶν μαθητῶν, δηλαδή εἶναι συνάμα καί φιλολαϊκό. Διόλου δέν θά παραξενευθοῦμε μάλιστα ἄν ἀκούσουμε ὅτι ἔτσι καταργεῖται καί ἡ εκπαιδευτική ἀνισότητα, ἀφοῦ ὁ μή προνομιούχος μαθητής δέν ἔχει τή βιβλιοθήκη πού ἔχει ὁ γιός τοῦ βιομήχανου ἢ τοῦ καρχαρία γιά νά πλαταίνει τούς ὀρίζοντές του...

Ποῦ καταστήσαμε, νά ὑπερασπιζόμαστε τήν ἐκθεση ἔστω καί, ἐν ἐσχάτη ἀνάγκη, ὅπως γίνεται σήμερα. Εἶναι φαίνεται μοιραῖο, ἐδῶ πού φθάσαμε, νά τό ὑποστοῦμε ἀκόμα καί τοῦτο.

Γιῶργος Καρρᾶς

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΝΕΦΕΛΗ

Μαυρομίχλη 9- Ἀθήνα

ΓΚΥ ΟΚΕΝΤΚΕΜ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ
ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ
ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑΣ

ΝΕΦΕΛΗ

ZAN - ΜΙΣΕΛ ΠΛΑΜΙΕ

ΛΑΚΑΝ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΝΕΦΕΛΗ